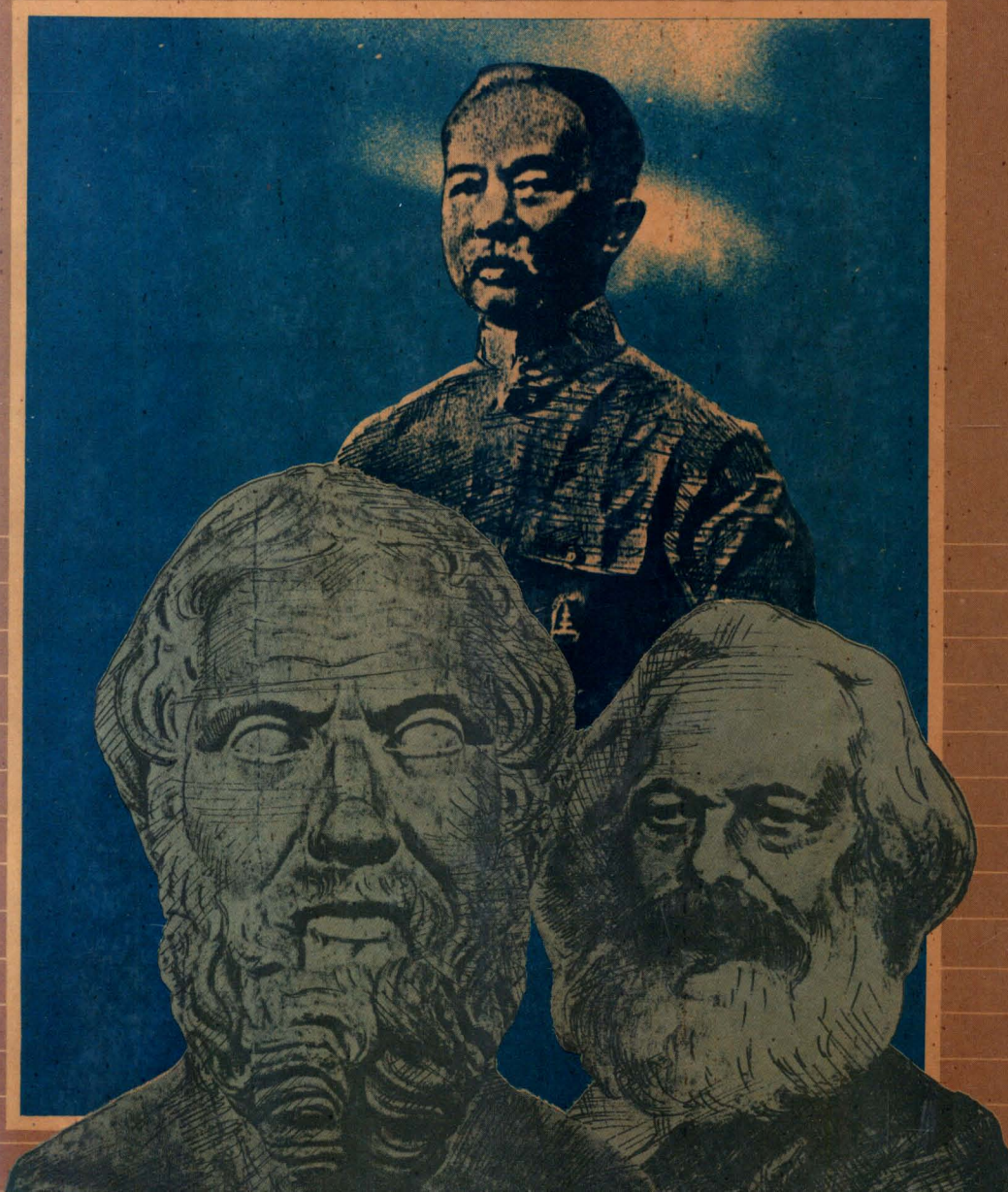

ปรัชญา ประวัติศาสตร์

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณธิการ

ปรัชญาประวัติศาสตร์

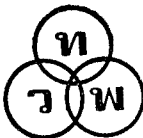
พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2518

พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2519

พิมพ์ครั้งที่สาม พ.ศ. 2527 (ครั้งที่ 1 ท.ว.พ.)

ลิขสิทธิ์เป็นของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ISBN 974-07-5343-4

จำหน่ายที่

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

599 ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร 10100 โทร. 2210111-5

ปรัชญาประวัติศาสตร์

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

สุชาติ สวัสดิ์ศรี

บรรณาธิการ

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
กรุงเทพมหานคร 2527

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

1. นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
2. นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
3. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
4. นายธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
5. นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
6. นายสุเทพ สุนทรเกษม	กรรมการ
7. นายนวนิตี เศรษฐบุตร	กรรมการ
8. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
9. นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
10. นางอารี สันถนวี	กรรมการ
11. นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
12. นางสาวสุภาลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการ
13. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
14. นายบัณฑิต อัครวาณิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
15. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
16. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
17. นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เลขที่ 413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700

โทร. 424-5768

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหาร การศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มมากขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปด้วยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ทางปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้ โครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและแพร่หลายออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำราเหล่านั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เห็นส่งเสริมงานแปลเป็นงานหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนัก

วิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม กลั่นกรอง ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือ ตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้ คือ

- 1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์
- 2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์
- 3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
- 4) สาขาวิชารัฐศาสตร์
- 5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
- 6) สาขาวิชาปรัชญา
- 7) สาขาวิชาจิตวิทยา
- 8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี

นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นเพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะซึ่งกำลังอยู่ในขั้นตอนดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหา คืบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำ และคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำ อยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารและดำเนินงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำ

ในการพิมพ์ครั้งที่สาม (ครั้งที่ 1 ท.ว.พ.)

พ.ศ. 2527

ในระยะหลัง ๆ นี้ ปรากฏว่ามีคำใหม่ในวงการศึกษาก่อเกิดขึ้นมา และเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงวิชาการ คือคำว่า **ปรัชญาประวัติศาสตร์** และ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์** ซึ่งอาจจะพูดได้ว่าทั้งสองคำนี้ทำให้วิชาประวัติศาสตร์เริ่มกระปรี้กระเปร่ามีชีวิตชีวาขึ้น และทั้งสองคำนี้ก็กลายเป็นชื่อวิชาในหลักสูตรวิชาเอกของสาขาประวัติศาสตร์ ในมหาวิทยาลัย และวิทยาลัยในประเทศไทยจำนวนมากไม่น้อย

คำว่า **ปรัชญาประวัติศาสตร์** ซึ่งแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า **Philosophy of History** นั้น อาจมีความหมายสองประการ คือ ประการที่หนึ่งหมายถึง “ความพยายามที่จะอธิบาย หรือตีความกระบวนการทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด” หรือ ประการที่สองหมายถึง “ลักษณะพื้นฐานของประวัติศาสตร์ในแง่ที่ว่า เป็นวิชาหนึ่งของความรู้ของมนุษย์” ดังนั้น ในความหมายแรกของ **ปรัชญาประวัติศาสตร์** จะมีความหมายที่กว้างขวางมาก กล่าวคือ เป็นปรัชญาที่ต้องการเสาะแสวงหาสาเหตุหรือต้นเหตุของกระบวนการประวัติศาสตร์ทั้งหมดว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไรและจะเดินไปถึงจุดไหน นักปรัชญาประวัติศาสตร์ต่างต้องการอธิบายกระบวนการทางประวัติศาสตร์ “ทั้งหมด” ส่วนความหมายที่สองนั้น เป็นการจำกัดวงลงมาให้แคบเฉพาะการเรียน การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์มากกว่า

ส่วนคำว่า **ประวัติศาสตร์นิพนธ์** ซึ่งแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า **Historiography** นั้นมีความหมายหลายประการ ประการหนึ่ง หมายถึง “ศิลปะงานการเขียนประวัติศาสตร์” ในอีกประการหนึ่ง หมายถึง “ผลของการเขียนประวัติศาสตร์ โดยพิจารณาจากด้านภาษาสำนวนโวหาร” และในอีกความหมายหนึ่ง ก็หมายถึง “ประวัติของการเขียนประวัติศาสตร์” ดังนั้น **ประวัติศาสตร์นิพนธ์** ก็เป็นวิชาที่หมายถึงงานการเขียนประวัติศาสตร์โดยทั่วไป เป็นการเน้นการทำงานของนักประวัติศาสตร์ในแง่ที่ว่ามีความรู้อะไรเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และสื่อความหมายของความรู้ ออกมาอย่างไร

เมื่อเป็นดังนี้ก็อาจพูดได้ว่า **ปรัชญาประวัติศาสตร์** เกี่ยวข้องกับ **ความคิด** ส่วน **ประวัติศาสตร์นิพนธ์** เกี่ยวข้องกับ **การเขียน** และดูเหมือนว่าทั้งสองด้านนี้จะแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้ยากยิ่ง

เมื่อเราทั้งสองรับหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือเล่มนี้เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2518 นั้น ก็หวังไว้ว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นตำราประเภทประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ และปรากฏว่าได้รับการต้อนรับอย่างดีจนต้องพิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2519 บัดนี้เวลาได้ล่วงเลยมานานแล้ว และวิชาประวัติศาสตร์ในบ้านเราก็ดูมีที่ทำว่าจะเจริญก้าวหน้าไปอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากความสนใจของมหาชนทั่วไป จากนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น และผลงานเขียน อภิปราย — สัมมนาทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ประจำ

ดังนั้น ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ เราจึงได้รวบรวมบทความใหม่ๆ เพิ่มเติมเข้ามาอีก 4 บทความ คือ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ : “ปรัชญาประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์”, เดวิด เค. วย้อจ : “การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร”, อานันท์ กาญจนพันธุ์ : “ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21” และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ : “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ซึ่งคงจะช่วยขยายขอบเขตของพรมแดนแห่งความรู้ด้านปรัชญาประวัติศาสตร์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ แถมสุข นุ่มนนท์ ยังได้ช่วยแก้ไขบทความ “ประวัติศาสตร์” อีกครั้งหนึ่งสำหรับการพิมพ์ครั้งนี้ และ พรเพ็ญ ชันตระกูล ก็ได้ยกวางบทความ “ประวัติศาสตร์ในทัศนะของสำนักมาร์กซิสต์” เสียใหม่อีกด้วย สรุปแล้วบทความทั้งหมดที่พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง พ.ศ. 2518 มี 11 บทความ ในการพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2519 มี 12 บทความ และในการพิมพ์ครั้งนี้มี 16 บทความ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

สุชาติ สวัสดิ์ศรี

ฤดูหนาว 2524

คำนำ

ในการพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2519

โดยประสบการณ์ของการศึกษา เราทั้งสองเล่าเรียนมาทางวิชาประวัติศาสตร์ และก็เคยคิดอยู่เสมอว่าเราน่าจะได้มีส่วนในการกระตุ้นความสนใจทางวิชาการในด้านนี้ ทั้งนี้เพราะวิชาประวัติศาสตร์นั้นคงจะไม่มีใครปฏิเสธได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เป็นวิชาที่เก่าแก่ที่สุดวิชาหนึ่ง เป็นวิชาที่อยู่ในความสนใจของผู้คนทั่วไปไม่ว่าท่านจะเข้าเรียนในห้องเรียนโดยตรง หรือเรียนโดยทางอ้อมนอกห้องเรียนก็ตาม แต่ทว่าวงการประวัติศาสตร์ในบ้านเราก่อนข้างเงียบเหงา เมื่อเทียบกับความสำคัญของวิชานี้ จะเป็นวิชาที่ย่ำอยู่กับที่ และบ่อยครั้งที่ได้ยินคำบ่นถึงความน่าเบื่อหน่ายเมื่อจำต้องเข้าเรียนในห้องเรียน

อย่างไรก็ตาม ในระยะไม่กี่ปีมานี้ และโดยเฉพาะภายหลังเหตุการณ์ 14-15 ตุลาคม 2516 ได้มีปรากฏการณ์ใหม่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าได้เกิดความสำนึกทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาในเมืองไทยในระดับค่อนข้างสูง คำถามหลาย ๆ คำถามได้ถูกถามขึ้นมาโดยผู้เรียน และผู้สอนประวัติศาสตร์เอง และก็ทำให้จำเป็นต้องค้นหาคำตอบใหม่ขึ้นติดตตามมา

หนังสือชุดประวัติศาสตร์ของกองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ก็มีกำเนิดขึ้นมาในภาวะการณ์ดังที่กล่าวแล้ว เราทั้งสองได้มีความเห็นร่วมกันในอันที่จะผลิตงานทางประวัติศาสตร์ขึ้นมา และเมื่อได้ปรึกษากันแล้วก็เห็นว่าวิธีที่ง่ายที่สุดและรวดเร็วที่สุด ก็คือการรวบรวมบทความต่าง ๆ ที่ผู้รู้หลายท่านได้เขียนกระจัดกระจายไว้ นำมารวบรวมเป็นหมวดหมู่ให้ง่ายต่อการศึกษา ดังนั้น หนังสือเล่มแรก **ปรัชญาประวัติศาสตร์ (2518)** จึงถือกำเนิดขึ้นมา และก็เป็นที่น่าพอใจว่าได้รับการต้อนรับอย่างดี ถึงกับจำหน่ายหมดในเวลาอันสั้น ซึ่งทำให้เราต้องจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่สองในโอกาสนี้ และในการพิมพ์ครั้งนี้เราได้เพิ่มเติมบทความของพรเพ็ญ ชันตระกุล เข้ามาอีกบทความหนึ่ง เนื่องจากมีความเห็นว่าปรัชญาประวัติศาสตร์ มาร์กซิสต์เป็นประเด็นที่มีผู้ถกเถียงกันมาก ดังนั้น บทความนี้อาจจะช่วยให้เห็นวิธีการของประวัติศาสตร์แบบนี้เพิ่มขึ้นด้วย

โครงการหนังสือชุดประวัติศาสตร์นี้ นอกเหนือไปจาก **ปรัชญาประวัติศาสตร์** **ประวัติศาสตร์** และ **นักประวัติศาสตร์ไทย** แล้ว ยังมีอีกสองสามเล่มที่จะทยอยออกตามกันมา คือ **ปรัชญาประวัติศาสตร์ในสงครามและสันติภาพ** จากข้อเขียนของลีโอ ตอลสตอย และ **ประวัติศาสตร์อยุธยา** ซึ่งจะเป็นอนันต์ 3 และ 4

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

สุชาติ สวัสดิ์ศรี

11 พฤษภาคม 2519

สารบัญ

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่สาม

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่สอง

บทกล่าวนำ ประวัติศาสตร์และปรัชญาประวัติศาสตร์	ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี	1
ประวัติศาสตร์	สมศักดิ์ ชูโต	11
ประวัติศาสตร์	ถถมสุข นุ่มนนท์	25
ความสัมพันธ์เกี่ยวกับอดีตของมนุษย์	สุเทพ สุนทรภะสัช	44
ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์	นิธิ เอียวศรีวงศ์	60
ปรัชญาประวัติศาสตร์	สีบแสง พรหมบุญ	76
วิธีการของประวัติศาสตร์	เดช บุญนาค	83
ประวัติศาสตร์และปรัชญาของตะวันตก	ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	91
ขอบเขตและความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์ การใช้และความสามารถที่จะใช้ประวัติศาสตร์ ในประเทศไทย	แฟรงค์ จี. วิลลิสตัน สุกิจ นิมมานเหมินท์	103 110
วิชาประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ไทย	ขจร สุขพานิช	117
ประวัติศาสตร์ในทัศนะของสำนักมาร์กซิสต์	พรเพ็ญ ชันตระกุล	141
ปรัชญาประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์	ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ	160
การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและ พงศาวดาร	เดวิด เค. วย้อจ	181
ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ ในลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21	อานันท์ กาญจนพันธุ์	189
ปรัชญาประวัติศาสตร์ไทย	ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	205
ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์	นิธิ เอียวศรีวงศ์	216

ผู้เขียน

สมศักดิ์ ชูโต
แถมสุข นุ่มนนท์
สุเทพ สุนทรภัสส์
นิธิ เอียวศรีวงศ์
สีบแสง พรหมบุญ
เดช บุณนาค
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
แฟรงค์ จี. วิลลิสตัน
สุกิจ นิมมานเหมินท์
ขจร สุขพานิช
พรเพ็ญ ชันตระกุล
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

เดวิด เค. วย้อจ
อานนท์ กาญจนพันธ์
สุชาติ สวัสดิ์ศรี

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กระทรวงการต่างประเทศ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยอชิงตัน
อดีตคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ (ถึงแก่กรรม)
อดีตคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ (ถึงแก่กรรม)
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
อดีตอาจารย์คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
(ศึกษาต่อสหรัฐอเมริกา)
คณะประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อดีตบรรณาธิการ “โลกหนังสือ”

บทกล่าวนำ ประวัติศาสตร์ และปรัชญาประวัติศาสตร์

เป็นที่แน่นอนว่า บุคคลที่เกิดมาในแต่ละสังคม ย่อมจะต้องมีความคิด
เกี่ยวพันอยู่กับอดีตไม่มากนักน้อย อย่างน้อยก็ถือเป็นความเข้าใจต่ออดีตแห่งชาติ
ของตนที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังเมื่อครั้งเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียน หรือเกิดจากการ
อ่านประวัติศาสตร์ที่ได้เรียบเรียงขึ้นมาในยุคสมัยนั้น ๆ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นสังคมใด
วิวัฒนาการของสังคมนั้นหรือของหมู่ชนนั้น ๆ ก็ย่อมขึ้นอยู่กับความเป็นมาในอดีต
ของชาตินั้น ๆ โดยสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ การสร้างเป้าหมายหลอมในชาติที่ประวัติศาสตร์ยังม
ความหมายไม่แน่นอน จึงเปรียบเสมือนมีดสองคมที่อาจเชือดเฉือนสังคมให้พบกับ
ความพินาศ หรืออาจสร้างสังคมให้เจริญก้าวหน้าขึ้นมาในเวลาเดียวกันได้

ในชีวิตประจำวันของมนุษย์แต่ละวันได้บังเกิดเหตุการณ์และสิ่งที่สับสนขึ้น
นับไม่ถ้วน ซึ่งมนุษย์ในอดีตต่างก็ได้แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า เขาได้คิด ได้หวัง ได้
ดิ้นรนและได้ลงมือกระทำอะไรประการใดไว้บ้าง เราเชื่อว่ามนุษย์ทั้งมวลต่างเพียร
พยายามจะเสาะหาวิถีทางเพื่อทำความเข้าใจตัวเองไม่มากนักน้อย เพราะเมื่อเขาเจริญ
เติบโตขึ้นมาจนพอที่จะรู้จักตัวเองได้นั้น เขาต้องดำรงชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมและ
เหตุการณ์นานาประการที่เกิดขึ้นรอบตัว เขาประหลาดใจเมื่อมองเห็นภูเขา ทะเล-
สาบ น้ำตกและความเว้งว้างของดวงดาวในจักรวาล เขาต่างได้สดับรับฟังบท
โคลกและพิธีกรรมทางศาสนา เขาได้เห็นสงครามและการล้มตายของเพื่อนมนุษย์
ได้เห็นระบอบการปกครองและผู้ปกครองภายใต้ความดีความเลวนานาประการ สิ่ง
เหล่านี้เกิดขึ้นบนพื้นพิภพก่อนที่เขาจะลืมตาขึ้นมาดูโลกเสียอีก การสะสมถ้าย
ทอดของบรรพบุรุษได้ก่อให้เกิดความสำนึกในความเป็นชาติ และบางครั้งเขาก็เกิด
ความสงสัยในคุณค่าดั้งเดิมที่บรรพบุรุษเคยยึดถือมาแต่ก่อน ความลึกลับในความ
เป็นมาแต่อดีตได้ทำให้มนุษย์เกิดความสงสัย เขาเริ่มสงสัยตัวเองและถือเป็นหน้าที่
ที่จะต้องทำความเข้าใจกับสิ่งแวดล้อมรอบข้าง เพื่อหาทางที่จะบังคับให้สิ่งนั้น ๆ
นำชีวิตที่ปลอดภัยมั่นคงมาสู่ตัวเขา ครอบครัวของเขา และชุมชนที่เขาใช้ชีวิตอยู่ให้
จงได้ ดังนั้น จุดเริ่มต้นของอารยธรรมมนุษย์ จึงถือเป็นการท้าทายต่อความเพียร
พยายามของมนุษย์ที่จะทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อม

อดีต ครั้งหนึ่งก็เคยมีชีวิต และเคยอยู่ใกล้ชีวิตมนุษย์เหมือนกับที่มนุษย์ได้อยู่ใกล้ชีวิตกับอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ชีวิตของมนุษย์ในอดีตหลักเลียงไม่พ้นที่จะกิน นอน สืบพันธุ์ และทำงาน เหมือนกิจกรรมทุกอย่างของชีวิตมนุษย์ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ที่พยายามอธิบายถึงความเป็นมาในอดีตจึงหลักเลียงไม่พ้นที่จะต้องถามปัญหาซ้ำ ๆ กันเหมือนกับปัญหาของคนอื่น ๆ เช่น ถามว่าชีวิตของคนในอดีตเป็นเช่นใด และเหตุการณ์ในปัจจุบันได้คลี่คลายขยายตัวมาจากอดีตอย่างไร เพราะตราบไคที่มีมนุษย์ยังถือเอาความต้องการที่จะอธิบายความหมายของชีวิตเป็นความต้องการสากล ตราบนั้นการแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับชีวิตและพฤติกรรมของมนุษย์เท่าที่ผ่านมา ก็ย่อมจะต้องดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การสร้างงานของนักประวัติศาสตร์จึงพลอยเกิดขึ้นควบคู่กันไป ในฐานะของผู้รับภาระต่อการค้นหาความหมายของชีวิตในอดีตนั้น ๆ ด้วย

อดีต แม้จะเป็นสิ่งที่จับสั่นและหยุดนิ่งลงแล้ว ถึงแม้จะจบลงด้วยความตาย แต่ความกระหายที่จะรับรู้เรื่องราวของบรรพบุรุษ ตลอดจนวิถีทางดำเนินชีวิตของมวลมนุษย์ก็ย่อมยังคงมีอยู่ไม่สิ้นสุด มนุษย์มีหน้าที่สำคัญในชีวิต คือ สืบค้นสังขารวม ดังนั้น ความเข้าใจที่เขามีอยู่ หรือความประพฤตินี้เขาปฏิบัติ จึงมิได้เป็นไปเพื่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่เป็นไปเพื่อตัวของเขาเองด้วย (E.H. Carr, *What is History?*) ในทำนองเดียวกัน จุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์จึงมิได้เป็นไปเพื่อผู้การจำ พ.ศ. หรือการสร้างภาพพจน์ที่น่าเบื่อหน่ายขึ้นมาจากหน้ากระดาษ หากแต่มันจักต้องเป็นไปเพื่อการได้รู้จักตัวเองของมนุษย์เท่านั้น

การมองประวัติศาสตร์ในแง่ที่กล่าวถึงนี้ทำให้เรานึกอุปมาขึ้นมาว่า ถ้าหากประวัติศาสตร์นั้นคือเข็มทิศ คุณค่าของประวัติศาสตร์ก็เปรียบได้กับดาวเหนือ ตราบใดที่เข็มทิศยังชี้ไปยังดาวเหนือ ตราบนั้นคุณค่าของประวัติศาสตร์ก็เปรียบได้กับเข็มทิศที่ชี้ทางออกมิให้มนุษย์ชาติเดินหลงทางหรือแล่นเรือเข้าไปเกยหินโสโครก เพราะเมื่อผู้คนต่างได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของประวัติศาสตร์ในแง่นี้แล้ว เขาก็ย่อมตระหนักได้ตัวว่า คุณค่าของความเป็น "คน" ในตัวเขาย่อมขึ้นอยู่กับสิ่งที่เขาได้ "ทำ" เสร็จสิ้นลงไปแล้วนั่นเอง

สรุปความก็คือ วิชาประวัติศาสตร์เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ทุกด้าน ดังได้กล่าวแล้วว่าในระยะแรกมนุษย์ต่างเพียรพยายามที่จะเข้าใจสิ่งแวดล้อม เพื่อหาทางปฏิบัติตนเองให้เหมาะสม

สมกับสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ แต่ในระยะต่อมา โลกและสังคมได้เพิ่มความซับซ้อนและรวดเร็วมากขึ้น จนกระทั่งขอบเขตของเรื่องที่มีมนุษย์อยากทำความเข้าใจและอยากหาคำตอบได้พลอยเพิ่มความวุ่นวายและยุ่งยากมากขึ้นเป็นตรีคูณ ทวีคูณ ไม่มีใครรู้ว่าบุคคลที่เดินอยู่บนถนนหนทาง ในป่า ในสนามรบ ในที่ทำการรัฐบาลนั้นเขากำลังคิดอะไรและอยากจะทำอะไร ความดีความเลวของเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในโลก ล้วนได้แสดงให้เห็นว่าความผิดพลาดของมนุษย์นั้นยังมีอยู่อย่างไม่หยุดยั้งเมื่อเหตุการณ์กำลังดำเนินบทบาทอยู่ คำบัญชาแห่งเหตุผลว่าจะแสดงอำนาจออกมาได้อาจกินเวลาลำช้า ระหว่างนั้นหลักฐานที่จะพิสูจน์ถึงเหตุการณ์อันแท้จริงอาจจะถูกทอดทิ้งไป เพราะมนุษย์มีความทรงจำสั้นและผู้คนก็มักเหตุการณ์มีอคติ จนเมื่อเวลาของเหตุการณ์ได้ผ่านไปเป็นอดีตนานนับตีกดาบรพรพ์ สิ่งที่ต้องการจดจำไว้ของคนเราก็มักจะถูกลืมไปแล้ว มนุษย์รุ่นหลังที่เกิดมาในสภาพใหม่ และมีความคิดจิตใจใหม่ จึงต่างพากันงุนงกับปัญหาอันเลือนรางของอดีตที่ปรพบุรุษของตนได้สร้างไว้ มิหนำซ้ำเหตุการณ์ของตนเองที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ขึ้นมาทับถมพอกพูนกันเรื่อย ๆ ความเพียรพยายามในการแสวงคำตอบเพื่อแสวงหาสัจจะและความเข้าใจจึงตั้งอยู่บนความหวังที่รางเลือน เพราะเรื่องที่มีมนุษย์อยากทำความเข้าใจนั้น ได้ถูกเพิ่มขึ้นมาตามการเพิ่มของอายุโลก โดยเฉพาะความอยากที่จะเข้าใจตัวเองของมนุษย์ ได้ทำให้ขอบเขตในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ขยายตัวออกไปมากขึ้นและยุ่งยากมากขึ้น

ในเมื่อมนุษย์อยากที่จะเข้าใจตัวเอง เขาก็จำเป็นต้องศึกษาถึงความเป็นมาในอดีตของตน แต่เนื่องจากมนุษย์มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน นักประวัติศาสตร์จึงได้รับมอบหมายให้ทำงานด้านนี้โดยเฉพาะ ทั้งนี้การรื้อฟื้นอดีตของนักประวัติศาสตร์ย่อมขึ้นอยู่กับหลักฐานที่หาได้และข้อเท็จจริงเท่าที่มีอยู่ หน้าที่สำคัญของนักประวัติศาสตร์จึงอยู่ที่การพิจารณาหลักฐานและข้อเท็จจริงว่ามีความสำคัญเพียงใด หากมี มิในฐานะที่เป็นตัวของมันเอง หรือถูกใช้ให้เป็นเครื่องนำไปสู่จุดมุ่งหมายอย่างอื่น

ในการพิจารณาถึงข้อเท็จจริง เราอาจตั้งข้อสมมติฐานไว้ได้ว่า ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จะไม่ตกมาถึงเราอย่างบริสุทธิ์ เพราะข้อเท็จจริงเหล่านั้นย่อมไม่สามารถที่จะคงตัวให้บริสุทธิ์อยู่ได้ตลอดไป ดังนั้น เมื่อเราหยิบผลงานทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาอ่าน สิ่งแรกที่เราพบจึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ประกอบกันเป็นประวัติศาสตร์ล้วน ๆ หากแต่อาจเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ได้เรียบเรียงขึ้นมามากกว่า ผลงานทางประวัติศาสตร์หรือบันทึกต่าง ๆ ที่เราอ่าน จึงอาจไม่ใช่ข้อเท็จจริงโดยเนื้อแท้

เพราะได้กลายรูปมาเป็นการคัดเลือก ตัดทอน หรือรวบรวมเรื่องเพื่อทำความตกลงใจก่อนที่จะเขียนขึ้นมานั่นเอง

เมื่อนำเรื่องนี้มาพิจารณาในแง่ของปรัชญาประวัติศาสตร์ จึงอาจจะไม่ใช่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “อดีตในตัวของมันเอง” เท่านั้น แต่หากยังเกี่ยวเนื่องมาถึง “ความคิดของนักประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอดีตนั้นๆ” ด้วย อดีตที่นักประวัติศาสตร์กำลังศึกษาอยู่จึงมิได้หมายถึงอดีตที่ตายไปแล้ว หากแต่เป็นอดีตที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ การกระทำและเหตุการณ์ในอดีตจะกลายเป็นสิ่งที่ตายแล้ว และไม่มีความหมาย ถ้าหากนักประวัติศาสตร์ไม่สามารถที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังนั้นได้ เช่น เมื่อประวัติศาสตร์ตั้งคำถามว่า “ทำไมเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจึงตัดสินใจให้สำเร็จโทษพระเจ้าตากสิน” นั้นเขาหมายถึงว่า “อะไรทำให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกคิดเช่นนั้น และมีเหตุใดที่ทำให้ท่านตัดสินใจเช่นนั้น” ทำนองเดียวกัน ทางฝ่ายพระเจ้าตากสิน นักประวัติศาสตร์ก็จะต้องพยายามทำความเข้าใจของตนให้อยู่ในสภาพการณ์เดียวกับที่พระเจ้าตากสินกำลังเผชิญให้จงได้เมื่อจะเขียนเรื่องตอนนั้นขึ้นมา ทั้งนี้ เพื่อค้นหาว่ามีความรู้สึกนึกคิดประการใดบ้างที่ซ่อนอยู่ในจิตใจของพระเจ้าตากสินขณะที่ถูกนำตัวไปสำเร็จโทษ ด้วยเหตุนี้การที่เราจะเข้าถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ได้นั้น จึงย่อมขึ้นอยู่กับว่าเราสามารถเข้าใจสิ่งที่นักประวัติศาสตร์เขียนไว้ได้มากน้อยเพียงใด เพราะเมื่อนักประวัติศาสตร์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความคิดของผู้คนหรือสิ่งที่ผ่านมาแล้วในอดีต ผู้อ่านประวัติศาสตร์ก็ย่อมจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความคิดที่ซึ้นลงอยู่ในจิตใจของผู้เขียนประวัติศาสตร์ยุคนั้นสมัยนั้นอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงด้วย การศึกษาถึงผลงานทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง *ไทยรบพม่า* หรือเรื่อง **The Decline and Fall of the Roman Empire** จึงต้องดำเนินควบคู่ไปกับการศึกษาความเป็นไปในชีวิตของนักประวัติศาสตร์ เช่น สมเด็จพระยาตากสินมหาราช หรือ เอดัวร์ด กิบบอน ด้วย นั่นคือเราจะต้องศึกษา “ความคิดของนักประวัติศาสตร์” ควบคู่ไปกับการศึกษา “ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์” ในขณะเดียวกัน

เมื่อหันมาพิจารณาถึงตัวนักประวัติศาสตร์เอง นักประวัติศาสตร์ก็เป็นเพียงมนุษย์คนหนึ่งเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ในฐานะที่เป็นปัจเจกชนในสังคม นักประวัติศาสตร์ก็ต้องดำรงชีวิตพึ่งพาอาศัยปัจจัย 4 และมีภาวะเป็นอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์โดยทั่วไป กล่าวคือ เขาต้องมีสภาพเป็นหน่วยหนึ่งของครอบครัว อาชีพ ชั่วขณะสังคม ฯลฯ ดังนั้น เมื่อความผูกพันของบุคคลต้องขึ้นอยู่กับสังคมที่เขาอาศัยอยู่

ความคิดที่ดี ความรู้สึกที่ดี ความมุ่งหมายปรารถนาและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของคน ๆ นั้นก็ดี ย่อมจะต้องแสดงตัวของมันออกมาตามสภาพสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่มากก็น้อย นักประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นมนุษย์จึงพลอยถูกหล่อหลอมทางความคิดจิตใจให้เป็นไปตามสิ่งแวดล้อมตามภาวะการณ์ต่าง ๆ ไม่มากก็น้อย ผลงานทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากการเขียนของเขาจึงอาจถูกรวบรวมและถูกกำหนดขอบเขตขึ้นด้วยอิทธิพลของกาลสมัยและสถานที่ในชีวิตของเขาอยู่ไม่ใช่น้อย นอกจากนี้ การปรุงแต่งทางจิตของนักเขียนประวัติศาสตร์แต่ละคนยังได้เข้ามามีส่วนโน้มน้าวเชิงแนวการเขียนของเขาอีกด้วย การที่เราจะพิจารณาหาคุณค่าของประวัติศาสตร์จึงต้องทำควบคู่ไปกับทัศนคติและบุคลิกของนักประวัติศาสตร์แต่ละคน การตีความจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยเพียงศิลาจารึก ตำนาน หรือพงศาวดารโบราณเท่านั้น หากจำเป็นต้องใช้วิชาปรัชญา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา โบราณคดี วรรณคดี ฯลฯ เข้ามาสร้างรูปรอยของประวัติศาสตร์ให้เด่นชัดขึ้นมาเท่าที่จะทำได้

ประวัติศาสตร์มีขอบเขตกว้างขวาง ไม่มีความคิดของบุคคลใดบ่งอาจหยุดยั้งแนวทางของประวัติศาสตร์ และก็ไม่มีประวัติศาสตร์ของชาติใดที่สร้างขึ้นมาจากคน ๆ เดียว ประวัติศาสตร์ได้รวมเอาโลกที่เราอาจมองเห็นได้ด้วยตา ตลอดจนโลกของความคิดและจิตใจมาวางแผ่ขยายอยู่เบื้องหน้าจนยากที่จะจดจำได้ทั้งหมด นักประวัติศาสตร์เยอรมันชื่อ เลโอโพลด์ ฟอน รังเก (Leopold von Ranke : 1795–1886) ได้เคยกล่าวไว้ว่า “สิ่งที่เกิดขึ้น” (What has actually occurred) เท่านั้นที่จะใช้เกณฑ์ยึดเหนี่ยวทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเรื่องนั้นก็เป็นที่ยากแก่การปฏิบัติ เพราะไม่มีใครที่สามารถจะล่วงรู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดในโลก ทั้งที่ลับและที่แจ้ง นั่นคืออะไร และถึงรู้ก็คงจำไม่ได้หมด หรือถ้าจะถูกบังคับให้จำไว้ทั้งหมด ความสำคัญของสิ่งที่เกิดขึ้นจากการจำ ก็คงจะไม่เกิดขึ้นในจิตของผู้จำ เช่นเดียวกับนักเรียนวิชาประวัติศาสตร์บางส่วนในบ้านเรา นั่งท่องจำเหตุการณ์สำคัญไว้ได้ทั้งหมด แต่ภายหลังออกจากโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยแล้ว ตัวเองกลับไม่รู้ว่าคุณค่าอะไรจากประวัติศาสตร์ (ไทย) ติดตัวออกไปเลย ปัญหาที่เป็นเกณฑ์ยึดเหนี่ยวทางประวัติศาสตร์จึงไม่ได้อยู่ที่ว่าเราจะจำอะไรได้ทั้งหมด แต่ขึ้นอยู่กับว่าเราจะรู้สึกซึ่งถึงความหมายของสิ่งที่เรารู้หรือเราจำนั้นได้อย่างไร

วิถีทางของประวัติศาสตร์คงจะดำเนินไปตามแนวทางของมันอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่ว่าเราจะมองโลกในแง่ดีหรือแง่ร้าย เมื่อเกิดขึ้นมาในสังคมแล้ว เราก็ย่อมเกิดขึ้นมาในประวัติศาสตร์แล้วเช่นกัน และในชีวิตอันสั้นเราก็คงมองไม่เห็นความเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์ได้เช่นเดียวกับที่เราไม่สามารถเฝ้ามองเห็นหม้อ่างอก (คำกล่าวเปรียบเทียบในนวนิยายเรื่อง ดร. ซิวโก ของ บอริส ปาสเตอร์แนค) มนุษย์ได้แสดงให้เห็นว่าเขายังคงสงสัยตัวเองและสังคมก็คงยังไม่รู้แน่นอนว่าตนเองกำลังก้าวไปสู่อะไรในอนาคต แต่ความต้องการของมนุษย์ที่จะอธิบายความหมายของชีวิตนั้นจะยังคงมีอยู่ต่อไปแน่นอน แม้ว่าเหตุการณ์หรือการกระทำนั้นจะผ่านพ้นมาแล้วนับร้อยนับพันปี ในเมื่อเหตุการณ์หรือการกระทำนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ “สร้าง” ขึ้น มนุษย์ด้วยกันก็ย่อมที่จะทำความเข้าใจกับสิ่งนั้นได้ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม อาจจะกล่าวได้ว่าวิชาประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดศาสตร์หนึ่งในประเทศไทย เรามีการขีดเขียนและบันทึกประวัติศาสตร์กันตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นศิลาจารึก พงศาวดาร ตลอดจนถึงการศึกและการมีสถาบันต่าง ๆ ในสมัยปัจจุบัน ซึ่งทั้งนี้เราก็อาจกล่าวได้อีกเช่นกันว่า วิชาประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทยนั้นนั้นยังไม่เป็นที่น่าพอใจนัก เพราะยังขาดความสนใจที่แท้จริง ขาดสถาบันที่จะสนับสนุนอย่างแท้จริง ขาดตำรับตำราที่จะช่วยประกอบในการศึกษาและที่สำคัญที่สุดก็คือขาดแนวทางและหลักการที่จะศึกษา

ด้วยเหตุนี้ บรรณานิการทั้งสอง จึงมีความประสงค์ที่จะช่วยอุดช่องโหว่ดังกล่าว โดยได้ร่วมกันทำงานรวบรวมบทความต่าง ๆ ที่ดีเด่นในทางประวัติศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ยกแก่การติดตามค้นคว้า โดยนำมารวมไว้ในที่เดียวกัน จุดประสงค์ก็คือ เพื่อออกหนังสือเล่มเป็นชุดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โดยให้ชื่อว่า ชุดประวัติศาสตร์ ของโครงการหนังสือเล่ม สังคมศาสตร์ปริทัศน์

ในชุดประวัติศาสตร์ ที่กล่าวนี้ เราจะพยายามแบ่งออกแต่ละเล่ม โดยใช้มีเค้าโครงและเนื้อเรื่องไปในทำนองเดียวกัน สำหรับเล่มแรกที่ท่านกำลังถืออยู่นี้เป็นเล่มว่าด้วย “ปรัชญาประวัติศาสตร์” ซึ่งหมายความว่าหัวข้อของบทความต่าง ๆ ที่นำมารวบรวมไว้นี้ได้เน้นหนักไปในทางที่เกี่ยวกับว่าประวัติศาสตร์คืออะไร มนุษย์ศึกษาประวัติศาสตร์ไปทำไม ทำไมจึงต้องศึกษา ตลอดจนถึงวิธีการประวัติศาสตร์ในด้านต่าง ๆ กล่าวโดยย่อก็คือ หัวข้อส่วนใหญ่จะหนักไปในทางปรัชญาประวัติศาสตร์ (Philosophy of History) และประวัติศาสตร์นิพนธ์ (Historiography) นั้นเอง

เมื่อบรรณาธิการทั้งสองรวบรวมต้นฉบับสำหรับเล่มนี้ เราคิดว่าจะขอบทความของนายโกศล สินธวานนท์ แห่งกระทรวงการต่างประเทศ ชื่อ “History and Historiography” ซึ่งตีพิมพ์ไว้ใน *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครधिพงษ์ประพันธ์* (พ.ศ. 2506) มารวมไว้ด้วย เพราะเห็นว่าเป็นบทความสำคัญมาก แต่เราทั้งสองเกิดความสงสัยในความเป็นงานดั้งเดิม (originality) ของบทความนี้มาก และเมื่อได้ปรึกษากับนักประวัติศาสตร์บางคน ก็เป็นอันแน่ใจว่างานชิ้นนี้เกือบทั้งหมดได้ลอกมาจากหนังสือของ E.H. Carr เรื่อง **What is History?** ซึ่งเป็นงานเขียนที่มาจากคำบรรยายของศาสตราจารย์ผู้เขียนตั้งแต่ปี ค.ศ. 1961

บทความของนายโกศล สินธวานนท์ ซึ่งมีนักประวัติศาสตร์ไทยหลายท่านนำมาอ้างอิงต่อนั้น (ดังปรากฏอยู่ในเล่มนี้) ได้ลอกมาจาก E.H. Carr โดยมีได้มีการอ้างอิงแม้แต่น้อยเลย เช่น นายโกศล สินธวานนท์ เขียนว่า “The historian must get these things wrong. But when points of this kind are raised, one is reminded that accuracy is a duty, not a virtue. To praise a historian for his accuracy is like praising a bricklayer for using properly mixed concrete in his building” ซึ่งก็ตรงกับของ E.H. Carr ที่ว่า “The historian must not get these things wrong. But when points of this kind are raised, I am reminded of Houseman’s remark that “accuracy is a duty, not a virtue”. To praise a historian for his accuracy is like praising an architect for using well-seasoned timber or properly mixed concrete in his building” (หน้า 8 จากฉบับพิมพ์ของ Vintage Books 1967) ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการลอกเกือบตัวต่อตัว และลักษณะเช่นนี้ มีตลอดบทความชิ้นที่กล่าวถึงของนายโกศล สินธวานนท์

การอ้างอิงและยกข้อความผู้อื่นมาโดยบอกกล่าวที่มาเป็นสิ่งที่ทำกันในวงวิชาการ แต่การลอกทั้งหมดโดยไม่อ้างอิงผู้เขียน นับได้ว่าเป็นการผิดจุดประสงค์ของการศึกษาชั้นสูงอย่างยิ่ง ดังนั้น เราทั้งสองจึงได้ตัดบทความที่ว่านั้นออกไป

การเป็นนักประวัติศาสตร์นั้น หน้าที่ของเขามีไว้เป็นเรื่องของความรำกอดีตหรือปลดเปลื้องตัวเองออกจากอดีต นักประวัติศาสตร์ที่แท้จริงจะต้องเป็นนายของอดีต เขาจะต้องทำความเข้าใจอดีตในฐานะที่เป็นกุญแจนำไปสู่ความเข้าใจสภาพปัจจุบัน แต่คงมิได้เป็นไปเพื่อทำนายอนาคตแน่ หากแต่อาจคาดคะเนได้ เพราะ

ตราบเท่าที่การประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ยังเป็นเรื่องที่เราล่วงหน้ามิได้ อนาคตก็ย่อมเป็นเพียงความหวังและความกลัวของมนุษยชาติเท่านั้น เราทั้งสองเองเชื่อว่า นักประวัติศาสตร์ไม่ใช่นักเทศน์ เขาไม่จำเป็นจะต้องผูกพันตนเองอยู่กับคุณค่าของสังคม ส่วนการศึกษานั้นก็ได้เป็นไปเพื่อบทเรียนทางศีลธรรม หรือเรื่องราวที่น่าตื่นเต้น หากแต่เป็นไปเพื่อความเข้าใจตัวเอง และเพื่อ “สัจจะ” อันจะหาได้จากประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์นั้นเท่านั้น

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

สุชาติ สวัสดิ์ศรี

1 มิถุนายน 2518

ปรัชญาประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์

สมศักดิ์ ชูโต

คำนำ

ผู้เขียนรู้สึกหนักใจตั้งแต่ได้รับมอบหมายให้เขียนเรื่องนี้ เพราะเป็นเรื่องกว้างขวางจนเกือบจะหาขอบเขตแน่นอนไม่ได้ แต่เมื่อทราบความประสงค์ว่าต้องการเพียงเป็นบทความ แนะนำนักศึกษาที่จะเข้าศึกษาในคณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้ตัดตัดสินใจสนองความต้องการนี้ เพราะฉะนั้น บทความเรื่องประวัติศาสตร์นี้จึงเป็นการพิจารณากว้าง ๆ ยังขาดตกบกพร่องในรายละเอียดต่าง ๆ อีกมาก มิได้เป็นงานสำหรับนักประวัติศาสตร์ แต่เป็นความพยายามของผู้เขียนที่จะให้เกิดความเข้าใจทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เท่านั้น

หนังสือและสารคดีต่าง ๆ ที่ผู้เขียนใช้ประกอบการเขียนก็ได้ลำดับไว้แล้วในบรรณานุกรม แต่ผู้เขียนได้หลักสำคัญต่าง ๆ จากแหล่งต่อไปนี้เป็นพิเศษ คือ บทความเรื่อง **ประวัติศาสตร์** ใน **Encyclopaedia Britannica** (ค.ศ.1955) และของศาสตราจารย์ แฟรงค์ จี. วิลลิสตัน สารจากบทความทั้งสองนี้ปรากฏอยู่ภายใต้หัวข้อ ความหมายของประวัติศาสตร์ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ และทฤษฎีประวัติศาสตร์ สำหรับหัวข้อข้อสังเกตเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ผู้เขียนได้รับความคิดส่วนใหญ่จากบทความ เรื่อง **History and Historiography** ของ ดร. โกลด์ สินธวานนท์ และในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กับรัฐประศาสนศาสตร์ ผู้เขียนได้หลักฐานส่วนใหญ่จากหนังสือ **Perspectives on Administration** ของศาสตราจารย์ **Dwight Waldo**

ถ้ามีความผิดพลาดและขาดตกบกพร่องเกิดขึ้น (ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าเมื่ออยู่มาพอสมควร) ผู้เขียนขออภัยขอขมาทั้งหมด ถ้าบทความนี้จะก่อให้เกิดความเข้าใจแก่นักศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บ้าง ก็นับว่าเกิดผลเพียงพอแล้ว

ความหมายของประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์คืออะไร คำถามนี้ตอบกันได้หลายแง่หลายมุม และเป็นเรื่องที่ถูกถกเถียงกันได้โดยไม่มีสิ้นสุด โดยทั่วไปแล้ว ความหมายของประวัติศาสตร์มี

ส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับความคิดของมนุษย์ในสมัยต่างๆ นั่นก็คือ ประวัติศาสตร์ มักจะมีความหมายเอนเอียงไปตามความรู้สึกนึกคิดของคน ซึ่งก็เปลี่ยนแปลงตามเวลาและสถานการณ์ที่มนุษย์ประสบ ถ้าจะกล่าวอย่างกว้างขวางที่สุด ประวัติศาสตร์ก็คือ “ทุกสิ่งที่คุณได้ทำ ได้คิด ได้หวัง และได้รู้สึก”¹ ตามความหมายนี้ทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับมนุษย์ย่อมเป็นประวัติศาสตร์ ดังนั้น ประวัติศาสตร์จึงครอบคลุมถึงแขนงวิชาทุกด้านไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะประวัติศาสตร์ในความหมายอันกว้างขวางเช่นนี้ มิได้หมายถึงเฉพาะปรากฏการณ์อันเกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์เท่านั้น แต่ย่อมต้องรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วย ปรากฏการณ์ของมนุษย์และปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นเรื่องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอโดยไม่หยุดยั้ง เมื่อเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์ก็ย่อมปกคลุมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ได้พิสูจน์แล้วว่า ไม่มีอะไรในจักรวาลที่ตายตัวโดยไม่มีเปลี่ยนแปลง นั่นก็ย่อมหมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลย่อมมีประวัติศาสตร์

ถ้ามองประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้ ทศนคติทางประวัติศาสตร์ก็จะดูเป็นเรื่องเกี่ยวกับนักวิทยาศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ เพราะเมื่อพูดถึงเรื่องจักรวาล ก็ดูจะเป็นเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติมากกว่าปรากฏการณ์มนุษย์ แต่การที่มนุษย์เขามารวมกันเป็นสังคมก็ได้สร้างให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมาก คือพอจะกล่าวโดยสรุปได้ว่าลักษณะของสังคมมนุษย์ไม่มีความแน่นอน นี่เป็นความจริงที่ยอมรับกันแล้วในหมู่นักสังคมศาสตร์ เพราะฉะนั้น ความจำเป็นของประวัติศาสตร์ต่อสังคมศาสตร์จึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงมิได้ ยิ่งไปกว่านั้นนักสังคมศาสตร์ปัจจุบันเชื่อว่า ถึงแม้ลักษณะของสังคมมนุษย์ไม่มีความแน่นอนก็ตาม แต่ก็มีใช้จะพยายามที่จะแปรรูปสังคมไปในวิถีทางอันเหมาะสมไม่ได้ ความเชื่อนี้ยังทำให้บทบาทของประวัติศาสตร์เพิ่มความสำคัญเกี่ยวกับปรากฏการณ์ของชีวิตมนุษย์มากยิ่งขึ้น จนถึงกับอาจกล่าวได้ทีเดียวว่า ประวัติศาสตร์เป็นรากฐานสำคัญของสังคมศาสตร์ทั้งหมด เราพอสรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับวิชาการทุกสาขา

เมื่อเราได้พิจารณาขอบเขตของประวัติศาสตร์ว่ามีอยู่กว้างขวางมากมายเช่นนี้แล้ว เราก็น่าจะดูต่อไปว่าวิชาประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาถึงเหตุการณ์อันเกี่ยวข้อง

¹ แฟรงค์ จี. วิลลิสตัน, “ขอบเขตและความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์” สังคมศาสตร์กับประเทศไทย รวบรวมโดย จี. วิลเลียม สกินเนอร์ (พระนคร:สำนักงานค้นคว้า มหาวิทยาลัยออร์เนลล์, 2499), หน้า 108-116.

กับปรากฏการณ์ธรรมชาติและปรากฏการณ์มนุษย์ หรือเป็นเพียงการบันทึกเหตุการณ์ เหล่านี้ไว้เท่านั้น โดยทั่วไปแล้ว มักจะมีการเข้าใจกันอยู่ว่าประวัติศาสตร์คือการ บันทึกเหตุการณ์เหล่านี้เท่านั้น มิได้เกี่ยวกับการศึกษาตัวเหตุการณ์เอง แต่ความ เข้าใจเช่นนี้น่าจะเป็นความเข้าใจที่แคบ และจะทำให้วิชาประวัติศาสตร์เป็นเพียงการ รวบรวมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ แต่ไม่อาจที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจ ในปรากฏการณ์เหล่านี้เลย ว่าที่จริงแล้ว การที่มีความเข้าใจว่าวิชาประวัติศาสตร์ เป็นเพียงการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้แหละ ที่ทำให้คนทั่วไปมักจะไม่เห็นค่า วิชาประวัติศาสตร์เป็นเรื่องน่าเบื่อหน่าย เป็นการลำดับเหตุการณ์ตามเวลา เพราะ ฉะนั้นจึงไม่มีความจำเป็นมากนักที่จะต้องศึกษา เรื่องการบันทึกข้อเท็จจริงทางประ- วัติศาสตร์นั้น แม้แต่นักประวัติศาสตร์เองก็คงจะไม่เถียงว่าเป็นสิ่งไม่สำคัญ แต่ถ้ ายจะถือว่ากรบันทึกข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ในตัวของมันเองคือประวัติศาสตร์ ย่อม จะทำให้ประวัติศาสตร์ไร้ความสำคัญ ประวัติศาสตร์จำเป็นจะต้องสร้างให้เกิดความ เข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ของปรากฏการณ์มนุษย์และธรรมชาติด้วย ดังนั้น การผสม ผสานระหว่างข้อเท็จจริงกับการตีความหมายของข้อเท็จจริง จึงเป็นลักษณะสำคัญ ที่สุดของการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์

จะเห็นได้ว่าข้อเท็จจริงและการตีความมีความสำคัญต่อการศึกษาวิชาประวัตติ- ศาสตร์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะพิจารณาเรื่องทั้งสองนี้ให้ละเอียดยิ่งขึ้น ในเรื่อง หลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือข้อเท็จจริง ก็อาจจะกล่าวได้ว่า ได้มีมาตั้งแต่สมัย ตึกดำบรรพ์ในรูปของการจารึกของคนโบราณ บางทีก็เป็นไปในรูปการเขียนเป็น ศิลาจารึก บางทีก็แสดงออกในรูปของศิลปวัฒนธรรมของแต่ละยุคแต่ละสมัย อาจ จะกล่าวโดยทั่วไปว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของนักโบราณคดี ที่จะให้ความกระจ่างเพื่อ จะเปิดเผยให้เป็นหลักฐานแก่นักประวัติศาสตร์ ในอันที่จะพิจารณาตีความหมายต่อ ไป แม้แต่ในปัจจุบัน เรื่องการที่จะสร้างข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในสมัยที่ เรียกกันว่า “ยุคก่อนประวัติศาสตร์” ก็ยังคงดำเนินอยู่ ข้อบกพร่องของแหล่งที่มา เกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ก็คือว่ามีมักจะขาดตกบกพร่องในฐานะ เป็นหลักฐานเพราะเป็นการกระทำของคนกลุ่มเดียวหรือบางทีคนเดียว อย่างน้อยก็ ก่อให้เกิดความสงสัยว่าเป็นการบันทึกเหตุการณ์ที่แท้จริงหรือเฉพาะบางตอนของเหตุ การณ์ หรือเป็นการมองเหตุการณ์อย่างแคบๆ ข้อบกพร่องอันดับที่สองก็คือว่าการ จารึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทำนองนี้มักจะลบเลือนไปตามกาลเวลา บ่อยครั้งที่

ต้องมีการเดาความหมาย เพราะอาจจะกล่าวได้ว่าหลักฐานได้เสื่อมคลายคุณภาพลงไปในประการสุดท้าย หลักฐานประเภทนี้มีผู้ที่สามารถเข้าใจจริง ๆ เป็นจำนวนน้อยมาก จึงเปรียบเสมือนหลักฐานสำหรับผู้เชี่ยวชาญจำนวนน้อยที่จะเข้าใจนำมาตีความตามที่ทัศนะของตน พุดง่าย ๆ ก็คือ ทำให้ประวัติศาสตร์จากหลักฐานเช่นนี้เป็นขอบเขตเฉพาะของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเพียงไม่กี่คนเท่านั้นเอง ดังนั้น เราจะเห็นได้ทีเดียวว่า การตีความทางประวัติศาสตร์จากข้อเท็จจริงที่ได้รับมาจากแหล่งนี้เพียงแหล่งเดียวจึงเกิดขึ้นได้ยาก เมื่อมนุษย์ได้วิวัฒนาการถึงขั้นก่อตั้งเป็นสังคมขึ้นเป็นปึกแผ่น มีภาษาที่เข้าใจกันได้ใน การติดต่อระหว่างคนหมู่มาก ก็เกิดหลักฐานในทำนองที่เราเรียกกันว่าพงศาวดาร ในระยะแรกผู้บันทึกเหตุการณ์มักจะได้แก่พระผู้ซึ่งทำหน้าที่เปรียบเสมือนเป็นปัญญาชนของสังคม แหล่งหลักฐานอันนี้เป็นแหล่งสำคัญเกี่ยวกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เพราะเป็นแหล่งหลักฐานที่มีจำนวนมาก มีจำนวนหลายด้าน และมีผู้ที่สามารถเข้าใจได้เป็นจำนวนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ข้อบกพร่องสำคัญก็คือผู้บันทึกมักจะมีบทบาทในกลุ่มผู้ปกครองสังคม จึงมักจะแสดงความคิดเห็นในบันทึกเป็นเชิงสนับสนุนการกระทำของกลุ่มผู้ปกครองสังคมเสียเป็นส่วนใหญ่ ยิ่งในสมัยที่มีการบันทึกเหตุการณ์ประเภทนี้ ตรงกับสมัยที่การปกครองสังคมเป็นหน้าที่ของคนกลุ่มน้อย คือ ผู้ปกครอง ต่อประชาชนส่วนใหญ่ คือ ผู้อยู่ใต้การปกครอง ข้อบกพร่องที่กล่าวนี้ก็ย่อมจะต้องเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น การใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์จากพงศาวดารจึงเป็นเรื่องต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง ที่รวมอยู่ในแหล่งเดียวกันนี้ก็ได้แก่ จดหมายเหตุ ความทรงจำ ประวัติชีวิตของบุคคลสำคัญ ๆ อันอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเดียวกับพงศาวดาร คือ เป็นทัศนะของคนกลุ่มน้อยหรืออาจจะเพียงคน ๆ เดียวที่มีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แต่เนื่องจากแหล่งหลักฐานนี้ใช้ภาษาอันเป็นที่เข้าใจของคนส่วนใหญ่ เป็นเครื่องมือในการบันทึกเหตุการณ์และทัศนะเกี่ยวกับเหตุการณ์ ก็เป็นโอกาสให้เป็นหลักฐานใช้ได้ในกลุ่มคนจำนวนมากขึ้นกว่าหลักฐานที่ได้จากแหล่งประวัติศาสตร์ในรูปของการจารึกต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว แหล่งหลักฐานนี้จึงต้องนับว่าเป็นพัฒนาการก้าวสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์

อย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์ได้ก่อตั้งเป็นสังคม เป็นพวกเป็นเหล่าขึ้น ในระยะต้นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่มนุษย์มักจะบันทึกไว้มักเป็นเหตุการณ์ภายในสังคมของตนส่วนใหญ่ เหตุผลสำคัญก็เพราะความสามารถที่จะติดต่อกันยังมีอยู่จำกัด หลักฐานในรูปของพงศาวดารที่กล่าวมาแล้ว มักจะอยู่ในสมัยที่ความสนใจในกิจการของสังคมมีมากกว่ากิจการระหว่างสังคม แต่เมื่อเทคนิคของการติดต่อระหว่างสังคมดี

ขึ้น รวมทั้งความจำเป็นที่จะต้องติดต่อกันมากขึ้น ก็ได้ก่อให้เกิดหลักฐานแหล่งสำคัญที่สุดขึ้น นั่นคือ หลักฐานเกี่ยวกับการติดต่อทางด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม หลักฐานแหล่งนี้มีจำนวนมากมายและเพิ่มมากขึ้นอยู่เรื่อยๆ จนก่อให้เกิดผลทำให้วิชาประวัติศาสตร์เองต้องมีการเจาะจงแบ่งศึกษา อันทำให้เกิดสาขามากมายหลายสาขาในวิชาประวัติศาสตร์ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จากหลักฐานแหล่งนี้เองที่อาจจะกล่าวได้ว่า ทำให้การตีความข้อเท็จจริงทั้งหมดทางประวัติศาสตร์ กลายเป็นงานที่เกือบจะทำได้ เพราะมีข้อเท็จจริงมากมายเกินกำลังที่จะตีความให้ถูกต้องและเหมาะสมได้ จากแหล่งหลักฐานอันมากมายนี้อีกเหมือนกัน ที่ทำให้การวิจัยทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้นมาได้ และถ้าจะถือว่าการศึกษาเป็นรากฐานของศาสตร์แล้ว ประวัติศาสตร์ก็เริ่มเป็นศาสตร์เมื่อเกิดแหล่งหลักฐานที่ทำให้เกิดการวิจัยขึ้นได้ หลักฐานแหล่งนี้ได้มีมาเป็นเวลาหลายศตวรรษแล้ว แต่อาจกล่าวได้ว่าเครื่องมือการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ได้สมบูรณ์ขึ้นเมื่อประมาณ 100 ปีเศษมานี้เอง ทั้งนี้เพราะจากความสามารถที่จะวิจัยทางประวัติศาสตร์นี้แหละ ที่ก่อให้เกิด “ทฤษฎี” เกี่ยวกับการตีความประวัติศาสตร์อันมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อวิชาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน

ทฤษฎีประวัติศาสตร์

เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ปรากฏมากขึ้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กว้างขวางขึ้น ที่มักจะเรียกกันว่า “การวิพากษ์วิจารณ์ทางประวัติศาสตร์” การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์นี้ ได้เป็นทางนำไปสู่ความพยายามของนักประวัติศาสตร์แทบทุกยุคทุกสมัย ที่จะคิดค้นกฎเกณฑ์ตายตัวบางประการอันเชื่อว่าจะเป็นสิ่งควบคุมทิศทางของประวัติศาสตร์ กฎเกณฑ์ที่พยายามคิดค้นกันนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น “ทฤษฎีประวัติศาสตร์” การคิดสร้าง “ทฤษฎีประวัติศาสตร์” อาจเปรียบเทียบกับกับการคิดค้นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ โดยมีจุดประสงค์จะให้ประวัติศาสตร์เกิดความแน่นอนขึ้น อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์หรือทฤษฎีเหล่านี้ย่อมจะมีความแน่นอนตายตัวไม่ได้ แต่อาจจะแสดงให้เห็นถึงความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย ด้วยเหตุนี้เราจึงน่าจะพิจารณา “ทฤษฎีประวัติศาสตร์” ที่สำคัญบางทฤษฎี เพื่อจะเป็นทางเข้าใจความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นมาและในบางทฤษฎีที่ยังมีความเชื่อกันอยู่

ทฤษฎีแรกอันเคยได้รับความนิยมนั้นมาก เปรียบเทียบประวัติศาสตร์เหมือนแสดงละครอยู่บนเวที ประกอบด้วยตัวแสดงที่มีความสำคัญมากน้อยผิดกัน ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการแสดงทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ก็มักจะได้แก่กษัตริย์ พระ นักรบ เป็นส่วนใหญ่ ประชาชนธรรมดาเปรียบเสมือนผู้ดูละครมิได้มีส่วนเกี่ยวกับการแสดง โดยสรุปก็คือ ความเชื่อว่าประวัติศาสตร์นั้นผันแปรไปโดยการกระทำสำคัญของคน บางกลุ่มบางพวกที่มีบทบาทสำคัญในสังคม เพราะฉะนั้นการศึกษาบทบาทของกลุ่มบุคคลที่กล่าวนี้ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจในทิศทางของประวัติศาสตร์ จากทฤษฎีที่ว่า ประวัติศาสตร์พิจารณาได้จากบทบาทของกลุ่มบุคคลบางคน ก็นำไปสู่ความเชื่ออันได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่จากนักประพันธ์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “ทฤษฎีประวัติศาสตร์อันเกิดจากการกระทำของมหาบุรุษ” นั่นก็คือ บทบาทสำคัญของมหาบุรุษในการเปลี่ยนแปลงทิศทางของประวัติศาสตร์ นักประพันธ์ชั้นนำของโลกหลายคนได้ให้ความสนใจแก่ทฤษฎีอันนี้มาก อาจจะกล่าวว่ามีมากเกินไปจนทำให้เกิดความเข้าใจว่ามหาบุรุษนี้มีลักษณะเหมือนมนุษย์ เกือบจะสามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ จะเห็นได้ว่าทฤษฎีทั้งสองนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันในความหมายที่ว่า คนกลุ่มน้อยเป็นผู้ควบคุมทางเดินของประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะ是一群คนที่มีบทบาทสำคัญในสังคม หรือบุคคลคนเดียวในรูปของมหาบุรุษก็ตาม แม้ในปัจจุบันความเชื่อตามแนวทฤษฎีที่กล่าวนี้ก็ยังมียุ่อยู่มาก

ทฤษฎีที่ติดตามมาอาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวความคิดอันมีปฏิกริยาโต้ตอบ แนวความคิดที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นั่นคือประวัติศาสตร์ในขั้นสุดท้ายแล้วขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะความคิดเห็นเป็นสิ่งที่ควบคุมการกระทำของคน พุดง่าย ๆ ก็คือ ทิศทางของประวัติศาสตร์อยู่ภายใต้การควบคุมของนักปรัชญา ปัญญาชน และผู้ใช้ความคิดในสังคม มหาบุรุษและกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในสังคมยุคหนึ่งยุคใดได้กระทำไปเช่นนั้น เพราะได้ความคิดมาจากนักคิดของสังคมดังที่กล่าวมาแล้ว ประวัติศาสตร์ก็กลายเป็นการตีความของปรัชญาความคิดในสมัยต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีที่ถือกันว่ามื่ออิทธิพลต่อการตีความทางประวัติศาสตร์มากที่สุดเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นระยะเวลาตรงกับที่เครื่องมือในการวิจัยทางประวัติศาสตร์ถึงขั้นสมบูรณ์ที่สุดเป็นครั้งแรก ทฤษฎีนี้อาจกล่าวโดยย่อว่า เจาะจงไปในทางวัตถุนิยม ซึ่งก็อาจถือได้ว่าเป็นปฏิกริยาโต้ตอบทฤษฎีที่เห็นความสำคัญของความคิด เมื่อพูดถึงเรื่องเกี่ยวกับวัตถุนิยม ก็คงจะนึกถึงคาร์ล มาร์กซ์ นัก

ปรัชญาเมธีตวยงของศตวรรษที่ 19 ว่าที่จริงแล้วมีผู้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความสำคัญทางด้านวัตถุที่มีต่อทิศทางของประวัติศาสตร์มาก่อนคาร์ล มาร์กซ์ เช่น เอช. ที. บัคเกิล(H.T. Buckle) ในหนังสือ **ประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมในอังกฤษ (History of Civilisation in England 1857, 1861)** เป็นต้น อย่างไรก็ตาม บัคเกิลก็เพียงเล็งเห็นความสำคัญทางด้านวัตถุ แต่ไม่ได้ถึงกับสร้างเป็นรากฐานของทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องนี้ ด้วยเหตุนี้ ชื่อเสียงของคาร์ล มาร์กซ์จึงเป็นที่รู้จักกันดี เพราะมาร์กซ์ได้พยายามสร้างทฤษฎีขึ้นจากความเชื่อในความสำคัญทางด้านวัตถุ มาร์กซ์สรุปในเรื่องนี้ว่าวิวัฒนาการของสังคมจะต้องอยู่ภายในกรอบของอำนาจทางเศรษฐกิจของสังคมนั้น นอกจากนั้น มาร์กซ์ยังได้พยายามสร้างระบบสังคมภายใต้ความเชื่อนี้ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในรูปของ “ลัทธิมาร์กซ์” อันเป็นต้นกำเนิดของลัทธิคอมมิวนิสต์ในปัจจุบัน ในที่นี้จะไม่นำความคิดทางการเมืองของมาร์กซ์มาพิจารณา เพราะเป็นเรื่องเกินขอบเขต แต่ในการที่มาร์กซ์เห็นความสำคัญด้านวัตถุที่มีต่อประวัติศาสตร์นี้ ได้ทำให้เกิดความเชื่อในอำนาจเศรษฐกิจว่า เป็นสิ่งดลบันดาลวิวัฒนาการของมนุษย์ทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่ามาร์กซ์เป็นผู้วางหลักซึ่งเรียกกันต่อมาว่า “การตีความประวัติศาสตร์โดยใช้หลักเศรษฐกิจ” ตามทัศนะของมาร์กซ์ อำนาจเศรษฐกิจเท่านั้นที่ควบคุมทิศทางของประวัติศาสตร์ การกระทำของบุคคลที่ดี ความคิดต่างๆที่ดี อยู่ภายใต้อิทธิพลของอำนาจเศรษฐกิจทั้งสิ้น

จากทฤษฎีต่าง ๆ ดังกล่าว ก็คงจะเห็นแล้วว่าแม้แนวทางความคิดแตกต่างกันมาก แต่ถ้ามองอีกด้านหนึ่งแล้ว ก็ จะเห็นความคล้ายคลึงกัน ความคล้ายคลึงกันนี้อยู่ที่ความสนใจที่ประวัติศาสตร์ได้ก่อให้เกิดขึ้นในทุกยุคทุกสมัย โดยทั่วไปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า การที่ประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคแต่ละสมัยเอนเอียงไปในทางทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งนั้น ก็เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความสนใจของมนุษย์ว่าเป็นเช่นใดในขณะที่ได้มีการบันทึกไว้เป็นประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์จึงเปรียบเสมือนกระจกส่องให้เห็นถึงความสนใจและความคิดของมนุษย์ ในขณะที่ได้มีการเขียนประวัติศาสตร์นั้นขึ้น ด้วยเหตุนี้ เราจึงหวังได้ว่าทฤษฎีประวัติศาสตร์ก็จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอแล้วแต่แนวทางของความคิดมนุษย์

นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันมักจะเริ่มต้นจากเรื่องการเมืองก่อน แต่เมื่อสังคมมนุษย์ได้เพิ่มความยุ่งยากซับซ้อนยิ่งขึ้นโดยเฉพาะในความสัมพันธ์ระหว่างกัน นักประวัติศาสตร์เองก็จำเป็นต้องมุ่งเฉพาะด้านใดด้านเดียว หรือมี ๆ กันนั้นก็ต้องยอมรับว่าไม่มีสาขาใดสาขาเดียวของประวัติศาสตร์ที่จะมองเห็นความจริงของปรากฏ

การณั้มนุษย์และธรรมชาติทั้งหมดไปได้ อย่างมากก็เพียงมองเห็นปรากฏการณ์อันยิ่งใหญ่และสลับสนั่นเพียงชั่วครู่เดียวเท่านั้น การขยายขอบเขตของความสนใจทางประวัติศาสตร์อันกว้างขวางนี้ ได้มีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่อง เฉพาะสมัย เฉพาะยุค หรือบางทีก็เฉพาะดินแดนหรือประเทศใดประเทศหนึ่งเพียงประเทศเดียว นี่เป็นการยอมรับขอบเขตอันกว้างขวางของประวัติศาสตร์นั่นเอง

นอกจากการแบ่งสาขาวิชาประวัติศาสตร์ออกไปมากมาย เพื่อติดตามขอบเขตอันกว้างขวางของประวัติศาสตร์นี้แล้ว ในปัจจุบันก็ได้เกิดกลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่อาจกล่าวได้ว่า เจาะจงให้ความสนใจกับเรื่องการตีความทางประวัติศาสตร์ หรือแก้ไขการตีความอย่างที่เคยเข้าใจกันมา นักประวัติศาสตร์ประเภทนี้ให้ความสนใจกับสาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ เพียงเล็กน้อย แต่พยายามที่จะตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากความพยายามที่จะตีความหมายของเหตุการณ์สำคัญบางเหตุการณ์แล้ว นักประวัติศาสตร์เหล่านี้ยังพยายามที่จะสร้าง “ทฤษฎี” ต่าง ๆ เพื่อจะใช้เป็นหลักอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ กลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่กล่าวนี้เชื่อว่า ความพยายามที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น อารยธรรม วัฒนธรรม ฯลฯ และวางหลักอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น จะเป็นบทเรียนให้มนุษย์สามารถมีอิทธิพลต่อทิศทางของปรากฏการณ์ นั้น ๆ ในอนาคตได้บ้าง

ในปัจจุบัน เนื่องจากประวัติศาสตร์ได้ขยายขอบเขตกว้างขวางพร้อมกับการเพิ่มพูนของแหล่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การศึกษาปรากฏการณ์ทั้งหมดย่อมทำไม่ได้ ไม่ว่าจะใช้ทฤษฎีใดเป็นแนวทางศึกษาก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ ทฤษฎีเหล่านี้จึงมักจำเป็นจะต้องใช้ร่วมกันมากกว่าที่จะแยกออกไปตายตัว ความพยายามในปัจจุบันหันไปในการใช้ทฤษฎีให้ถูกต้อง มากกว่าที่จะใช้ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งโดยเฉพาะ และเมื่อประวัติศาสตร์จำเป็นต้องแยกออกเป็นหลายสาขา แต่ละทฤษฎีก็มีอิทธิพลต่อแต่ละสาขาของประวัติศาสตร์ผิดกันไป ยกตัวอย่าง ความเจริญของการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ก็เนื่องมาจากอิทธิพลของมาร์กซ์ การถกเถียงในปัจจุบันเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการที่จะให้ความสำคัญแก่แนวความคิดต่าง ๆ ที่เคยเป็นมา แต่ให้เกิดสมดุลในขั้นสุดท้าย จุดประสงค์สำคัญ ก็คือ การทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ของมนุษย์และธรรมชาตินั่นเอง

ข้อสังเกตเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน

จากที่ได้กล่าวมาแล้ว เราพอจะสรุปได้ว่า วิชาประวัติศาสตร์พยายามที่จะบันทึกและทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกอันเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ทุกด้าน จุดประสงค์นี้สำเร็จได้ยากขึ้นทุกที เมื่อปรากฏการณ์ในโลกได้เพิ่มความยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น เหตุผลสำคัญในความยุ่งยากซับซ้อนของปรากฏการณ์ในโลกก็คือการขยายขอบเขตของเรื่องที่มีมนุษย์อยากจะทำใจหรืออยากจะทำคำตอบ ในระยะต้นมนุษย์เพียงพยายามที่จะเข้าใจสิ่งที่อยู่รอบตัว ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ธรรมชาติ เพื่อเป็นเครื่องช่วยชี้ทางให้ปฏิบัติตนเหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม แต่ในสมัยนี้ มนุษย์ได้เพิ่มเรื่องที่ตนอยากจะทำใจขึ้น นั่นคืออยากจะทำใจตัวเอง ตัวเองนี่แหละที่เป็นลักษณะสำคัญในการขยายขอบเขตของการศึกษาประวัติศาสตร์ และทำให้ปรากฏการณ์ในโลกที่มีมนุษย์อยากทำความเข้าใจเพิ่มความยุ่งยากซับซ้อนยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ สมัยปัจจุบันจึงมักจะมีการเรียกว่าเป็น “สมัยที่มีความรู้สึกในประวัติศาสตร์มากกว่าสมัยอื่น ๆ ทั้งหมด”¹ เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนี้ การศึกษาและแลกเปลี่ยนทัศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จึงมีขึ้นอย่างมากมาย ในที่นี้จะขอนำเรื่องถกเถียงบางเรื่องมาตั้งข้อสังเกตดู

ประวัติศาสตร์ได้หลักฐานมาจากสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต เอามาพิจารณากับมาตรการปัจจุบัน โดยหวังจะให้เป็นบทเรียนสำหรับอนาคต การศึกษาประวัติศาสตร์จะเกิดผลตามเจตนารมณ์นี้หรือไม่ เป็นเรื่องถกเถียงกันมาก แต่คงไม่มีผู้ใดคัดค้านว่าเป็นความหวังที่อยากจะทำให้เกิดขึ้น พูดย่าง ๆ ก็คือเป็นจุดประสงค์อันน่าปรารถนา ถ้าเป็นความจริงเช่นนี้ สิ่งสำคัญที่สุดที่จะต้องพิจารณาก็คือหลักฐานในอดีตหรือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์นี้มีความสำคัญแค่ไหน มีความสำคัญในตัวของมันเองหรือเพื่อใช้เป็นเครื่องมือไปสู่จุดหมายอย่างอื่น นักประวัติศาสตร์จำเป็นที่จะต้องใช้ข้อเท็จจริงเหล่านี้มากน้อยแค่ไหน ยกตัวอย่าง ข้อเท็จจริงที่เรียกได้ว่าเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เช่น สงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นระหว่างปี ค.ศ. 1939 ถึง ค.ศ. 1945 ในเรื่องนี้คงไม่มีใครคัดค้านว่า นักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องรู้ข้อเท็จจริงเช่นนี้ แต่การรู้เช่นนี้ไม่น่าถือว่าเป็นคุณสมบัติพิเศษของนักประวัติศาสตร์ แต่ต้องถือว่าเป็นหน้าที่จำเป็นอันขาดเสียมิได้เปรียบเสมือนช่างไม้ต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับไม้ อยากรู้ก็ตาม นักประวัติศาสตร์มิใช่เป็นผู้บันทึกข้อเท็จจริงโดยเพียงสอบสวนว่าเป็นข้อเท็จจริงที่ถูกต้องเท่านั้น แต่นัก

ประวัติศาสตร์จะต้องเป็นผู้ตัดสินใจเลือกข้อเท็จจริงด้วย ทั้งนี้เพราะ “ข้อเท็จจริง พูดเพื่อตัวเองไม่ได้ แต่นักประวัติศาสตร์ต่างหากที่จะเป็นผู้เรียกให้พูด”¹ นั่นก็คือ นักประวัติศาสตร์ต้องเลือกข้อเท็จจริง เพื่อนำมาตีความให้เกิดความเข้าใจในเหตุการณ์และปรากฏการณ์ที่ได้เลือกมาพิจารณา อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้นักประวัติศาสตร์จะต้องระมัดระวังในการใช้ เพราะถ้าใช้ให้ถึงที่สุดแล้ว ประวัติศาสตร์ก็จะกลายเป็นประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้น ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไม่มีความหมาย แต่การตีความของนักประวัติศาสตร์นั้นแหละคือประวัติศาสตร์ โดยทางตรงข้าม ประวัติศาสตร์ก็ยังมีใช้การรวบรวมบันทึกข้อเท็จจริงต่างๆ ไว้เท่านั้น โดยไม่ให้ความสำคัญแต่อย่างใดต่อการตีความโดยนักประวัติศาสตร์ ในเรื่องข้อเท็จจริงกับการตีความนี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะนักประวัติศาสตร์ที่ไม่มีข้อเท็จจริงก็เปรียบเสมือนขาดรากฐาน ทำให้ความพยายามของตนไร้ประโยชน์ แต่ข้อเท็จจริงโดยปราศจากการตีความของนักประวัติศาสตร์ ก็เป็นหลักฐานที่ไม่มีชีวิตและปราศจากความหมายใดๆ ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ วิชาประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องสร้างให้เกิดสมดุลของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และบทบาทของนักประวัติศาสตร์ในการตีความด้วย

เรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่ถกเถียงกันมาก ก็คือ อะไรเป็นสิ่งที่ควบคุมทิศทางของประวัติศาสตร์ จากเรื่องทฤษฎีประวัติศาสตร์ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น จะเห็นได้ว่าเรื่องนี้มีการถกเถียงกันอยู่ตลอดเวลา เพราะถ้ามนุษย์สามารถรู้เรื่องนี้ได้โดยแน่นอนก็เปรียบเสมือนมีกุญแจที่จะไขเห็นอนาคตของตนเองได้ กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ตราบใดที่การประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เป็นเรื่องที่คาดการณ์ล่วงหน้าไม่ได้ ตราบนั้นเราก็คงหาคำตอบที่แน่นอนในเรื่องนี้ไม่ได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้เรื่องนี้จะกลายเป็นเรื่องที่มีมนุษย์ไม่มีทางจะหาคำตอบที่แน่นอนได้ก็ตาม แต่เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ความคิดและสามารถที่จะปรับปรุงฐานะของตนเองได้ ความคิดในเรื่องนี้ก็จะต้องมีอยู่ต่อไป ในปัจจุบันความคิดเกี่ยวกับทิศทางของประวัติศาสตร์อาจสรุปได้เป็นสองกลุ่มความคิดด้วยกัน กลุ่มความคิดแรกชี้ให้เห็นจากข้อเท็จจริงธรรมดาว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะโดยการกระทำของมนุษย์หรือโดยธรรมชาติย่อมมี

¹ Kosol Sindhvananda, *History and Historiography* จากชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติ แต่ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 545-556.

สาเหตุ ถ้าสาเหตุเปลี่ยนแปลงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ ก็คือพยายามค้นคว้าสอบสวนสาเหตุเพื่อที่จะรู้ทิศทางของเหตุการณ์ว่าที่จริงมีความเกี่ยวข้องระหว่างสาเหตุกับการกระทำนั้นเป็นปัญหาไม่ใช่เฉพาะประวัติศาสตร์แต่คือปัญหาของการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ทั้งสิ้น การหาสาเหตุของการกระทำจึงเป็นเรื่องกว้างขวางครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างของมนุษย์ อีกกลุ่มความคิดหนึ่ง เชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์เกิดขึ้นโดยอุบัติเหตุจากการตัดสินใจที่เป็นไปตามโอกาส ผู้เชื่อในแนวความคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของมนุษย์นั้นมีทางให้เลือกทั้งสิ้น แต่การตัดสินใจอย่างที่ได้กระทำไปเป็นการตัดสินใจโดยมิได้มีหลักเกณฑ์อะไร เป็นเรื่องของโอกาสบ้าง หรือเป็นเพียงอุบัติเหตุบ้าง ถ้าแนวความคิดนี้เป็นความจริง ก็หมายความว่าทิศทางของประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่จะไปเกี่ยวข้องไม่ได้ เพราะมีลักษณะอันหลีกเลี่ยงไม่ได้นั่นเอง จากรากฐานความเชื่อนี้ก็จะทำให้การศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ รวมทั้งประวัติศาสตร์ไม่มีประโยชน์อันใดทั้งสิ้น เพราะรากฐานของการศึกษาวิชาการต่าง ๆ ก็เพื่อให้เกิดความสามารถที่จะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของโลกได้ ถึงแม้ว่าความสามารถนี้จะแตกต่างกันในระดับของความแน่นอนก็ตาม เช่น การศึกษาปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ในรูปของวิทยาศาสตร์อาจเกิดความแน่นอนในการวิเคราะห์มากกว่าการศึกษาปรากฏการณ์ของมนุษย์ในรูปของสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เป็นต้น ในเรื่องการควบคุมทิศทางของประวัติศาสตร์ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องรวมกลุ่มความคิดทั้งสองเข้าด้วยกัน อุบัติเหตุอาจเกิดขึ้นได้ในประวัติศาสตร์ แต่ก็คงมิใช่เป็นสาเหตุของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด สาเหตุอื่น ๆ จำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาพิจารณา หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ในเรื่องนี้ก็คือ ค้นคว้าวิเคราะห์สาเหตุทั้งหมดเท่าที่ข้อเท็จจริงจะมีปรากฏ รวมทั้งสาเหตุที่อาจเกิดขึ้นจากอุบัติเหตุ แล้วนำมาตีความให้เกิดความเข้าใจในเหตุการณ์ที่พิจารณา นั้น โดยหวังในขั้นสุดท้ายว่าจะเป็นเรื่องช่วยให้เข้าใจในทิศทางของประวัติศาสตร์นั่นเอง

เรื่องสุดท้ายที่สำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ก็คือว่า ประวัติศาสตร์มีส่วนสัมพันธ์มากน้อยแค่ไหนกับความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ มนุษย์เรียนบทเรียนจากประวัติศาสตร์เพื่อปรับปรุงตัวเองแค่ไหน ทั้งนี้เพราะความรู้สึกที่ว่ามนุษย์มิได้เรียนอะไรจากประวัติศาสตร์เลยมีอยู่มาก แม้แต่คำพูดที่กล่าวกันติดปากว่า “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” ก็อาจตีความได้ว่าเป็นการกล่าวสนับสนุนความเข้าใจที่ว่าบทเรียนจากประวัติศาสตร์มิได้มีความหมายอะไรแก่มนุษย์ เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่อันอาจจะเกี่ยวพันกับความหมายของคำว่า “ความเจริญก้าวหน้า” ด้วย แต่ถ้าเราจะพิจารณา

จากความจริงบางอย่างเกี่ยวกับตัวมนุษย์เองแล้ว เราจะต้องสรุปว่า ประวัติศาสตร์มีบทบาทในความเจริญก้าวหน้าของ มนุษย์มากน้อยแค่ไหนย่อมขึ้นกับมนุษย์เอง มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความคิดและมีคุณสมบัติที่จะรวบรวมประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตไว้ได้โดยการใช้ความคิด ยิ่งไปกว่านั้นมนุษย์ยังมีความสามารถที่จะถ่ายทอดประสบการณ์เหล่านี้ต่อไป และการถ่ายทอดประสบการณ์นี้แหละ คือรากฐานของความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ามนุษย์มีความคิดก็มิได้หมายความว่า จะใช้ความคิดเสมอไป เพราะฉะนั้นการถ่ายทอดประสบการณ์ อันเป็นรากฐานของความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์จึงมิได้เป็นไปโดยเรียบร้อย และปราศจากอุปสรรคขัดขวางเสมอไป นอกจากนั้นประสบการณ์ในตัวของมันเองย่อมไม่มีความหมายถ้าปราศจากความเข้าใจในประสบการณ์นั้น จุดประสงค์ของประวัติศาสตร์จึงมิใช่เพียงการรวบรวมประสบการณ์ในอดีต แต่จะต้องสร้างให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์นั้นด้วย ถ้ามิฉะนั้นบทเรียนทางประวัติศาสตร์ก็จะไม่เกิดขึ้น หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์มีขอบเขตอยู่เพียงเท่านี้ การที่มนุษย์ซึ่งมีความคิด จะใช้ความคิดนำบทเรียนเหล่านี้มาใช้หรือไม่ นั่นเป็นอีกประเด็นหนึ่งต่างหาก แต่โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์มีบทบาทสำคัญกับความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์

เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อันได้กล่าวมาแล้ว ถึงแม้ว่าเป็นเรื่องที่จะหวังให้เกิดความคิดเห็นเหมือนกันไม่ได้ ก็ได้พิสูจน์ความจริงในปัจจุบันอย่างหนึ่ง นั่นคือ ความสำคัญและความจำเป็นของประวัติศาสตร์ การถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ประวัติศาสตร์มีบทบาทสำคัญในปรากฏการณ์ของมนุษย์ ประวัติศาสตร์มีบทบาทสำคัญในวิชาการต่าง ๆ นั้นคงไม่จำเป็นจะต้องย้าให้เห็น เพราะประวัติศาสตร์มิใช่มีบทบาทเพียงเท่านั้น แต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้และแยกออกมิได้จากปรากฏการณ์ของโลก ตราบใดที่ยังมีมนุษย์อยู่ในโลก

ประวัติศาสตร์กับรัฐประศาสนศาสตร์

คงจะเห็นได้จากข้อความข้างต้นว่า ประวัติศาสตร์เป็นรากฐานสำคัญของวิชาการทุกสาขา เพราะฉะนั้น ก็ย่อมจะมีความสำคัญต่อวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิชาการใด ๆ ก็จำเป็นจะต้องเรียนจากประสบการณ์ในอดีตได้มากที่สุด

ประวัติศาสตร์อาจเป็นประโยชน์แก่นักรัฐประศาสนศาสตร์ในระดับต่าง ๆ 2 ระดับด้วยกัน ในระดับแรก การศึกษาประสบการณ์ในอดีตอาจจะให้บทเรียนทั่วไปแก่นักรัฐประศาสนศาสตร์ บทเรียนทั่วไปในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่ได้พิสูจน์ให้เห็นจากประวัติศาสตร์แล้วว่ามีความแน่นอนพอสมควร เพราะประสบการณ์ในอดีตได้ชี้ให้เห็นว่าเกิดขึ้นเช่นนั้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ยกตัวอย่าง จากการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับองค์การบริหารที่ได้เคยมีมาในอดีต ก็คงจะพบประสบการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำซากสิ่งหนึ่ง นั่นก็คือ อิทธิพลสำคัญของการเงินและของผู้ที่มีอำนาจควบคุมการเงินในองค์การบริหารต่าง ๆ นี่เป็นบทเรียนทั่วไปซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่นักบริหารในการศึกษาประวัติศาสตร์ ความสำคัญของบทเรียนทั่วไปนี้คงจะเห็นกันได้ง่าย แต่ประวัติศาสตร์ก็ยังคงอาจให้บทเรียนเฉพาะบางประการแก่นักรัฐประศาสนศาสตร์อีกด้วย บทเรียนเฉพาะนี้ ได้แก่ การศึกษาข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในอดีต แล้วนำข้อบกพร่องนี้มาปรับปรุงแก้ไขให้ดีและเหมาะสมกับปัญหาปัจจุบันที่ประสบ บทเรียนเฉพาะอันได้จากการศึกษาประวัติศาสตร์นี้ จะเป็นรากฐานสำคัญของความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการอย่างไม่ต้องสงสัย โดยสรุปแล้ว ประวัติศาสตร์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อนักบริหาร

แต่นักบริหารควรจะศึกษาประวัติศาสตร์อะไร นี่นับเป็นเรื่องสำคัญโดยเฉพาะในขณะนี้วิชาประวัติศาสตร์ได้แยกออกเป็นสาขามากมายหลายสาขาคู่กัน ปัจจุบันนี้ถึงเวลาแล้วที่ควรจะมี “ประวัติศาสตร์การบริหาร” ในความหมายเดียวกับ “ประวัติศาสตร์การเมือง” “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ” ฯลฯ แต่สิ่งสำคัญในเรื่องนี้มีใช้อยู่ที่ชื่อ ทั้งนี้เพราะ “ประวัติศาสตร์การบริหาร” ก็อาจกล่าวได้ว่ามีวิชาใหม่เลย ปัญหาสำคัญก็คือ วิธีการที่ใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์การบริหารเท่าที่เป็นอยู่ วิธีการเกี่ยวกับเรื่องประวัติศาสตร์การบริหารอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรกเป็นประวัติศาสตร์ที่ประพันธ์ขึ้นโดยนักบริหารเอง ข้อบกพร่องของตำราประเภทนี้ก็คือมิใช่เป็นประวัติศาสตร์ แต่คล้ายกับเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านการบริหารที่เกิดขึ้นมากกว่า ประเภทที่สอง เป็นประวัติศาสตร์การบริหาร แต่งขึ้นโดยผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาเกี่ยวกับการบริหารโดยตรง ผลของวิธีการประเภทนี้ก็มักจะหนักไปในรูปประวัติศาสตร์การเมืองหรือสังคมมากกว่า

ดังนั้น น่าจะถึงเวลาแล้วที่จะมีการให้ความสนใจอย่างแท้จริงแก่ประวัติศาสตร์การบริหาร และที่เราไม่สามารถจะวางวิธีการได้ตายตัวว่า ประวัติศาสตร์การบริหารอันเหมาะสมแก่นักรัฐประศาสนศาสตร์นั้นควรจะเป็นอย่างไร แต่ถึงแม้

เราจะวางวิธีการตายตัวไม่ได้ เราก็อาจวางจุดประสงค์ของประวัติศาสตร์การบริหารได้ จุดประสงค์ในเรื่องนี้น่าจะเป็นการศึกษาที่ก่อให้เกิดความเข้าใจระบบการบริหารว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรกับลัทธิความเชื่อในสังคม กับระบบเศรษฐกิจของสังคม กับสถาบันสังคมต่างๆ ในรูปของกฎหมายครอบครัว ศาสนา และบทบาทของอำนาจ ฯลฯ เป็นต้น ประวัติศาสตร์การบริหารในทำนองนี้ จะเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์อย่างแน่นอน

(พ.ศ. 2508)

ประวัติศาสตร์

แกมสุข นุ่มนนท์

ประวัติศาสตร์คืออะไร

ความหมายของประวัติศาสตร์ไม่มีคำจำกัดความตายตัว โดยทั่วไปประวัติศาสตร์หมายถึง การไต่สวนเข้าไปให้รู้ถึงความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษยชาติที่เกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งของอดีต ฉะนั้น ประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์ ความเปลี่ยนแปลงของสังคม ความคิดที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ในสังคม และสภาพเหตุการณ์ที่ส่งเสริมหรือขัดขวางวิวัฒนาการของสังคมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง วิชาประวัติศาสตร์มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ทุกคน

เนื่องจากขอบเขตของประวัติศาสตร์กว้าง วิชาจึงแบ่งแยกออกเป็นหลายสาขาตามลักษณะของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ประวัติศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์สังคม ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ปรัชญา ฯลฯ นอกจากนี้ สาขาใหญ่แต่ละสาขาเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็นสาขาย่อยๆ ออกได้อีกมากมาย เช่น ประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญ ประวัติศาสตร์การคลัง ประวัติศาสตร์การศึกษา ประวัติศาสตร์การดนตรี ฯลฯ

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต ปัญหาจึงมีอยู่ว่าอดีตแค่ไหนจึงถือเป็นประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ถือกันว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นก็ถือเป็นประวัติศาสตร์ได้ เช่น การสิ้นสุดสงครามเวียดนาม ใน ค.ศ. 1975 หรือการสิ้นสุดอำนาจของพระเจ้าซาร์แห่งอิตาลี ใน ค.ศ. 1979 กลายเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ได้ทันที อีกปัญหาหนึ่ง ก็คือ อดีตจะกินเวลาแค่ไหนในความหมายของประวัติศาสตร์ คำถามนี้ยังหาคำตอบแน่นอนไม่ได้ บางคนว่าอดีตนับแต่การเกิดของมนุษย์เริ่มมีการขีดเขียน สมัยก่อนหน้านั้นถือเป็นสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ปัจจัยของประวัติศาสตร์

หนังสือประวัติศาสตร์ที่ผู้บันทึกโดยตรงเรียบเรียงไว้ไม่มี ประวัติศาสตร์เกิดขึ้นได้ก็ด้วยปัจจัย 2-3 ชั้น ชั้นแรกต้องมี เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์เกิดขึ้น ซึ่งมีมากและเกิดขึ้นตลอดเวลา ส่วนใหญ่มักถูกลืมหรือผ่านไปโดยไม่มีใครสังเกตเห็น ฉะนั้น ประวัติศาสตร์จึงต้องอาศัยผู้บันทึก ผู้สังเกต และผู้จดจำสร้างหลักฐานไว้ ผู้สร้างหลักฐานนี้จะเป็นใครก็ได้ ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง และเมื่อเกิดหลักฐานขึ้นแล้ว ประวัติศาสตร์ก็จำเป็นต้องอาศัย นักประวัติศาสตร์ ทำหน้าที่รวบรวมตรวจตราพิจารณา ไตร่ตรอง ตีความหมาย ของหลักฐาน และเรียบเรียงขึ้นตามความจำและความเข้าใจ แต่สิ่งที่จะมองข้ามไปไม่ได้ คือ ความจริงที่ว่าวันหนึ่ง ๆ มีการกระทำของมนุษย์มากมาย และไม่มีใครสามารถจำลองอดีตมาได้โดยสมบูรณ์ ฉะนั้น เหตุการณ์ที่นักประวัติศาสตร์เรียบเรียงขึ้นจึงเป็นเรื่องราวเพียงหนึ่งในร้อย หรือหนึ่งในพันของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และไม่แน่นอนไปว่าจะถูกต้องที่สุดหรือสำคัญที่สุด หากเป็นเพียงเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และการตีความหมายในทัศนะของนักประวัติศาสตร์

ปรัชญาของประวัติศาสตร์

ปรัชญาของวิชาประวัติศาสตร์ว่าด้วยพลังที่ผลักดันให้มนุษย์ทำสิ่งที่ตนทำอยู่ หรือเบื้องหลังแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ในการศึกษาเรื่องนี้ มีทฤษฎีอยู่ 6 ทฤษฎีด้วยกัน คือ

ทฤษฎีที่ 1 เป็นทฤษฎีที่เก่าแก่ที่สุด ก่อให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าพงศาวดารขึ้น กล่าวคือ ทฤษฎีนี้ถือว่า สิ่งที่ผลักดันให้คนทำพฤติกรรมคืออิทธิพลของคนสำคัญในแต่ละยุค เพราะคนสำคัญเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือสังคมสามารถผลักดันให้คนทำอย่างอื่นกว่า มีความเจริญน้อยกว่า เปลี่ยนแปลงไปตามแนวความคิดของตน

ทฤษฎีที่ 2 ถือว่าสิ่งที่ผลักดันให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ คือสภาพเศรษฐกิจ เพราะสภาพเศรษฐกิจก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และระบบสังคมจากที่เป็นอยู่เดิม คาร์ล มาร์กซ์ ได้นำทฤษฎีนี้มาใช้ คนทั้งหลายจึงคิดว่าเป็นทฤษฎีที่พวกคอมมิวนิสต์สร้างขึ้น ความจริงทฤษฎีนี้มีมาก่อน คาร์ล มาร์กซ์

ทฤษฎีที่ 3 ถือว่าสิ่งที่ผลักดันให้มนุษย์ทำอะไรต่าง ๆ คือสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ประเทศที่อยู่ใกล้ทะเล มีกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างหนึ่ง ประเทศที่อยู่ในทะเลทราย มีกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีไปอีกอย่างหนึ่ง

ทฤษฎีที่ 4 ถือว่าความเชื่อในทางศาสนาเป็นสิ่งที่ผลักดันให้มนุษย์ประกอบกรรมต่างกัน และเป็นสิ่งที่กำหนดว่ามนุษย์ควรจะสร้างสังคมของตนอย่างไร

ทฤษฎีที่ 5 ถือว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมมนุษย์ เช่น ประเทศที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ จะมีระบบสังคมอย่างหนึ่ง ประเทศที่ไม่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จะมีระบบสังคมอีกอย่างหนึ่ง

ทฤษฎีที่ 6 เป็นทฤษฎีใหม่ที่ล่าสุด และมีคนเชื่อถือมากที่สุด ทฤษฎีนี้ถือว่าการจะเข้าใจอะไรเป็นสิ่งที่ผลักดันให้มนุษย์ทำพฤติกรรม ต้องศึกษาโดยผ่านวิชา 2 วิชา คือ มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ทฤษฎีนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายของวิชาประวัติศาสตร์ว่าประวัติศาสตร์มิได้หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตเท่านั้น แต่รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์

จุดเด่นของประวัติศาสตร์อยู่ที่ข้อเท็จจริง และสิ่งที่ให้มาตรฐานแห่งความจริง คือ หลักฐาน นักประวัติศาสตร์จึงต้องอาศัยหลักฐานในการวินิจฉัยประวัติศาสตร์

หลักฐานประวัติศาสตร์มีมากมาย เช่น คำบอกเล่า ดำเนินต่าง ๆ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลาจารึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร ชีวประวัติบุคคล จดหมายเหตุหนังสือพิมพ์ เอกสารทางราชการ บันทึกเกี่ยวกับธุรกิจ ฯลฯ แต่หลักฐานที่มีคุณค่าต่อประวัติศาสตร์ คือ หลักฐานที่ให้ความจริงดั้งเดิม

ในการพิจารณาว่า หลักฐานใดมีความแน่นอนหรือไม่เพียงไร จำต้องเข้าใจเอาโดยคร่าว ๆ ว่า หลักฐานในประวัติศาสตร์แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท

หลักฐานประเภทแรก หมายถึง บันทึกหรือคำบอกเล่าของผู้พบเห็นเหตุการณ์ หรือผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรือผู้ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ เช่น หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ ศิลาจารึก บ่อมปรากการ เชนเกิน โบสถ์วิหาร เจดีย์ รูปปั้น เกรียณตรา พระพุทธรูป และอื่น ๆ

หลักฐานประเภทที่สอง หมายถึง บันทึกหรือคำบอกเล่าที่เกิดหลังเหตุการณ์ ซึ่งอาจจะได้มาจากการศึกษาวิจัยเรื่องราว หรือจากคำบอกเล่าที่สืบต่อกันมา

อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่เขียนขึ้นในเหตุการณ์ ไม่จำเป็นจะต้องมีมาตรฐานแห่งความจริงมากกว่าหลักฐานที่เขียนขึ้นหลังจากที่เหตุการณ์ล่วงเลยมาแล้ว การจะตัดสินว่าหลักฐานทั้งสองประเภทน่าเชื่อถือ หรือใกล้เคียงกับความจริงในอดีตแค่ไหนหรือสำคัญมากน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น

ประการแรก เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของผู้บันทึก บางคนตั้งใจบันทึกเพื่อเตือนความจำ บางคนเขียนเพื่อเป็นรายงานเสนอผู้อื่น บางคนเขียนเพื่อโฆษณาชวนเชื่อ ความแน่นอนของหลักฐานจึงขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของผู้บันทึก เช่น คำสั่งในระหว่างการรบหรือคำสั่งจากสถานทูตไปยังทูต ถือเป็นเอกสารที่มีส่วนถูกต้องมากที่สุด เพราะบ่งถึงความมุ่งหมายตลอดจนสภาวะจิตใจของผู้สั่งในเวลานั้นๆ

ประการที่สอง ลีลาของการบันทึก ถ้าผู้บันทึกใช้สำนวนสละสลวยมากเพียงไร ผู้อ่านยังต้องใช้ความวิเคราะห์มากขึ้นว่า ตรงไหนจะให้แก่นสารมากที่สุด

ประการที่สาม นักประวัติศาสตร์ที่ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์บันทึกเหตุการณ์ มีส่วนช่วยให้หลักฐานมีคุณค่ามากขึ้น

จะเห็นได้ว่าวิชาประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องราวของการประสานงานกันระหว่างหลักฐานและนักประวัติศาสตร์ ถ้าฝ่ายหลังไม่มี ฝ่ายแรกก็ย่อมเขียนประวัติศาสตร์ไม่ได้ ในขณะเดียวกัน หลักฐานแม้จะแน่นอนถูกต้องเพียงไร ถ้านักประวัติศาสตร์ไม่นำมาใช้ ก็หมดคุณค่าหรือไร้ความหมาย หรือถ้าผู้ใช้นำมาใช้ผิดๆ ก็จะทำให้ผิดความจริงไป นักประวัติศาสตร์จึงต้องพยายามหาความจริงที่ได้จากหลักฐาน ผสมผสานกับความรู้ และประสบการณ์ในชีวิตมาวิเคราะห์ หรือพูดอีกนัยหนึ่งนักประวัติศาสตร์และหลักฐานต้องเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับซึ่งกันและกัน หลักฐานให้ความจริงแก่นักประวัติศาสตร์ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ต้องตีความหมายให้แก่หลักฐาน

เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่า เชื่อถือได้แน่นอนแล้วนั้น ไม่จำเป็นต้องคงอยู่ในรูปนั้นเสมอไป ประวัติศาสตร์อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ทุกเวลา เมื่อมีหลักฐานที่เชื่อถือได้เกิดขึ้น หลักฐานใหม่แม้เพียงนิดเดียว ถ้ามีน้ำหนักดีพอก็อาจจะเปลี่ยนเรื่องราวของประวัติศาสตร์ได้ ตัวอย่างเช่น เมื่ออยู่ทองในประวัติศาสตร์ไทย เดิมเราเชื่อกันว่าเมืองอยู่ทองนี้ เป็นเมืองเดิมที่พระเจ้าอยู่ทองหรือ

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงครองอยู่ก่อนอพยพมาสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1893 แต่ตามข้อมูลทางโบราณคดี เช่น ซากฐานเจดีย์ พระพุทธรูปสำริด และศิลาธรรมจักรที่เมืองอุทองนี้ มีอายุเพียงพุทธศตวรรษที่ 16 เท่านั้น ไม่ได้ลงมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จึงสรุปได้ว่า เมืองอุทองหนึ่งจะร้างไป หรืออาจจะถูกทอดทิ้งอย่างกะทันหัน เพราะภัยธรรมชาติหรือเพราะเหตุอื่นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ก่อนสมัยประสูติพระเจ้าอุทองไม่น้อยกว่า 100 หรือ 200 ปี ดังนั้น ข้อมูลทางโบราณคดีจึงตรงกันข้ามกับที่เคยรับกันว่า พระเจ้าอุทองได้ทรงอพยพผู้คนหนีโรคระบาดมาจากเมืองอุทอง แล้วไปสร้างพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ปัญหาที่ว่าพระองค์เสด็จมาจากเมืองไหนนั้นจะต้องมีการค้นคว้ากันต่อไป

อย่างไรก็ตาม การพบหลักฐานใหม่จะรีบด่วนตัดสินอะไรลงไปเร็วนักไม่ได้ เพราะประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต หลักฐานที่ได้พบ ถ้ายังไม่มั่นในประเด็นที่ต้องการ จำเป็นต้องรอและคอยพบหลักฐานใหม่เพิ่มเติม

นักประวัติศาสตร์และวิธีการของประวัติศาสตร์

นักประวัติศาสตร์ คือ ผู้ทำหน้าที่ไต่สวนสืบสวนเกี่ยวกับการกระทำในอดีตของมนุษย์ ต้องอธิบายถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งสถานที่ วันเวลา ตลอดจนถึงบุคคลที่เกี่ยวข้อง ชี้แจงถึงต้นเหตุของเรื่องที่เกิดขึ้น และค้นคว้า “ความสัมพันธ์” ของเหตุการณ์หนึ่งกับเหตุการณ์อื่น ๆ นักประวัติศาสตร์จึงต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ การวางตัวเป็นกลาง และรักษาข้อเท็จจริงในอดีตไว้ให้มากที่สุด

เหตุการณ์ในอดีตที่มีผู้สังเกต จดจำ บันทึก รวบรวมไว้ดังที่กล่าวมาแล้ว มีส่วนน้อยและอาจมีข้อผิดพลาดและบกพร่อง นักประวัติศาสตร์จึงมีวิธีการค้นคว้าและเสนอข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ ที่เรียกกันว่า “วิธีการของประวัติศาสตร์” กล่าวคือ ในขั้นต้นนักประวัติศาสตร์ต้องเป็นผู้รู้จักเลือก รู้จักคัดหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์ แยกแยะว่าอะไรเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อะไรเป็นแต่เพียงส่วนประกอบ เช่น นักประวัติศาสตร์อาจใช้นิทานปรัมปราช่วยสื่อให้เห็นร่องรอยของความเป็นมาในอดีต ก่อนที่จะมีการบันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ และใช้พงศาวดาร หรือการบันทึกความทรงจำในอดีต และลำดับเหตุการณ์ขึ้นในขั้นแรก และในลำดับต่อมาอาจใช้ศิลาจารึก เหรียญกษาปณ์ ซากอิฐปูนจากโบราณสถาน สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนหนังสือตัวพิมพ์และตัวเขียน เป็นเครื่องพิสูจน์การบอกเล่าตามคตินิทานปรัมปราและการลำดับเหตุการณ์ตามพงศาวดาร

การดำเนินงานขั้นต่อไป คือ การประเมินความสำคัญของข้อเท็จจริงแต่ละขั้นที่ได้ผ่านการเลือกเฟ้นมาแล้วว่า มีความน่าเชื่อถือที่แท้จริงเพียงไรในอันที่จะนำมาเป็นหลักฐานสำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต จากนั้นจะต้องใช้วิจารณ์ญาณแจกแจงต่อไปให้เห็นว่า ข้อเท็จจริงแต่ละข้อนั้นมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่งต้องสรรหาสาเหตุที่อาจอธิบายได้ว่า ทำไมเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใดจึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์มีความหมายและมีอำนาจกระตุ้นความรู้สึกนึกคิดนั้นมีได้อยู่แต่เพียงแก่การสะสมข้อเท็จจริงจากอดีต และการลำดับเหตุการณ์ตามวันเดือนปีเท่านั้น หากอยู่ตรงที่ว่าแม้นักประวัติศาสตร์จะตระหนักดีว่า เหตุการณ์ทั้งหลายซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วนั้นผสมผสานเกี่ยวพันอยู่ในอดีต ในขณะที่เดียวกันก็พยายามบ่งชี้ให้เห็นว่า เหตุการณ์บางเหตุการณ์อาจมีความสำคัญ และมีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อกันและกันเป็นพิเศษ และอาจเป็นพลังที่ดลบันดาลหรือผลักดันให้เกิดวิวัฒนาการจากอดีตมาสู่ปัจจุบันได้ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

แต่แม้นักประวัติศาสตร์จะได้กำหนดวิธีการค้นคว้าและวิเคราะห์ไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนเช่นนั้นแล้ว วิชาประวัติศาสตร์จะเป็น “ศาสตร์” ที่แท้จริงได้ก็ต้องขึ้นอยู่กับหลักใหญ่ที่ว่า นักประวัติศาสตร์มีพันธะที่จะต้องกล่าวเฉพาะความจริงหรือสัจจะเท่านั้น ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดูตาดๆ ใดๆ ไรก็ตาม

วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์

คำถามที่ผู้เรียนประวัติศาสตร์มักจะได้รับเป็นประจำ คือ เรียนประวัติศาสตร์ทำไม คำตอบจะมีว่าโดยธรรมชาติมนุษย์เราชอบคิดถึงอดีต นอกจากจะคิดถึงเรื่องตนเองแล้ว ยังคิดถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมหรือชุมชนใหญ่ๆ คิดถึงประเทศที่รุ่งเรืองในอดีต คิดถึงอารยธรรมความเจริญอื่นด้วย โดยเข้าใจว่าการทราบความเป็นมาในอดีต จะช่วยเป็นช่องทางให้ขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาถึงอดีตนั้น ผู้ศึกษาควรยึดถือหลัก 2 ประการ

ประการแรก ทำอย่างไรจึงจะศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ให้เป็นศาสตร์ที่แท้จริง มีหลักเกณฑ์และเหตุผล

ประการที่สอง ควรจะศึกษาวิชาประวัติศาสตร์อย่างไร จึงจะใกล้ความจริงมากที่สุด

ในประการแรก วงการนักศึกษาประวัติศาสตร์ไทยพยายามทำกันอยู่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงวางรากฐานวิชาประวัติศาสตร์ ทรงชี้ถึงองค์สามของประวัติศาสตร์ไว้ว่ามีดังนี้

1. ตัวการ ก่อนจะศึกษาเรื่องอะไรจะต้องเข้าใจเรื่องนั้น ๆ เสียก่อน
2. เหตุ เพราะเหตุไรจึงเกิดเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น
3. ผล เมื่อเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นแล้ว ผลเป็นอย่างไร ถ้าไม่เกิดขึ้นผลจะเป็นอย่างไร

พระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ท่าน หากเราศึกษาจะเห็นได้ชัดว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงเข้าพระทัยเรื่องนี้อย่างลึกซึ้ง และทรงรวบรวมหลักฐานได้มาก โดยทรงพิจารณาหลักฐานนั้น ๆ เสมอ

ประการที่สองที่ว่า ควรจะศึกษาวิชาประวัติศาสตร์อย่างไรจึงจะใกล้ความจริงมากที่สุดนั้น นักประวัติศาสตร์ควรถือเป็นหน้าที่ของตนในการตีความหมายวิชาประวัติศาสตร์ โดยตีความหมายเรื่องราวต่าง ๆ ว่าเป็นอย่างไร แต่ข้อนี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่า นักประวัติศาสตร์ควรจะตีความหมายแค่ไหน หรือมีหน้าที่เพียงหาข้อเท็จจริงให้มากที่สุด สรุปแล้วคนส่วนใหญ่เห็นว่า นักประวัติศาสตร์ควรพยายามตีความหมายข้อเท็จจริงด้วยใจบริสุทธิ์ ถ้านักประวัติศาสตร์คนไหนมัวแต่แสวงหาข้อเท็จจริงไม่ตีความหมายเลย คนนั้นไม่ควรเรียกว่านักประวัติศาสตร์ จะเรียกได้เพียงว่าผู้ค้นหาข้อเท็จจริง

ในการตีความหมายวิชาประวัติศาสตร์ ผู้ศึกษาจะต้องเข้าใจด้วยว่าวิชานี้เป็นวิชาที่เป็นตัวของตัวเอง มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะหาเหตุผลให้ทราบว่ามีมนุษย์ทำอะไร เพราะอะไร ประโยชน์ของการศึกษาหรือการสอนประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่การเกิดความรักชาติ รักบ้านเมือง แต่เป็นการ ทำให้มนุษย์รู้จักตัวของตัวเอง กล่าวคือรู้ว่ามนุษย์ทำอะไรได้แค่ไหน ทำความดีได้แค่ไหน ทำความชั่วได้แค่ไหน และทำเช่นนั้นเพราะเหตุไร ถ้าเรายอมรับในข้อที่ว่าประวัติศาสตร์ไม่ได้เป็นเครื่องมือส่งเสริมลัทธิชาตินิยม ย่อมไม่มีปัญหาในการตีความหมายวิชาประวัติศาสตร์ว่า ควรจะเสนอความจริงทั้งหมดหรือควรตัดทอนความจริงบางประการ นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังทรงแสดงทัศนะของหลักเกณฑ์การศึกษาประวัติศาสตร์ว่า

“...ควรพิจารณาดูให้ดี อย่าลืมหักฐาน อย่าเอาโลกจืดเข้าไปในการวินิจฉัยเรื่องราวในพงศาวดาร ฟังกระทำได้ด้วยความเที่ยงธรรม...”

ประวัติการเขียนประวัติศาสตร์ของตะวันตก

การศึกษาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ตกอยู่ใต้อิทธิพลวิธีการและปรัชญาซึ่งเกิดจากนักวิชาการตะวันตก ฉะนั้น การศึกษาประวัติของการเขียนประวัติศาสตร์ในโลกตะวันตกจึงจำเป็นสำหรับนักศึกษาด้านประวัติศาสตร์ เพื่อจะได้เข้าใจในศาสตร์ของตนให้ถ่องแท้ขึ้น

ลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ของแต่ละสมัยแตกต่างกันออกไป นักประวัติศาสตร์ในสมัยกรีกและโรมัน เน้นหนักเรื่องอดีตเกี่ยวกับวีรบุรุษและวีรกรรมต่าง ๆ กล่าวคือ มีลักษณะ “มนุษยนิยม” อย่างเห็นได้ชัด จะเห็นได้จากงานของเฮโรโดตัส (Herodotus) ธูซิดิดีส (Thucydides) โพลีเบียส (Polybius) ลีวีหรือเทคซิทัส (Tacitus) ว่าเป็นการเขียนเกี่ยวกับเรื่องราวของการกระทำของมนุษย์ ความสำเร็จและความล้มเหลวของพฤติกรรมมนุษย์ แม้ว่าจะมีพระเจ้าเข้ามามีส่วนด้วยในบางครั้ง แต่พระเจ้าก็ได้เป็นเหตุสำคัญที่กำหนดชะตากรรมของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น พระเจ้าเป็นเพียงผู้ทำหน้าที่ส่งเสริมหรือขัดขวางในเจตนาของมนุษย์เท่านั้น นักประวัติศาสตร์ในยุคนี้สนใจศึกษาการกระทำของคนเป็นอย่างมาก และมีจะเปรียบเทียบความสามารถของคนออกเป็นบุคคลาธิษฐาน เช่น ความฉลาดของจักรพรรดิก็อาจกลายเป็นเทพอพอลโล ความสำเร็จของโรมก็อาจเป็นเทพีแห่งโรม เป็นต้น นอกจากนี้ ก็มีการเน้นคุณค่าของประวัติศาสตร์ในแง่ให้บทเรียนจากการกระทำของมนุษย์

ต่อมาในสมัยกลาง (นับจากคริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 13) การเขียนประวัติศาสตร์เปลี่ยนรูปไป ผู้ที่มีการศึกษามักเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัดและศาสนา ศาสนาคริสต์เตียนจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยนี้ ลักษณะเด่นยิ่งของการเขียนประวัติศาสตร์แบบคริสต์เตียน คือ ความเชื่อใน “เทพลิขิต” ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าเพื่อให้มนุษย์บรรลุเป้าหมายบางอย่าง ซึ่งพระเจ้าผู้เป็นเจ้ากำหนดไว้แล้ว ฉะนั้นนักประวัติศาสตร์จึงไม่สนใจศึกษาสาเหตุของเหตุการณ์อย่างละเอียด ยิ่งมาในสมัยหลังองค์การศาสนามีอำนาจมากขึ้นการตีความในประวัติศาสตร์จึงยังต้องให้ถูกแบบแผนที่ทางการศาสนาวางไว้มากขึ้น แม้แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์บ้างชิ้น ก็ถูกวงการศาสนาสร้างขึ้นเพื่อพยุ่งอำนาจของสันตะปาปา ในปลายสมัยกลางวงการศาสนาเกิดความเคลื่อนไหวที่ต่อต้านการใช้ปัญญา นักประวัติศาสตร์จึงไม่ทำอย่างอื่นนอกจากลอกของเก่าและตีความเก่าตามแนวของศาสนามากขึ้น

ครั้นถึงสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการและสมัยปฏิรูปศาสนา (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 15—17) แนวความคิดกลับหันไปสนใจอารยธรรมของกรีกและโรมัน นักประวัติศาสตร์สมัยนี้ไม่ให้ความสนใจต่อพระเจ้าเลย แต่ศูนย์กลางความสนใจอยู่ที่มนุษย์แทน และได้มีการพัฒนาวิธีการวิจารณ์ประวัติศาสตร์กระจ่างชัดขึ้นและเป็นระบบมากขึ้น มีการใช้ประวัติศาสตร์เพื่อเสนอขอหลักธรรมและเหตุผลกันอย่างขนานใหญ่ นักประวัติศาสตร์สมัยนี้มองเห็นความสำคัญของหลักฐานชั้นต้นและเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรอง ก่อให้เกิดเป็นหลักที่ว่า ข้อสรุปในประวัติศาสตร์ต้องมีรากฐานอยู่บนการศึกษาหลักฐานชั้นต้นอย่างละเอียด แนวคิดเช่นนี้สะท้อนให้เห็นชัดในงานของแมคเคียวเวลลี (Machiavelli) หรือจอห์น สไลเดน (John Sleiden)

ต่อมาในสมัยเอนไลท์เทนเมนต์คริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นระยะที่ผลสำเร็จทางวิทยาศาสตร์ดีเด่น และพวกชนชั้นกลางซึ่งเพิ่งมีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง มีความพอใจในวิถีชีวิตและระบบค่านิยมของตนเองอย่างสูง จึงเกิดความคิดกันว่าสมัยศตวรรษที่ 18 เป็นเวลาที่มนุษย์ก้าวหน้าที่สุดในประวัติศาสตร์ และเมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเป็นที่เข้าใจกันว่าอนาคตก็ต้องก้าวหน้ายิ่งขึ้น นักประวัติศาสตร์จึงถือว่าประวัติศาสตร์ของมนุษย์ คือ เรื่องราวของความก้าวหน้า การเขียนประวัติศาสตร์จึงมุ่งหนักไปในเชิงสั่งสอน และใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องส่งเสริมความก้าวหน้าของมนุษย์ ในการเขียนประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์เน้นความสำคัญ 2 ประการ ประการแรก ซึ่งให้เห็นความโง่เขลาเมาเมาของนักบวช กษัตริย์ นักบวช ซึ่งได้ก่อให้เกิดความทุกข์ยากอย่างแสนเข็ญแก่คนจำนวนมาก และทำตัวเป็นอุปสรรคแก่ความก้าวหน้า ประการที่สอง ซึ่งให้เห็นด้านดีของอดีต ซึ่งแม้ว่าในบางครั้งจะขัดขวางความก้าวหน้าของมนุษยชาติ แต่ก็มิได้ทำให้มนุษย์สิ้นความพยายามแสวงหาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ปรัชญา หรือเทคนิควิทยา นักประวัติศาสตร์ที่มีผลงานสะท้อนลักษณะดังกล่าว ได้แก่ วอลแตร์ (Voltaire) และกิบบอน (Gibbon)

นับจากคริสต์ศตวรรษที่ 19 วิธีการของประวัติศาสตร์พัฒนาเข้ามาสู่แนวของปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ผู้ที่ควรกล่าวถึงคือ รังเก (Ranke) ชาวเยอรมันผู้ได้รับยกย่องในฐานะผู้ให้กำเนิดวิธีการวัดคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในเวลาต่อมา สิ่งสำคัญที่รังเกให้แก่วงการประวัติศาสตร์ คือ ความพยายามที่จะถ่ายภาพในอดีตออกมาให้เราเห็นในปัจจุบัน โดยรักษาความแน่นอนไว้ให้มากที่สุด รังเก กล่าวไว้ในคำนำหนังสือเล่มแรกของเขาว่า “ประวัติศาสตร์ได้รับการยกย่องให้มีหน้าที่พิพากษาอดีต ให้นักเรียนแก่ปัจจุบันเพื่อเป็นประโยชน์แก่ยุคอนาคต

งานทางประวัติศาสตร์ชั้นนี้ไม่ใฝ่ฝันที่จะทำหน้าที่อันสูงส่ง งานชั้นนี้ประสงค์เพียงจะแสดงถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในอดีตเท่านั้น”

จะเห็นว่าการตีความหมายของประวัติศาสตร์ของผู้เขียนแต่ละสถาบัน แต่ละยุค แต่ละสมัยแตกต่างกันออกไป นั่นมิได้หมายความว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่เชื่อถือไม่ได้ แต่วิวัฒนาการแนวความคิดดังที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางวิชาประวัติศาสตร์ว่า ผู้สนใจวิชานี้จะต้องไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ควรพยายามค้นคว้าตีปัญหาในมุมใหม่ ๆ

จุดมุ่งหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์

แม้ว่าอดีตจะเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง แต่มนุษย์ต่างก็กระหายที่จะรู้เรื่องในอดีตเพื่อความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตตามภาวะแวดล้อมหนึ่ง ๆ ฉะนั้น ประโยชน์ของวิชาประวัติศาสตร์จึงมิใช่เพื่อฝึกการจำ พ.ศ. หรือการสร้างภาพพจน์นำเมื่อหน้ายขึ้นมาจากหน้ากระดาษ หากแต่เป็นไปเพื่อการรู้จักตัวเองของมนุษย์ คอลลิงวูด นักปรัชญาทางประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษ ผู้เขียนหนังสือเรื่อง *The Idea of History* ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้ 3 ประการ คือ

1. เพื่อให้รู้ว่าการเป็น “คน” นั้นคืออะไร
2. เพื่อให้รู้ว่าการเป็น “คน” ชนิดที่เราเป็นนั้นคืออะไร
3. เพื่อให้รู้ว่า “ตัวเราเอง” นั้นสามารถจะทำอะไรได้แค่ไหน

เมื่อผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ต่างได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของประวัติศาสตร์ในแง่นี้แล้ว ก็ย่อมจะตระหนักดีว่าคุณค่าของความเป็น “คน” ของตนเองนั้นขึ้นอยู่กับ “พฤติกรรม” ที่ตนกระทำ

ประวัติศาสตร์ไทย

วิชาประวัติศาสตร์ไทยมีวิวัฒนาการมาจากพงศาวดาร แต่เนื่องจากการเขียนพงศาวดารเพิ่งเริ่มขึ้นในสมัยอยุธยาประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 ประวัติศาสตร์ก่อนระยะนี้จึงมีลักษณะหนักไปทางวรรณคดี ตำนาน จารึก และอภินิหาร โดยมีแนวโน้มเอียงให้ความสำคัญแก่ศิลาจารึกมากกว่าหลักฐานประเภทอื่น จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยอยุธยาเน้นหนักอยู่ในเรื่องอำนาจของแคว้นสุโขทัย ทั้ง ๆ ที่ในระยะเดียวกันนี้แคว้นอื่น ๆ อีกหลายแคว้น เช่น ลานนาไทย แพร่ น่าน อโยธยา นครศรีธรรมราช ต่างก็มีอำนาจอยู่ในดินแดนซึ่งเป็นประเทศไทยในปัจจุบัน

ในสมัยอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีได้มีการเขียนพงศาวดารขึ้นแต่ก็ยังมิอยู่มากฉบับ การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเริ่มไหวตัวในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เมื่อมีการรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เหลืออยู่มารวบรวม ชำระ และแต่งเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในบางเรื่อง แต่สมัยที่ถือกันว่าความรู้เรื่องอดีตตื่นตัวและวงนักวิชาการเมืองไทยเริ่มอยากศึกษาเรื่องอดีตอย่างจริงจัง คือ ระชนับจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ในรัชกาลที่ 5 ได้มีการสถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนคร และคณะกรรมการหอพระสมุดจัดรวบรวมหลักฐานนานาชนิดทางประวัติศาสตร์เข้ามาเก็บไว้ ซึ่งมีทั้งตำนาน จารึก และพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา หลายฉบับ และได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ขึ้น

วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย

แต่เดิมการเขียนประวัติศาสตร์ในรูปพงศาวดาร จารึก หรือตำนาน เป็นลักษณะของการเล่าเรื่องตามรูปจดหมายเหตุ หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า Chronicle คือ เอาวัน เดือน ปี ตั้งเป็นหลัก วันไหนมีเหตุการณ์อะไรก็เล่าไปตามลำดับวัน เช่น พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ จารึกข้อความตอนหนึ่งไว้ว่า

“จุลศักราช 686 ขวดศก (พ.ศ. 1867) แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าพเนงเชิง ... ศักราช 733 กุนศก (พ.ศ. 1914) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองเหนือและได้เมืองทั้งปวง”

จะเห็นได้ว่า การเขียนในลักษณะนี้เป็นการบันทึกแต่เพียงเนื้อความแท้ ๆ ไม่มีรายละเอียด เป็นเพียงบ่งถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสั้น ๆ ผู้เขียนไม่ได้ชี้แจงหลักฐานของเรื่อง ไม่ได้ศึกษาสาเหตุและผลอันสืบเนื่องมาจากสาเหตุ

ผู้เริ่มนำหลักฐานมาตีความในการเขียนประวัติศาสตร์ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานพระราชนิพนธ์ที่เห็นได้เด่นชัด คือ **ตำนานพระแก้วมรกต** หรือ **รัตนพิมพ์วงศ์** พระองค์ได้ทรงใช้โบราณคดีเข้าประกอบ เพื่อวินิจฉัยหลักฐานในประวัติศาสตร์ว่าสมเหตุสมผลหรือไม่ เช่น ทรงใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์ว่าพระแก้วมรกตทำด้วยแร่ชนิดหนึ่ง เป็นฝีมือช่างไทยสมัยเชียงแสน

นักประวัติศาสตร์ที่ควรกล่าวพระนามอีกพระองค์หนึ่ง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงวินิจฉัยประวัติศาสตร์ไว้หลายเรื่อง และ

วิพากษ์วิจารณ์จดหมายเหตุและเอกสารต่าง ๆ ในสมัยโบราณ เช่น วิจารณ์จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งเป็นข้อรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยโบราณ หรือพระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นคำอธิบายขนบธรรมเนียมประเพณีไทยสมัยโบราณถึงแม้จะไม่ใช่เรื่องราวติดต่อกัน แต่ได้ประเด็นสำคัญๆ เกี่ยวกับเรื่องราวของไทยสมัยต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

แต่ผู้เปิดหนทางสายใหม่ไว้ให้กับการเขียนประวัติศาสตร์ไทย โดยการนำเอาวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ตามแบบสากลนิยมมาใช้ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ได้ทรงนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ไว้มาก ในจำนวนหนังสือพระนิพนธ์ของพระองค์กว่า 600 เรื่องนั้น เป็นพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เสียมากกว่าครึ่งหนึ่ง พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ทุกเรื่องมีลักษณะที่เด่น คือ เป็นการวิจัยทางวิชาการ ซึ่งเป็นลักษณะที่แท้จริงของหนังสือประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ก่อนที่จะทรงพระนิพนธ์หนังสือเรื่องใดจะต้องทรงศึกษาเรื่องนั้น ๆ จนทรงเข้าใจพระทัยลึกซึ้งเสียก่อน แล้วทรงรวบรวมและค้นคว้าหลักฐานจากที่ต่าง ๆ ทรงใช้หลักฐานหลายอย่างประกอบกัน จากนั้นก็ทรงตีความจากหลักฐานนั้น ๆ ว่าควรเชื่อสิ่งใดว่าถูกต้องหรือไม่เพียงไร แล้วจึงทรงเขียนขึ้นเป็นเรื่อง ทรงเสนอเรื่องเป็นตอน ๆ ไป เริ่มจากเหตุมาหาผลเสมอ ทรงเขียนหนังสืออย่างวิพากษ์วิจารณ์ และทรงถือเหตุผลเป็นหลักอยู่ตลอดมา พระองค์ท่านจะไม่ทรงกล่าวออกมาทีเดียวว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งถูกต้อง โดยมีได้ทรงสอบหลักฐานให้ต่อกันเสียก่อน และทรงอ้างหลักฐานที่ทรงใช้ให้ผู้อ่านทราบด้วย โดยแทรกไว้ในเนื้อเรื่องบ้าง ในเชิงอรรถบ้าง การทำเชิงอรรถนี้นักเขียนไทยในสมัยโบราณหรือแม้แต่นักเขียนร่วมสมัยกับพระองค์ท่านยังไม่นิยมทำกัน และบางตอนที่ทรงแทรกพระวิจารณ์เข้าไปด้วย

งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ เช่น แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ถือได้ว่าเป็นการปูพื้นการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เริ่มตั้งแต่ไทยโบราณถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่งานที่ถือเป็น “งานชั้นเอก” คือเรื่อง **ไทยรบพม่า** หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องราวการรบพุ่งระหว่างไทยและพม่าตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ไม่ได้เพียงแค่ทรงบรรยายถึงเรื่องราวการรบพุ่งแต่อย่างเดียว แต่ทรงกล่าวถึงการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศทั้งฝ่ายของไทยและของพม่าไว้อย่างละเอียด ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย

ปัญหาสำคัญที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยประสบอยู่ในปัจจุบันก็คือ การขาดหลักฐานที่ดีและเชื่อถือได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยก่อนที่ จะมีพงศาวดารยังอยู่เพียงชิ้นคั่นคว่ำ เพราะยังไม่มีการศึกษาและรวบรวมหลักฐานกันจริงจัง หลักฐานที่พอจะสืบสาวเรื่องราว ได้มากเห็นจะเป็นจารึก และสมุดข่อย จารึกนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นศิลาจารึกเสมอไป จารึกอย่างอื่นก็มี เช่น จารึกบนฐานพระพุทธรูป หรือจารึกบนทองแดงที่พบตามเจดีย์ และพระบรมธาตุต่าง ๆ จารึกเหล่านี้เขียนเป็นภาษาไทยโบราณ คนส่วนใหญ่ในปัจจุบันอ่านไม่ออก ผู้เชี่ยวชาญต้องถอดออกมาเป็นภาษาปัจจุบันจึงจะอ่านออก ในปัจจุบันยังมีจารึกที่ไม่ได้ถอดอีกมาก ส่วนสมุดข่อยหรือใบลานนั้นที่กล่าวถึงกันมากก็มี **ตำนานสิงหนวัติ จามเทวีวงศ์** เป็นเรื่องเมืองทวิภุมไชย **รัตนทิพวงศ์** เป็นตำนานพระแก้วมรกต **สิทธิกนิทาน** เป็นประวัติพระพุทธสิหิงค์ **ชินกาลมาลีปกรณ์** เป็นประวัติเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทย **จุลยุทธกาลวงศ์** เป็นพงศาวดารไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองตลอดสมัยอยุธยา (หนังสือเล่มนี้เป็นใบลานเป็นผูก ๆ สูญหายไปเกือบหมด ยังเหลือเพียงผูกเดียว) **ตำนานสุวรรณโคมคำ** และ **ตำนานมูลศาสนา** ซึ่งให้เรื่องราวประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยสุโขทัย

สมุดข่อยเหล่านี้ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาษาไทยเหนือ หรือภาษาลานนาไทย นอกจากนั้น ก็เขียนเป็นภาษาบาลีและภาษาไทยกลาง การใช้สมุดข่อยนี้เป็นปัญหา มากกว่าเขียนไว้ตั้งแต่เมื่อไร มีความจริงแค่ไหน หรือจะแต่งเติมแค่ไหน เพราะสมุดข่อยหลายเล่มเล่าเรื่องย้อนหลังไปไกลมากถึงต้นกำเนิดของคนไทย แต่ไม่ได้บอกศักราช ผู้ใช้ต้องหาทางใช้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือ ตรวจสอบกับหลักฐานด้านอื่น เช่น พงศาวดารหรือจดหมายเหตุของประเทศข้างเคียง หรือตรวจสอบกับโบราณคดี พูด่าง ๆ คือว่าจะต้องค้นหลักฐานประกอบกันอีกมาก

สำหรับประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยานั้นมีเรื่องราวมากขึ้น เพราะได้เกิดมีหนังสือชุดพงศาวดาร หนังสือ **พระราชพงศาวดารอยุธยา** ที่หอสมุดแห่งชาติรวบรวมไว้มีดังนี้

1. **พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ** ถือกันว่าเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มแรก ที่ชื่อว่า “ฉบับหลวงประเสริฐฯ” เพราะหลวงประเสริฐฯ ไปพบและนำมาถวายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงตั้งชื่อให้เป็น

เกียรติแก่ผู้พบ เนื้อเรื่องเริ่มจากสมัยพระเจ้าอยู่ทอจนถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พงศาวดารฉบับนี้มีคุณค่ามาก โดยเฉพาะเกี่ยวกับศักราช คือ ศักราชถูกต้องที่สุด เมื่อเทียบเคียงกับศิลาจารึกและพงศาวดารประเทศข้างเคียง

2. พงศาวดารฉบับจำลอง จ.ศ. 1136 (พ.ศ. 2317) สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่ต้นฉบับที่หอสมุดได้มาเป็นฉบับหลวงเขียนสมัยกรุงธนบุรี

3. พระราชพงศาวดารฉบับจำลอง จ.ศ. 1145 (พ.ศ. 2326) สันนิษฐานว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดฯ ให้แต่งขึ้นเช่นเดียวกัน แต่ต้นฉบับที่ได้มาเป็นฉบับปลีก รวม 2 เล่มสมุดไทย เขียนครั้งรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ แต่สำนวนเป็นสมัยกรุงเก่ารุ่นเดียวกับฉบับ จ.ศ. 1136

4. พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้ชำระและแต่งเติมที่บกพร่อง

5. พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ 2 เล่ม หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าฉบับหมอบรัดเลย์ เพราะหมอบรัดเลย์ได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก พระราชพงศาวดารฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนา กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงชำระและแต่งเพิ่มเติม

6. พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ตรงกับต้นฉบับหมอบรัดเลย์ ที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะนายจินลุกชาย พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ไปพบเข้า นำมาให้หอพระสมุดพระวชิรญาณ เมื่อปี พ.ศ. 2451 อุทิศให้บิดาจึงได้ชื่อตามนามของบิดา

7. พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 4 ทรงให้ชำระจากพงศาวดารเก่าที่ได้มาฉบับหนึ่ง ทอดพระเนตรแล้วแก้ไขโดยตลอด ในการแก้ไขนี้มีลายพระหัตถ์ติดอยู่ เมื่อพิมพ์ครั้งแรกในรัชกาลที่ 6 เห็นมีลายพระหัตถ์จึงเรียกชื่อดังกล่าว

8. พงศาวดารฉบับบริติช มิวเซียม ฉบับนี้ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ถ่ายมาจากสมุดข่อยซึ่งพบในพิพิธภัณฑสถานลอนดอน

9. พงศาวดารเหนือ ซึ่งรัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรฯ ทรงรวบรวมใน จ.ศ. 1169 หรือ พ.ศ. 2350 กรมพระราชวังบวรฯ ให้พระวิเชียรปรีชาไปเรียบเรียงมาอีกทีหนึ่ง พระวิเชียรปรีชาใช้วิธีเรียบเรียงโดยเก็บเรื่องเก่า ๆ ที่จำได้ รวมกับนิยายประจำเมืองต่างๆ แล้วเขียนออกมาเป็นพงศาวดารเหนือ ฉบับนี้ นามานิต วัลลิโภดม ถอดความเป็นภาษาไทย

10. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต ผู้ค้นพบ คือ ศาสตราจารย์เซอิชิ อิว่าโอะ (Seichi Iwao) นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่น ศาสตราจารย์ชจร สุขพานิช ได้ไมโครฟิล์มมามอบให้สยามสมาคม แต่ไม่มีผู้ใดอ่านออก ต้องหาคนไปคัดลอกใหม่ เขียนเป็นภาษาตัวอักษรปัจจุบัน จากนั้นจึงแปลเป็นภาษาอังกฤษ ชื่อ **The Short History of the Kings of Siam** สำหรับภาษาไทยมี 2 ส่วน คือ ของนางสาวนาครี สามนเสน แปล ศาสตราจารย์ประเสริฐ ณ นคร ตรวจ และของ พ.ท. ม.ร.ว. ศุภวัฒน์ เกษมศรี วันวลิตเขียนพงศาวดารฉบับนี้ขึ้นจากคำบอกเล่า และ “พงศาวดารฉบับเก่า ๆ” ซึ่งจะเป็นฉบับไหนแน่ยังไม่ทราบได้ในปัจจุบัน

11. พงศาวดารฉบับ **The 2/K. 125, A Lost Chronicle of Ayutthaya** (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 2/ก. 125) โดยนายไมเคิล วิกเคอรี (Michael Vickery) พบที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ แม้ต้นฉบับจะไม่สมบูรณ์ แต่พอกล่าวได้ว่าเป็นของเก่ามาก โดยสังเกตจากภาษาที่ใช้ และสันนิษฐานกันว่า น่าจะเขียนขึ้นก่อนรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือก่อนที่มีการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่มีอยู่เหล่านี้ก็ให้ความรู้เรื่องกรุงศรีอยุธยาไม่ตลอดทุกรัชกาล เหตุการณ์ในบางรัชกาลขาดหายไป หรือไม่ได้กล่าวถึง เพราะพงศาวดารส่วนมากเริ่มต้นตั้งแต่เหตุการณ์ในตอนสร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถเท่านั้น อย่างที่สื่อก็บ้างว่าเพียงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นอกจากนี้ เนื้อความตลอดจนรายละเอียดและข้อเท็จจริงบางอย่างในแต่ละฉบับไม่ตรงกัน การจะใช้อ้างอิงพงศาวดารอย่างเดียวในการเขียนประวัติศาสตร์ไม่เพียงพอ จะต้องรู้จักสอบสวนโดยอาศัยหลักฐานอย่างอื่นประกอบด้วย หลักฐานอื่นที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาเป็นเอกสารของชาวตะวันตก เพราะชาวตะวันตกหลายชาติเข้ามาติดต่อในสมัยนี้ หลักฐานประเภทนี้เป็นรูปบันทึก จดหมายเหตุ จดหมายเหตุผู้บังคับบัญชาของข้าราชการและพ่อค้า เอกสารทางการทูต บันทึก

ของมิชชันนารี เอกสารดังกล่าวพูดถึงสภาพของเมืองไทยในทัศนะต่าง ๆ ที่ผิดแผกไปจากหลักฐานอื่น ๆ และไม่มีอยู่ในหลักฐานไทย สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เรื่องราวที่ชาวตะวันตกบันทึกมักให้ความจริงหรือใกล้เคียงความจริง ทั้งในเรื่องรายละเอียดและวันเดือนปี

หลักฐานภาษาตะวันตกดังกล่าวมีด้วยกันหลายภาษา คือ ภาษาโปรตุเกส หลักฐานจากภาษาโปรตุเกสนี้ไม่ค่อยมีผู้ศึกษา เพราะคนยังรู้ภาษานี้น้อย

ภาษาฮอลันดา เอกสารเหล่านี้ส่วนใหญ่เก็บอยู่ที่อัมสเตอร์ดัม ได้แปลมาเป็นภาษาอังกฤษแล้วหลายชุด ที่สำคัญ ๆ เช่น จดหมายเหตุวันวลิต จดหมายเหตุชูเตน จดหมายเหตุแกมเฟอร์

ภาษาอังกฤษ เป็นเอกสารของบริษัทอินเดียตะวันออก เก็บไว้ที่กองจดหมายเหตุ กระทรวงอาณานิคมลอนดอน

ภาษาฝรั่งเศส เอกสารที่เป็นภาษาฝรั่งเศสมีมากเพราะฝรั่งเศสเข้ามาติดต่อกับไทยนับแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เอกสารที่สำคัญ คือ จดหมายเหตุของทูต เช่น จดหมายเหตุลาตูแบร์ บันทึกของบาทหลวงเดอซัวส์

สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีมากขึ้นทั้งของไทยและต่างประเทศ โดยเฉพาะเมื่อมีเครื่องพิมพ์ขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลักฐานที่ใช้เป็นหลักได้แก่ พระราชพงศาวดาร ชุดประชุมพงศาวดาร ราชกิจจานุเบกษา หนังสือพิมพ์ เอกสารทางราชการ ฯลฯ ส่วนของต่างประเทศก็ได้แก่ จดหมายเหตุของทูตหรือพ่อค้า เช่น จดหมายเหตุของจอห์น ครอฟอร์ด ทูตของผู้ว่าราชการอังกฤษประจำอินเดียส่งเข้ามายังราชสำนักไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จดหมายเหตุของเฮนรี เบอริน ชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาเจรจาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเรื่อง *The Kingdom and People of Siam* ของเซอร์ จอห์น บาวริง และอื่น ๆ

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

แต่เดิมรายละเอียดของเรื่องราวในประวัติศาสตร์ไทยไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะการค้นคว้าหลักฐานยังไม่กว้างขวางและผู้สนใจศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ตามวิธีประวัติศาสตร์ยังมีไม่มากพอ แต่เป็นที่น่ายินดีว่าในระยะสิบกว่าปีที่ผ่านมาได้มีการค้นคว้าทางวิชาประวัติศาสตร์ไทย จากการศึกษาความเคลื่อนไหว

ของการค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า วิธีการค้นคว้าก้าวหน้ายิ่งขึ้น เพราะเกิดความสนใจปรัชญาประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ตลอดจนวิธีการศึกษาและการใช้หลักฐาน ผู้ค้นคว้ารู้จักใช้หลักฐานนานาประเภทมากขึ้น มีการใช้เอกสารท้องถิ่น นิทาน ศิลปะ ตำนานพื้นบ้าน ทำให้การเขียนประวัติศาสตร์มีคุณค่าและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ส่วนแนวทางในการค้นคว้าก็ขยายออกไป การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ความคิด ได้รับความสนใจเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ยังเกิดการตื่นตัวในการสัมมนาและอภิปรายทางวิชาการประวัติศาสตร์ขึ้น ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน มิใช่เพื่อจะจดจำหรือยกย่องอดีตเช่นแต่ก่อน แต่เพื่อให้ประวัติศาสตร์เป็น “ศาสตร์ที่ใ้ส่วนเข้าไปให้ใกล้ความจริงมากที่สุด”

(เรียบเรียงครั้งแรก พ.ศ. 2517 แก้ไข พ.ศ. 2523)

บรรณานุกรม

Carr, E.H. What is History ? London, 1961.

Collingwood, R. G. The Idea of History, London, 1962.

ขจร สุขพานิช. คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ แก่นักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2509.

_____. “ข้อคิดเห็นทางประวัติศาสตร์, การค้นคว้าทางประวัติศาสตร์,”
ประมวลคำบรรยายหลักการวิจัยทางสังคมศาสตร์, พระนคร: 2510.

_____. “วิชาประวัติศาสตร์,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (ฉบับพิเศษ) เล่มที่
1, ธันวาคม 2507. (มีนาคม—พฤษภาคม, 2514).

เดช บุญนาค. “วิธีการของประวัติศาสตร์,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์.

แอมสุข นุ่มนนท์, นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
และ ศาคร ช่วยประสิทธิ์ “การอภิปรายเรื่องประวัติศาสตร์,” ชุมทางวิชา
การ, พระนคร: 2512.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์
(ฉบับพิเศษ) เล่มที่ 3, 2509.

_____. “ประวัติการเขียนประวัติศาสตร์ของตะวันตก” คำบรรยายแก่นักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2513.

แฟรงค์ จี. วิลเลียมสัน. “ขอบเขตและความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์,” สังคม
ศาสตร์กับประเทศไทย (รวบรวมโดย จี. วิลเลียม สกินเนอร์) พระนคร:
สำนักงานค้นคว้ามหาวิทยาลัยคอร์เนลล์, 2499.

มณวิภา ไชยพันธุ์. “การพิจารณาและวิเคราะห์เอกสาร,” นราสูตร, ฉ. 1 (2515).

วิชัย ตันศิริ. วิจารณ์บทความเรื่องประวัติศาสตร์ โดย ดร. สมศักดิ์ ชูโต.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “ขุนหลวงตากเป็นบ้า
หรือ” บัณฑิตยพจนานุกรม และบันทึกกับสิ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ, พระนคร: 2502.

สมศักดิ์ ชูโต. “ประวัติศาสตร์,” สังคมศาสตร์แนวการศึกษาสาขาต่าง ๆ. คณะ
รัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508.

สาคร ช่วยประสิทธิ์. “ประวัติศาสตร์,” *ชุมชนวิชาการ*. พระนคร : 2512.

สืบแสง พรหมบุญ. *วิจารณ์บทความเรื่อง ประวัติศาสตร์*, โดย ดร. สมศักดิ์ ชูโต

สุกิจ นิมมานเหมินท์. “การใช้ความสามารถที่จะใช้ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย,”
สังคมศาสตร์กับประเทศไทย, (รวบรวมโดย จี. วิลเลียม สกินเนอร์)
สำนักงานคณค้ว มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์, พระนคร : 2499.

สุชาติ สวัสดิ์ศรี. “ความหมายของประวัติศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์,” *มหา-
วิทยาลัย ฉบับ 23 ตุลาคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2514.

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. “หลักการคณค้ววิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์,”
วารสารโบราณคดีฉบับปฐมฤกษ์, (พฤษภาคม, 2509).

Kosol Sindhavanda. “History and Historiography,” *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวาย
พระเกียรติแด่ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์*,
พระนคร : 2506.

ความสำนึกเกี่ยวกับอดีตของมนุษย์

สุเทพ สุนทรเกสซ์*

ในความหมายอย่างกว้างนั้น ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในอดีต ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาทันที ก็คือ ทำไมมนุษย์จึงมีความคิดเกี่ยวกับอดีต หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความสำนึกเกี่ยวกับอดีต (The Sense of History) เกิดขึ้นได้อย่างไร คำตอบปัญหาดังกล่าวนำไปสู่ความสนใจที่จะศึกษาเรื่องที่นำเสนอใจที่สุดเรื่องหนึ่ง คือ ปัญหาเกี่ยวกับกำเนิดความเป็นมาของการศึกษาและแนวการเขียนประวัติศาสตร์ (Historiography)

ประวัติศาสตร์ของโลกในยุคต้น ๆ นั้น ก็มักจะมี ความเกี่ยวพันอยู่กับลัทธิความเชื่อถือและพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนเรื่องราวที่เกี่ยวกับกำเนิดของเทศบาลหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ หรือไม่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์หรืออาณาเขตของบรรดาเทพเจ้าต่าง ๆ ฉะนั้น หนังสือที่มีลักษณะดังกล่าวจึงมิได้เกิดขึ้นมาด้วยความต้องการที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับอดีต แต่เกิดขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่อธิบายเหตุผลว่าเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมาอย่างไร และเหตุใดมนุษย์จึงต้องให้ความเคารพเชื่อถือ บางทีประวัติศาสตร์ก็เกิดขึ้นตามความประสงค์ของกษัตริย์หรือราชวงศ์ ที่ต้องการให้เรื่องราวในรัชกาลหรือราชวงศ์ของตัวเป็นที่รู้ของชนรุ่นต่อไปในอนาคต

ทั้งในประเทศทางตะวันตกและตะวันออก ประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องของข้าราชการ โดยเฉพาพวกราชเลขาหรืออัครราชมนตรีที่จะต้องทำหน้าที่จดหรือบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในรัชกาล ความสนใจในอดีตจึงไม่ได้เกิดมาจากการมองเห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์ มากกว่าต้องการจะจารึกและเผยแพร่พระบารมีของกษัตริย์ให้ปรากฏแพร่หลาย จารึกของพ่อขุนรามคำแหงหลักที่หนึ่งที่เข้าใจกันว่าจารึกเมื่อปี พ.ศ. 1835 ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคำบรรยาย แนวการศึกษาประวัติศาสตร์ ที่ผู้เขียนได้บรรยายแก่นิสิตชั้นปีที่ 1 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2509 จุดมุ่งหมายของคำบรรยายก็เพื่อจะให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาและแนวการเขียนประวัติศาสตร์ทั่วไปยิ่งกว่าเนื้อหาของประวัติศาสตร์เอง

ประสูติจนเสวยราชย์ กล่าวถึงประเพณีและชีวิตของชาวสุโขทัยในครั้งกระนั้น และในที่สุด ได้กล่าวขอพระเกียรติคุณของพ่อขุนรามคำแหง ตลอดจนอาณาเขตสยามประเทศซึ่งกว้างใหญ่ไพศาล ก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นจารึกที่มุ่งจะเกื้อหนุนพระเกียรติของกษัตริย์ไทยในสมัยนั้นให้แพร่หลายต่อไปยังชนรุ่นหลัง

ดังกล่าวแต่ต้นแล้วว่า แนวการเขียนประวัติศาสตร์ในยุคต้น ๆ มีความเกี่ยวพันกับศาสนาอย่างแยกไม่ออก แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ศาสนา ลัทธิความเชื่อ หรือแม้แต่ปรัชญา จะเป็นสิ่งส่งเสริมหรือสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ ตรงข้ามศาสนาหรือลัทธิปรัชญาบางอันกลับเป็นปฏิปักษ์หรือแม้แต่ปฏิเสธความสำคัญของประวัติศาสตร์โดยสิ้นเชิง ศาสนาอย่างเช่น ฮินดู พุทธศาสนา ลัทธิปรัชญาอย่างเช่นของ เฟลโต้ ปฏิเสธความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลาที่ผ่านมา

ในการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนานั้น จะเห็นได้ว่ากาลเวลาอายุของจารึก ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ไม้อาจจะทราบได้แน่นอน อย่างดีที่สุดเราจะพบว่าในพุทธประวัติกล่าวถึงชื่อสถานที่ต่าง ๆ แต่วันเวลาของเหตุการณ์นั้นมิกล้าว่าไว้น้อยมาก หรืออาจกล่าวได้ว่าไม่ได้กล่าวไว้เลย อาจจะเป็นไปได้ว่าพุทธประวัติเป็นสิ่งที่เล่าต่อ ๆ กันมาช้านานด้วยปาก ความแน่นอนของกาลเวลา ย่อมจะค่อย ๆ เลือนหายไป แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าแน่นอนอย่างหนึ่งก็คือหลักในทางพุทธศาสนาย่อมถือว่ากาลเวลาซึ่งเป็นของที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มีความสำคัญน้อยกว่าสัจธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น เราจะเอาเวลาซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เข้าไปวิเคราะห์พุทธประวัติ จะก่อให้เกิดปัญหาอย่างมาก นักศึกษาบางคนจึงถือเรื่องราวในพุทธประวัติว่าเป็นตำนาน (legend) หรือปรัมปราคติ (mythology) ไป ได้มีผู้สนใจศึกษาปัญหาสำคัญๆ อย่างเช่น การสังคายนาครั้งแรกที่กรุงราชคฤห์ว่ามีจริงหรือเปล่า¹ และแม้ผู้ศึกษาจะมีความเชื่อว่าการสังคายนามีจริงตามเหตุผลและความจำเป็นต่าง ๆ แต่หลักฐานเรื่องกาลเวลาก็ไม้อาจจะหามาสนับสนุนความเชื่อนี้ได้ เหตุการณ์สำคัญๆ ทางพุทธประวัติ อาทิ เช่น วันเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จสู่ปรินิพพานก็ยังไม่มีใครเห็นลงรอยกันในบรรดาผู้ที่นับถือศาสนาพุทธในประเทศต่าง ๆ Langlois และ Seignbos กล่าวไว้ว่า

¹ อย่างเช่นการศึกษาของ Paul Levy. *Buddhism. a Mystery Religion ?*, University of London, 1957.

“เอกสารบันทึกใดก็ตาม ซึ่งผู้เขียนวันเวลาหรือที่มาไม่อาจจะรู้ได้แน่ จะไม่มีประโยชน์อะไรเลย”¹ การศึกษาพุทธประวัติ หลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ ก็มีลักษณะที่ขาดความสมบูรณ์ดังกล่าว

นอกจากธรรมเนียมหรือคำสั่งสอนของศาสนาจะปฏิเสธหรือไม่ให้ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เพราะเห็นความสำคัญของธรรมคำสั่งสอนแล้ว ศาสนาอย่างเช่นฮินดูหรือพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าไม่ได้ให้ความสำคัญสนับสนุนการศึกษาทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากศาสนาหรือความเชื่อดังกล่าว สามารถที่จะอาศัยปรัมปราคติ ซึ่งเป็นเรื่องอยู่นอกเหนือกาลเวลาของมนุษย์หรือโลกมนุษย์จะวัดหรือกำหนดได้ มาเป็นเครื่องสนับสนุนความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาของตน² จะเห็นได้ว่าคติความเชื่ออย่างเช่นเรื่องพรหมโลกหรืออวตารต่าง ๆ ของพระนารายณ์ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นนอกเวลาของโลกมนุษย์ การอธิบายเกี่ยวกับระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าองค์ที่เรียกว่า สมณโคดม ก่อนที่จะได้เสด็จสู่นิพพานได้ผ่านชาติต่างๆ ในโลกต่างๆ มาเป็นเวลานานเหลือที่จะประมาณได้ ผู้บรรยายจะขอยกตัวอย่างพุทธประวัติซึ่งบรรยายชาติของพระพุทธเจ้าในอดีตให้เห็นเป็นตัวอย่างอันหนึ่ง ข้อความอันนี้อยู่ในหนังสือชื่อ **ตำนานมุตศาสนา** เป็นเรื่องที่แต่งเป็นภาษาบาลี โดยพระเถระ 2 ท่านคือ พระพุทธพุกาม กับพระพุทธญาณ ประมาณเวลาที่แต่งหนังสือจะอยู่ในราว พ.ศ. 2059 เป็นหนังสือที่เชื่อกันว่าแต่งก่อน **จามเทวีวงศ์** และ**ชินกาลมาลีปกรณ์**³ ซึ่งในเรื่องทั้งสองอาจแปลเป็นภาษามคธไปจากเรื่องตำนานมุตศานานี้ก็ได้ ในหนังสือนั้นได้กล่าวถึงชาติของพระพุทธเจ้าว่า

“ในที่นี้จะว่าด้วยพระสมณโคดม ครั้งเมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าอันออกพระวาจา 9 อสงไขย⁴ ในอสงไขยทั้ง

¹ Langlois and Seignbos: Introduction aux Historique อ้างใน Kosol Sindhvananda: *History and Historiography*, 1973.

² Marc Bloch: *The Historian's Craft*. Manchester University Press, Manchester, 1954, p. 4.

³ เรื่องจามเทวีวงศ์ จาก พงศารตเมืองทริภุญไชย, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2463 และ **ชินกาลมาลีปกรณ์** แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร กรมศิลปากร, 2501.

⁴ “อสงไขย” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำนิยามว่า เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง “นับไม่ถ้วน นับไม่ได้ มากมาย เป็นชื่อสังขยาจำนวนมากในแบบสังขยา คือ โกฎิกาลังยัสสิบ”

9 นั้นมีชื่อดังนี้ สัพพกัททะอสงไขย 1 สัพพมุละอสงไขย 1 สัพพรัตนอสงไขย 1 อุตสภขันธอสงไขย 1 ปทุมอสงไขย 1 อุตสภอสงไขย 1 ขรุตตะอสงไขย 1 และในอสงไขยหนึ่งมีพระพุทธรูปเจ้าบังเกิดขึ้นเป็นอันมาก เช่น ในสัพพกัททะอสงไขยนั้น มีพระพุทธรูปเจ้าบังเกิดขึ้นถึง 14,000 พระองค์ สัพพมุละอสงไขย 60,000 พระองค์ สัพพรัตนอสงไขย 70,000 พระองค์ อุตสภขันธอสงไขย 80,000 พระองค์ มณีกัททะอสงไขย 90,000 พระองค์ ปทุมอสงไขย 20,000 พระองค์ อุตสภอสงไขย 10,000 พระองค์ ขรุตตะอสงไขย 10,000 พระองค์ สัพพผลอสงไขย 2,000 พระองค์ รวมพระพุทธรูปที่บังเกิดขึ้นใน 9 อสงไขย ถึง 356,000 พระองค์ พระโพรหัสัตว์เจ้าของเราได้ให้มหาทาน แล้วพระองค์ทรงปรารถนาเป็นพระพุทธรูปด้วยอันออกพระวาจาในสำนักพระพุทธรูปเจ้ามีประมาณเท่านั้น พระโพรหัสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธรูปแต่ในใจ 7 อสงไขย ปรารถนาเป็นพระพุทธรูปอันออกพระวาจา 9 อสงไขย รวมเวลาที่พระโพรหัสัตว์ปรารถนาเป็นพระพุทธรูปร่างนานถึง 16 อสงไขย”¹

จะเห็นได้ว่าในทางพุทธประวัติ กาลเวลามักจะอ้างไปในลักษณะตัวอย่างข้างต้นเสมอ คำว่าอสงไขยก็ดี หรือกัลป์² เป็นหน่วยวัดเวลาที่ไกลเกินกว่าเวลาของมนุษย์ ลักษณะการใช้หน่วยวัดเวลาทำนองเดียวกัน จะเห็นได้จากหนังสือเก่า ๆ ที่สุด อย่างเช่น หนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระเจ้าลิไท ผู้ที่เชื่อกันว่าเป็นผู้จารึกศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่สองเป็นผู้แต่ง³

ในขณะที่ศาสนาความเชื่อทางตะวันออก ได้อาศัยปรัมปราคติเป็นรากฐานศาสนาของประเทศทางตะวันตกโดยเฉพาะศาสนาคริสต์นั้น มีลักษณะตรงข้ามคือเป็นศาสนาที่ให้ความสนใจแก่ความสำคัญของประวัติศาสตร์ คัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา (Sacred books) ต่าง ๆ ก็มีลักษณะเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ มีบันทึกเรื่องราวบนภาคพื้นดินของบรรดาเทพเจ้าต่าง ๆ ตลอดจนประวัตินิกายศาสนา (churches) และชีวิตของอรหันต์ (Saints) ต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้นคริสต์ศาสนายังมีความสำคัญในประวัติศาสตร์ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกทางด้านความสำคัญ จุดหมาย

¹ ตำนานมูลศาสนา, พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, 2482, หน้า 20.

² ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แปลว่า “คือระยะเวลาอันนานเหลือเกินซึ่งโบราณถือว่าโลกประลัยครั้งหนึ่ง”

³ ไตรภูมิพระร่วง, โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

ปลายทางของมนุษย์ (human destiny) คือ นับตั้งแต่มนุษย์ละเมิดบัญญัติพระเจ้า เป็นเจ้าและถูกขับลงมาจากสวรรค์ (Fall) จนถึงเวลาที่พระเจ้าจะลงมาพิพากษาตัดสิน (Judgment) เป็นระยะของการผจญภัยอันยาวนานของมนุษย์ ซึ่งแต่ละชีวิต หรือการจาริกแสวงบุญ (pilgrimage) ของแต่ละบุคคล เป็นสิ่งที่จะสะท้อนให้เห็น การรอคอยเวลาดังกล่าว เรื่องของบาป (Sin) และการไถ่บาป (Redemption) ซึ่งถือเป็นแก่นสำคัญตามความเชื่อของคริสต์ศาสนา ถือเป็นสิ่งที่จะคลี่คลายไปภายใน ระยะของประวัติศาสตร์ ศิลปะตลอดจนวรรณคดีต่างๆ ที่เกิดจากอิทธิพลของศาสนา คริสเตียนเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นอดีตกาล¹

กรีกและโรมันในสมัยคลาสสิก แม้ว่าจะได้รับการยกย่องว่าเป็นชาติของนักประวัติศาสตร์ แต่ความคิดทางปรัชญาบางสมัยก็เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะกรีกโบราณให้ความสำคัญแก่ปรัชญามากกว่าประวัติศาสตร์ พวกเขาได้ถือเอากฎความเป็นไปของโลก (cosmology) เป็นตัวแบบ (model) ที่จะเข้าใจประวัติศาสตร์

ในทัศนะของกรีกนั้น ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ และการกระทำของมนุษย์ที่นักประวัติศาสตร์สนใจนั้นเป็นการกระทำในอดีต ซึ่งถือว่าอยู่ในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลง สิ่งทั้งหลายในโลกเมื่อเกิดมาแล้วก็ย่อมเสื่อมสลายลงไป สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะดังกล่าวนั้นในทัศนะของนักอภิปรัชญากรีกถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรจรรู้ เมื่อเป็นเช่นนั้นประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่มิได้ โลกตามธรรมชาติ นั้น กรีกถือว่าเป็นโลกที่มีการเปลี่ยนแปลง เมื่อทุกสิ่งในโลกเปลี่ยนแปลง ชาวกรีกจะถามว่าแล้วจะมีอะไรเหลืออยู่ให้จดยึดเหนี่ยวได้ สิ่งที่จะถือเป็นความรู้อย่างแท้จริงของกรีกนั้น จะต้องมิลักษณะถาวร (permanent) มีลักษณะแน่นอนของตัวเอง และไม่มียะไรที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ การเปลี่ยนแปลงภายนอกหรือพลังภายในต่าง ๆ ที่จะมาทำให้สิ่งนั้นเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไม่มี ในการค้นพบสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะถาวรนั้น กรีกได้รับความสำเร็จโดยการค้นพบคณิตศาสตร์ (mathematics) ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างความพอใจให้แก่กรีกมาก คนกรีกถือว่าก่อนเหล็กอาจเกิดเป็นคลื่นได้ แต่เส้นตรงหรือพื้นผิวในทางคณิตศาสตร์นั้น มีลักษณะคงที่ไม้อาจเปลี่ยนแปลงได้

¹ Marc Bloch, อ้างแล้ว.

ผลที่เกิดตามมาก็คือ กรีกแบ่งความรู้ออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทหนึ่งเป็นความรู้จริง ๆ (knowledge proper) อีกประเภทหนึ่งอาจเรียกว่าเป็นความเห็น (opinion) ความเห็นมีลักษณะเป็นกึ่งความรู้ (Semi-knowledge) และย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ความรู้เป็นจริงทั้งในขณะนั้นและตลอดไป พร้อมทั้งอาจจะแสดงด้วยข้อเท็จจริงหรือเหตุผลให้เห็นได้

ตามทัศนะที่ได้กล่าวมาแล้ว ประวัติศาสตร์มีลักษณะ 2 ประการที่สำคัญคือ 1) ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลง และ 2) ประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะต้องเป็นสิ่งที่อธิบายและแสดงด้วยเหตุผลได้ แต่ในทัศนะของกรีก สิ่งที่เปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ไม้อาจจะแสดงด้วยข้อเท็จจริงหรืออธิบายด้วยเหตุผลได้ ดังนั้น ประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงจึงจะมีไม่ได้หรือเป็นสิ่งที่ไม่ควร¹

ตามความคิดของกรีกโบราณนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนกลับมาสู่สภาพเดิม เมื่อเป็นเช่นนั้น จุดจบก็คือจุดเริ่มต้นนั่นเอง² สิ่งที่กรีกให้ความสำคัญคือสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงรูป (อย่างเช่น นครรัฐตามแบบของกรีกซึ่งจะยังคงอยู่ต่อไป แม้ว่าตัวบุคคลหรือองค์ประกอบของนครรัฐในสมัยต่าง ๆ จะได้เปลี่ยนแปลงไป) ว่ามีความสำคัญยิ่งกว่าความก้าวหน้า (progress) หรือการเปลี่ยนแบบหน้ามือเป็นหลังมือ (radical change) เมื่อบรรยายกาศของความนึกคิดของคนกรีกในสมัยนั้นมีอยู่ในลักษณะดังกล่าว ความคิดในด้านที่จะให้ความสำคัญแก่ประวัติศาสตร์จึงไม่เกิดขึ้น

แทนที่จะให้ความยกย่องนับถือนักประวัติศาสตร์ กรีกกลับยกย่องนับถือนักปรัชญาเมธีผู้อธิบายเกี่ยวกับความเป็นไปต่าง ๆ ของโลก อาจารย์ซึ่งเป็นคนสอนพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ แม้จะแต่งหนังสือเกี่ยวกับกวีนิพนธ์และปรัชญา แต่ก็ไม่เคยเขียนหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สักเล่มเดียว³

นักปรัชญาอย่างเช่น อริสโตเติล ถือว่ากวีนิพนธ์ (poetry) มีลักษณะเป็นปรัชญาและรับเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้มากยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ เพราะว่ากวีนิพนธ์

¹ R.G. Collingwood : *The Ideas of History*, Oxford. 1962, p. 20.

² Kosol Sindhvananda, อ้างแล้ว, หน้า 547.

³ เพิ่งอ้าง.

เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ทางทฤษฎีอื่น ๆ คือเป็นเรื่องที่มีขอบเขตกว้างขวางและมีลักษณะเป็นสากล (pervasive and universal) แต่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องเฉพาะและอย่างหนึ่งอย่างเดียว (special and singular)¹

สำหรับในประเทศจีนโบราณ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับปรัชญานั้น มีลักษณะผิดแผกแปลกไปจากของกรีกดังกล่าวมาแล้ว จีนให้ความสำคัญแก่ตัวหนังสือ เพราะเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติ การค้นพบทางโบราณคดี ปรากฏว่าตัวหนังสือจีนสมัยโบราณ คนจีนมักจะใช้เขียนลงบนหลังเต่าหรือกระดูก แล้วเอาด้านที่เขียนหนังสือเผาไฟ เมื่อกระดูกไหม้ไฟอีกด้านหนึ่งจะแตกเป็นรอยร้าว คนจีนจะอาศัยรอยร้าวที่เกิดจากไฟไหม้เป็นเครื่องช่วยในการทำอนาคตต่าง ๆ²

นอกจากนี้คนจีนให้ความสำคัญแก่ครอบครัวมาก จีนมีลัทธิบูชาบรรพบุรุษ ซึ่งทำให้มีความจำเป็นจะต้องจดจำบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ถอยหลัง ไปเป็นเวลาหลายชั่วคน ในพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา การเช่นสรวงบูชาบรรพบุรุษ หนังสือจีนได้มีส่วนช่วยบันทึกชื่อของบรรพบุรุษเพื่อช่วยความจำ และทำให้สะดวกในการที่จะจดจำบรรพบุรุษได้อย่างแม่นยำเป็นจำนวนมาก อักษรที่ใช้บันทึกในระยะแรกจึงมีความเกี่ยวพันกับความเชื่อและศาสนาของจีนอยู่เป็นอันมาก

ต่อเมื่อจีนรับเอาลัทธิขงจื้อ (Confucius) เข้ามา การนับถือบูชาบรรพบุรุษก็เสื่อมคลายลงไป หลักศีลธรรมจริยศาสตร์ก็เข้ามามีอิทธิพลต่อแนวการปฏิบัติในชีวิตของคนจีนเป็นอันมาก การเขียนและบันทึกประวัติศาสตร์จึงได้รับอิทธิพลแนวความคิดทางจริยธรรมของขงจื้ออยู่เป็นเวลานาน ประวัติศาสตร์นอกจากจะบันทึกเรื่องราวของกษัตริย์แล้ว ยังมุ่งที่จะให้เกิดความคิดว่ากษัตริย์ที่ดีมีศีลธรรมนั้นควรจะประพฤติตนอย่างไรด้วย

จีนมองประวัติศาสตร์ต่างจากยุโรป เพราะจีนถือว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากเจตจำนงของมนุษย์ (human will) คนจีนจึงไม่พยายามจะค้นหาว่าพลังต่าง ๆ ไม่ว่าจะป็นภายนอกหรือภายในที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

¹ Ernest Nagel: *The Struggle of Science; Problems in The Logic of Scientific Explanation* : London 1961. p. 547.

² Wolfram Eberhard : *A History of China*, University of California Press. 1960, pp. 22, 23.

ทางประวัติศาสตร์คืออะไร อีกประการหนึ่ง แนวการบันทึกประวัติศาสตร์ของจีนนั้นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติจะได้รับการบันทึกควบคู่ไปกับปรากฏการณ์ที่เกิดจากมือของมนุษย์ มีหนังสือประวัติศาสตร์จีนเล่มหนึ่งชื่อว่า **ซาน ไฮ ซิง (Books of the Mountains and Seas)** เป็นหนังสือที่กล่าวถึงอาณาเขตส่วนต่างๆ ของโลก เป็นเรื่องราวความรู้ทางภูมิศาสตร์ที่รู้จักกันอยู่ขณะนั้น มีปรัชญาทางธรรมชาติโลกของพืชและสัตว์ ตลอดจนจนปรัมปราคติ (myths) เกี่ยวกับกำเนิดโลกและมนุษย์ต่างๆ¹

จากการสำรวจลักษณะความสำนึกเกี่ยวกับอดีต ตลอดจนแนวการเขียนและบันทึกของนักประวัติศาสตร์ตามส่วนต่างๆ ของโลกอย่างสังเขปข้างต้น พอจะสรุปได้ว่าในระยะเริ่มแรกนั้น ความคิดเกี่ยวกับความสำคัญของอดีตและความสำคัญของประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่เกี่ยวกับลัทธิศาสนาความเชื่อต่างๆ อย่างแยกไม่ออก ความรู้สึกในเรื่องเวลา ตลอดจนการวัดเวลา ถ้าเป็นสังคมขนาดเล็กก็ยังไม่เจริญซับซ้อนอะไร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสังคมทางเกษตรกรรม ความรู้สึกในเรื่องกาลเวลาก็มักจะสะท้อนให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและภูมิศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ อย่างที่เรียกว่า เวลาทางนิเวศวิทยา (ecological time) การแบ่งเวลาออกเป็นฤดูกาลต่างๆ เช่น ฤดูแล้ง หรือฤดูฝน ฤดูเพาะปลูก หรือเก็บเกี่ยวก็อาศัยธรรมชาติคือฝนหรือแม่น้ำ ตลอดจนกิจกรรมทางการเพาะปลูกเป็นเครื่องวัดหน่วยเวลาที่ใหญ่ที่สุดก็จะเป็นการวัดหรือนับเวลาทางจันทร์คติ (lunar system) ซึ่งแบ่งเดือนออกเป็น 12 ถือเอาข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์เป็นเกณฑ์ มนุษย์ได้สังเกตดวงจันทร์ว่าตรงกับกิจกรรมต่างๆ ในสังคมจึงสามารถจะบอกเวลาหรือคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่า เมื่อดวงจันทร์อยู่ในตำแหน่งนั้นๆ อะไรจะเกิดขึ้นหรือจะต้องทำอะไร² หน่วยเวลาที่ใช้วัดในสังคมขนาดเล็กก็อีกอย่างหนึ่งเป็นสิ่งที่เรียกว่า “เวลาทางโครงสร้าง” (structural time) คือถือเอาการเปลี่ยนแปลงในชีวิตของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มบุคคล เป็นหลัก ในการพิจารณาเหตุการณ์ในชีวิตของแต่ละคนที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลา อย่างเช่น การเกิด การตาย หรือการผ่านพิธีทางศาสนา

¹ Wolfram Eberhard, อ้างแล้ว, หน้า 103. หนังสือจีนเล่มนี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับหนังสือไทยก็มีลักษณะคล้ายกันมากกับ **ไตรภูมิพระร่วง**.

² การศึกษา การวัด หรือนับเวลาของสังคมขนาดเล็ก ดูการศึกษาทางวิชามานุษยวิทยา อย่างเช่น E.E. Evans-Pritchard : **The Nuer** (โดยเฉพาะบทที่ 3 Time and Space หน้า 94-138) Oxford, 1960.

เช่น การบวช ทำให้บุคคลเปลี่ยนฐานะทางสังคมสูงขึ้นตามลำดับ เวลาทางโครงสร้างอาจถือได้ว่าเป็นการที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลเปลี่ยนฐานะเข้าไปสู่ระบบสังคมการวัดเวลาในความหมายนี้มักจะมีลักษณะที่เอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไปจำควบคู่ไว้กับการเปลี่ยนแปลงของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล เช่น เหตุการณ์อย่างหนึ่งเกิดเมื่อพ่อบวชหรือได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน หรือเกิดเมื่อเกิดโรคระบาดสัตว์และผู้คนล้มตายเป็นอันมาก เป็นต้น

การจำและนับเวลาในลักษณะดังกล่าวมักจะทำได้ในระยะเวลาเพียงสั้น ๆ อย่างมากก็อยู่ภายในปีหนึ่ง การนับเวลาเป็นปีๆ หรือย้อนหลังเข้าไปในอดีตเป็นเวลา นาน ๆ อย่างเช่น ศตวรรษ จึงไม่มีในสังคมที่เจริญ มีความซับซ้อน และก้าวหน้า เช่น อินเดีย และจีน ซึ่งมีความรู้สึกเกี่ยวกับเวลาและหน่วยการจดเวลาไกลออกไปอีก เมื่ออิทธิพลของอินเดียและจีนได้เข้ามาสู่ประเทศทางเอเชียโดยเฉพาะทาง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างเช่น อินโดนีเซีย มาเลเซีย พม่า มอญ ตลอดจนไทย โดยหนังสืออย่างเช่น รามายณะ หรือ มหาภารต การนับเวลาตามแบบอินเดียตลอดจนความเชื่อในกำเนิดของกษัตริย์ว่าอวตารมาเกิดจากชาติต่าง ๆ ก็เริ่มปรากฏในการบันทึกประวัติศาสตร์ของประเทศในดินแดนดังกล่าว แต่การรับเอาระบบการนับเวลาอย่างแบบของอินเดีย เช่น นักเขียนประวัติศาสตร์ของอินโดนีเซียในสมัยต้นๆ ก็ถือเป็นการเอาอย่างผิวเผินไม่เข้าใจความหมายอันแท้จริง หรือไม่ก็เอามาใช้ไว้เพื่อให้ดูขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ ถือเอาเป็นกำหนดเวลาแน่นอนไม่ได้ และไม่มี ความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ของอินโดนีเซียเนื่องจากขาดความสำนึกในประวัติศาสตร์ ทั้งยังไม่มีแนวการเขียนประวัติศาสตร์ (historiography) อีกด้วย¹

ลักษณะของ แนวการเขียนประวัติศาสตร์ในยุคต้นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเขียนหรือการบันทึกมักจะตกอยู่ในกำมือหรืออิทธิพลของข้าราชการสำนักหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล จารึกทางประวัติศาสตร์ เมื่อจารึกลงแล้วก็ถือว่าต้องมีลักษณะทางวัตถุวิสัย (objective) ไปในตัวตลอดกาล หลักฐานที่บันทึกถือเป็นของทางราชการหรือรัฐบาล โดยที่ไม่พยายามตั้งข้อสงสัยว่าทำไมผู้บันทึกจึงเลือกบันทึกเฉพาะเหตุการณ์เช่นนั้น อย่างเช่น บันทึกเฉพาะพระราชกรณียกิจของกษัตริย์หรือ การศึกสงคราม การซ่อมแซมหรือสร้างวัดหรือโบสถ์วิหาร แต่ทำไมไม่บันทึกหรือ

¹ C.D. Berg: *Javanese Historiography: A Synopsis of Its Evolution* in D.G.E. Hall; *Historians of Southeast Asia*, Oxford 1961.

รวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ สังคม หรือความเป็นอยู่ทางด้านอื่นของราษฎรในขณะนั้น เป็นต้น

ข้อเท็จจริงประเภทที่มีลักษณะดังกล่าวเมื่อได้บันทึกรวบรวมไว้แล้ว ก็ยังคงอยู่ต่อไปโดยอิสระตามลำพังตัวของมันเอง นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังมีหน้าที่อย่างเดียวกันคือกล่าวซ้ำหรือคัดลอกกันต่อไป หรืออย่างมากที่สุดก็เลือกเอาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของตนไปใช้ การวิพากษ์วิจารณ์บันทึกของทางการไม่ปรากฏว่ามีใครกระทำ ความเจริญในการศึกษาประวัติศาสตร์ในความหมายของการวิพากษ์วิจารณ์จึงไม่เกิดขึ้น การค้นหาคุณค่าของพยานหลักฐานต่าง ๆ ตามแนวของวิทยาศาสตร์จึงไม่เกิดขึ้น¹

แนวการบันทึกประวัติศาสตร์ดังกล่าว แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วในปัจจุบัน แต่ก็ยังสะท้อนให้เห็นได้จากลักษณะการบันทึกของเอกสารประวัติศาสตร์ของไทยทั้งในสมัยโบราณและแม้แต่ในระยะเมื่อไม่นานมานี้ ในการค้นคว้าเรื่องชนชาติไทยของพันเอกหลวงวิจิตรวาทการ สำหรับใช้ในราชการของกรมประมวลข่าวกลาง ผู้เขียนได้กล่าวถึงงานค้นคว้าดังกล่าวว่า หลักฐานต่างๆ ที่ได้อาศัยการค้นคว้า “เรื่องชนเชื้อชาติไทยที่ทำกันมานั้น ไม่ใช่เรื่องเหลวไหลใฝ่ฝัน ไม่ใช่เรื่องสันนิษฐาน แต่เป็นเรื่องที่ทำกันโดยมีวิธีทางวิทยาการ ทำกันเป็นงานจริงจัง ทำอย่างระมัดระวัง ไม่ลงความเห็นกันง่าย ๆ”²

เมื่อผู้เขียนเชื่อว่า หลักฐานข้อเท็จจริงที่ท่านได้อาศัยเป็นหลักในการศึกษาค้นคว้า เป็นสิ่งที่ได้มาตามหลักวิทยาการ คือ มีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า

“งานค้นคว้าซึ่งทำในที่นี้ (คือ งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย) ก็จะได้ดำเนินวิธีเดียวกัน (กับผู้ศึกษาค้นคว้าหลักฐานที่ท่านผู้เขียนได้อาศัยเป็นหลัก) โดยเก็บความ เก็บรายการจากหนังสือตำราของนักค้นคว้าทั้งหลายมาประมวลไว้เท่าที่เห็นสมควร ผู้ทำงานนี้อาจทำคำอธิบายเพิ่มเติมบางประการ แต่ไม่ใช่ให้ออกความเห็นไม่สันนิษฐาน อย่างมากที่สุดก็จะตั้งข้อสังเกตไว้ให้ท่านผู้อ่านพิจารณาและวินิจฉัย

¹ Kosol Sindhvananda, อ้างแล้ว, หน้า 549.

² หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย : พระนคร กรมประมวลข่าวกลาง, 2504, หน้า 11.

เอาเอง ผู้ทำงานนี้จำกัดหน้าที่ของตัวเองเพียงแต่ประมวลหลักฐานต่าง ๆ มาไว้ ให้คำอธิบายบางแห่งเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายแล้วก็หมดเพียงเท่านั้น เรื่องออกความเห็นหรือเรื่องสันนิษฐาน เป็นเรื่องที่ต่างคนต่างความคิด การที่จะเอาความคิดเห็นส่วนตัวของบุคคลหนึ่งบุคคลใดมาทำเป็นหลักฐานนั้น มีทางจะผิดพลาดได้มาก ผู้ทำงานนี้จึงจะงดเว้นเสียทีเดียว¹

ความจริงข้อที่ยกมามีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของประวัติศาสตรมากกว่า แต่ที่ยกมาให้เห็นก็เพื่อที่จะเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า นักประวัติศาสตร์บางคนโดยเฉพาะนักประวัติศาสตร์ที่เป็นข้าราชการ หรือทำหน้าที่ในนามของตัว คือ การบันทึกรวบรวมสิ่งที่ตนถือว่าเป็น “ข้อเท็จจริง” หรือ “หลักฐาน” ทางประวัติศาสตร์เท่านั้นแล้วก็หมดหน้าที่ การแปลความหรือตีความเป็นหน้าที่ของคนอื่น ความเห็นของหลวงวิจิตรวาทการในระยะหลังนี้ อย่างน้อยเท่าที่แสดงให้เห็นในหนังสือเรื่อง งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย ซึ่งเป็นงานชิ้นสุดท้ายของท่าน เห็นได้ว่ามีลักษณะคล้ายกับแนวการเขียนของนักประวัติศาสตร์เยอรมันคือ เลโอโพลด์ ฟอน รังเก (Leopold von Ranke : 1795–1886) ซึ่งเป็นเจ้าของสำนักการศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นวัตถุนิยม โดยให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์พูดโดยตัวของมันเอง ตามทัศนะของรังเก ผู้ศึกษาคือผู้รวบรวมข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่จะถ่ายทอดต่อไปยังมหาชนนั้น จะต้องปล่อยให้ข้อเท็จจริงดังกล่าวอยู่ในสถานะเดิมมากที่สุด ผู้รวบรวมมีหน้าที่เพียงเพิ่มเชิงอรรถ หรือหมายเหตุเพื่อเพิ่มความสะดวกในการอ่านของผู้อ่านเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการถือว่า หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์คือการบันทึกและรายงานอย่างตรงไปตรงมา พยายามอย่างที่สุดที่จะหลีกเลี่ยงการวิพากษ์วิจารณ์ อันจะทำให้ข้อเท็จจริง “มัวหมอง” ซึ่งเป็นแนวศึกษาแบบของรังเก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการใน งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย ปฏิเสธที่จะยอมรับว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ย่อมมีแนวการเขียนปรัชญา (*Historiography*)²

¹ เฟิ่งอ่าง, หน้า 11–12.

² ความจริงที่ทัศนะทางประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ ตามนัยที่กล่าว กล่าวได้เฉพาะงานชิ้นหลัง ๆ โดยเฉพาะ งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย เท่านั้น เพราะงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการในระยะต้นๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าส่วนใหญ่เป็นไปในแนวของการแปลความหรือตีความเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมือง คือ ความรู้สึกชาตินิยมทั้งนั้น ซึ่งผู้บรรยายจะได้กล่าวในตอนที่ว่าด้วยการตีความทางประวัติศาสตร์

ซึ่งจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก แม้นักประวัติศาสตร์จะพยายามสักเท่าใดที่จะระมัดระวังรวบรวมแต่ข้อเท็จจริง โดยให้มีความเห็นหรือการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลหลักฐานที่รวบรวมอย่างน้อยที่สุดหรือไม่เลย ข้อเท็จจริงที่นักประวัติศาสตร์นำมารวบรวมไว้ก็ยังไม่พ้นการเลือกสรร ซึ่งที่แท้ก็คือการกลั่นกรองจากนักประวัติศาสตร์ชั้นหนึ่งแล้ว จำนวนข้อเท็จจริงหรือลำดับเหตุการณ์ในลักษณะที่นักประวัติศาสตร์รวบรวมไว้ เท่ากับเป็นการกำหนดหรือวางขอบเขตของการแปลหรือตีความของผู้อ่านชั้นหนึ่งแล้ว ทำไมนักประวัติศาสตร์จึงเลือกเสนอเฉพาะข้อเท็จจริงจำนวนที่เสนอมานี้ หรือทำไมนักประวัติศาสตร์จึงเอาข้อเท็จจริงหลักฐานต่าง ๆ มาปะติดปะต่อตามลำดับในลักษณะอย่างนั้น คำตอบต่อปัญหาดังกล่าวก็คือ เพราะนักประวัติศาสตร์เห็นว่าข้อเท็จจริงหลักฐานที่เสนอมีความสำคัญเกี่ยวข้อง และการจัดลำดับข้อมูลในลักษณะที่นักประวัติศาสตร์เสนอ ก็เพื่อจะให้หลักฐานที่ตนคิดว่าสำคัญบอกเรื่องราวตามลำดับก่อนหลังตามต้องการของนักประวัติศาสตร์ ลักษณะวัตถุวิสัยของการบันทึกประวัติศาสตร์ตามนัยดังกล่าว จึงไม่ต่างอะไรกับการบันทึกประวัติศาสตร์ที่มีข้อเท็จจริง และการตีความหรือแปลความ ต่างกันอยู่ที่การตีความหรือแปลความ เป็นเรื่องที่มีลักษณะเป็นไปโดยปริยายหรืออยู่ภายในจิตใจนักประวัติศาสตร์ในขณะที่เลือกสรรข้อมูล แต่มิได้แสดงให้เห็นในหน้ากระดาษตามเหตุผลที่กล่าวมา แม้ว่าลักษณะวัตถุวิสัย (*Objectivity*) หรือความไม่มีอคติหรือลำเอียง (*Impartiality*) ในการเขียนประวัติศาสตร์ตามแนวความคิดของรังเกจะมีอิทธิพลและแพร่หลายอยู่ระยะหนึ่ง แต่ในที่สุดก็เห็นความจริงไม่พ้นว่า ลักษณะวัตถุวิสัยหรือความไม่ลำเอียงในลักษณะดังกล่าวจะมีไม่ได้

สำหรับในยุคปัจจุบัน จะเห็นได้ว่ามนุษย์มีความสำนึกในประวัติศาสตร์มากกว่ายุคใด ๆ ที่ผ่านมา ทั้งยังเป็นความสำนึกที่แจ่มชัด โกล และกว้างกว่าเกี่ยวกับอดีต¹ ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เจริญก้าวหน้าในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา ถือเป็นความสำเร็จอันทรงเกียรติของยุคปัจจุบัน ในยุคโบราณนั้นถึงแม้จะมีความสำนึกในอดีตลึกซึ้งเพียงใดก็ตาม แต่ก็หาได้เข้าใจอดีตอย่างแท้จริงไม่ ธูซิดิดีส (*Thucydides*) นักประวัติศาสตร์โบราณซึ่งมีลักษณะทางวัตถุวิสัยมากที่สุดคนหนึ่ง ผู้เริ่มเขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสงครามเพโลโพนีสเซียน (*Peloponnesian War*) ยังมีความเชื่อว่าก่อนหน้านั้นไม่เคยมีการรบครั้งใดจะยิ่งใหญ่กว่านี้อีกแล้ว ... ความรู้เท่า

¹ Herbert J. Muller : *The Uses of the Past*. Mentor Books. 1963, p. 38.

ไม่ถึงการณ์ของเขาทำให้เขามองข้ามความสำคัญของกรุงเอเธนส์ซึ่งเคยรุ่งเรืองมาก่อนไป ซึ่งในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ปัจจุบัน เอเธนส์ทำให้สงครามเพโลโพนีสเซียนมีความสำคัญเพียงชั่วขณะ และเป็นเรื่องน่าเศร้าสลดยิ่งกว่าที่รัฐชาติดิสรัลลีย์เสียอีก¹

นักประวัติศาสตร์สมัยใหม่รู้เรื่องราวในประวัติศาสตร์ของพวกเขา อียิปต์ อิบรู และโรมันในสมัยโบราณ ดีเสียยิ่งกว่าเจ้าของประวัติศาสตร์รู้จักตัวเอง ถ้าจะพิจารณาถึงอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์แล้ว ยุคปัจจุบันถือได้ว่าเรามีครบครันทีเดียว สำหรับข้อได้เปรียบทางด้านวัสดุแล้ว การที่มีโอกาสเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ การเรียนรู้ภาษา ตลอดจนความก้าวหน้าของวิชาประวัติศาสตร์ (philology) ช่วยให้เราสามารถที่จะค้นคว้าเรื่องราวได้จากเอกสารหนังสือต่าง ๆ มากมายในปัจจุบัน เรามีจารึก (records) ต่าง ๆ ให้ศึกษา การเดินทางและรายงานการเดินทางโดยเฉพาะรูปถ่าย ทำให้โบราณสถานแม้จะอยู่ไกลแสนไกลในที่ต่าง ๆ มาอยู่ในที่ซึ่งสะดวกที่จะศึกษาพิจารณา เอกสารสิ่งพิมพ์ของรัฐบาลและสถาบันทางวิชาการต่าง ๆ ก็มีให้ค้นคว้าศึกษาอย่างไม่มีย้อจำกัด และมีลักษณะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงมากกว่าสมัยก่อน ๆ ทางด้านจิตใจนั้น ในยุคปัจจุบันมีข้อได้เปรียบอีกอย่างหนึ่งก็คือการวางเฉย หรือไม่แสดงความทุกข์ร้อนอะไรของรัฐบาลที่ว่าผลของการค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์จะก่อให้เกิดอันตรายหรือกระทบกระเทือนฐานะของตน รัฐบาลปัจจุบันมีภัยและศัตรูอยู่รอบด้านที่มีอันตราย และจะต้องห่วงใยมากกว่านักประวัติศาสตร์²

การที่บุคคลจะทำอะไรได้ตามความพอใจถือเป็นลักษณะสากลของยุคปัจจุบัน เหตุการณ์สำคัญในชีวิตประจำวันจำเป็นต้องได้รับอนุญาตให้ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ มากขึ้น แนวการเขียนประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะก้าวหน้า (radical) ตามแบบฉบับของประเทศฝรั่งเศสนั้น มีอิทธิพลอย่างมากต่อเหตุการณ์ในยุคต่อมา การค้นหาต้นกำเนิดของการปฏิวัติ ไม่ได้เพียงเปิดหูเปิดตาให้มนุษย์ทางด้านวัตถุเท่านั้นว่าอะไรได้เกิดขึ้นก่อนการปฏิวัติ สาเหตุทางด้านจิตใจที่เปลี่ยนแปลงออกมาในรูปของวัตถุก็ได้รับความสนใจเช่นเดียวกัน การศึกษาเกี่ยวกับอดีตเท่านั้นที่จะสามารถทำให้มนุษย์เรามีมาตรการที่จะใช้วัดความรวดเร็วและพลังของขบวนการต่าง ๆ ที่

¹ Herbert J. Muller, เพิ่งอ้าง, หน้า 39.

² Jacob Burckhardt, *Reflections on History*, London, 1950, p. 24.

เกิดขึ้นในสมัยของเรา สิ่งที่มีความสำคัญต่อแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ปัจจุบันที่จะล้มเสียมิได้อีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ปรัชญาต่างๆ ซึ่งได้มีส่วนช่วยสร้างความเจริญและมีอิทธิพลต่อทัศนะของนักประวัติศาสตร์ปัจจุบันอยู่มากทีเดียว¹

ปัญหาที่เผชิญหน้ากับประวัติศาสตร์อยู่ทุกวันนี้ก็คือ การศึกษาประวัติศาสตร์อันมีขอบเขตกว้างขวาง ซึ่งรวมโลกที่เราอาจมองเห็นได้ด้วยตา ตลอดจนโลกของจิตใจหรือความคิด ซึ่งได้ขยายออกไปไกลเกินกว่าแนวความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในยุคก่อนๆ ความชำนาญเฉพาะอย่างหรือความสนใจในแง่หนึ่งแง่ใดโดยเฉพาะ (specialization) ซึ่งเป็นลักษณะของยุคปัจจุบัน ได้มีผลกระทบการศึกษาทางประวัติศาสตร์ด้วย รายงานการศึกษาทางประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่งเรื่องใด หรือยุคหนึ่งยุคใดโดยเฉพาะที่มีความละเอียดพิสดาร แม้จะเกิดจากความปรารถนาดีของผู้คนก็ว่า ก็เป็นสิ่งที่ออกจะทำเกินความพอดีไป และล้มไปว่าผู้อ่าน (ซึ่งนอกจากผู้ที่สนใจพิเศษจริงๆ ในเรื่องนั้น ซึ่งมีจำนวนน้อยเท่านั้น) จะสามารถอุทิศตนและเวลาอ่านรายงานดังกล่าวได้เสมอไป ทักษิตุส นักประวัติศาสตร์โรมันเคยกล่าวไว้ว่า ประวัติศาสตร์ยังมีขนาดยาวเท่าไร ก็มีอายุสั้นเท่านั้น²

ผลสำเร็จในการศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคปัจจุบัน ก่อให้เกิดการเหินห่างในแนวการศึกษาขั้นต่อไปอีก ชัยชนะดังกล่าวถือได้ว่าเป็นผลมาจากการมีจิตใจทางวิทยาศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ ตลอดจนวิธีการศึกษาสมัยใหม่ ลักษณะจิตใจในแบบดังกล่าวก่อให้เกิดความหลงผิดที่ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ควรจะเป็นหรือเป็นวิทยาศาสตร์ที่มีความแน่นอน (exact science) ปราศจากรอยต่างพร้อยของศิลปะและปรัชญา

แต่นักประวัติศาสตร์ตามแนววิทยาศาสตร์ (Scientific historians) พวกดังกล่าวมีแนวความคิดเกี่ยวกับศิลปะ ปรัชญา และแม้แต่วิทยาศาสตร์เพียงต้นๆ นักประวัติศาสตร์พวกนี้มักจะคิดว่านักวิทยาศาสตร์เป็นพวกที่สนใจเฉพาะข้อเท็จจริง (facts) ล้วนๆ โดยปราศจากข้อสมมติฐาน ไม่มีข้อติดใจสงสัยหรือข้อโต้แย้งต่อสิ่งอันเป็นมูลฐานต่างๆ คิดถึงศิลปะว่าเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกับต่อวิทยาศาสตร์ ถือปรัชญาเป็นการอนุมานทางอภิปรัชญา (metaphysical speculation) มองไม่เห็น

¹ Jacob Burckhardt, เฟิ่งอ้าง, หน้า 25.

² Jacob Burckhardt, เฟิ่งอ้าง, หน้า 26.

ว่าวิทยาศาสตร์เองก็คือการแปลความทางจินตนาการ (imaginative interpretation) ของสภาพความเป็นจริง (reality) ที่ตั้งอยู่บนรากฐานข้อสมมติทางปรัชญา (philosophical assumption)¹

นักประวัติศาสตร์ในศตวรรษที่ผ่านมา พยายามที่จะทำให้การศึกษาของตนเป็นที่เชื่อถือทางวุฒิบัญญาเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Nature Science) ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมอยู่ในสมัยนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย ในยุคที่ผ่านมา ต่างกับลักษณะวัตถุวิสัยในปัจจุบันตรงที่ว่า ลักษณะวัตถุวิสัยในสมัยก่อนเป็นไปในแนวอุดมคติมากเกินไป นักประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะวัตถุวิสัยตามอุดมคตินั้น ต้องการความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีความแน่นอน รังเกตุว่าถึงวัตถุประสงค์ของนักประวัติศาสตร์ว่าเป็นการกล่าวถึง “สิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ คืออะไร” (What has actually happened) ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยากในทางปฏิบัติ เพราะไม่มีใครรู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดคืออะไร ถึงรู้จักจำไม่ได้ทั้งหมด หรือถ้าจะให้จำไว้ทั้งหมด ความสำคัญของสิ่งที่เกิดขึ้นก็คงจะไม่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้จำ ปัญหาจึงมีได้อยู่ที่ว่าเราจะจำอะไรได้หมด แต่อยู่ที่ว่าเราจะรู้ความหมายของสิ่งที่เรารู้หรือจำได้อย่างไร

ฟุสเทล เดอ กูลองก์ (Fustel de Coulonges) นักประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส เคยกล่าวว่า “อย่าประจบมือให้แก่ข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวแก่ท่านหรอก แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ยืมปากของข้าพเจ้ากล่าว”² คำกล่าวของกูลองก์หมายความว่า โดยปริยายว่า ความหมายของประวัติศาสตร์มนุษย์เป็นสิ่งที่อาจค้นพบได้โดยการหลีกเลี่ยงที่จะใช้หลักก่อนจะใช้ได้ทั่วไป (generalization) หรือการตัดสิน (judgement) ใด ๆ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้น ข้อเท็จจริงจะไม่พูดโดยตัวของมันเอง นักประวัติศาสตร์เริ่มศึกษาโดยการเลือกข้อเท็จจริงที่สำคัญและเกี่ยวข้องออกมาจากข้อเท็จจริงอื่น ๆ ที่มีอยู่ทั่วไปและมีจำนวนมาก แล้วค้นหาว่าอะไรเป็นเหตุ (causes) หรืออะไรเป็นผล (effects) ตลอดจนค้นหาความเกี่ยวพันกับเหตุการณ์อื่น ๆ และในที่สุดก็พยายามที่จะกำหนดความสำคัญ หรือความหมายของเหตุการณ์ที่ศึกษานั้น ตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาซึ่งตั้งไว้แต่แรก

¹ Herbert J. Muller, เฟ็งอ้าง, หน้า 38.

² Herbert J. Muller, เฟ็งอ้าง.

ตลอดเวลาของการศึกษา ผู้ศึกษาจะต้องคัดเลือกรูปแบบ หรือประเมินคุณค่า รวมทั้งพยายามที่จะตอบปัญหา อะไร ทำไม อย่างไร ซึ่งไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ การกระทำดังกล่าวทำให้นักประวัติศาสตร์ต้องผูกพันอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้กับข้อสมมติฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และโลก รวมทั้งจุดหมายปลายทางที่จะเป็นไปได้หรือว่าควรจะเป็นไป สรุปแล้วนักประวัติศาสตร์ย่อมจะหลีกเลี่ยงที่จะมีปรัชญาทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ ไม่ว่าจะมึลักษณะวางเลือนหรือจะอยู่ใต้จิตสำนึกก็ตาม เมื่อเป็นดังนั้น นักประวัติศาสตร์จึงต้องยอมรับว่าตนจะมีปรัชญาในการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างที่มีลักษณะแจ่มชัด เต็มไปด้วยความสำนึก และมีความกลมกลืนมากที่สุดสักอันหนึ่ง แทนที่จะมุ่งเพื่อบรรลุถึงลักษณะทางวัตถวิสัยในแบบอุดมคติ ซึ่งเป็นไปได้ยากแต่อย่างเดียว

(พ.ศ. 2509)

ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์

นิธิ เอียวศรีวงศ์

ประวัติศาสตร์คืออะไร

ผู้ที่เคยผ่านการศึกษามานับ แม้แต่เพียงเล็กน้อย ก็คงจะมีความคิดตรง ๆ พอที่จะให้คำตอบแก่ปัญหานี้ได้ จากการสังเกตอย่างผิวเผิน ผู้เขียนพอจับได้ว่า คนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าประวัติศาสตร์คือ “วิชา” หรือ “เรื่องราว” ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ “อันสำคัญ” ที่เกิดขึ้นในอดีต ความเข้าใจเช่นนี้ไซ้จะเกิดขึ้นโดยไร้เหตุผลเสียทีเดียวก็ไม่ เนื่องจากหนังสือประวัติศาสตร์ทุกเล่มย่อมจะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นในอดีตทั้งสิ้น และโดยที่จริงแล้วความเข้าใจเช่นนี้ก็ไม่ใช่จะผิดไปจากความหมายอันแท้จริงของคำว่าประวัติศาสตร์ในทางวิชาการโดยสิ้นเชิง เพียงแต่ว่าเป็นคำจำกัดความที่กว้างมากเกินไป และไม่กระชับพอที่จะนำมาใช้สำหรับกำหนดขอบเขตของวิชาได้เท่านั้น ที่ว่ากว้างเกินไปนั้นหมายความว่า คำจำกัดความดังกล่าวจะมีความหมายครอบคลุมไปถึงเรื่องที่ปัญญามนุษย์ในปัจจุบันยังตอบไม่ได้ และถ้าใครขึ้นตอบก็จะเป็นคำตอบที่พ้นจากขอบเขตของ “ศาสตร์”¹ ไป เช่น คำตอบของปัญหาว่า มนุษย์มาจากไหน ทำไมจึงมีมนุษย์มาเกิดในโลกนี้ อะไรคือตัวสืบทอดที่แท้จริงระหว่างอดีตและปัจจุบัน คำตอบของปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่มีใครพิสูจน์ให้เห็นจริงเห็นจังได้ และเราเรียกว่าปรัชญาหรือศาสนาไม่นับว่าเป็นศาสตร์หรือมิฉะนั้นก็จะเป็นคำตอบของปัญหาที่นักประวัติศาสตร์ไม่มีเครื่องมือหรือความรู้จะตอบได้ เช่น ภูเขาสูงไหนเป็นภูเขาที่เกิดก่อนลูกอื่น อุณหภูมิของโลกเมื่อหลุดมาจากดวงอาทิตย์นั้นสูงเท่าใด ฯลฯ คำตอบของปัญหาเหล่านี้เป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมากกว่า

ส่วนที่ว่าคำจำกัดความของประวัติศาสตร์ดังกล่าวไม่กระชับนั้นก็เพราะว่า เมื่อเราจะศึกษาสิ่งใดสิ่งหนึ่งในฐานะที่เป็นศาสตร์ จำเป็นต้องมีมาตรการกำหนดวัดความหมายของความคิดอย่างแน่นอน ที่ว่าแน่นอนไม่จำเป็นต้องซึ่งดวงวัดได้ด้วยเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ต้องซึ่งดวงวัดได้จากปัญญาของมนุษย์โดยทั่วไป จำเป็นต้องมีมาตรฐานซึ่งเป็นที่เข้าใจกันอยู่เบื้องหลังความคิดนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น

ถ้านักประวัติศาสตร์พูดว่า “พีระมิดที่กิเซตเป็นสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่มาก” มาตรฐานของความคิดที่อยู่เบื้องหลังคำว่าใหญ่นั้น ไม่ได้อยู่ที่การเปรียบเทียบพีระมิดกับโลกหรือประเทศอียิปต์ หรือกับดึกเอมไพร์สเตทในนิวยอร์ก แต่เป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งก่อสร้างในยุคเดียวกันหรือยุคใกล้เคียงกัน เช่น พีระมิดลูกอื่น หรือวิหารพาเธนอนของกรีก ทั้งยังมีนัยไปถึงความใหญ่โตของพีระมิดเมื่อเทียบกับคนสร้างที่มีแต่ร่างกาย สมอ และเครื่องทุ่นแรงง่าย ๆ อีกด้วย ในคำจำกัดความของประวัติศาสตร์ที่อ้างมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าคำสำคัญอันเป็นหัวใจของประโยคนั้นคือเหตุการณ์ “สำคัญ” อะไรคือเหตุการณ์อะไรที่จะให้คำนิยามได้ไม่ยากนัก ถึงแม้จะชวนให้เกิดปัญหาสงสัยได้ง่ายเช่นกันก็ตาม แต่ที่เห็นได้ชัดคือคำว่า “สำคัญ” เหตุการณ์อะไรที่ถือว่าสำคัญ และเหตุการณ์อะไรที่ถือว่าไม่สำคัญ ถ้างูเห่าตัวหนึ่งกัดขานาคคนหนึ่งตาย คนทั่วไปอาจไม่ถือว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญ แต่ถ้าเราเป็นลูกขานาคคนนั้น เราก็ถือว่าเหตุการณ์นี้มีความสำคัญมาก ตัวอย่างที่ซับซ้อนขึ้นไปกว่านี้จะได้จากหนังสือพระราชพงศาวดารของไทย ผู้เขียนก็เห็นว่าสิ่งที่เขาบันทึกล้วนเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญทั้งสิ้น แต่นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน เกือบจะใช้หนังสือพระราชพงศาวดารเป็นหลักฐานอะไรไม่ได้ เมื่อเขาต้องการจะรู้ถึงสังคม เศรษฐกิจ ความเคลื่อนไหวทางปัญญา การศึกษา ฯลฯ ของคนในสมัยก่อน การที่มีมนุษย์คนใดคนหนึ่งจะเห็นสิ่งใดว่าสำคัญหรือไม่ ย่อมขึ้นกับยุค วัฒนธรรม คุณค่า ฯลฯ ของสังคมที่เขาอาศัยอยู่ ทั้งยังขึ้นกับสติปัญญา ชีวิตเบื้องหลัง และสิ่งแวดล้อมของเขาในฐานะที่เป็นปัจเจกชนอีกด้วย ด้วยเหตุดังนั้นก่อนที่จะเราจะค่อย ๆ ก้าวเข้าไปหาคำตอบของปัญหาเบื้องต้นนี้ ขอให้เราดำรงความเข้าใจสองข้อต่อไปนี้ไว้ใจให้ดีเสียก่อน คือ 1) ในฐานะที่ประวัติศาสตร์เป็น “ศาสตร์” อย่างหนึ่ง จึงจำเป็นต้องมีขอบเขตอันแน่นอนของวิชา และต้องมีมาตรฐานบางประการ อันอาจจะรู้ได้ด้วยปัญญา มนุษย์ซึ่งอยู่เบื้องหลังความคิดนั้น ๆ 2) เมื่อมาตรฐานดังกล่าวต้องขึ้นกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น คุณค่า วัฒนธรรม กาลเวลา คำตอบของปัญหานี้จึงใช้ได้เฉพาะในเวลาอันจำกัด เพียงขณะที่สิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนักเท่านั้น

ด้วยเหตุที่การจำกัดความหมายของประวัติศาสตร์ตามนัยที่กล่าวนี้มีความหมายกว้างเกินไป เราจึงจะพบว่าในหนังสือประวัติศาสตร์ ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยที่ประวัติศาสตร์เพิ่งจะถือกำเนิดขึ้น จึงได้รวมเอาวิชาความรู้ ซึ่งในปัจจุบันเราถือว่าเป็นหมวดอื่นเข้าไว้ด้วยมาก หนังสือประวัติศาสตร์การสงครามเปอร์เซียของ เฮโรโดตัส มีวิชาภูมิศาสตร์ปนอยู่เป็นอันมาก และก็มีมักจะเป็นที่เข้าใจกันว่า เขาเป็น

บิดาของวิชาประวัติศาสตร์เท่ากับที่เป็นบิดาของวิชาภูมิศาสตร์ พงสาวดารเหนือ
ตำนานสิงหนวัติกุมาร จามเทววงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ฯลฯ ของไทยก็มีวิชาอื่น
ปนเปอยู่ด้วยไม่น้อย เช่น โลกภูมิวิทยา ศาสนา เป็นต้น และเมื่อกกล่าวโดยนัยนี้
แล้ว คัมภีร์ของศาสนาต่าง ๆ ในโลกนี้ ก็ล้วนมีลักษณะเป็นหนังสือประวัติศาสตร์อยู่
บ้าง เพราะเป็นหนังสือที่พยายามจะเข้าใจเหตุการณ์ที่ได้เป็นไปในอดีตเหมือนกัน

ในปัจจุบันความรู้ต่าง ๆ ที่มนุษย์เราค้นคว้ามาได้มีมากขึ้น จึงจำเป็นต้องจัด
ระบบของวิชาให้รัดกุมขึ้น สามารถแบ่งกันออกไปเพื่อให้มีผู้ชำนาญเฉพาะด้านมา
แบ่งเบาภาระให้แก่กันและกันได้ วิชาประวัติศาสตร์จึงจำกัดตัวเองให้แคบลง เป็น
แต่เพียงการศึกษาความเป็นมาของมนุษย์ในอดีต ตั้งแต่เมื่อเริ่มมีการจดบันทึกกัน
ด้วยลายลักษณ์อักษร ส่วนความเป็นมาของเปลือกโลกก็กลายเป็นภาระของนักธรณี-
วิทยา การจำแนกเผ่าพันธุ์มนุษย์ก็เป็นเรื่องของนักชาติวงศ์วรรณะ เรื่องราวของ
มนุษย์ก่อนสมัยที่จะรู้จักจดบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษร ก็เป็นหน้าที่ของนักก่อน
ประวัติศาสตร์ เรื่องราวของสังคมมนุษย์ในสมัยแรกเริ่ม ก็เป็นหน้าที่ของนัก
มานุษยวิทยาพวกหนึ่ง หรือแม้เรื่องของโลกเราเองและจักรวาล ก็ได้ถูกโอนให้แก่
นักดาราศาสตร์ แทนที่จะฝากไว้กับคัมภีร์ศาสนาซึ่งเป็นประวัติศาสตร์กลายๆ

การที่ประวัติศาสตร์สนใจแต่เหตุการณ์ที่เป็นมาของมนุษย์ ก็เพราะประวัติ-
ศาสตร์เป็นวิชาในแขนงวิทยาศาสตร์สังคม และเพื่อช่วยจำกัดวงความสำคัญของ
เหตุการณ์ให้แคบลงด้วย เพราะเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นหลังจากที่มนุษย์รู้จักใช้ตัว
อักษรแล้วมีอยู่มากมายเหลือคณานับ แต่นักประวัติศาสตร์ไม่จำเป็นต้องสนใจเหตุ-
การณ์เหล่านั้นทั้งหมด เพราะวิชาประวัติศาสตร์สนใจแต่เพียงเหตุการณ์ซึ่งจะมีผล
มาสู่มนุษย์เท่านั้น และก็ต้องไม่ใช่มนุษย์คนเดียวในฐานะของปัจเจกชนด้วย ต้อง
หมายถึงมนุษย์โดยส่วนใหญ่ หรือจะพูดให้กระชับชัดทีเดียวก็ย่อมหมายถึงสังคม
นั่นเอง ด้วยเหตุดังนั้น ภูเขาที่ถล่มทลายคนหนึ่งตายตั้งที่ได้กล่าวแล้ว จึงไม่เป็นเหตุ-
การณ์ที่สำคัญอันนักประวัติศาสตร์พึงสนใจ ถึงแม้ว่าชาวมนุษย์นั้น ถ้าไม่ตายลงเสีย
ก่อน อาจกลายเป็นจักรพรรดิที่น่าสันทิสุขอันยืนนานมาสู่มนุษยชาติก็ตาม เพราะ
นั่นไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ปัญหา “ถ้า” เป็นแต่เพียงวิธีการที่จะช่วยความ
เข้าใจ ยั่วให้เกิดความคิด แต่ไม่ใช่ปัญหาที่แท้จริงของประวัติศาสตร์ และด้วย
เหตุดังกล่าวนี้เอง นักประวัติศาสตร์จึงสนใจพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช หรือ
นโปเลียนมหาราช หรือแม็ตเตโอรี มากกว่าฟลอเรนซ์ ไนติงเกล หรืออัลเบิร์ต ชไว-
เซอร์ เพราะการกระทำของมนุษย์สามคนแรกมีผลต่อวิถีชีวิตของคนจำนวนมาก

กว่าของสองคนหลัง นักประวัติศาสตร์ไม่ใช่นักเทศน์ ย่อมไม่จำเป็นที่จะผูกพันตนเองอยู่กับคุณค่าของความดีความชั่วที่สังคมตั้งขึ้นเป็นยุคเป็นสมัย

แม้แต่ในเวลาหนึ่งวัน มนุษย์ก็ได้ประกอบพฤติกรรมขึ้นหลายชนิดอันอาจแยกออกได้เป็นหลายแขนงวิชา ซึ่งจำต้องอาศัยผู้ชำนาญในวิชาเหล่านั้นสำหรับทำความเข้าใจ และถ้านับด้วยเวลามากกว่า 1 วัน เช่น 1 เดือน 1 ปี 1 ศตวรรษ 1 ยุคแล้ว ก็ยากที่นักประวัติศาสตร์คนเดียวจะทำความเข้าใจกับพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตไปได้หมดทุกแห่งทุกมุม ด้วยเหตุดังนั้น วิชาประวัติศาสตร์จึงจำแนกออกเป็นวิชาย่อยอีกหลายแขนง ตามแต่ลักษณะของพฤติกรรมของมนุษย์ที่ประกอบขึ้นจะเข้ากับการจัดหมวดหมู่ประเภทใด เป็นต้นว่า ประวัติศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์สังคม ประวัติศาสตร์การทูต ประวัติศาสตร์ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ความเคลื่อนไหวทางปัญญา (intellectual history) ประวัติศาสตร์ศาสนา ชีวประวัติ ด้วยเหตุดังนั้น จึงไม่มีหนังสือประวัติศาสตร์เล่มใดในโลกที่อาจจะจำลองอดีตได้อย่างสมบูรณ์ เพราะไม่มีใครสามารถเข้าใจพฤติกรรมหลากแง่ของมนุษย์ได้หมด หนังสือประวัติศาสตร์จึงกล่าวถึงเรื่องหนึ่งอย่างละเอียด แต่กล่าวถึงอีกเรื่องหนึ่งอย่างหยาบ ๆ เหตุผลที่เราไม่สามารถจะมีหนังสือที่จำลองอดีตอย่างสมบูรณ์ได้ก็คือ

ก) คนเขียนไม่สามารถสนใจในปัญหาได้หมดทุกด้านดังได้กล่าวแล้ว และหนังสือประวัติศาสตร์นั้นย่อมเขียนไว้ให้คนอื่นอ่าน ถ้าปัญหานั้นไม่อยู่ในความสนใจของคนในสมัยที่เขียน ก็ยากที่จะมีผู้ใดเขียนขึ้น ด้วยเหตุดังนั้น หนังสือประวัติศาสตร์ทุกเล่มจึงมีประวัติศาสตร์อยู่สองเรื่องเสมอ 1) เรื่องที่ผู้เขียนต้องการจะเขียน 2) เรื่องของความคิดของคนในสมัยที่หนังสือนั้นได้รับการเขียนขึ้น เช่น หนังสือ การสลายตัวและความพินาศของจักรวรรดิโรมัน คือ เรื่องราวของจักรวรรดิโรมันและเรื่องราวของความคิดของคนอังกฤษในสมัยที่กิบบอนอาศัยอยู่ อันเป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวทางวิทยาศาสตร์ในศตวรรษก่อนหน้านั้น หนังสือ ไทยรบพม่า คือ เรื่องราวของการสงครามระหว่างไทยกับพม่า กับเรื่องราวของความคิดที่เริ่มเป็นระบบตามแบบตะวันตกของคนไทยในศตวรรษที่แล้ว อันสะท้อนออกมาให้เห็นจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ข) คนเขียนไม่รู้เพราะหาหลักฐานไม่ได้ อาจจะเป็นเพราะไม่มีใครจดบันทึกไว้ หรือสาบสูญไปก็ได้

ค) สิ่งที่มีมนุษย์เรากระทำชั่วชีวิตนั้น "ได้รับการจดบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเหลือเป็นหลักฐานแก่นักประวัติศาสตร์ในรูปแบบอื่นแต่เพียงน้อยนิดเดียว เพราะส่วนใหญ่มนุษย์เราเก็บไว้ในสมองส่วนที่มีหน้าที่จำและคิดมากกว่า เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรารู้เกี่ยวกับอดีตจึงเป็นเพียงส่วนน้อยกระจิด เมื่อเทียบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในอดีต

การที่มีมนุษย์สนใจอยากจะรู้ถึงความเป็นมาในอดีตของตนนั้น เป็นอุปนิสัยที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อสิ่งแวดล้อมของตนเอง เพราะฉะนั้น อาจกล่าวอย่างที่คนทั่วไปมักชอบพูดว่าเป็น "ธรรมชาติของมนุษย์" ก็ได้² เนื่องจากว่ามนุษย์รู้จักสร้างเวลาขึ้น เมื่อมนุษย์มีเวลา ความเข้าใจว่าต้องมีอดีต ปัจจุบัน อนาคตก็เกิดขึ้น³ และมนุษย์ก็เคยชินกับวิถีชีวิตที่มีพื้นฐานอยู่บนเวลาอันแบ่งออกเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะเห็นได้ว่าคำพูดของเราทุกประโยคในปัจจุบันนี้ ต้องมีนัยของเวลาอยู่ด้วย มิฉะนั้นแล้วผู้ฟังจะไม่เข้าใจความหมายเลย นัยของเวลานี้เป็น "ภาษาเงียบ" ที่ผ่านกันมาทางวัฒนธรรมมากกว่าผ่านมาทางอักษรหรือเสียง ด้วยเหตุฉะนั้น เมื่อมนุษย์ต้องการจะเข้าใจสภาพของตนในปัจจุบัน จึงอดที่จะหันกลับไปดูอดีตไม่ได้ เพราะเคยชินกับการคิดที่ผูกพันกับเวลามาแล้ว

ด้วยเหตุที่มีมนุษย์มีความเชื่อในเรื่องความสืบเนื่องกันระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคตอย่างแน่นแฟ้นเช่นนี้ การจำกัดขอบเขตของวิชาประวัติศาสตร์ตามหลักวิชา คือ นับตั้งแต่มีการจดบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษร จึงเป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะปฏิบัติได้จริง ๆ การกำหนดเช่นนั้นเพียงแต่ช่วยในการแบ่งเบาภาระของนักประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ที่แท้จริงแล้ว นักประวัติศาสตร์ย่อมจะขยายขอบเขตของความสนใจไปสู่เรื่องซึ่งอยู่นอกวงของวิชาของตนด้วย ดังจะเห็นได้ว่าหนังสือประวัติศาสตร์เกือบทุกเล่ม จะเริ่มที่เรื่องราวการกำเนิดของโลกมนุษย์ ตลอดจนมาจนถึงการกำเนิดมนุษย์และสังคมতিকดำบรรพ์ ก่อนที่จะเริ่มเรื่องของประวัติศาสตร์จริง ๆ ซึ่งเพิ่งเริ่มขึ้นเพียงเวลาเมื่อไม่กี่พันปีมานี้เอง คำจำกัดความอันแรกของผู้ซึ่งไม่ใช่ นักประวัติศาสตร์ จึงมีส่วนถูกต้องในแง่ที่อยู่บ้าง ถึงแม้จะไม่ตรงกับคำจำกัดความทางวิชาการก็ตาม

อีกประการหนึ่ง เนื่องจากความเชื่อในเรื่องเวลานี้ยังทำให้วิชาประวัติศาสตร์ไม่ได้สนใจอดีตในฐานะที่เป็นอดีตเฉย ๆ แต่สนใจอดีตในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของปัจจุบันและอนาคตอีกด้วย นัยแห่งหนังสือประวัติศาสตร์ทุกเล่ม คือ การ

พยายามเข้าใจปัจจุบันและอนาคตจากตัวอย่างในอดีต ด้วยเหตุดังนั้น คำจำกัดความประวัติศาสตร์ที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สุด ก็ควรจะเป็นการศึกษาความเป็นมาของมนุษยชาติหรือสังคมใดสังคมหนึ่งตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน ถึงอนาคต โดยอาศัยวิธีการบางประการที่เป็นที่รู้จักกันว่าวิธีของประวัติศาสตร์ (historical method)⁴

ประวัติศาสตร์กับความจริงเนื้อแท้

ในบรรดาความรู้ต่าง ๆ ของมนุษย์ที่ได้สั่งสมมานับด้วยเวลา 10,000 ปีนี้ เราอาจเข้าใจว่านั่นคือความจริง เป็นต้นว่า ความรู้ที่ว่าโลกมีสันฐานกลม ห่างจากดวงอาทิตย์ประมาณ 93 ล้านไมล์ มีน้ำหนักประมาณ 6,586,242,500,000,000,000 ตัน มีปริมาตร 1,083,319,780,000 ลูกบาศก์กิโลเมตร ฯลฯ แต่ที่แท้จริงแล้ว โลกเราอาจไม่ได้เป็นอย่างที่เรารู้กันในปัจจุบันนี้ก็ได้ (การกล่าวเช่นนั้นไม่เชิงจะนับได้ว่าเป็นคำกล่าวของพวกเขาเก็บตัก ซึ่งไม่ยอมเชื่ออะไร) เพียงแต่ว่าในช่วงระยะเวลานี้ เราสามารถรู้ได้เพียงเท่านั้น ด้วยเครื่องมือที่มนุษย์ได้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ยังไม่ดีพอ และสักวันหนึ่งในอนาคต เมื่อมนุษย์อาจประดิษฐ์เครื่องมือในการค้นหาความจริงให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นแล้ว ความรู้เกี่ยวกับโลกที่เรามีอยู่ปัจจุบันก็ต้องเปลี่ยนไปอย่างที่ได้เคยเปลี่ยนมามากต่อมากแล้วในอดีต จะเห็นได้ว่าความรู้ซึ่งเรารู้ว่าเป็นความจริงนั้น หากใช้ความจริงที่เป็นอยู่จริง ๆ ไม่ ความจริงนี้เราเรียกว่าความจริงเนื้อแท้⁵ ความจริงที่เรารู้อยู่ในปัจจุบันนี้ อาจไม่มีความสัมพันธ์กับความจริงเนื้อแท้ หรือมีความสัมพันธ์กันอยู่แต่เพียงเลือนราง เราก็คงไม่อาจรู้ได้ และกฎที่ว่ามันใช้ได้ทั่วไปหมดในทุกแขนงวิชา ไม่ว่าจะเป็นฟิสิกส์ วรรณคดี มานุษยวิทยา เคมี หรือประวัติศาสตร์

เมื่อเป็นดังนี้ เราจำเป็นต้องรู้ความจริงที่ไม่ใช่ความจริงเนื้อแท้เพื่ออะไร คำตอบที่จะให้แก่ปัญหานี้อย่างแจ่มกระจ่างและแน่นอนไม่มี และจะยังไม่มีคำตอบใดที่ไม่เปิดโล่งให้แก่การโต้แย้งได้ ดังนั้น ขอให้เราก่อน ๆ ก้าวไปหาคำตอบนี้ทีละน้อยจากภายนอก แทนที่จะพยายามให้คำตอบโดยตรงไปตรงมาเสียแต่ในตอนแรก

มนุษย์พยายามเข้าใจสิ่งแวดล้อมอันลึกลับของตนเพื่อที่จะหาหนทางบังคับสิ่งนั้นให้ได้ เพื่อนำชีวิตอันปลอดภัยมาสู่ตน ด้วยเหตุดังนั้น เราจะพบว่ามนุษย์ได้ถือว่าตนจะต้องเข้าใจโลกและจักรวาลนี้ให้ถูกต้อง จุดเริ่มต้นแห่งอารยธรรมของมนุษยชาตินี้ อยู่ที่ความพยายามเข้าใจสิ่งแวดล้อมของตน และเมื่อได้พยายาม

เข้าใจก็ย่อมจะต้องพยายามหาคำอธิบายด้วย คำอธิบายนี้แหละที่เราเรียกว่าความรู้ ซึ่งถือกันว่าเป็นความจริง ถ้าเราไปถามชาวอริยกะในตอนเหนือของอินเดีย เมื่อ 3,000 ปีมาแล้วว่า ทำไมจึงเกิดฟ้าร้องและฟ้าผ่า เราก็จะได้คำตอบว่าเป็นการกระทำของเทพเจ้าบางองค์ พร่าหมณ์ซึ่งให้คำตอบดังกล่าวแก่เรา จะอธิบายสิ่งเหล่านี้ด้วยเหตุผลอย่าง แยกกายที่สุดเท่าที่เครื่องมือช่วยความคิด และความเข้าใจในสมัยนั้นจะเปิดโอกาสให้ทำได้ เช่นเดียวกับที่เราจะนำปัญหานี้ไปถามศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน คำตอบของศาสตราจารย์ก็จะเป็นคำตอบซึ่งแยกกายที่สุดเท่าที่เครื่องมือช่วยความคิดและความเข้าใจสมัยนี้จะเปิดโอกาสให้เข้าใจได้ ในปัจจุบันเราอาจจะถือว่าคำตอบของพร่าหมณ์ไม่ประกอบด้วยเหตุผลและ “ไม่จริง” แต่ที่แท้จริงแล้ว ชาวอริยกะเมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว ได้นำความรู้หรือความจริงที่ “ไม่จริง” นี้มาใช้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอย่างมากมาย ในอันที่จะทำให้มีชีวิตดีขึ้นและการศึกษาทั้งมวลย่อมมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ชีวิตดีขึ้น (ดีขึ้นอย่างไรเป็นปัญหาที่ข้อเขียนนี้ไม่มีส่วนในการอภิปรายปัญหาอยู่ด้วย) โสโลกอันไพเราะหลายบทได้เกิดขึ้นจากความรู้ที่ “ไม่จริง” นี้ และได้เหลือเป็นสมบัติแห่งความงามที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อมอบให้แก่มนุษย์ด้วยกันเอง พิธีกรรมบวงสรวงบูชาเทพเจ้า ซึ่งได้ช่วยปลุกปลอบใจมนุษย์ให้หายหวาดหวั่นจากภัยธรรมชาติ ให้มีความเชื่อมั่นในวิถีชีวิตบนโลก และได้มีโอกาสส่งสมอารยธรรม จนเป็นพื้นฐานให้แก่โลกปัจจุบันก็ล้วนเป็นผลมาจากความรู้ที่ “ไม่จริง” เหล่านี้

เมื่อมองในแง่นี้แล้ว จะเห็นได้ว่าไม่ว่าความจริงเนื้อแท้จะเป็นอย่างไร มนุษย์อาจจะไม่ได้พบความจริงเนื้อแท้เลยก็ได้ แต่การที่เราก้าวขึ้นมาจากสภาพของสัตว์อยู่ป่าอยู่ถ้ำ จนถึงมาอยู่รวมกันเป็นสังคมที่ซับซ้อนและเจริญจนบัดนี้ ล้วนอาศัยความจริง ในโลก ทั้งสิ้น

ในทำนองเดียวกับตัวอย่างข้างต้น ความจริงที่เรารู้ในปัจจุบัน ว่าเป็นน้ำประกอบด้วยออกซิเจน 1 ส่วน และไฮโดรเจน 2 ส่วนนั้น อาจจะไม่เป็นเช่นนั้นนั้นจริง ๆ เลยก็ได้ แต่ความรู้เช่นนี้ก็มีส่วนให้มนุษย์ได้เข้าใจสิ่งอื่น ๆ ซึ่งสืบเนื่องกันกับความจริงข้อนี้อย่างมากมาย และมีส่วนสำคัญในการช่วยให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ในทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีส่วนในการทำให้ชีวิตของมนุษยชาติทั้งมวล “ดีขึ้น” อย่างไม่มีทางปฏิเสธได้เลย

ประวัติศาสตร์เป็นความพยายามของมนุษย์อย่างหนึ่ง ที่จะอธิบายถึงความ เป็นมาในอดีตของตน อดีตก็เป็นสิ่งหนึ่งที่อยู่กับมนุษย์เช่นเดียวกับภูเขา ลม ออกซิเจน สังคม การปกครอง ฯลฯ เนื่องจากอดีตเป็นส่วนหนึ่งของเวลา อันไม่อาจแยกออกจากปัจจุบันหรืออนาคตได้ ด้วยเหตุดังนั้น อดีตจึงเป็นสิ่งที่ มนุษย์ต้องเข้าใจ ต้องตีความหมาย และสามารถจัดระบบเพื่อใช้เป็นแนวทางอัน สามารถถ่ายทอดและติดต่อกับบุคคลอื่น ส่วนความจริงที่เกิดขึ้นในอดีตกับความจริงที่มนุษย์เข้าใจนั้นอาจไม่ตรงกันก็ได้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอาจจะไม่ได้ทรง ทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาเลย แต่หลักฐานที่เหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นเครื่องมือของนักประวัติศาสตร์เพื่อสืบค้นความจริงในอดีต และระบบเหตุผลที่มนุษย์เลือกใช้เพราะเห็นว่าเป็นของดีที่สุด พิสูจน์ให้นักประวัติศาสตร์เชื่อว่า สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำยุทธหัตถีจริง และนี่คือสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็น ความจริง แต่เป็นความจริงของโลก หรือความจริงสัมพัทธ์ อันมีลักษณะผูกพันกับ ความจริงข้ออื่น ๆ และเมื่อสืบสาวไปเรื่อย ๆ จะพบว่าความจริงสัมพัทธ์ทุกข้อจะต้องมีรากฐานอยู่บน “สมมติฐาน” อันใดอันหนึ่ง ผิดกับความจริงเนื้อแท้ซึ่งเรา คาดหวังว่ามันจะต้องเป็นอิสระ เป็นความจริงโดยตัวของมันเอง ถึงไม่มีความจริง ข้ออื่น ความจริงเนื้อแท้ก็คือความจริงอยู่นั่นเอง และไม่ว่าจะสืบสาวไปอย่างไร ก็จะไม่พบสมมติฐานเลย อย่างไรก็ตาม ไม่มีใครรู้ว่าความจริงเนื้อแท้เป็นอย่างไร เพราะยังไม่เคยมีใครพบตัวมัน สิ่งทีกล่าวเป็นแต่เพียงการ “เก็ง” อย่างหนึ่งเท่านั้น เพราะฉะนั้นคำกล่าวที่ว่าโลกเรานี้หาความจริงไม่ได้ จึงถูกต้องในแง่หนึ่ง เพราะสิ่งที่ เราถือว่าเป็นความจริงทั้งหลายนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งสิ้น

อาจมีผู้ตั้งปัญหาถามขึ้นเช่นเดียวกับข้างต้นอีกว่า เมื่อประวัติศาสตร์ไม่ใช่ ความจริงเนื้อแท้ คำกล่าวที่ว่าประวัติศาสตร์เป็นมารดาของวิชาสังคมศาสตร์อื่น ๆ ก็ คงไม่มีเหตุผล เพราะประวัติศาสตร์เป็นผู้จัดหาข้อมูลที่ไม่เป็นความจริง “สมมุติ” ให้แก่วิชาเหล่านั้น และด้วยเหตุดังนั้น เราจะเรียนประวัติศาสตร์เพื่ออะไรกัน คำ ตอบที่จะให้แก่ปัญหานี้มีอยู่สองทางเป็นอย่างน้อย

ก) เช่นเดียวกับปัญหาข้างต้น ถึงแม้ประวัติศาสตร์ไม่อาจจะให้ข้อมูลอัน เป็นความจริง “เนื้อแท้” หรือ “สมมุติ” แก่ใครได้ แต่ประวัติศาสตร์เป็นความเข้าใจของสังคมเกี่ยวกับความเป็นมาของตน ยกตัวอย่างเช่น เรื่องสมเด็จพระนเรศวร สมมติว่าพระองค์ไม่ได้ทรงทำยุทธหัตถี แต่ความเข้าใจเรื่องการทำยุทธหัตถีของ

พระองค์เป็นความจริงของสังคมไทย อันสะท้อนออกมาให้เห็นเป็นสัญลักษณ์รูปอนุสาวรีย์ บทกวีนิพนธ์ การฉลอง อันอาจจะเรียกเป็นส่วนรวมว่าความภูมิใจของชาติ (คนควรมีความภูมิใจในชาติของตนเพียงใดไม่ใช่ปัญหาที่จะมาอภิปรายกันในที่นี้) แม้ว่าการทำยุทธหัตถีจะเป็นแต่ความจริงสัมพัทธ์ แต่ความจริงสัมพัทธ์เรื่องการทำยุทธหัตถีนี้ เป็นภาพที่สะท้อนความเห็นที่สังคมไทยมองตัวของตัวเองในปัจจุบัน อันเป็นข้อมูลที่นักสังคมวิทยา นักจิตวิทยามวลชน นักมานุษยวิทยา ฯลฯ จำเป็นต้องรู้

ข) คำตอบที่สองนี้มีอยู่เป็นนัยในตัวคำถามแล้ว ประวัติศาสตร์เป็นความจริงสัมพัทธ์ก็จริง แต่เราต้องไม่ลืมว่าวิชาสังคมศาสตร์ (หรือวิชาอื่นใดก็ตาม) ทั้งมวลย่อมเป็นความจริงสัมพัทธ์ด้วยเช่นกัน วิชาในแขนงสังคมศาสตร์ไม่ว่าจะหาความจริงเหนือแท้มามีเป็นข้อมูลของตนได้ การใช้ข้อมูลจากประวัติศาสตร์ จึงเป็นวิธีเดียวที่ต้องด้วยระบบเหตุผลอันอาจจะใช้ถ่ายทอดและติดต่อกับผู้อื่นในสังคมได้ ปัญหาจึงไม่ใช่อยู่ที่การสงสัยในคุณค่าของวิชาประวัติศาสตร์แต่อย่างเดียว แต่หากจะต้องตั้งข้อสงสัยเลยว่า วิชาความรู้ทั้งมวลในโลกนี้มีประโยชน์อะไรกัน และถ้าเกิดปัญหาขึ้นจริง ก็ควรมองย้อนกลับมาดูตัวเราเองในปัจจุบัน เราได้ก้าวมาไกลพอตุ ถึงจะไม่มากจนอาจจะลบร่องรอยของความป่าเถื่อนของบรรพบุรุษได้หมดก็ตาม แต่ก็ไกลเกินกว่าเราจะหันกลับไปเลือกทางเดินอื่นได้อีกแล้ว ไม่ว่าหนทางแห่งความเจริญของเราเวลานี้จะ “ถูก” หรือ “ผิด”

ประวัติศาสตร์กับหลักฐาน

วิธีหาความรู้ของมนุษย์เรานั้น เราได้ใช้อวัยวะของเราเป็นเครื่องมือมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ นั่นคือ ใช้ตา หู จมูก ลิ้น และความรู้สึกที่ผิวหนังเป็นส่วนใหญ่ แม้จนปัจจุบันนี้ เราก็กังใช้อวัยวะดังกล่าวในการค้นหาความรู้หรือความจริงอยู่เช่นกัน หากแต่ที่เราสามารถหาเครื่องมือมาช่วยให้อวัยวะของเรามีประสิทธิภาพในการทำงานมากขึ้น เป็นต้นว่ากล้องจุลทรรศน์ช่วยให้มนุษย์สามารถมองเห็นสิ่งที่เล็กมากจนตาเปล่าไม่สามารถมองเห็นได้ หรือแม้แวไรส์ที่มีขนาดเล็กกว่ารังสีของแสง มนุษย์ก็สามารถมองเห็นได้ด้วยกล้องจุลทรรศน์อิเล็กทรอนิกส์ กล้องโทรทรรศน์ก็ช่วยให้มนุษย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าที่เคยเป็นมาตามธรรมชาติ จากการจดบันทึกสิ่งที่มนุษย์ “สังเกตเห็น” มาได้นี้ นานปีเข้า มนุษย์ย่อมได้ข้อมูลเกี่ยวกับธรรมชาติรอบ ๆ ตัวเป็นกลุ่มก้อนขึ้น เมื่อถึงขั้นนี้ การที่จะเข้าใจปรากฏการณ์รอบตัวก็ต้อง

ใช้วิธีอะไรอีกส่วนหนึ่งมาช่วยด้วย นั่นคือใช้สมองเพื่อการจัดหมวดหมู่ข้อมูล และตั้งทฤษฎีที่กว้าง ๆ สำหรับจัดหมวดหมู่ข้อมูลให้เป็นระเบียบ วิธีการดังกล่าวนี้เรียกว่าวิธีการของวิทยาศาสตร์

ประวัติศาสตร์ก็เป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่ง เพราะเป็นวิชาที่จะค้นหาความจริงเช่นกัน ไม่ใช่เป็นวิชาที่จะสร้างความจริงอย่างวรรณคดีหรือจิตรกรรม ฯลฯ แต่ประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์สังคม ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ถึงแม้ว่าโดยหลักการแล้วจะเหมือนกัน แต่รายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ ไม่เหมือนกันทีเดียวนัก เครื่องมือที่นักประวัติศาสตร์ใช้ในการค้นหาความจริง คือ หลักฐาน ซึ่งเปรียบเหมือนกล้องโทรทรรศน์หรือดาวเทียมของนักดาราศาสตร์ แต่เนื่องจากวิชาวิทยาศาสตร์สังคม เป็นวิชาที่เกี่ยวกับมนุษย์ซึ่งประกอบพฤติกรรมต่าง ๆ เพราะมีปัจจัยนับพันอย่างบังคับ ผิดกับสิ่งที่เป็นเองโดยธรรมชาติซึ่งมักจะมีผลมาจากปัจจัยแวดล้อมเพียงไม่กี่อย่าง ด้วยเหตุดังนั้นถ้าจะต้องการพิสูจน์ทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ ด้วยวิธีที่พิสูจน์ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติคือการทดลอง ก็จำเป็นต้องให้ข้อแม้แก่ทฤษฎีอย่างเพียงพอ เป็นต้นว่า วิทยาศาสตร์ธรรมชาติอาจพิสูจน์ได้ว่าน้ำเดือดเมื่ออุณหภูมิ 100 องศาเซลเซียส แต่กฎข้อนี้ก็จำเป็นต้องมีข้อแม้สองสามข้อ เช่น ต้องอยู่ในที่ที่มีความกดของอากาศเท่ากับระดับน้ำทะเล ฯลฯ ประวัติศาสตร์ก็อาจทำได้เช่นกัน เป็นต้นว่า การประหารบุคคลชั้นนำของชาติ โดยชาติที่เป็นอริกันจะทำให้เกิดสงครามโลกขึ้น (เทียบสงครามโลกครั้งที่ 1) แต่ต้องมีข้อแม้อื่นนับเป็นพัน ๆ ข้อ เช่น

- 1) เศรษฐกิจของโลกในขณะนั้นจะต้องเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น
- 2) ประเทศที่ต้องเสียบุคคลชั้นนำต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้
- 3) สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้
- 4) ระดับการศึกษาของคนทั้งโลกต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ฯลฯ ซึ่งก็เท่ากับว่าเราจะยกเอาเหตุการณ์นั้น กลับไปอุบัติขึ้นในเวลาที่เวลาเก่าท่ามกลางสิ่งแวดล้อมเก่าอีก อันจะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องเหลวไหลและไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดพยายามตั้งทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ขึ้นด้วยข้อแม้นับพันเช่นนี้เป็นแน่ คำกล่าวที่ว่าประวัติศาสตร์ซ้ำรอยนั้น ถ้าเป็นความหมายอย่างแคบที่สุด เช่นอย่างผู้เขียนเคยได้ยินศาสตราจารย์ทางประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ให้ทฤษฎีทาง

ประวัติศาสตร์เรื่องประวัติศาสตร์ซ้ำรอยว่า เมื่อใดที่หมู่เกาะแถบที่เป็นอินโดนีเซีย ปัจจุบัน อาจรวมกันอยู่ภายใต้การปกครองเดียวกันได้ เมื่อนั้นหมู่เกาะแถบนี้จะต้องมีอำนาจขึ้นมาควบคุมได้ถึงแหลมมลายูตอนใต้จนถึงไซยา ดังตัวอย่างประวัติศาสตร์สมัยศรีวิชัยและมัชปาหิต คำกล่าวอย่างนี้เป็น การตีความหมาย “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” อย่างแคบที่สุด และดูจะเป็นเรื่องที่ได้ก่อกวนมากกว่า ส่วนการตีความ “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” อย่างกว้าง ๆ นั้น ถือแต่เพียงว่าประวัติศาสตร์เป็นเหมือนแผนที่เดินเรือให้ มนุษย์หลีกเลี่ยงเกาะแก่งและหินโสโครกต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตเท่านั้น และแผนที่นั้นยัง ไม่สมบูรณ์ โดยสรุปแล้วบุคคลที่เชื่อในทฤษฎีประวัติศาสตร์ซ้ำรอยอย่างกว้างที่สุด ก็เชื่อแต่เพียงว่ามีความเกี่ยวพันกันอยู่บ้าง ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่านอกจากการสังเกตเห็นแล้ว มนุษย์ยังใช้สมองเพื่อจัดหมวดหมู่ และตั้งทฤษฎีขึ้นจากข้อมูลมากมาย หน้าที่ของสมองในตอนนี้อาจจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เป็นการให้ความหมายหรือตีความข้อมูล ตัวอย่างเช่น นักวิทยาศาสตร์ได้ข้อมูลจากการ “สังเกตเห็น” ว่า เมื่อแยกน้ำด้วยกระแสไฟฟ้าแล้วจะพบว่ามีไฮโดรเจนอยู่ 2 ส่วนและออกซิเจนอยู่ 1 ส่วน แต่นักวิทยาศาสตร์กลับตั้งเป็นกฎว่าน้ำประกอบด้วยออกซิเจนและไฮโดรเจน คำว่า “ประกอบด้วย” นี้ไม่ใช่ข้อมูลที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบ แต่เป็นการ “ให้ความหมาย” แก่สิ่งที่ตนค้นพบอีกทีหนึ่ง บางทีเราก็มักเรียกว่าเป็นการตีความข้อมูล ความรู้หรือความจริงที่มนุษยชาติมีอยู่ทั้งหมดในขณะนี้ ล้วนเป็นข้อมูลที่แยกออกจากกันหลายล้านข้อ ไม่มีข้อใดผูกพันกันเลย แต่ที่เราเห็นว่ามันเป็นเหตุเป็นผลต่อกันนั้น ก็เพราะปัญญาของมนุษย์ทำให้มันเกี่ยวพันกันเท่านั้นเอง

วิทยาศาสตร์สังคมก็มีลักษณะเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ข้าจะหนักขึ้นไปกว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเสียอีก ในข้อที่ต้องอาศัยการให้ความหมายแก่ข้อมูลมากกว่าตัวข้อมูลเอง เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เนื่องจากการหาข้อมูลในทางวิทยาศาสตร์สังคมทำได้ยาก และต้องอาศัยเวลานานกว่าจะได้ข้อมูลมาแต่ละอัน ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การศึกษาวิชาแขนงวิทยาศาสตร์สังคมเพิ่งล่องพ้นจากแดนของปรัชญาเข้าสู่แดนของศาสตร์เพียงเมื่อเวลาไม่นานมานี้เอง อีกประการหนึ่ง การให้ความหมายแก่ข้อมูลในทางวิทยาศาสตร์สังคมทำได้ยากกว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเป็นอันมาก เพราะเหตุที่ว่าวิทยาศาสตร์สังคมมี “ข้อแม้” มากมายอย่างที่กล่าวแล้ว

ประวัติศาสตร์ในฐานะของวิทยาศาสตร์สังคมแขนงหนึ่งก็ประสบปัญหาเช่นนี้ กล่าวคือ ต้องอาศัยการตีความหรือการให้ความหมายแก่ข้อมูลมาช่วยในการจัดระบบความเข้าใจของวิชาเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ปัญหาขัดแย้งกันในทางประวัติศาสตร์ ก็คือ การขัดแย้งกันที่การให้ความหมายแก่ข้อมูลเป็นส่วนใหญ่ มีบางครั้งเหมือนกันที่นักประวัติศาสตร์อาจจะขัดแย้งกันที่เครื่องมือคือหลักฐาน เช่น สงสัยในคุณค่าของหลักฐานที่ใช้ เป็นต้น เช่นเดียวกับที่นักดาราศาสตร์เคยสงสัยในคุณค่าของกล้องโทรทรรศน์ในสมัยกลาง เพราะฉะนั้น นักประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องรู้วิธีใช้เครื่องมือหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รู้จักวิธีใช้ไม่ใช่ว่าหมายความว่าใช้อ่างอย่างไร แต่หมายความว่ารู้ว่าเครื่องมือชิ้นนั้นเป็นเครื่องมือดีหรือเลว ควรเชื่อถือสักแค่ไหน เช่นเดียวกับที่นักเคมีต้องเรียนรู้วิธีใช้เครื่องมือของตน เรียนรู้วิธีตัดสินได้ว่าเครื่องมือชิ้นใดดีไม่ดียังไง วิธีเช่นนี้เรียกว่าหลักการวิจารณ์ประวัติศาสตร์ ผู้เขียนมีความเสียใจที่ต้องกล่าวไว้ว่า ณ ที่นี้ ว่านักประวัติศาสตร์ไทยเกือบจะไม่ใช้วิชานี้ให้เป็นประโยชน์เลย และยอมเสี่ยงใช้หลักฐานทุกชิ้นที่ค้นพบ โดยไม่นำมาวัดคุณค่าของมันเสียก่อน

ประวัติศาสตร์ตอนใดยังมีข้อมูลน้อยเท่าไร ก็ยิ่งจะก่อให้เกิดการโต้แย้งกันในทางประวัติศาสตร์มากขึ้นเพียงนั้น เพราะนักประวัติศาสตร์ต้องอาศัยการตีความมากกว่าอาศัยข้อมูล อย่างไรก็ตาม การตีความข้อมูลนั้นก็ต้องถูกบังคับด้วยระบบของเหตุผลของมนุษย์อยู่บ้างเหมือนกัน ดังตัวอย่างเช่น การทำยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวร นักประวัติศาสตร์ย่อมจะหาหลักฐานที่ขัดแย้งกันได้มาจากฝ่ายไทยและพม่า แนวความคิดของนักประวัติศาสตร์จะต้องถูกจำกัดลงด้วยระบบเหตุผลของมนุษย์ว่า หลังจากการตีค่าหลักฐานแล้ว เขาจะสรุปลงว่าพระนเรศวรทรงทำยุทธหัตถีหรือมิได้ทำ ถ้าทำ ทรงทำอย่างไร ถ้าไม่ได้ทำ ทำไมจึงมีหลักฐานว่าได้ทำ ดังนี้ เป็นต้น แต่แท้ที่จริงแล้ว การให้ความหมายแก่ข้อมูล หาได้มีเพียงสองทางเท่านั้นก็หาไม่ ยังมีวิธีจะให้ความหมายอีกได้เป็นร้อยเป็นพัน แต่ขัดกับระบบเหตุผลบ้าง ไม่สมเหตุผลผิดจากร่องรอยของระบบเหตุผลจนไม่มีมนุษย์คนใดคิดไปได้ถึง หรือถ้าใครคิดไปได้ถึง ก็ไม่อาจติดต่อกับคนอื่นได้บ้าง ยกตัวอย่างการให้ความหมายที่ขัดกับระบบเหตุผล เช่น อ้างว่าด้วยเหตุที่หลักฐานขัดกันากเช่นนั้น จึงสรุปได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรไม่มีตัวตนจริง ๆ เทียบได้กับที่นักเขียนฝรั่งเศสคนหนึ่งได้ใช้วิธีของประวัติศาสตร์นี้พิสูจน์ว่า พระเจ้านโปเลียนมหา-ราชไม่มีตัวตนจริง ๆ

นักประวัติศาสตร์ต้องใจกว้าง เพราะไม่มีเหตุผลอย่างไรเลยที่จะใจแคบสิ่งที่นักประวัติศาสตร์เขียนนั้น ส่วนใหญ่ส่วนหนึ่งนักประวัติศาสตร์มิได้เป็นผู้คิดขึ้นเอง แต่เป็นคำพูดของหลักฐาน ส่วนที่เหลือนั้นแม้จะเป็นของตัวนักประวัติศาสตร์เองก็จริง แต่ก็ก็เป็นความคิดที่ได้รับอิทธิพลจากระบบความคิดของมนุษย์อีกทีหนึ่ง และเราต้องไม่ลืมว่ามนุษย์คิดด้วยระบบที่ละม้ายกัน มิฉะนั้นก็จะติดต่อกันไม่ได้

เมื่อต้นศตวรรษนี้ มีนักประวัติศาสตร์ชาวเยอรมันผู้หนึ่งชื่อรังเก (Ranke) พยายามเสนอประวัติศาสตร์ในแง่ของวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ โดยที่ให้งานของเขาเป็นคำพูดของหลักฐานเป็นส่วนใหญ่ และผู้เขียนพยายามแทรก “การตีความ” ของตนไปประหว่งหลักฐานอย่างน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ งานของเขาเกือบจะไม่ผิดไปจากหนังสือประเภทประชุมศิลจารึก หรือประชุมหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้เขียนบทความนี้ก็ยังคัดค้านอยู่ว่าหนังสือประวัติศาสตร์เช่นนั้นจะเทียบเท่ากับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติไม่ได้ เพราะถึงแม้ว่านักประวัติศาสตร์จะไม่ได้พูดอะไรเลย แต่การลำดับหลักฐาน การตัดต่อหลักฐาน ก็ยังเป็นงานทางความคิดของนักประวัติศาสตร์อยู่ดี ถึงแม้ว่าผู้เขียนจะปล่อยให้ “การตีความ” เป็นภาระของผู้อ่านเอง แต่การตีความนั้น ย่อมได้อิทธิพลของการลำดับหลักฐานและการตัดต่อหลักฐานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุดังนั้น จึงน่าจะเชื่อได้ว่า ในปัจจุบันนี้เรายังไม่มีหนทางใดที่จะเปลี่ยนประวัติศาสตร์ให้กลายเป็นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติได้ และไม่มีเหตุผลประการใดเลยที่นักประวัติศาสตร์จะไปหวังให้งานของตนเป็นเช่นนั้น วิธีการของประวัติศาสตร์จะก้าวหน้าต่อไปสักเพียงใด เรารู้ไม่ได้ และในปัจจุบันนี้ประวัติศาสตร์ได้ก้าวขึ้นไปถึงสุดยอดแห่งความเจริญหรือยังเราก็รู้ไม่ได้ อีกเช่นกัน สิ่งที่นักประวัติศาสตร์ต้องเพียรพยายามทำอยู่ในขณะนั้น ก็คือหาหลักฐานมาประกอบการเข้าใจอดีตให้มากขึ้น เพื่อที่จะลดการ “ให้หมายความ” ให้น้อยลง

จุดมุ่งหมายสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ คือ ความ “เข้าใจ” อดีต เพราะฉะนั้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งนักประวัติศาสตร์นำมาใช้เพื่อช่วยความเข้าใจอดีต จึงไม่จำเป็นต้องเป็น ศิลจารึก หนังสือเก่า หรือจดหมายเหตุแต่อย่างเดียว วิชาจิตวิทยา รัฐศาสตร์ ปรัชญา สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ จึงเป็นเครื่องมืออย่างสำคัญที่จะช่วยทำให้นักประวัติศาสตร์เข้าใจอดีตได้กระจ่างแจ้งขึ้น

ประวัติศาสตร์กับเวลา

เวลาคืออะไรไม่มีใครรู้ (นั่นหมายความว่าเวลาอาจจะไม่มี แต่ไม่มีใครรู้จัก หรือเวลาไม่มีก็ได้เหมือนกัน) แต่เวลาที่เรารู้จักกันนั้น คืออาการเคลื่อนไหวของโลก เวลา 1 ปี คืออาการที่โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ 1 รอบโดยประมาณ และจากเวลา 1 ปีนี้เราก็อาจแบ่งออกเป็นเวลาย่อย ๆ ได้มากมาย เช่น 1 เดือน 1 วัน 1 ชั่วโมง ฯลฯ ซึ่งอาจจะใช้แบ่งโดยตามใจเราหรือโดยอาศัยโลกเป็นหลักได้ทั้งสองอย่าง เพราะฉะนั้น เวลาจึงเป็นแต่เพียงสิ่งที่มนุษย์ในสังคมกำหนดขึ้น โดยอาศัยการเคลื่อนไหวของโลกเป็นหลักเท่านั้น มนุษย์ในฐานะของคนเพียงคนเดียวก็หาได้ใช้เวลาเหมือนเวลาที่สังคมใช้ไปทุกอย่างไม่ เพราะฉะนั้น จึงจะเห็นได้ว่าเวลา 1 ชั่วโมงมีความยาวนานผิดกันในระหว่างคนสองคน

นักประวัติศาสตร์ก็ได้นำเวลาที่สังคมกำหนดขึ้นนี้ มาใช้เพื่อช่วยให้การศึกษาอดีตเป็นที่เข้าใจกันได้ง่ายขึ้น การที่กำหนดวันเวลาและศักราชลง ไปกำกับเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น ทำขึ้นเพื่อช่วยจัดระบบของเหตุการณ์ให้เห็นลำดับของมันง่ายขึ้นเท่านั้น แต่โดยที่แท้จริงแล้ว เหตุการณ์กับเวลาเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับเลย เหตุการณ์เรื่องหนึ่งย่อมเป็นผลมาจากเหตุการณ์ที่มาก่อนหน้านั้นอีกเรื่องหนึ่งหรือร้อยเรื่อง แต่หาได้เป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวของโลกไม่ การที่เราพูดว่าสมัยกลางในยุโรปนั้นกินเวลาถึง 1 พันปี ไม่ได้หมายความว่าต้องใช้เวลาราวพันปี ถึงจะทำให้มนุษย์เปลี่ยนระบบการปกครองสังคม วิถีความคิด ฯลฯ เป็นแบบศตวรรษที่ 16 ได้ แต่หมายความว่าต้องมีเหตุการณ์จำนวนหนึ่ง ซึ่ง “เผชิญ” กินเวลาประมาณ 1 พันปี มนุษย์จึงได้ก้าวเข้าสู่สภาพของศตวรรษที่ 16 แต่เพื่อเป็นการรวบรัดและเข้าใจกันได้โดยเร็วจึงใช้เวลามาเป็นเครื่องเปรียบเทียบ ในทำนองเดียวกัน เราจะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16—18 นั้น ถึงแม้ว่าจะมีเวลาเพียง 200 ปี โลกหน้าของยุโรปก็เปลี่ยนแปลงไปมากเสียกว่าที่ได้เคยผ่านมาแล้วเป็น 1,000 ปี ในสมัยกลางเสียอีก เวลา 200 ปีของโลกจึงเป็นเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ยาวกว่าเวลา 1,000 ปีของโลกเมื่อพิจารณาเป็นเวลาทางประวัติศาสตร์เสียอีก เราอาจสรุปได้ว่า ความยาวนานของเวลาทางประวัติศาสตร์ ย่อมขึ้นกับเหตุการณ์เป็นสำคัญ ถ้าเหตุการณ์มากก็เท่ากับว่าโลกเราเคลื่อนไหวไปเป็นระยะทางไกล คือ มีเวลามาก และในทำนองตรงกันข้าม เหตุที่เป็นดังนี้ ก็เนื่องมาจากประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่สัมพันธ์กับเวลาเลย ดังตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นเรื่องสมัยกลางและสมัยศตวรรษที่ 16-18 แล้ว ประวัติศาสตร์จึงเป็นกระบวนการของเหตุการณ์

จากอดีต ปัจจุบันไปถึงอนาคต ที่ไม่อาจแยกออกได้จากกัน โดยเด็ดขาดด้วยเลข ศักราช ถ้ากล่าวโดยโวหาร เราอาจจะพูดได้ว่า ถ้าจักรวรรดิโรมันแห่งสลายตัวเมื่อ ค.ศ. นี้ ในวินาทีที่โลกแรกก็จะเป็นอยู่อย่างที่กำลังเป็นอยู่ขณะนี้ เพราะเหตุการณ์ ทั้งหลายจะกำเนิดขึ้นสืบเนื่องกันอย่างรวดเร็ว เป็นเหตุเป็นผลต่อกันไม่หยุดหย่อน จนอย่างเข้าสู่ภาวะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันทันที จึงจะเห็น ได้ชัดว่าเวลาของโลก ไม่ใช่ เป็นบัญญัติในทางประวัติศาสตร์เลย หากแต่เหตุการณ์ต่างหากที่จะเป็นปัญหา สำคัญที่นักประวัติศาสตร์ควรสนใจ ตัวเลขศักราชจะช่วยให้ได้ก็แต่เพียง เป็นเครื่องมือ ที่ช่วยให้เราจัดลำดับของเหตุการณ์ให้เป็นระเบียบขึ้นเท่านั้น และถ้าเรามอง ย้อนหลังพิจารณาไปในแง่นี้ ทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนด ประวัติศาสตร์ให้แก่มนุษยชาติ (Divine Providence) ก็เป็นความเชื่อที่ควรแก่ การให้อภัยและเห็นใจ

ในประเทศไทย ความเข้าใจในเรื่องของประวัติศาสตร์ของมหาชนยังคลุมเครืออยู่ว่าประวัติศาสตร์คือการลำดับเวลาและเหตุการณ์ให้สอดคล้องกัน เมื่อมีคน นึกถึงประวัติศาสตร์ เขามักจะนึกถึงการจำศักราชและเหตุการณ์ ในมหาวิทยาลัย ยังมี การปลูกฝังความเชื่อกันว่า ประวัติศาสตร์ที่ขาด พ.ศ. คือนวนิยาย ด้วยเหตุ ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยเรา จึงคงอยู่ในชั้นการเล่าเรียนจดจำ นวนิยายที่มี พ.ศ. เท่านั้น

บันทึกอภิปราย

1. ศาสตร์ หมายความว่า มวลแห่งความรู้ที่ได้จัดไว้เป็นระเบียบ อันอาจ จะเข้าใจกันได้ด้วยระบบของเหตุผล
2. ที่แท้จริงแล้วมนุษย์หาได้มีธรรมชาติอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เพียงแต่ว่ามี ลักษณะอุปนิสัยบางอย่างที่อาจจะพบได้ว่ามีอยู่เหมือนกันในหมู่คนหลายชาติ และ เรายังไม่อาจหาสาเหตุให้แก่ลักษณะอุปนิสัยเหล่านั้นได้ เราก็คัดให้เป็นความลึกลับ ของโลก ที่เรียกว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” เสียเท่านั้น
3. นักมานุษยวิทยา กล่าวว่า คนโบราณไม่ได้เข้าใจเวลาว่าเป็นเส้นตรง อย่างที่เราเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบัน แต่เข้าใจเวลาว่าเป็นวงจร หมุนจากอดีตมาสู่ ปัจจุบัน อนาคต และอดีตอีกครั้ง สลับเวียนเปลี่ยนกันไปอย่างนี้ไม่หยุดหย่อน ที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น มิได้เป็นการคัดค้านความเข้าใจข้อนี้ของนักมานุษยวิทยา

เพราะไม่ว่าเวลาจะเป็นเส้นตรงหรือวงกลม มนุษย์ก็เข้าใจเรื่องอดีต ปัจจุบัน และอนาคตอยู่ดี แต่อาจจะเข้าใจไม่เหมือนกันในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเวลาทั้งสามก็ได้

4. วิธีการของประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้ เพราะจะเน้นคำจำกัดความนี้ จึงใช้ได้เฉพาะหนังสือประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในสมัยหลังเท่านั้น ล้วนหนังสือประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในสมัยโบราณเป็นต้นมา ก็จำกัดตัดตอนท้ายของคำจำกัดความออกเสีย เป็นต้นว่า ประวัติศาสตร์การสงครามเปอร์เซียของเฮโรโดตัส พงศาวดารเหนือ จามเทววงศ์ ฯลฯ เป็นต้น หนังสือเหล่านี้เขียนขึ้นโดยไม่ได้ใช้วิธีของประวัติศาสตร์เลย แต่ก็นับว่าเป็นหนังสือประวัติศาสตร์เช่นกัน

5. เปลโต ศาสตราแห่งทฤษฎีความจริงเนื้อแท้ ได้เปรียบไว้ว่ามนุษย์นั้นอาศัยอยู่ในถ้ำ ซึ่งมีแสงสว่างเพียงสลัวๆ จากปากถ้ำเท่านั้น ด้วยเหตุดังนี้ มนุษย์จึงไม่อาจแลเห็นสิ่งที่อยู่ในถ้ำได้ตามที่เป็นจริง สิ่งที่มนุษย์แลเห็นเป็นแต่เพียงเงาของความจริงเท่านั้น และมนุษย์จะไม่มีวันก้าวไปถึงปากถ้ำเพื่อได้แสงสว่างสำหรับมองดูสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริงเลย ความคิดเช่นนั้น ได้กลายเป็นความคิดที่เป็นรากฐานของชาวตะวันตก ซึ่งได้อุทิศชีวิตและแรงงานลงไปแล้วเป็นอันมากเพื่อจะตะเกียกตะกายไปสู่ปากถ้ำ เพื่อจะได้เห็นสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่จริง ๆ จนแม้ปัจจุบันก็ยังคงทุ่มทอความพยายามอยู่ เพราะไม่มีใครเคยไปถึงปากถ้ำได้ ผลพลอยได้จากความพยายามเหล่านี้ คือ ความเจริญของมนุษยชาติอย่างที่เรารับรู้ในปัจจุบัน

ถ้าแม้ทฤษฎีของเปลโตเป็นจริง ผู้เขียนบทความนี้สงสัยว่ามนุษย์จะค้นหาความจริงเนื้อแท้เพื่ออะไร และด้วย “เงาของความจริง” นี้ เราควรพยายามนำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดสันติสุขอันถาวรในโลก เพราะอย่างน้อยที่สุด “เงาของความจริง” ก็ได้ให้ความหวังแก่มนุษยชาติแล้วว่า เราจะทำโลกของเราให้น่าอยู่ขึ้นได้สำเร็จถ้าเราจะมองย้อนหลังไปหาบรรพบุรุษของเราซึ่งอยู่ถ้ำจริง ๆ และตัวเราซึ่งออกมานอกถ้ำเอาชนะความมืดด้วยพลังไฟฟ้า และบางครั้งกำลังยื่นหัวเราะเยาะธรรมชาติต่อหน้าทะเลสาบ ภูเขา น้ำตก ฯลฯ ที่เกิดจากน้ำมือของมนุษย์ด้วยกัน

(พ.ศ. 2509)

ปรัชญาประวัติศาสตร์

สืบแสง พรหมบุญ

ชีวิตมนุษย์จะไร้ความหมายและวันเวลาจะผ่านไปอย่างไรจุดหมาย ไม่ต่างอะไรกับโคกระบือในทุ่งนา ถ้ามนุษย์ไม่ทราบความเป็นมาและวิวัฒนาการในอดีตของตน ฉะนั้น จึงมีผู้กล่าวว่ามนุษย์คือ สัตว์ประวัติศาสตร์ เพราะมนุษย์มีสามัญสำนึกที่พยายามจะบันทึกประสบการณ์ของตนอยู่เสมอ และความพยายามดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดวิชา ประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นรากฐานการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ในปัจจุบัน ประสบการณ์ของมนุษย์นั้นนอกจากจะเป็นความรู้ที่สำคัญยิ่งยวดแล้ว ยังเป็นบทเรียนที่มีค่าต่อมนุษย์ในสังคม ช่วยให้สังคมมนุษย์มีวิวัฒนาการตามแนวทางอันเหมาะสม และยังช่วยรักษาความ ต่อเนื่อง (Continuity) ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ประวัติศาสตร์มีจุดเริ่มต้นจากการที่มนุษย์ตระหนักถึงความสำคัญของความต่อเนื่อง ในความเป็นมาของตนและของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตน ประวัติศาสตร์จึงเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากธรรมชาติและวิวัฒนาการของมนุษย์ ประวัติศาสตร์กับมนุษยชาติ จึงเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ฉะนั้น มนุษย์ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพที่จะเรียนรู้เรื่องอดีตตามความเป็นจริง เพื่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและอนาคตจะเป็น ไปตามแนวทางที่ถูกต้องมากที่สุด ถ้าพิจารณาในมุมกลับ การที่โลกและมนุษย์ต้องประสบปัญหายุ่งยากมากขึ้นในปัจจุบัน อาจจะมีสาเหตุหนึ่งจากการที่มนุษย์ส่วนมากไม่ให้ความสนใจแก่ประวัติศาสตร์เท่าที่ควร การศึกษาประวัติศาสตร์นอกจากจะช่วยแก้ไขหรือบรรเทาความผิดพลาดของมนุษย์แล้ว ยังช่วยปลูกฝังนิสัยที่มีระเบียบวินัย และฝึกสติปัญญาได้ดีพอ ๆ กับศาสตร์แขนงอื่นๆ รัฐบาลที่สนใจศึกษาและเข้าใจประวัติศาสตร์จะสามารถเผชิญวิกฤตการณ์ต่างๆ ได้อย่างสุขุม และจะสามารถคิดมาตรการขึ้นแก้ไขได้อย่างมีเหตุผลและมีประสิทธิภาพ อย่างน้อยที่สุดการศึกษาประวัติศาสตร์จะช่วยสร้างความสามารถในการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ ความยึดมั่นในความจริง และจินตนาการสร้างสรรค์ ซึ่งล้วนเป็นคุณสมบัติที่มนุษย์ในสังคมปัจจุบันต้องการมากที่สุด ในการศึกษาประวัติศาสตร์นั้น ปัจจัยสำคัญเบื้องต้นประการหนึ่งที่ต้องจำเป็นอย่างยิ่งก็คือความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity) และการตระหนัก

ในความจริงว่า ประวัติศาสตร์มีขอบข่ายกว้างขวางและล้าลึก ฉะนั้น การศึกษาค้นคว้าจะต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง

การเขียนประวัติศาสตร์เป็นอาชีพที่ทรงเกียรติ และเป็นศิลปะที่เจริญสูงสุด ตั้งแต่สมัยโบราณ ชื่อเสียงของ เฮโรโดตัส, ฐูซิดิดีส, โพลีเบียส, เซนต์ ออกัสติน, รังเก, เฮอเดอร์, มาร์กซ์, คอลลิ่งวูด, ทอยน์บี ฯลฯ ในฐานะที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ เป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นว่า ประชาชนในยุคสมัยต่าง ๆ ให้ความสนใจประวัติศาสตร์เพียงใด บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะอธิบายและทำความเข้าใจกับความคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของปรัชญาอเมริกันสำคัญ ๆ หรือนัยหนึ่ง “ปรัชญา” ของ “ประวัติศาสตร์” เท่าที่จะทำได้ในเวลาอันจำกัด

ความคิดเห็น หรือ “ปรัชญา” ของนักปรัชญาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งหมายที่จะอธิบายถึงลักษณะและความสำคัญของประวัติศาสตร์ ตลอดจนวิธีการวิเคราะห์การตั้งข้อสมมติฐาน การประเมินค่าความสำคัญของกระบวนการทางประวัติศาสตร์เพื่อให้ความพยายามในการแสวงหาความหมาย และคุณค่าของชีวิตมนุษย์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ปรัชญาได้ถกเถียงกันมานานและไม่ว่าจะลงความเห็นเป็นที่ยึดได้ว่า ปรัชญาประวัติศาสตร์คืออะไร และมีขอบเขตเพียงใด ปรัชญาแต่ละท่านต่างก็มีความเห็นที่แตกต่างกันทั้งในด้านหลักการสำคัญ และรายละเอียด จึงเป็นการยากที่จะหาข้อสรุปจากความคิดเห็นที่มีลักษณะเป็นนามธรรม (abstract) เหล่านี้ โดยทั่วไป ปรัชญาประวัติศาสตร์แบ่งออกได้เป็น 2 แขนงใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ **ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี (Speculative Philosophy of History)** และ **ปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์ (Analytical Philosophy of History)**

ปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี

ปรัชญาประวัติศาสตร์แขนงนี้มุ่งศึกษาและสร้างทฤษฎีประวัติศาสตร์ กล่าวคือ มุ่งศึกษาความหมายหรือความสำคัญของเหตุการณ์ หรือลักษณะทั่วไปของกระบวนการทางประวัติศาสตร์ (historical process) ปรัชญาประวัติศาสตร์แขนงนี้มีประวัติค่อนข้างยาวนานเป็นพิเศษ กล่าวคือ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 การเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยกรีกและโรมันก่อนระยะเวลาดังกล่าว ไม่อาจนับได้ว่ามีปรัชญาประวัติศาสตร์เป็นรากฐานทางความคิดแต่อย่างใด ส่วนมากมีแต่แนวความคิดและวิธีการเขียนที่แตกต่างกันเท่านั้น **ปรัชญาประวัติศาสตร์**

ทฤษฎี เริ่มขึ้นอย่างจริงจังเมื่อ เซนต์ ออกัสติน (St. Augustine: ค.ศ. 354—430) แสดงความเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์ให้แก่มนุษยชาติ (Divine Providence) และเนื่องจากพระเจ้าทรงวางแผนการอย่างเดียวกับชนทุกชาติและทุกภาษา ประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงมีลักษณะเป็น “สากล” (universal) หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ universal history หลักความคิดของเซนต์ ออกัสติน ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการเขียนและการศึกษาประวัติศาสตร์ถึงพันปีเศษ ในศตวรรษที่ 18 และศตวรรษที่ 19 มีทฤษฎีปรัชญาประวัติศาสตร์ใหม่เกิดขึ้นหลายทฤษฎี ซึ่งล้วนแต่มีหลักการขัดแย้งกับทฤษฎีของเซนต์ ออกัสติน ทฤษฎีเหล่านี้ เช่น Positivism, Historicism, German Idealism เกิดขึ้นจากขบวนการที่มุ่งหมายจะแยก **ประวัติศาสตร์** ออกจาก **เทววิทยา** หรืออย่างน้อยประกาศความเป็นอิสระของประวัติศาสตร์ว่าเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุมีผลจากการกระทำและผลงานของมนุษย์ มนุษย์มีอิสระที่จะตีความประวัติศาสตร์ตามความคิดเห็นของตน วอลแตร์, ฮูม และ กิบบอน ต่างแสดงความเห็นคัดค้านทฤษฎีของ เซนต์ ออกัสตินอย่างจริงจัง วิโก (Vico) เป็นปราชญ์ที่มีชื่อเสียงอีกผู้หนึ่งของ ศตวรรษที่ 18 ที่แสดงความเห็นในเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ในหนังสือ **New Science (Scienza nuova)** วิโกวิเคราะห์ความจริงและความเสื่อมของสังคมและเสนอทฤษฎี “**วัฏจักรประวัติศาสตร์**” (Cycles of History) ขึ้น ด้วยการอธิบายว่าชาติและสถาบันทางสังคมมีวิวัฒนาการเป็น 3 ยุคด้วยกัน คือ ยุคเทววิทยา (The Age of Gods) ยุคมหาบุรุษ (The Age of Heroes) และยุคมนุษย์ชาติ (The Age of Men) เขาเชื่อว่าประวัติศาสตร์เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นสืบต่อเนื่องกันในรูปของความเจริญและความเสื่อม นอกจากนี้วิโกยังเน้นความแตกต่างระหว่าง **ประวัติศาสตร์** กับ **วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ** โดยอธิบายว่าในขณะที่วิทยาศาสตร์ศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์มิได้เป็นผู้สร้าง แต่ประวัติศาสตร์ศึกษาสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความสามารถของตน ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์อาจจะเรียนรู้ได้

ทั้ง **เฮร์เดอร์**, **คานท์** และ **เฮเกล** ต่างไม่เห็นด้วยกับความคิดที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์ **เฮร์เดอร์** (Herder : ค.ศ. 1744—1803) ปราชญ์เยอรมันซึ่งเป็นผู้วางรากฐานปรัชญาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ด้วยผู้หนึ่ง เชื่อว่าจิตใจมนุษย์และสิ่งแวดล้อมสร้างประวัติศาสตร์ขึ้น ฉะนั้น การที่มนุษย์จะเข้าใจตนเองได้ ต้องศึกษาพฤติกรรมและผลงานของตนที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ **คานท์** (Kant : ค.ศ. 1724—1803) เชื่อว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดของประวัติศาสตร์ คือ การที่มนุษย์

รู้จักใช้เหตุผลอันเป็นความสามารถสูงสุดของมนุษย์ ซึ่งจะช่วยสร้างสันติสุขให้แก่มนุษยชาติ ส่วนเฮเกล (Hegel) เห็นว่าอำนาจที่เกิดขึ้นภายในจิตใจมนุษย์สร้างประวัติศาสตร์และสร้างสังคมมนุษย์ที่มีเสรีภาพอันสมบูรณ์ อันเป็นความหวังอันสูงสุดของมนุษย์ คาร์ล มาร์กซ์ มีความเชื่อว่าจะต้องมองมนุษย์ในฐานะเป็น “สัตว์สังคม” (social animal) ซึ่งมีปฏิกริยาต่อสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติ อยู่เสมอ ซึ่งความคิดของมาร์กซ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นอิทธิพลของเฮเกลในเรื่องการติดต่อเนื่องกันระบบวัฒนธรรม และหลักความคิดของมัลธัส (Malthus) เรื่อง การคั่นร่นเพื่อความปลอดภัย มาร์กซ์เชื่อว่าสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์เกิดจากพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงนี้จะสิ้นสุดลงเมื่อการต่อสู้ระหว่างชนชั้นหมดสิ้นไปด้วยชัยชนะของชนชั้นกรรมกร และสังคมไม่มีชนชั้นอีกต่อไป

ปราชญ์คนอื่น เช่น คองท์ (Comte) สเปนเซอร์ (Spencer) และทอยน์บี (Toynbee) พยายามที่จะทำให้ประวัติศาสตร์มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ด้วยการนำวิธีการแบบวิทยาศาสตร์มาใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์ คองท์เชื่อว่าศาสตร์ทั้งหลายมีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันเป็น 3 ชั้นด้วยกัน คือ จากยุคเทววิทยายุคอภิปรัชญา และยุควิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายที่ศาสตร์ทั้งหลายมีระบบและมีระเบียบแน่นอน ความคิดเห็นของคองท์ต่างกับเฮเกลในทัศนะที่ว่า ในขณะที่เฮเกลเชื่อว่าวัฒนธรรมที่เสื่อมไปแล้วมีอิทธิพลต่อการเกิดวัฒนธรรมใหม่ซึ่งเกิดขึ้นจากเจตจำนงใหม่ คองท์กลับมองในทัศนะว่าสังคมย่อมเกิดขึ้นใหม่ต่อเนื่องกัน เนื่องจากความเข้าใจและความสามารถในการควบคุมธรรมชาติและกิจกรรมของมนุษย์มีมากขึ้น นอกจากนี้ คองท์ยังเชื่อว่าวิทยาศาสตร์ได้ช่วยให้จิตใจมนุษย์หลุดออกจากอาณัติของเทววิทยาและอภิปรัชญาโดยสิ้นเชิง สเปนเซอร์มีความเห็นคล้ายคลึงกับคองท์ และเชื่อว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์มีความหมายต่อสังคมมนุษย์มากกว่าแผ่นดินสวรรค์ (Kingdom of God) สเปนเซอร์มองสังคมมนุษย์ในทัศนะที่เหมือนกับเป็นเครื่องยนต์กลไก สำหรับทอยน์บีใช้วิธีการสังเกตและเปรียบเทียบ (empirical method) วิวัฒนาการของวัฒนธรรมต่าง ๆ และสรุปว่าวัฒนธรรมแต่ละชนิดจะเจริญอยู่เรื่อยไปตราบเท่าที่สามารถตอบสนองการทำหน้าที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันได้ และจะเสื่อมถ้าไม่สามารถตอบสนองได้

กล่าวโดยสรุปแล้วจะเห็นว่า ปรัชญาประวัติศาสตร์ทุกขีมีมีความมุ่งหมายที่จะค้นหาแบบแผนหรือระบบของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ลักษณะของการ

เปลี่ยนแปลง ตลอดจนคุณค่า จุดมุ่งหมาย และความหมายของประวัติศาสตร์

ปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์

ปรัชญาประวัติศาสตร์แขนงนี้ เริ่มมีวิวัฒนาการอย่างแท้จริงเพียงประมาณ 100 ปีเศษ เป็นปรัชญาที่มุ่งวิเคราะห์การเขียนประวัติศาสตร์ในด้านเหตุผล ทศนคติ และรากฐานความรู้ของนักประวัติศาสตร์ คุณลักษณะเฉพาะ และความหมายในวิชาประวัติศาสตร์

ในศตวรรษที่ 19 หลักความคิดของคานท์ ปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงชาวเยอรมัน ซึ่งเห็นการใช้เหตุผลกระตุ้นความสนใจในการวิเคราะห์ความรู้ และในวิธีการแบบวิทยาศาสตร์มากขึ้น นิบูห์ (Niebuhr) และรังเก (Ranke) เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานปรัชญาแขนงนี้ ทั้งนิบูห์และรังเกนำทั้งตรรกวิทยาและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาประยุกต์ใช้กับประวัติศาสตร์มากขึ้น การนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ ทำให้ปราชญ์บางคนพยายามอธิบายความคล้ายคลึงกันระหว่างประวัติศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ในขณะที่ปราชญ์อื่น ๆ บางรายโต้แย้งว่าประวัติศาสตร์แตกต่างจากวิทยาศาสตร์ แม้จะนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ก็ตาม วินเดลแบนด์ (Windelband) เป็นผู้หนึ่งที่อธิบายให้เห็นความแตกต่างดังกล่าวระหว่างศาสตร์ทั้งสองประเภทว่า ประวัติศาสตร์มุ่งเสนอข้อเท็จจริงที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ (unique) และมีความสำคัญที่สุดในขณะที่วิทยาศาสตร์มุ่งเสนอข้อเท็จจริงทั่วไป Dilthey (ค.ศ. 1833—1911) ปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงอีกผู้หนึ่งในแขนงปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์อธิบายว่า วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่หนักไปในทางวัตถุ ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์มีความเกี่ยวพันกับจิตใจ และความรู้สึคนึกคิดของมนุษย์ นักประวัติศาสตร์จะเข้าใจประวัติศาสตร์ได้ลึกซึ้งถ้ามีความรู้สึกเหมือนมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย Rickert กล่าวเสริมว่าประวัติศาสตร์มิได้มุ่งแต่เพียงการเสนอข้อเท็จจริงเท่านั้น ยังต้องเลือกสรรสิ่งที่มีคุณค่าต่อมนุษย์อีกด้วย โครเซ (Croce: ค.ศ. 1866—1942) มีความเห็นว่าประวัติศาสตร์ คือการสร้างประสบการณ์ในอดีตขึ้นมาใหม่ตามความคิดของนักประวัติศาสตร์ปัจจุบัน อดีตโดยตัวของมันเองไม่มีความหมายอะไร นักประวัติศาสตร์เป็นผู้เลือกสรรและประเมินค่าของประสบการณ์ในอดีตเหล่านั้น อดีตที่จะเป็นประวัติศาสตร์จะต้องเป็นประโยชน์ต่อยุคปัจจุบันเท่านั้น โครเซถึงกับแสดงทัศนะอย่างมั่นใจว่า “ประวัติศาสตร์ทุกแขนง คือ ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย” (All history is contemporary

history) คอลลิจวูดมีความเห็นทำนองเดียวกับโคเรเซ และเสริมว่าประวัติศาสตร์ โดยเนื้อแท้แล้ว คือ ประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษย์ ฉะนั้น ตามความคิดของ คอลลิจวูด “ประวัติศาสตร์คือปรัชญา และปรัชญาคือประวัติศาสตร์” นอกจากนี้ คอลลิจวูดยังมีความเห็นว่า นักประวัติศาสตร์ควรมุ่งศึกษาค้นคว้าวิชาการและจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง

กล่าวโดยสรุปแล้ว นักประวัติศาสตร์แขนงนี้พยายามอธิบายและแสวงหา ความเข้าใจและขอบเขตของปัญหาทางประวัติศาสตร์ในประเด็นสำคัญ ๆ ประการ ด้วยกัน

ประการแรก การตีความและอธิบายความประวัติศาสตร์ ควรจะกระทำ ในลักษณะใด เป็นที่ถกเถียงกันมาก ว่าควรจะสร้างกฎเกณฑ์แบบวิทยาศาสตร์หรือไม่ บางคนไม่เห็นด้วยเพราะมีความเห็นว่า ประวัติศาสตร์มีความเป็นเอกลักษณ์ ของตนเองและไม่เคยซ้ำรอยในลักษณะเดิม จึงไม่อาจตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นได้

ประการที่สอง เป็นที่ถกเถียงกันมาก ว่าแต่ละบุคคลโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “มหาบุรุษ” มีบทบาทต่อประวัติศาสตร์เพียงใด การศึกษาประวัติศาสตร์จากเหตุการณ์ใหญ่ ๆ ที่สำคัญ เช่น สงคราม ชัยชนะ ความพ่ายแพ้ รูปแบบการปกครอง ฯลฯ หรือจากบทบาทของมนุษย์ในสังคม

ประการที่สาม เป็นที่ถกเถียงกันมาก ว่าเจตจำนงของประวัติศาสตร์ควร เป็นเช่นไร นอกจากจะมุ่งเสนอ “ความจริง” แล้ว ควรจะเน้นในเรื่อง “คุณค่า” หรือไม่

แม้ว่าปรัชญาประวัติศาสตร์ทั้งสองสาขาจะปรากฏว่า ความคิดเห็นของนัก ปรัชญาทั้งหลายจะต่างทัศนะ และยากจะหาข้อสรุปได้ก็จริง อย่างน้อย ๆ เป็นการ แสดงให้เห็นความจริงข้อหนึ่งว่า ประวัติศาสตร์มีขอบข่ายที่กว้างและล้าลึกเกินกว่า ที่จะสรุปได้ง่าย ๆ และแสดงให้เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็น “ทุกสิ่งที่เราเกี่ยวข้องกับทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำ ได้คิด ได้หวัง หรือได้รู้สึก” (ตามคำกล่าว ของศาสตราจารย์ เจมส์ ฮาร์วี โรบินสัน) เพราะทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำ ได้คิด ได้ หวัง และได้รู้สึกนั้น ย่อมแตกต่างกันโดยธรรมชาติของตัวมนุษย์เอง

บรรณานุกรม

- Boardman, Fon W., jr. **History and Historians**, New York : Henry Z. Walck, 1965.
- Burckhardt, J. **Reflections on History**, London: George Allen Unwin, 1950.
- Carr, E.H. **What is History?**, London: Cox Wyman, 1971. (First published by Macmillan, 1961).
- Danto, A.C. **Analytical Philosophy of History**, London: Cambridge U. Press, 1968.
- Galbraith, V.H. **An Introduction to the Study of History**, London C.A. Watts, 1964.
- Gottschalk, L. **Understanding History**, New York : Alfred A. Knopf, 1956.
- Hegel, G.W.F. **The Philosophy of History**, New York: The Colonial Press, 1900.
- Meyerhoff, Hans, ed. **The Philosophy of History in Our Time**, New York: Doubleday, 1959.
- Nadel, G.H. ed. **Studies in the Philosophy of History**, New York : Harper & Sow, 1965.
- Thompson, D. **The Aims of History**, London : Thames & Hudson, 1969.

วิธีการของประวัติศาสตร์

เดช บุณนาค*

นับแต่โบราณกาล มนุษยชนไม่ว่าในระดับใดของวัฒนธรรม ได้แสดงความประสงค์ที่จะแสวงหาความรู้ว่าเทือกเถาเหล่ากอของตนคือใคร ได้ทำอะไรมาบ้างในอดีต ได้รับร่ำมาพินกับใคร เพื่อเหตุใด มีระบบการเมืองและการปกครอง ระบบสังคมและเศรษฐกิจชนิดใด ตลอดจนมีความรู้สึกนึกคิด ศาสนา ศิลปะ และวิทยาศาสตร์เช่นไร ความปรารถนาที่จะหาคำตอบมาให้กับคำถามเหล่านี้แหละที่ได้ก่อให้เกิด “พงศาวดาร” ขึ้น และการลำดับเหตุการณ์ที่ได้บังเกิดขึ้นแก่ราชวงศ์หรือวงศ์ตระกูล หรือแคว้นแคว้นแดนกำเนิดนี้ ในที่สุดก็ได้วิวัฒนาการมาเป็น “ประวัติศาสตร์” หรือวิชาเกี่ยวกับอดีต ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในปัจจุบัน

การที่ “พงศาวดาร” ได้วิวัฒนาการมาเป็น “ประวัติศาสตร์” นั้น ได้นำปัญหาไปสู่วิชาอื่นเป็นอันมาก เพราะนักประวัติศาสตร์มักรู้สึกว่าวิชาของตนนั้นไม่มีวิธีการที่เคร่งครัดทัดเทียมกับ “ศาสตร์” อื่นๆ ด้วยเหตุนี้นักประวัติศาสตร์สากลส่วนใหญ่ จึงได้พยายามที่จะขยายขอบเขตของการค้นคว้า และเลือกเฟ้นข้อเท็จจริงที่เป็นหลักฐานในประวัติศาสตร์ให้กว้างขวางออกไปและลึกซึ้งยิ่งขึ้น อีกทั้งกำหนดหลักเกณฑ์ในการพิสูจน์คุณภาพหรือความน่าเชื่อถือของหลักฐาน และวางหลักการในการวิเคราะห์เหตุผลให้เคร่งครัดยิ่งขึ้นกว่าเดิม

ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ไม่ถือเทีจิวว่าตนสามารถที่จะเรียบเรียงเหตุการณ์ในอดีตขึ้นได้โดยลำพัง แต่พยายามที่จะค้นคว้าสรรหาข้อเท็จจริงใหม่ๆ จากสาขาอื่นๆ ของวิชาความรู้ เพราะนักประวัติศาสตร์ย่อมตระหนักดีว่าเมื่ออดีตคือเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นและผ่านไปแล้ว อดีตก็ย่อมทอดทิ้งมรดก

* บทความเรื่องนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ผู้เขียนได้รับเชิญโดย “ชมรมปริทัศน์เสนา” ไปเป็นผู้นำในการสนทนาภายใต้หัวข้อเรื่อง หลักการในการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2513 และต่อมาในการที่อาจารย์ อารี สันหนวี ได้เชิญผู้เขียนไปบรรยายเรื่อง วิธีการของประวัติศาสตร์ ให้แก่สัมมนาการฝึกหัดครูและอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514 ผู้เขียนขอขอบคุณเจ้าภาพทั้งสองแห่ง ที่ได้ให้โอกาสรวบรวมและเรียบเรียงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ และผู้เขียนขออุทิศบทความนี้ให้แก่ โกลด์ คิมทอง และรัตนา สกุลไทย เพื่อรำลึกถึงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ไว้ในรูปต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นวัตถุศิลปะของประวัติศาสตร์ทั้งนั้น เช่น นิทานปรัมปรา ศิลปินจิตรกรรม ศึกษาศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ซากอิฐปูนของวัดวาอาราม ปราสาทราชวัง พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เครื่องใช้ไม้สอยตามบ้านช่องของปฤชชน ตลอดจนหนังสือตัวเขียนและตัวพิมพ์ที่เป็นวัตถุศิลปะของประวัติศาสตร์มาแต่ดั้งเดิมเป็นต้น ทั้งนี้หมายความว่า นักประวัติศาสตร์สากลจำต้องอาศัยความรู้และข้อคิดเห็นของนักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา นักโบราณคดี นักภาษาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ ภัณฑารักษ์ประจำพิพิธภัณฑ์ บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดและหอจดหมายเหตุ และผู้เชี่ยวชาญในอีกหลายสาขาของวิชาการร่วมสมัยอีกด้วย

เมื่อนักประวัติศาสตร์ได้สะสมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอดีตจากสาขาต่าง ๆ ของวิชาการได้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่พึงกระทำได้แล้ว ก็จะต้องใช้ความชำนาญคัดเลือกข้อเท็จจริงแต่ละชั้นออกเป็นจำพวกที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและจำพวกที่เป็นแต่เพียงส่วนประกอบเท่านั้น ยกตัวอย่างเป็นต้นว่า นักประวัติศาสตร์อาจใช้นิทานปรัมปรา ช่วยส่องให้เห็นร่องรอยของความเป็นมาในอดีตก่อนที่จะมีการจารึกหลักฐานอย่างถาวร และใช้พงศาวดารหรือการบันทึกความทรงจำในอดีตช่วยลำดับเหตุการณ์ขึ้นในขั้นแรก แต่ในลำดับต่อมาก็อาจใช้ศิลาจารึก ศึกษาศาสตร์ ซากอิฐปูนจากโบราณสถาน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนหนังสือตัวพิมพ์และตัวเขียน เป็นเครื่องพิสูจน์การบอกเล่าตามคตินิทานปรัมปราและการลำดับเหตุการณ์ตามพงศาวดาร จนกระทั่งในที่สุดข้อเท็จจริงที่ดูเหมือนว่าไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อเหตุการณ์ทางการเมือง ก็อาจนำไปใช้เป็นส่วนประกอบหรือเป็นภูมิหลังด้านเศรษฐกิจ สังคม ศิลปะ วรรณคดี และความคิดเกี่ยวกับการเมืองและการปกครองก็ได้

การดำเนินงานขั้นต่อไป คือ การประเมินความสำคัญของข้อเท็จจริงแต่ละชั้นที่ได้ผ่านการเลือกเฟ้นมาแล้วว่า มีความน่าเชื่อถือที่แท้จริงเพียงไรในอันที่จะนำมาเป็นหลักฐานสำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต ยกตัวอย่างเป็นต้นว่า หลักฐานชนิดพงศาวดารเสนอข้อเท็จจริงในลักษณะการเล่าและลำดับเหตุการณ์ แต่เนื้อหาของข้อเท็จจริงที่ปรากฏนั้นย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ใครเป็นผู้เรียบเรียงพงศาวดาร เป็นพระมหากษัตริย์ เจ้านายหรือขุนนาง เป็นฆราวาสหรือบรรพชิต เป็นนักปราชญ์หรือนักการเมือง และท่านเหล่านั้นมีชีวิตร่วมสมัยหรือมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงหรือทางอ้อมกับเหตุการณ์ที่อ้างถึงอย่างไร ถ้าท่านมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์แม้แต่น้อยแล้ว ท่านใช้หลักฐานอะไรเป็นข้ออ้างอิง และท่านมีวัตถุประสงค์ใดในการบันทึกเหตุการณ์ในอดีตไว้ เป็นต้น

ในขณะที่เดียวกันก็มีหลักฐานที่อาจได้รับการเผยแพร่แล้วไม่มากนักน้อย แต่ได้เสนอข้อเท็จจริงในรูปอื่น เช่น หนังสือพิมพ์ที่ออกในวาระต่าง ๆ การวิจารณ์เหตุการณ์ จดหมายเหตุ ความทรงจำ การบันทึกเหตุการณ์ส่วนตัว ตลอดจนจดหมายส่วนตัวของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และปวงชนธรรมดาที่มีชีวิตร่วมสมัยกับเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้น เมื่อนักประวัติศาสตร์เผชิญกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏในหลักฐานชนิดนี้ ก่อนอื่นจะต้องตั้งคำถามต่าง ๆ เพื่อพิสูจน์ความน่าเชื่อถือ เช่นเดียวกับเมื่อพิจารณาหลักฐานชนิดพงศาวดาร แต่นอกเหนือไปจากนั้น นักประวัติศาสตร์จำต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อการสืบสวนวัตถุประสงคของผู้เขียนให้ถ่องแท้ที่สุดเท่าที่พึงกระทำได้ เพราะน้ำหนักของข้อเท็จจริงชนิดนี้ย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้เขียน ทั้งที่เปิดเผยและซ่อนเร้นอยู่อย่างแน่นอน และสิ่งที่นักประวัติศาสตร์จำต้องคำนึงไว้ คือ การเสนอข้อเท็จจริงที่อันที่จริงเป็นการป้องกันหรือซ่อนเร้นพฤติกรรมของผู้เขียน โจมตีผู้อื่นโดยทางตรง ใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่นโดยทางอ้อม หรือโอ้อวดบทบาทของผู้เขียน โดยกระทำให้บทบาทของผู้อื่นดูเล็กลงหรือไร้ความหมายความสำคัญ เป็นต้น

การลำดับความสำคัญของหลักฐานชนิดพงศาวดาร และหลักฐานชนิดการบันทึกและวิจารณ์เหตุการณ์ ย่อมขึ้นอยู่กับข้อที่ว่า นักประวัติศาสตร์ได้ดำเนินการไปถึงขั้นใดแล้วในการค้นคว้า เป็นต้นว่า ในขั้นแรกนักประวัติศาสตร์อาจใช้หลักฐานชนิดพงศาวดาร เพื่อเป็นการช่วยตนเองในการลำดับเหตุการณ์ขึ้นแรกตั้งได้กล่าวมาแล้ว เพราะนักประวัติศาสตร์อาจรับความทรงจำของบุคคลในอดีตบ้าง (ยกเว้นในกรณีพิเศษ) มิฉะนั้น การค้นคว้าก็จะต้องเริ่มตั้งแต่การลำดับเหตุการณ์ทุกคราวไป ในขั้นต่อมาและในกรณีที่การค้นคว้าดำเนินอยู่ในขอบเขตจำกัดหรือจำกัดในข้อเท็จจริง นักประวัติศาสตร์อาจใช้หลักฐานชนิดการบันทึกและวิจารณ์ซึ่งอาจใกล้ชิดกับเหตุการณ์มากทั้งในแง่ส่วนบุคคลและในแง่กาลเวลา มาเป็นเครื่องทดสอบความน่าเชื่อถือของพงศาวดารอีกชั้นหนึ่ง หรือหากว่าผู้บันทึกและวิจารณ์เหตุการณ์เป็นผู้เดียวกับผู้เรียบเรียงพงศาวดารในระยะต่อมา เราก็อาจสามารถทดสอบความทรงจำของท่านผู้นั้น ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงในทัศนคติและวัตถุประสงค์ของท่าน ในช่วงเวลาที่ผ่านไประหว่างการเสนอข้อเท็จจริงในหลักฐานแต่ละชนิดของท่าน ซึ่งทั้งนี้ก็เป็น การทดสอบความน่าเชื่อถือของพงศาวดารได้อีกชั้นหนึ่งนั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในเอกสารภายในของฝ่ายบริหาร ฝ่ายปกครอง ฝ่ายตุลาการ และฝ่ายนิติบัญญัติ ไม่ว่าจะเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือในระบบประชาธิปไตย ทั้งนี้หมายความว่าหลักฐานอาจเกิดขึ้นในสำนักพระราชวังประทับพระราชลัญจกร ทำเนียบประธานาธิบดี สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวง ทบวงกรม ศาลสถิตยุติธรรม ตลอดจนพรรคการเมือง และในบันทึกการเสนอญัตติ แปรญัตติ ลงมติ และโต้กระทำในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาก็ได้ หลักฐานดังกล่าวนี้ไม่ว่าจะบังเกิดขึ้นในทีใดก็ตาม มักจะแบ่งแยกออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ 1) ประเภทการปรึกษาหารือ 2) ประเภทการตัดสินใจ และ 3) ประเภทปฏิบัติการ กล่าวคือ ก่อนที่เหตุการณ์จะเกิดขึ้น ก็ได้มีการเรียกร้องจากเบื้องล่างหรือจากภายนอกโดยผ่านองค์การที่เกี่ยวข้อง เป็นต้นว่า หน่วยราชการหรือสำนักงานการเมืองในท้องถิ่น ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยประจำอยู่ เมื่อเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยได้รับคำร้องและทำรายงานเข้ามายังองค์การส่วนกลาง คือ กระทรวงต้นสังกัดหรือพรรคการเมืองแล้ว รายงานนั้นก็ผ่านการกลั่นกรองและพิจารณาขึ้นไปเป็นขั้น ๆ จนกระทั่งถึงระดับที่สามารถตัดสินใจแนวทางปฏิบัติได้ เช่น ในระดับพระมหากษัตริย์ ประธานาธิบดี นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี รัฐมนตรี หัวหน้าพรรค สภาผู้แทนราษฎรหรือวุฒิสภา สุดท้ายแล้วแต่ระบบการเมืองและการปกครอง หลังจากที่มีการตัดสินใจแนวทางปฏิบัติได้ปรากฏขึ้นในพระบรมราชโองการมติ คณะรัฐมนตรี หรือพระราชบัญญัติที่เป็นมติของสภาผู้แทนฯ แล้ว ฝ่ายบริหารและฝ่ายปกครองก็มีหน้าที่ที่จะเผยแพร่ไปให้ส่วนราชการในท้องถิ่นและประชาชนได้ถือปฏิบัติต่อไป แต่หลังจากนั้นประชาชนอาจไม่เห็นพ้องต้องกันกับการตัดสินใจของรัฐบาล และมีปฏิกริยากัดค้านไม่ในทางตรงก็ทางอ้อม ยังผลให้มีการร้องทุกข์จากเบื้องล่าง ซึ่งกระตุ้นให้เกิดการปรึกษาหารือและการตัดสินใจขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หมุนเวียนอยู่เช่นนี้ไม่เป็นที่สิ้นสุด

โดยทั่วไปแล้ว นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มักจะให้ความสำคัญแก่ข้อเท็จจริงที่ปรากฏในหลักฐานที่เป็นเอกสารภายในของทางการนี้มากที่สุด โดยถือว่าเป็นหลักฐานที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์โดยตรง หรืออย่างน้อยก็ใกล้ชิดกับเหตุการณ์มากกว่าหลักฐานชนิดอื่น อีกทั้งยังปรากฏในรูปของการบันทึกโดยบุคคลในหน้าที่ มีใช่เป็นของส่วนตัวอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตาม เราไม่ควรลืมว่าน้ำหนักของข้อเท็จจริงชนิดนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งตัดสินความน่าเชื่อถือของข้อเท็จจริงชนิดอื่นเช่นเดียวกัน เพราะในที่สุดแล้วผู้ผลิตหลักฐานชนิดนี้ก็คือคนเรา ๆ นี้เอง ด้วยเหตุนี้ นักประวัติศาสตร์จึงต้องสืบสวนดูว่า ราษฎรที่ร้องทุกข์ หรือเขียนคำร้องนั้น ได้รับความสนับสนุนจากใคร มีวัตถุประสงค์ใด เจ้าหน้าที่หรือผู้แทนราษฎรตั้งแต่นั้น

ผู้น้อยจนถึงชั้นอาวุโส มีความซื่อตรงและความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนทำหรือไม่ หรือ ถูกบีบคั้นโดยเหตุการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั้งภายในและภายนอก จนอาจทำให้ต้องถึงกับบิดพลิ้วหรือซ่อนเร้นข้อเท็จจริง หรือตัดสินใจขบปัญหาในวิธีที่อาจไม่ถูกต้องกับสถานการณ์ที่อ้างถึงแต่แรกก็ได้ ทั้งนี้มิได้หมายความว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจำเป็นต้องเป็นฝ่ายที่ถูกเสมอไป ในขณะที่เดียวกัน นักประวัติศาสตร์ยังสามารถหยั่งความเที่ยงธรรมของข้อเท็จจริงในหลักฐานชนิดนี้ โดยเปรียบเทียบกับหลักฐานชนิดอื่นได้อีกด้วย เป็นต้นว่า หลักฐานชนิดพงศาวดารซึ่งมักสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในอดีตแลเห็นว่าอะไรสำคัญ อะไรไม่สำคัญ และหลักฐานชนิดหนังสือพิมพ์ การวิจารณ์เหตุการณ์ของผู้มีชีวิตร่วมสมัย ซึ่งนอกเหนือไปจากจะช่วยให้ นักประวัติศาสตร์เข้าใจถึงบรรยากาศความรู้สึคนึกคิดและปฏิกิริยาต่อเหตุการณ์แล้ว ถ้าเป็นของผู้มีบทบาทสำคัญในวงการเมืองและการปกครอง ก็จะเป็นเครื่องช่วยอธิบายความหมายของหลักฐาน ซึ่งได้จากเอกสารภายในให้แจ่มชัดยิ่งขึ้นอีกด้วย

เมื่อนักประวัติศาสตร์ได้ประเมินความสำคัญ หรือลำดับความเชื่อถือของข้อเท็จจริง ที่เป็นหลักฐานต่อเหตุการณ์ในอดีตเท่าที่พึงกระทำได้แล้ว ขึ้นต่อก็คือจะต้องใช้วิจารณญาณแจกแจงต่อไปให้เห็นว่า ข้อเท็จจริงแต่ละข้อนั้นมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่งต้องสรรหาสาเหตุที่อาจอธิบายได้ว่าทำไมเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใดจึงบังเกิดขึ้น เพราะสิ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์มีความหมายและมีอำนาจกระตุ้นความรู้สึคนึกคิดนั้น มิได้อยู่แต่เพียงแค่การสะสมข้อเท็จจริงจากอดีต (ซึ่งเป็นการเล่นของเก่าชนิดหนึ่ง) และการลำดับเหตุการณ์ตามวันเดือนปีเท่านั้น หากอยู่ตรงที่ว่าแม้นักประวัติศาสตร์จะตระหนักดีว่าเหตุการณ์ทั้งหลายซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วนั้นผสมผสานเกี่ยวพันกันอยู่ในอดีต แต่ในขณะที่เดียวกันก็พยายามบ่งชี้ให้เห็นว่าเหตุการณ์บางเหตุการณ์อาจมีความสำคัญ และมีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อกันและกันเป็นพิเศษ และอาจเป็นพลังที่ผลักดันหรือผลักดันให้เกิดการวิวัฒนาการจากอดีตมาสู่ปัจจุบันได้ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

ในการสรรหาสาเหตุว่าทำไมเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใดจึงเกิดขึ้นนั้น นักประวัติศาสตร์ย่อมตระหนักถึงความยากลำบากในอันที่จะบ่งชี้ลงไปให้เห็นชัดว่าต้นเหตุของเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใดคืออะไรแน่ เพราะเหตุการณ์ใดก็ตามย่อมสลบซับซ้อนและบังเกิดขึ้นจากสาเหตุมากมายหลายชนิด และถ้านักประวัติศาสตร์ตั้งใจที่จะพยายามให้คำอธิบายแล้วก็อาจสามารถแบ่งแยกสาเหตุออกเป็นสองประ-

ภาพใหญ่ ๆ ได้ คือ ประเภทปัจจัยระยะยาวที่ก่อให้เกิดสถานการณ์ขึ้น ยกตัวอย่าง เป็นต้นว่า ก่อนการปฏิวัติจลาจล มักมีพฤติกรรมต่าง ๆ ทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วรรณคดี และความคิดทางการเมืองและการปกครอง ซึ่งล้วนแล้วแต่สื่อให้เห็นถึงสภาพความกดดัน ความยากลำบาก และความอ่อนแอภายในประเทศที่ต่อมาได้เกิดการปฏิวัติขึ้น แต่สาเหตุประเภทปัจจัยระยะยาวนี้ เพียงแต่ก่อสถานการณ์ขึ้นเท่านั้น และนักประวัติศาสตร์จำต้องสรรหาสาเหตุประเภทปัจจัยระยะสั้นต่อไป ซึ่งปัจจัยชนิดนี้คือพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นโดยตรง ยกตัวอย่าง เป็นต้นว่า ก่อนเกิดสงคราม สถานการณ์ระหว่างประเทศอาจทวีความตึงเครียดขึ้นเรื่อย ๆ แต่วิกฤตการณ์มิได้ระเบิดขึ้น จนกระทั่งมีสาเหตุเฉพาะเรื่อง เช่น การก่อวินาศกรรม หรือการลอบปลงชีวิตของประมุขในประเทศหนึ่ง ประเทศใด ส่วนในอีกกรณีหนึ่ง สถานการณ์ภายในประเทศอาจอ่อนแอจริง แต่การปฏิวัติการจลาจลมิได้เกิดขึ้น จนกระทั่งได้มีการพ่ายแพ้สงครามภายนอก เศรษฐกิจตกต่ำอย่างมากเป็นพิเศษ ความล้มเหลวของรัฐบาลและผู้นำในการเผชิญกับปัญหาเฉพาะหน้า การปลุกปั่นโดยผู้นำทางการเมืองและปัญญาชนฝ่ายตรงกันข้าม และการใช้อำนาจโดยพลการทางการเมืองภายใน ดังนี้ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี นักประวัติศาสตร์จะต้องพิจารณาจัดลำดับความสำคัญและพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของสาเหตุแต่ละข้อ โดยใช้หลักการคล้ายคลึงกับที่ไว้ใช้ในการพิจารณาข้อเท็จจริงชนิดต่าง ๆ มาก่อน การพิจารณาสาเหตุในประวัติศาสตร์นี้มีปัญหาโดยเฉพาะของมันเหมือนกัน ในขั้นแรกภายหลังที่นักประวัติศาสตร์ได้เลือกปัจจัยที่เป็นสาเหตุออกเป็นประเภทระยะยาวและระยะสั้น หรือออกเป็นสาเหตุโดยตรงและสาเหตุประกอบแล้ว ก็จำต้องพิจารณาต่อไปว่า ในบรรดาสาเหตุประเภทปัจจัยระยะสั้นนั้น ข้อใดมีส่วนผลักดันให้เหตุการณ์เกิดขึ้นมากที่สุด เช่น ในระหว่างสาเหตุภายนอกและสาเหตุภายใน ข้อไหนสำคัญกว่ากัน หรือในระหว่างสาเหตุด้วยกัน ข้อไหนเกิดขึ้นโดยเจตนาและโดยอุบัติเหตุ เป็นต้น ซึ่งในการนี้หากนักประวัติศาสตร์ได้เลือกเฟ้นข้อเท็จจริง และพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของข้อเท็จจริงที่เป็นหลักฐานไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ก็อาจสามารถลำดับความสำคัญของสาเหตุต่าง ๆ ได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น นอกเหนือไปจากปัญหาดังกล่าวแล้ว การพิจารณาสาเหตุในประวัติศาสตร์ยังมีความยุ่งยากเป็นพิเศษอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวคือ ปัจจัยตัวบุคคลผู้มีอิทธิพลต่อเหตุการณ์ การหยั่งความสำคัญของปัจจัยนี้ยากลำบากอย่างยิ่ง เพราะความคิดส่วนลึกซึ่งที่สุดของมนุษย์นั้น มักจะไม่ได้รับการบันทึกลงไว้เป็นหลักฐาน อย่างไรก็ตาม มิใช่จะเป็นการสุตวิสัยที่จะคาดคะเนเจตนารมณ์ของบุคคลที่มี

อิทธิพลต่อเหตุการณ์ด้วย ข้อนี้ย่อมอยู่ในขอบเขตของความเป็นไปได้ในแง่จิตวิทยาทั่วไป และในแง่ของหลักฐานเท่าที่มีอยู่เกี่ยวกับบุคคลผู้นั้น และเมื่อเป็นดังนี้ การเสนอสาเหตุใด ๆ ก็ตาม ควรจะต้องอยู่ในขอบเขตของความเป็นไปได้และหลักฐานเท่าที่มีอยู่เช่นกัน ทั้งนี้โดยต้องคำนึงว่าการอธิบายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์นั้นอาจเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงได้เสมอ เมื่อปรากฏข้อเท็จจริงเพิ่มขึ้นหรือเมื่อได้มีความคิดใหม่ที่เฉียบแหลมฉลาดปราดเปรื่องยิ่งขึ้นกว่าเดิม

การที่นักประวัติศาสตร์ได้กำหนดวิธีการของการค้นคว้าและการวิเคราะห์ไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนเช่นที่ได้กล่าวมานี้ นอกจากจะต้องการที่จะทำให้วิชาของตนเป็น “ศาสตร์” ที่เคร่งครัดยิ่งขึ้นแล้ว ก็ต้องการที่จะมีวิธีการอันแน่นอนไว้เพื่ออำนวยความสะดวกดำรงอยู่ในความเที่ยงธรรมนั่นเอง เพราะนักประวัติศาสตร์ก็ไม่ใช่ว่าจะพิเศษมาจากไหน เป็นบุคคลคนหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน มีสติอารมณ์ และถูกบีบบังคับและช่วยวนโดยสิ่งแวดล้อมในสังคมของผู้อื่น เพราะฉะนั้น จึงอาจมีความลำเอียงที่บังเกิดขึ้นจากการเลือกที่รักมักที่ชัง การโกรธเกลียดรังเกียจเดียดฉันท์ และการคล้อยตามความนิยมของปัญญาชนร่วมสมัยอีกด้วย อันความบกพร่องเหล่านี้ปรากฏออกมาในหลายรูปหลายแบบด้วยกัน เช่น นักประวัติศาสตร์บางท่านอาจเห็นว่าแวนแควนแดนกำเนิดของตนดีที่สุดในบรรดาทั้งหมดที่ตนศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมอื่น การเกิดทุนประมุขหรือรัฐบาลของตนจนกระทั่งไม่สามารถยอมรับได้ว่า ผู้นำของประเทศก็เคยทำให้เป็นที่ผิดหวัง เคยล้มเหลว เคยกระทำผิด และเคยนำความพิวามาสู่บ้านเมืองมาบ้างเหมือนกัน ส่วนนักประวัติศาสตร์บางท่านอาจรับเอาทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่ปัญญาชนร่วมสมัยมาเป็นของตน เช่น มองเหตุการณ์ในอดีตว่าเป็นการต่อสู้ระหว่างชนชั้นเพื่อช่วงชิงอำนาจในการผลิตเท่านั้น จนมองไม่เห็นความสำคัญของปัจจัยส่วนบุคคล การเมือง การปกครอง และพลังอำนาจของความรู้สึกนึกคิด ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อเหตุการณ์อยู่เหมือนกัน ความบกพร่องต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ อาจยังผลให้ใช้อารมณ์ตีความหมายของความเป็นจริง ให้เลือกใช้แต่ข้อเท็จจริงและสาเหตุที่เข้าข้างกับฝ่ายตนเท่านั้น ให้เพิกเฉยละเลยต่อข้อเท็จจริง และสาเหตุที่ไม่สนับสนุนทฤษฎีของตน และที่ร้ายที่สุด คือ อาจเป็นผลให้ปลงล้างข้อเท็จจริงแล้วปลอมแปลงเสริมสร้างข้อเท็จจริงขึ้นใหม่ให้คล้องจองกับการตีความหมายเกี่ยวกับอดีตของฝ่ายตนเท่านั้น เป็นต้น

เมื่อนักประวัติศาสตร์ได้ใช้วิธีการที่กำหนดไว้ช่วยขจัด หรืออย่างน้อยก็ควบคุมความบกพร่องที่อาจเกิดขึ้น โดยคำนึงว่าเหตุการณ์ในปัจจุบันได้วิวัฒนาการมาจากเหตุการณ์ทั้งหมดในอดีต เพราะฉะนั้น จึงจำต้องสรรหาข้อเท็จจริงทั้งหลาย คัดเลือกข้อเท็จจริงเหล่านั้นออกเป็นข้อเท็จจริงที่เป็นหลักฐาน โดยตรงต่อเหตุการณ์ และที่เป็นแต่เพียงส่วนประกอบพิสูจน์ความน่าเชื่อถือและลำดับความสำคัญของข้อเท็จจริง ตลอดจนเสนอแนะสาเหตุทั้งหมดที่อาจก่อให้เกิดสถานการณ์ขึ้น แล้วนำผลของวิธีการนี้มาช่วยระบับการตีความหมายของเหตุการณ์ในอดีตด้วยอารมณ์ และพิสูจน์ความเชื่อถือของทฤษฎีทางประวัติศาสตร์แล้ว นักประวัติศาสตร์จึงอาจเริ่มดำเนินงานขั้นสุดท้ายได้ นั่นคือ การเรียบเรียงคำอธิบายที่อาจสนองความกระหายของมนุษย์เราที่อยากจะรู้ว่าเทือกเถาเหล่ากอของตนคือใคร ได้ทำอะไรมาบ้างในอดีต ได้รับรามาพินกับใคร เพื่อเหตุใด มีระบบการเมืองและการปกครอง ระบบสังคม และระบบเศรษฐกิจชนิดใด ตลอดจนมีความรู้สึกนึกคิดทางศาสนา ศิลปะ และวิทยาศาสตร์เช่นไร หรืออีกนัยหนึ่งงานขั้นนี้ของนักประวัติศาสตร์ก็คือ ความเพียรพยายามที่จะฟื้นฟูชีวิตให้แก่อดีตเท่าที่พึงกระทำได้ โดยอาศัยความเข้าใจข้อเท็จจริงและหลักฐานที่เหลือมาจากอดีตนั้นเอง แต่การที่จะสร้างสรรค์งานขั้นนี้ให้ เป็นชั้นเป็นอันชั้นมานั้น ย่อมขึ้นอยู่กับจินตนาการและลีลาการประพันธ์ของนักประวัติศาสตร์แต่ละคน ซึ่งเป็นศิลปะที่สอนกันไม่ได้ ไม่เหมือน "วิธีการของประวัติศาสตร์"

(พ.ศ. 2514)

ประวัติศาสตร์และปรัชญาของตะวันตก

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

โดยทั่วไปการเรียนประวัติศาสตร์ในบ้านเรา มักจะไม่ค่อยได้กล่าวถึงถึงปรัชญาหรือวิธีการของประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่มักจะเรียนในรูปของลำดับเหตุการณ์ หรือไม่มีมีการวิเคราะห์วิจารณ์บ้างเล็กน้อย ดังนั้น เราจึงมีน้อยจะได้พูดถึงประวัติศาสตร์ในแง่ที่ว่าเรียนไปทำไม เรียนเพื่ออะไร และประวัติศาสตร์อื่น ๆ มีจุดประสงค์อย่างไร ทำไมถึงเขียนออกมาอย่างนั้น ดังนั้น ในบทความนี้จึงเป็นการพยายามเขียนเกี่ยวกับปรัชญาประวัติศาสตร์ของฝรั่ง ทั้งนี้เพื่อจะช่วยให้ประกอบแนวความคิดการเรียนของเราในประเทศไทย บทความนี้เก็บใจความส่วนใหญ่มาจากบทความของแฮนส์ ไมเออร์ฮอฟฟ์ (Hans Meyerhoff) เรื่อง **History and Philosophy** ซึ่งพิมพ์อยู่ในหนังสือ **The Philosophy of History in Our Time** (Doubleday Anchor : Garden City, New York : 1959)

ผู้เขียนกล่าวว่าวิชาประวัติศาสตร์นั้นเป็นศิลปะมากกว่าที่จะเป็นศาสตร์ เป็นวิชาที่เก่าแก่โบราณที่สุดวิชาหนึ่งในสมัยอดีตวิชาประวัติศาสตร์มักไม่มีการใช้วิชาปรัชญาเข้ามาช่วยเท่าไร แต่ก็ยังมีนักเขียนบางคน เช่น เฮโรโดตัส หรือเพลโตที่พยายามวางแนวปรัชญาไว้ว่าประวัติศาสตร์นั้นเป็นเสมือนกงล้อที่หมุนรอบ กลับไปกลับมาเป็นวัฏจักร ซึ่งก็กลายเป็นแนวทางการศึกษาและการเขียนประวัติศาสตร์ที่เราเห็นได้จากงานเรื่อง **Pelopponesian War** ของรูซีดิดีส หรือเรื่อง **Rome's Conquest of the Ancient World** ของ โพลีเบียส รวมความแล้วพวกกรีกเหล่านี้ก็ได้คาดคะเนและวางรากฐานปรัชญาความคิดของประวัติศาสตร์ไว้แล้ว และเป็น การมองประวัติศาสตร์ในรูปของความเปลี่ยนแปลงเป็นรูปวงกลม เป็นวงล้อ เป็นต้น

ปรัชญาประวัติศาสตร์มาเริ่มจริงจังด้วยอิทธิพลของชาวฮิวและคริสต์ศาสนา ชาวฮิวได้สร้างความสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้แก่โลกตะวันตก คือ มีจุดหมายแน่นอนว่า 1) ใช้อิทธิพลศาสนาและความเชื่อในการมองประวัติศาสตร์ 2) ศึกษาประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นเครื่องมือที่จะเข้าใจเจตจำนงของพระผู้เป็นเจ้า ดังนั้น พระผู้เป็นเจ้าหรือพระเยซูจึงมีความหมายสำคัญ ในการเป็นรากฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาวฮิวและพวกคริสต์ศาสนา

ในสมัยปลายๆ ของอาณาจักรโรมัน ได้มีการใช้ศาสนาเป็นตัวกำหนดเครื่องมองเครื่องตีความ อย่างเช่น งานของ เซนต์ ออกัสติน เรื่อง **The City of God** ประวัติศาสตร์แบบนี้มองจากทัศนะรากฐานที่ว่า โลกนี้พระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของสร้างขึ้นมา เป็นโลกของประวัติศาสตร์ที่กล่าวคลุมถึงมนุษย์ทั้งโลก เป็นประวัติศาสตร์ “สากล” ไม่ใช่ประวัติศาสตร์เล็กๆ ของท้องถิ่นหรือของสังคมเล็กๆ เช่น ชาติ (ซึ่งเป็นลักษณะของประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมของกรีกและโรมันโบราณก่อนหันไปนับถือคริสต์ศาสนา) ดังนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้พระเจ้าจะมีการเริ่มต้น การพัฒนา จุดจบ พุดง่าย ๆ ก็คือ ประวัติศาสตร์แบบนี้จะมีการเริ่มต้นหรือจุดกำเนิด เมื่อกำเนิดขึ้นมาแล้วก็มีเป้าหมาย มีความเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จากจุดเริ่มต้นไปจนถึงจุดจบ เป็นประวัติศาสตร์ที่มีกระบวนการการเปลี่ยนแปลงเป็นเส้นตรง (linear procession) ต่างกับของกรีกที่เป็นวงกลมหรือวงล้อ (spirals)

นอกจากนี้ประวัติศาสตร์แบบยิวหรือแบบคริสต์ศาสนายังอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์อันหนึ่งอีกด้วย กล่าวคือ ประวัติศาสตร์มิใช่เหตุการณ์อันหนึ่ง แล้วก็ต่อด้วยเหตุการณ์อันหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องกันที่เกิดอยู่ภายใต้กฎบังคับ มิได้เกิดลอยๆ และกฎบังคับนี้ก็คือเจตจำนงของพระเจ้า ดังนั้น ฉากต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ “สากล” แบบนี้ ก็คือเริ่มต้นด้วยสวรรค์ ตามมาด้วยความล้มเหลวของมนุษย์ ตามมาด้วยกำเนิดของพระเยซู และจบลงด้วยการไถ่โทษของพระเจ้า เป็นเจ้า พุดง่าย ๆ ก็คือ เป็นประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ และมนุษย์ ต่อมา มนุษย์เหลวแหลกพระเยซูต้องมาเกิดช่วยชี้แนวทาง และผลที่สุดมนุษย์ก็จะได้รับการไถ่โทษ กลับไปหาพระเจ้า ฉะนั้น ใงานเขียนของ เซนต์ ออกัสติน จึงกล่าวถึงกำเนิดและความล่มจม (Rise and Fall) ของอาณาจักรต่าง ๆ คือ อัสซีเรีย เปอร์เซีย มาเซโดเนีย และโรม

โรมนั้นถือได้ว่าเป็นอาณาจักร “สากล” แห่งแรก การล่มจมของโรมจึงถูกมองเป็นเหตุการณ์ที่สนับสนุนทฤษฎีประวัติศาสตร์แบบคริสต์ศาสนา โرمถูกมองว่าเป็นอาณาจักร “สากล” ขึ้นมา ก็เพราะเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางศาสนา ซึ่งกลายเป็นว่าสมตามคำทำนายของพวกยิวที่ว่าจะมี **City of God** การที่โรมล่มจมลงก็มีการอธิบายว่าเพื่อเป็นผลของชัยชนะของศาสนา และมนุษย์ก็จะหลุดพ้น มีชีวิตนิรันดร์กับพระเจ้า ดังนั้น จุดหมายปลายทางของประวัติศาสตร์ คือ สถานะสุดท้ายของมนุษย์ที่จะได้กลับไปอยู่ร่วมกับพระเจ้า เป็นสถานภาพที่จะอยู่นอกเหนือประวัติศาสตร์ (beyond history) ถ้าจะเอาคำพูดของนักประวัติศาสตร์ปัจจุบันชื่อ

ดังมา คือ อาร์โนลด์ ทอยน์บี ก็จะได้ใจความว่าประวัติศาสตร์ คือ “ภาพของการที่พระผู้เป็นเจ้าสร้างโลกกับมนุษย์ ภาพนี้จะเคลื่อนไปเรื่อยๆ จากจุดกำเนิดคือพระผู้เป็นเจ้า ไปสู่จุดหมายปลายทางคือพระผู้เป็นเจ้าอีก” (History is a vision of God's creation on the move, from its source to God its goal)

ดูเหมือนว่างานเขียนของทอยน์บี เรื่อง **A Study of History** ซึ่งเป็นงานประวัติศาสตร์สำคัญในปัจจุบัน จะสะท้อนหรือเหมือน ๆ กับงานของเซนต์ออกัสตินใน **The City of God** คือ เป็นงานประวัติศาสตร์ที่มองผ่านแว่นตาหรือกฎเกณฑ์ของคริสต์ศาสนา ออกัสตินพยายามให้เหตุผลว่าศาสนาคริสต์ไม่ได้มีส่วนรับผิดชอบต่อการล่มจมของอาณาจักรโรมัน และได้แยกประวัติศาสตร์ออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นประวัติศาสตร์ทางโลก (secular history) อีกส่วนหนึ่งเป็นประวัติศาสตร์ทางศาสนา (sacred history) ส่วนทอยน์บีนั้นก็พยายามปกป้องการแตกสายเสื่อมโทรมของอารยธรรมคริสเตียน (ซึ่งก็หมายถึงอารยธรรมตะวันตกในปัจจุบัน) ทอยน์บีย้ำว่า ประวัติศาสตร์ทางโลกนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ภายใต้อิทธิพลหรือเงาของพระผู้เป็นเจ้า และจะเข้าใจประวัติศาสตร์นี้ได้ก็จะต้องมองจากทัศนะและอุดมการณ์ของศาสนาคริสต์

รวมความแล้วประวัติศาสตร์แบบศาสนา (คริสต์) นี้มีอิทธิพลในโลกตะวันตกเป็นเวลานาน เป็นเวลามากกว่า 1,000 ปี อิทธิพลนี้จะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อถึงยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ซึ่งเป็นยุคที่เริ่มมีการท้าทายอำนาจของศาสนา และยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้จะมีอยู่เป็นเวลา 200—300 ปี และแล้วประวัติศาสตร์ศาสนาก็กลับมาจะมีอิทธิพลอีกในยุคปัจจุบันของเรา (ตะวันตก)

เมื่อพูดถึงยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาจะเห็นได้ว่ามีความพยายามที่จะสลัดอิทธิพลศาสนาออกไป คือ พยายามที่จะไม่มองประวัติศาสตร์โดยผ่านแว่นตาศาสนา ผลงานที่เด่น ๆ ในยุคนี้ก็มีของ แมคเคย์เวลลี และก्यूเซียดินิ ซึ่งมีผลงานที่ส่งอิทธิพลมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 อย่างเช่น วอลแตร์ ซึ่งเป็นนักเขียนฝรั่งเศสที่คัดค้านทฤษฎีประวัติศาสตร์แบบของออกัสติน คนอย่าง ฮูม และกิบบอน ช่วยกันระดมโจมตีประวัติศาสตร์ศาสนาแบบเก่าด้วย ตัวอย่างเช่น หนังสือ **The Decline and Fall of the Roman Empire** ของกิบบอนนั้น ได้พยายามอธิบายว่าอาณาจักรโรมันล่มจมลงเพราะพวกคนป่าและพวกคริสต์ศาสนิกชน ทั้งสองพวกมีส่วนประกอบกันที่ทำให้โรมพินาศ มิใช่ว่าจะกล่าวว่าคนป่าเป็นพวกเดียวที่นำความล่มจมมาให้โรม ดังนั้น กิบบอนก็พยายามแยกประวัติศาสตร์ (History) ออกจากเทววิทยา

(Theology) และ มองประวัติศาสตร์ในแง่ที่เป็นสาขาวิชาอิสระของตัวเองไม่ขึ้นกับใครแม้แต่ปรัชญาทางศาสนา การอธิบายประวัติศาสตร์ก็ใช้หลักเหตุผลไม่ใช่ความเชื่อทางศาสนา

พวกนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ เช่น วอลแตร์และคานท์ ต่างก็มองประวัติศาสตร์ว่าเป็นขบวนการที่มีได้เกิดขึ้น เพราะมีอำนาจลึกลับมหัศจรรย์มาคอยควบคุมบังคับอยู่ วอลแตร์ว่าไม่มี “อำนาจของ พระผู้เป็นเจ้ามาบังคับกิจการของมนุษย์” พุดง่าย ๆ ก็คือไม่เชื่อเวทมนตร์อำนาจลึลับ หรืออิทธิฤทธิ์ นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่นี้จะเยาะเย้ยถากถางนักประวัติศาสตร์รุ่นเก่าที่ว่าอำนาจลึกลับแห่งพระผู้เป็นเจ้าจะตกลงตาลอะไรได้ “ตามที่พระองค์ปรารถนา” นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่อีกคน คือ เฮอเดอร์ กล่าวว่าการประวัติศาสตร์เป็นขบวนการอิสระของตัวเอง “เป็นประวัติศาสตร์แบบธรรมชาติอย่างแท้จริงของพลัง การกระทำ และสัญชาตญาณของมนุษย์แต่ละเวลาและแต่ละสถานที่” นอกจากนี้ ก็ยังมีนักเขียนอีกสองคน คือ เฮเกล และ มาร์กซ์ ซึ่งก็ได้เสนอความคิดทางประวัติศาสตร์ไว้ว่า มนุษย์ไม่อาจจะหนีกาลเวลาไปสู่อาณาจักรแห่งอำนาจนิรันดร์ หรือหนีออกไปสู่ความเชื่อที่อยู่นอกเหนือประวัติศาสตร์ได้ (There is no escape from time into a realm of eternal essences or into a faith beyond history) ซึ่งรวมความแล้ว นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่นี้ได้กลายเป็นผู้บุกเบิก (ผู้มาก่อนกาลเวลา precursors) มีอิทธิพลต่อความคิดทางประวัติศาสตร์ในปัจจุบันเป็นอย่างมาก เป็นกุญแจที่จะเข้าใจปรัชญาของมนุษย์และสังคม และเป็นการสรุปว่าชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ก็คือประวัติศาสตร์ (Man's existence is history หรือ Life and reality are history) นั่นเอง มิใช่เป็นอาณาจักรแห่งพระผู้เป็นเจ้า (City of God) แต่อย่างใด

รวมความแล้วเราก็ได้เห็นนักประวัติศาสตร์มาแล้วในอดีตที่แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นพวกกรีก กลุ่มที่สองเป็นพวกที่ได้รับอิทธิพลคริสต์ศาสนา และกลุ่มที่สามเป็นพวกยุโรปที่ใช้เหตุผล (Reason) เป็นหลักปรัชญา กลุ่มที่สามนี้จะขัดแย้งและวิพากษ์วิจารณ์พวกกลุ่มที่สองเป็นอย่างมาก มีความแตกต่างกันในวิธีเขียนประวัติศาสตร์ (Historiography) คือพวกที่สองใช้ความเชื่อทางศาสนา (faith) แต่พวกที่สามใช้เหตุผลและปรัชญา (Reason and philosophy) ถึงแม้ว่าทั้งสองพวกจะมีความแตกต่างกันมากก็ตาม แต่ทั้งสองพวกก็ยังมิอะไรหลาย ๆ อย่าง

ที่เหมือนกัน เช่น ในกรณีที่สองพวกพุดถึงความสำนึกทางประวัติศาสตร์ (historical consciousness) บางครั้งความคิดของเฮเกลก็คล้ายๆกับของออกัสติน เพียงแต่เฮเกลละทิ้งหลักความเชื่อ (faith) และแปลความหมายของความคิดทางศาสนาเป็นคำพุดที่มีเหตุผลมากขึ้น เช่น Holy Spirit ก็เปลี่ยนเป็น Objective Spirit พุดว่าประวัติศาสตร์มีเหตุมีผลไม่ใช่อำนาจศักดิ์สิทธิ์ เขาพยายามจะอธิบายถึงการสร้างการกระทำในประวัติศาสตร์ด้วยเหตุผล เปลี่ยนคำบางคำ เช่น the sacking of Rome เป็น the storming of the Bastille ประวัติศาสตร์จะเข้าใจได้ดีก็เมื่อเป็นเรื่องของเหตุผล ไม่ใช่ความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ถ้าใช้ objective spirit ช่วย ก็จะทำให้เห็นความจริงของประวัติศาสตร์ และที่สำคัญที่สุดก็คือ ถ้ามนุษย์เข้าใจความจริงทางปรัชญา (Philosophical truth) มนุษย์ก็จะเป็นไทแก่ตนเอง แทนการใช้ความเชื่อทางศาสนา (Religious faith) ที่ทำให้มนุษย์ตกเป็นทาส ดังนั้น ที่ว่าเฮเกลคล้ายๆ กับออกัสติน ก็คือ ใช้เหตุผลแทนความเชื่อทางศาสนา เพื่อที่จะเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

นักเขียนคนอื่น ๆ ในรุ่นของเฮเกลก็เป็นเช่นนี้ ต่างก็เชื่อว่าประวัติศาสตร์มีความหมาย เป็นความหมายที่ทำให้รู้เรื่องราวต่อเนื่องกันของมนุษย์แต่ต้นจนจบ พวกนั้นก็เชื่อว่าประวัติศาสตร์อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์อันหนึ่ง คือ กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล เหตุผลจะเปิดให้เห็นโลกของความจริง และประวัติศาสตร์ก็จะเดินไปสู่ยุคทองในตอนจบ ถือว่าตอนจบนั้นเป็นชัยชนะของเหตุผล (Reason) เป็นการกระโดดไปสู่อิสรภาพ (leap into freedom) กลับไปเอเดนสวรรค์ที่หายไป (Paradise Lost) คืนมา ดังเช่น รัสเซียต้องการสร้างรัฐธรรมชาตินี้หรือรัฐที่มีเหตุมีผล เป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น

สิ่งที่น่าสังเกตของนักประวัติศาสตร์รุ่นที่สามนี้ ก็คือ ความสำนึกทางการเมือง (หรือจะเรียกความสำนึกทางประวัติศาสตร์ก็ได้) กล่าวคือ นักคิดนักเขียนรุ่นนี้พยายามต่อสู้เพื่อสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า ดังนั้น จุดหมายปลายทางของคนพวกนี้ก็คือ อิสรภาพ เสรีภาพ หรือสังคมใหม่ที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ดังนั้น การที่กล่าวว่าพวกนี้แตกต่างกับพวกของออกัสติน ก็ในแง่ที่ว่าจุดหมายปลายทางของพวกนี้เป็นสังคมบนโลกที่ดีแทนที่จะกลับไปหาพระเจ้าเป็นเจ้าอย่างพวกออกัสติน แต่ในขณะเดียวกัน พวกนี้ก็เหมือนพวกออกัสติน คือ มีจุดหมายปลายทางของวิวัฒนาการประวัติศาสตร์เหมือนกัน จะต่างกันก็เพียงคำพุดหรือศัพท์แสงที่ใช้เท่านั้นเอง

นอกจากนี้นักประวัติศาสตร์ที่ใช้เหตุผลและปรัชญาพวกนี้ ยังพยายามขยายใจความต่ออีก คือได้พยายามตั้งคำถามว่า “ประวัติศาสตร์มีความหมายอะไร” หรือ “ประวัติศาสตร์มีความหมายหรือไม่” คำถามและคำตอบแบบนี้ก็เป็นการทำลายความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของอำนาจพระผู้เป็นเจ้า หรืออำนาจลึกลับที่เคยมีมาในยุโรปเป็นเวลานาน พวกนี้พยายามทำให้ประวัติศาสตร์มีเหตุมีผลและทำให้เข้าใจถึงความหมายที่ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของมนุษย์บนโลกนี้เท่านั้น มิใช่เรื่องของจักรวาล เรื่องของฟ้า หรือของสวรรค์ ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่มนุษย์จะเข้าใจได้ ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ยกไปให้เป็นสิทธิ์ขาดของพระเจ้า ดังนั้น มนุษย์ก็เป็นนายของโลก และเป็นนายของประวัติศาสตร์ด้วย เมื่อมนุษย์ปฏิเสธอำนาจลึกลับศักดิ์สิทธิ์มนุษย์ก็จะได้อิสราภาพคืนมา เมื่อมนุษย์เข้าใจธรรมชาติและเข้าใจประวัติศาสตร์ มนุษย์ก็จะไม่ตกเป็นเหยื่อของความมั่งงายและความเชื่อทางศาสนา และในที่สุดมนุษย์ก็จะสร้างอาณาจักรใหม่ของตนได้ และจะมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่เหตุผล และมนุษย์ก็ยังสามารถจะเป็นนายเป็นเจ้าของประวัติศาสตร์ของตัวเอง

หลังจากคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นสมัยของนักประวัติศาสตร์กลุ่มปรัชญา กลุ่มเหตุผลแล้ว เราก็มีนักประวัติศาสตร์กลุ่มที่สี่ขึ้นมา กลุ่มนี้เรียกว่ากลุ่ม Historicism กลุ่มใหม่นี้เปิดศักราชใหม่ขึ้นในวงการประวัติศาสตร์ และดูเหมือนจะเป็นกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์โต้แย้งกลุ่มที่สาม หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นผลของ romantic revolt against enlightenment and rationalism คือ เป็นขบถแบบของพวกโรแมนติคต่อต้านพวกเหตุผล เป็นการตีตัวออกจากทฤษฎีทางปรัชญาของกลุ่มที่สาม ฟรีดริช เมินเนก (Friedrich Meinecke) อธิบายไว้ว่า Historicism “เป็นการปฏิวัติทางจิตใจใหญ่ยิ่งที่สุดของโลกตะวันตก” และได้เสนอว่า มนุษย์จะเข้าใจประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมความเป็นอยู่ ก็ต่อเมื่อรู้ความหมายและผลของ Historicism นักประวัติศาสตร์แบบ Historicism เช่น เฮอเดอร์ ซึ่งเป็นคนสำคัญในยุคหลังต่อจากวอลแตร์ ได้ทำการรณรงค์ต่อต้านวิธีการแบบเหตุผลและปรัชญา (rationalistic and philosophical approach) ว่าพวกเก่าเป็นพวกที่ตื้น ๆ ไม่สามารถจะเข้าใจ “หัวใจความรู้สึก มนุษยชาติ และชีวิต” ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของประวัติศาสตร์ได้ (A historical work like Voltaire, was a shallow distillation of the “heart warmth, humanity and life” that were the essence of history and reality.)

หลักง่าย ๆ ของ Historicism มีอยู่ว่า องค์ประกอบสำคัญของประวัติศาสตร์ ก็คือ ชีวิตมนุษย์ ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จะต้องบรรยายถึงความปั่นป่วน ความไม่แน่นอน โดยกล่าวถึง คน ชาติ วัฒนธรรม ประเพณี สถาบัน เพลง เรื่อง ปรัชญาและความคิด และนักประวัติศาสตร์จะต้องทำงานที่ต่างกับศิลปิน ปรัชญาที่เป็นนามธรรมของนักปรัชญานั้น จะเอามาอธิบายความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ไม่ได้ ดังนั้น ลักษณะพิเศษของประวัติศาสตร์ก็ไม่ใช่เรื่องของกฎเกณฑ์ทั่วไป แต่เป็นเรื่องของรูปแบบต่างๆ เป็นรูปแบบที่แตกต่างกัน เป็นรูปแบบที่ไม่มีวันรู้จบ และก็เป็นรูปแบบที่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา ความหมายของประวัติศาสตร์จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับโครงร่างครอบครัวกาล ไม่ว่าจะเป็แบบเหตุผล ปรัชญา หรือแบบทฤษฎีวิทยาศาสตร์ ความหมายของประวัติศาสตร์อยู่ที่การแสดง ออก บทบาทของมนุษย์แต่ละคน แต่ละสมัย แต่ละวัฒนธรรม และมนุษย์ทุก ๆ คนเป็นตัวเอกในพรมแดนแห่งประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ เช่น รังเกกล่าวว่่า มนุษย์ทุกคน (all of them) are "immediate to God"

กล่าวโดยสรุป Historicism เห็นว่าประวัติศาสตร์ไม่ใช่เรื่องที่มีระบบ ไม่ใช่เรื่องที่มีวิธีการ ไม่ใช่เรื่องที่มีเหตุผล เหตุผลเป็นแนวทางที่เลว และเป็นแนวทางที่ไม่มีทางเข้าถึงเรื่องราวที่ไม่มีเหตุผลที่ฝังซ่อนลึกอยู่ (อันเป็นหัวใจสำคัญของมนุษย์) นักประวัติศาสตร์ เช่น เฮอเดอร์ ว่าหลักสำคัญในประวัติศาสตร์ คือ การเข้าถึงจิตใจ (empathy) ซึ่งหมายความว่าผู้เขียนประวัติศาสตร์จะต้องสร้างความรู้สึกของสมัยชีวิตที่ตนเขียนไว้ให้ได้ นักประวัติศาสตร์ต้องสร้างบุคลิก สถานที่และบรรยากาศของการรบบ่งเมื่อจะเขียนประวัติศาสตร์สงคราม จะต้องสร้าง spirit of the Renaissance เมื่อเขียนถึงสมัย Renaissance นักประวัติศาสตร์ เช่น คอลลิงวูด ซึ่งเป็น historicist สมัยใหม่กล่าวว่า ต้องสร้างประสบการณ์แห่งอดีตให้กลับเข้ามาเป็นความรู้สึกนึกคิดของปัจจุบัน ต้องดึงภาพอดีตมาจากความบังตาคใจ ความเข้าอกเข้าใจ ทั้งนี้เพื่อสร้างชีวิตขึ้นมาใหม่ ต้องทำให้ได้เหมือน ๆ อย่งงานของสตองดัล ใน **The Charterhouse of Parma** หรือตอลสตอยในเรื่อง **War and Peace** คือ ต้องสร้างเงา อากาเรเคลื่อนไหว ความขัดแย้ง ชัยชนะ ภูมิภาค ความยากลำบาก ตัณหา พลังของสังคม ของอดีตแต่ละส่วนขึ้นมาให้ได้ แทนที่จะเป็นการเขียนประวัติศาสตร์เป็นปรัชญาอย่างแห้งแล้งราวกับฝุ่น

ดังนั้น Historicism จึงทำให้ประวัติศาสตร์ดูเสมือนสาขาหนึ่งของวรรณคดี แมกคอลลีย์ กล่าวว่่า "นักประวัติศาสตร์ยิ่งใหญ่ที่แท้จริง ควรจะเอาหลักฐานของ

นักเขียนนวนิยายมาใช้” รังเก แม้จะไม่เห็นด้วยกับคำกล่าวนี้นี้ แต่ก็เชื่อว่านักประวัติศาสตร์จะต้องมีความบันดาลใจ (แม้จะไม่เหมือนกับศิลปิน) โดยสร้างความเป็นบันดาลใจจากข้อมูลที่แท้จริง นำมาถนอมกรองวิพากษ์วิจารณ์ รังเกเป็นนักประวัติศาสตร์ที่สืบทอดิทธิพลมาจากเฮอเดอร์ (และคัตคานเฮเกล) เขากล่าวว่า “สปีริตที่ปรากฏในโลกนี้มีใช้ความคิดธรรมชาติ” เป็นไปไม่ได้ที่จะบังคับชีวิตทางประวัติศาสตร์ที่มีมากมายก่ายกอง ให้เข้าไปอยู่ในวงจำกัดของความคิดนามธรรม ให้ชีวิตมนุษย์จมหายไปในวงวิชาการ (แบบของเฮเกล)

มีข้อพึงสังเกตเกี่ยวกับ Historicism คือ ประวัติศาสตร์แบบนี้ใช้ประสบการณ์ หลักฐานและความบันดาลใจเป็นหลักคล้าย ๆ กับว่ากลับไปหาวิธีการเก่า ๆ ของพวกกรีก เช่น ธูซิดิดีส โพลีเบียส หรือพวกยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา เช่น แมคเคียวเวลล์ และกุยเซียดินี่ แต่ก็ต่างกันตรงที่เลิกใช้วิธีการคาดคะเน (การเดา) มาเป็นการใช้ประสบการณ์และหลักฐานคล้าย ๆ กัน เป็นการปรับปรุงวิธีการของพวกเก่าให้ดีขึ้น มีความพยายามที่จะใช้วิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ เช่น รังเก หรือนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัย หรือบรรดากลุ่มศิษย์ลูกหาแห่งสำนัก Prussian Historical School ซึ่งใช้วิธีการที่ก้าวหน้า (ค้นคว้าปรับปรุง) พวก historicists เหล่านี้สร้างผลงานและความคิดใหม่ๆ ในวงการประวัติศาสตร์ มีการพัฒนาวิธีการเทคนิค มีการทดลอง อ้างอิง ประเมินค่า ค้นหาเอกสาร (เกิดมี impartiality, objectivity, truthfulness of a historical work) และในสมัยนี้เกิดนักประวัติศาสตร์ขึ้นมากมาย เช่น นิบูห์ รังเก ดรอยเซน มอมเซน ซึ่งเป็นคนเยอรมัน ส่วนคนฝรั่งเศสก็มี Taine, Fustel de Coulangue และในอังกฤษก็มีคนอย่างลอร์ดแอกตันและเบอร์รี่ ต่างก็มีความหวังว่าประวัติศาสตร์จะเป็นแขนงหนึ่งของวิชาการที่เป็นวิทยาศาสตร์ มีฐานะเท่าเทียมกับศาสตร์อื่นๆ

รังเกกล่าวว่า “ประวัติศาสตร์เคยได้รับหน้าที่ในการตัดสินอดีต เพื่อสั่งสอนปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ของอนาคต หน้าที่เช่นนี้ประวัติศาสตร์ไม่ต้องการ ประวัติศาสตร์ต้องการแสดงให้เห็นแต่เพียงว่าเกิดอะไรขึ้นจริงๆ (It wants to show only what really happened หรือในภาษาเยอรมันว่า wie es eigentlich gewesen) ซึ่งประโยคสุดท้ายนี้กลายเป็นคำขวัญของการเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ เป็นการสรุปว่าประวัติศาสตร์มิใช่การคาดคะเนแบบปรัชญา หรือเป็นตัวสำรองของงานศิลปะ หรือเป็นความบันเทิงหรือเพื่อศีลธรรม “การเสนอข้อเท็จจริงอย่างเคร่งครัดเป็น... กฎอันสูงสุดของการเขียนประวัติศาสตร์”

รวมความแล้วประวัติศาสตร์แบบ **Historicism** ก็ยังมีอิทธิพลอยู่มากในวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง เพราะแม้จะเชื่อว่าประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ (**Scientific**) แบบศาสตร์แขนงอื่นๆ คนรุ่นต่อจากพวกของรังเกที่กล่าวมาแล้ว ก็เริ่มวิพากษ์วิจารณ์มีปฏิกิริยาต่อต้านแนวความคิดวิทยาศาสตร์ เบิร์กการ์ด ได้แย้งว่า “ประวัติศาสตร์เป็นสาขาวิชาที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ที่สุด แม้ว่าจะเป็นวิชาที่มีคุณค่าที่จะต้องเรียนรู้” หลายๆ คนกลับมีความเห็นว่า วิธีการศึกษาอย่างมีระบบแบบวิทยาศาสตร์เข้ากับประวัติศาสตร์ไม่ได้ เข้ากันไม่ได้เหมือนกับเหตุผลและปรัชญา ดูเหมือนความคิดโต้แย้งเหล่านี้จะเกิดขึ้นในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 19 ในช่วงนั้นได้มีความคิดใหม่ๆ เกิดขึ้น เช่น ทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน หรือจิตวิทยาของฟรอยด์ ทำให้วงการประวัติศาสตร์เริ่มเปลี่ยนความคิดแบบ **Historicism** อย่างเก่ามาเป็นอย่างใหม่ มีนักประวัติศาสตร์ใหม่ๆ เช่น นิตเช เบิร์กซัง วิลเลียม เจมส์ ต่างก็คิดว่าอารมณ์ความคิดที่ไม่แน่นอน (อิทธิพลจากฟรอยด์) คิดถึงผลประโยชน์ของชนชั้น ความเชื่อ อุดมการณ์ (อิทธิพลจากมาร์กซ์) ต่างก็มีอิทธิพลในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ดังนั้น เป้าหมายของความจริง (**objective truth**) แบบเก่า อาจไม่สำคัญเท่าการต่อสู้เพื่อดำรงอยู่ (**struggle for existence** แบบของดาร์วิน)

นักประวัติศาสตร์แบบ **Historicism** รุ่นใหม่ เช่น วิลเฮล์ม ดิลธีช เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่าความรู้เพิ่มขึ้นอยู่กับสภาพของจิตใจและสถานการณ์ที่จะรับรู้ได้ และที่สำคัญที่สุดคือ **Historicism** ถูกเตือนว่า เมื่อกล่าวถึงสัจจะ (**integrity**) ความเป็นกลาง (**impartiality**) เป้าหมาย (**objectivity**) ก็ต้องไม่ลืมว่านักประวัติศาสตร์เองก็มี **subjective, emotional** และ **irrational factors** อยู่ในตัว นักประวัติศาสตร์รุ่นล่าสุดนี้พยายามค้นหาหลักการใหม่ๆ ของประวัติศาสตร์ เป็นหลักการที่ต่างจากหลักปรัชญาหรือหลักวิทยาศาสตร์ มีการเสนอให้ใช้จิตวิทยาแบบใหม่ ซึ่งมีผลตามมาในแง่ที่เกิดการศึกษา เช่น วิชา **phenomenology** (เป็นการศึกษาทางปรัชญาถึงวิวัฒนาการของความคิด หรือศึกษาปรากฏการณ์นามธรรม) **Existentialism** (ซึ่งเป็นปรัชญาของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในปัจจุบัน มีการวิเคราะห์สถานะความเป็นอยู่ของปัจเจกชน เชื่อว่าความเป็นอยู่ความนึกคิดของคน ไม่อาจเข้าใจได้ทะลุปรุโปร่งจากการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ ปรัชญาแบบนี้เน้นสิทธิเสรีภาพและความรับผิดชอบส่วนบุคคล) หรือแม้แต่ทำให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์ของความนึกคิด (**history of ideas**)

ตลอดจนกระทั่งสังคมวิทยา (sociology) นักประวัติศาสตร์แบบ Historicism รุ่นใหม่นี้มีคนเด่นๆ เช่น ริคเกอร์ท โคโรเซ คอลลิงวูด และมานน์ไฮม์

สรุปแล้วเราก็ได้เห็นนักประวัติศาสตร์ในตะวันตกรุ่นต่างๆ นับแต่กรีก นักประวัติศาสตร์แบบคริสต์ศาสนา นักประวัติศาสตร์ Renaissance นักประวัติศาสตร์ศตวรรษที่ 18 พวกปรัชญาและเหตุผล นักประวัติศาสตร์แบบ Historicism ทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ ทั้งหมดนี้เป็นแนวทางที่การเขียนประวัติศาสตร์ของตะวันตก ได้ดำเนินมาแต่ละยุคแต่ละสมัย แฮนส์ ไมเออฮอฟฟ์ผู้เขียนได้เสนอประเด็นปัญหาต่างๆ ไว่ดังต่อไปนี้

1. **เนื้อเรื่อง (subject matter)** เนื้อเรื่องของประวัติศาสตร์มีปัญหามาก เพราะประวัติศาสตร์เป็นเรื่องกว้างใหญ่ยุ่งเหยิงซับซ้อน เป็นเรื่องยากมากที่จะนำมาเขียนด้วยความคิดอันเดียว แล้วปัญหาที่ว่าประวัติศาสตร์คืออะไร ก็เป็นปัญหาที่ตอบยาก เป็นผลจากการบอกเล่าเฉยๆ หรือเป็นคำบรรยายที่มีการตีความ หรือเป็นเพียงวิทยานิพนธ์รับปริญญา หรือเป็นงานใหญ่คลุมจักรวาลอย่างของทอยน์บี หรือเป็นเพียงชีวประวัติของวอชิงตัน หรือเป็นเรื่องของวันที่ลินคอล์นถูกยิงตาย หรือเป็นเพียงเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องระเบียบวัฒนธรรมประเพณี ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ความคิด การเปลี่ยนแปลงของสถาบันต่างๆ

2. **ข้อเท็จจริง (facts)** ข้อเท็จจริงหรือข้อมูลประวัติศาสตร์เป็นของประหลาด มีทั้งเรื่องบุคคล การฆ่าฟัน การรุกราน การปฏิรูปที่ดิน การปฏิวัติ การค้าขาย การแต่งงาน ประกาศ ประเพณี เทคนิคอุตสาหกรรม นวนิยาย ชนชั้น พิธีกรรม-ศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องมากมายก่ายกองตกทอดมาถึงนักประวัติศาสตร์ โดยผ่านมากับความทรงจำ หรือหลักฐานซากโบราณวัตถุ คำบอกเล่า เอกสารตัวเขียน (ไม่ใช่ข้อมูลที่ได้จากการเข้าห้องทดลองวิทยาศาสตร์ หรือทำให้เหตุการณ์เหล่านั้นเกิดขึ้นมาใหม่เพื่อเอาข้อมูล) นักประวัติศาสตร์จะเลือกเฟ้นข้อเท็จจริงเหล่านี้อย่างไร

3. **จุดประสงค์เบื้องต้น (primary aim)** จุดประสงค์ของงานประวัติศาสตร์ คือ การบรรยายเหตุการณ์ตามลักษณะของมันมากกว่าการสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไปมาคลุม ในแง่นี้ประวัติศาสตร์ก็มีส่วนคล้ายงานวรรณคดีมากกว่าเรื่องราวที่เป็นวิทยาศาสตร์

4. **ภาษา (language)** เนื่องจากงานประวัติศาสตร์มีส่วนคล้ายภาษานวนิยาย ปัญหาที่มีอยู่ว่าจะใช้ภาษาอย่างไรในการบรรยายข้อเท็จจริง นักประวัติศาสตร์จะเลือกสรรข้อเท็จจริงมาพูดอย่างไร จึงจะเป็นการแสดงว่าสิ่งนั้นๆ ได้เกิดขึ้นจริง

5. **ข้อเท็จจริง ทฤษฎี การตีความ (facts, theory, interpretation)** ทั้งสามประการนี้เป็นส่วนประกอบที่สัมพันธ์กันในการบรรยายประวัติศาสตร์ สำหรับข้อเท็จจริง เช่น ปี ชื่อ สถานที่ ซึ่งเราเรียนรู้จากโรงเรียนนั้นดูเป็นของง่าย ๆ แต่ก็จะเป็นข้อเท็จจริงที่ปราศจากความหมายถ้าหากไม่มีการตีความ กฎที่สำคัญของนักประวัติศาสตร์ก็คือ จะต้องเสนอข้อเท็จจริงให้ถูกต้องที่สุด แต่ก็ไม่มีการบรรยายบอกเล่าข้อเท็จจริงโดยปราศจากการตีความได้ และก็ไม่มีการตีความโดยปราศจากทฤษฎีเช่นกัน แต่นักประวัติศาสตร์จะทำอย่างไรต่อการเล่าข้อเท็จจริงโดยมีการตีความและมีการใช้ทฤษฎี

6. **วิธีการ (methods)** วิธีการในประวัติศาสตร์เป็นเรื่องคลุมเครือมาก บางคนอาจจะใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ บางคนอาจจะใช้วิธีการของความเข้าใจ ความบังคาลใจ ความนึกคิด วิธีการเหล่านี้ควรจะต้งนำมาใช้ แต่ว่าเราจะเข้าถึงความจริง เช่นว่าลักษณะของบุคคลในประวัติศาสตร์ เข้าถึงสภาพการณ์ที่เกิดเหตุการณ์หนึ่งขึ้น เข้าถึงบรรยากาศของความคิด และเข้าถึงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เราไม่สามารถมองเห็นได้แล้วอย่างไร

7. **คำอธิบาย (explanations)** นักประวัติศาสตร์ก็มีความเชื่อเหมือนคนทั่วไป คือเชื่อว่าเมื่อรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งก็สามารถจะรู้ถึงสาเหตุต่างๆ ได้ แต่สำหรับสาเหตุในประวัติศาสตร์แล้ว เราจะตัดสินใจว่าอะไรเป็นสาเหตุที่แท้จริงได้ เราจะต้องอธิบายถึงสาเหตุที่สาเหตุ เราจะแยกว่าอะไรเป็นสาเหตุที่สำคัญ และอะไรเป็นสาเหตุที่รองลงมา แล้วจะเอาสาเหตุเหล่านั้นมาเรียงลำดับกันอย่างไรในการบรรยายประวัติศาสตร์สาเหตุเหล่านั้น อะไรเป็น objective อะไรเป็น subjective

8. **เสรีภาพ (freedom)** มีความจำเป็นที่จะต้องมีเสรีภาพ ในการบรรยายพฤติกรรมของมนุษย์ แต่ก็มีมีความจำเป็นที่จะต้องมีแนวทางของเสรีภาพนี้ และที่สำคัญก็คือเสรีภาพนี้มีความจำเป็นแค่ไหน ใครเล่าที่จะกล่าวถึงหลักการอันนี้ และอ้างว่างานของตนที่ตนตัดสินใจทำและเขียนไปนั้น ก็เพื่อความสมบูรณ์และถูกต้องเที่ยงตรง

9. **ค่านิยม (values)** ความคิด อุดมการณ์ ความหมายต่าง ๆ มีบทบาทอยู่ในงานประวัติศาสตร์ ถึงแม้ว่านักประวัติศาสตร์จะเห็นพ้องต้องกันในเรื่องข้อเท็จจริง แต่นักประวัติศาสตร์ก็จะตีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับค่านิยมของแต่ละคน แต่ละยุคสมัย แต่ละบรรยากาศ ดังนั้น นักประวัติศาสตร์มักจะหาทางออกด้วยการ

เขียนว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างนี้ และอาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อมีข้อเท็จจริงใหม่ๆ โผล่ขึ้นมา แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ นักประวัติศาสตร์จะมอง (เขียน) อดีตต่างกันตามสมัยและเวลา ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จะหลีกเลี่ยงไม่คำนึงถึงยุคสมัย ชนชั้น และโลกทัศน์ของตนได้หรือ ในเมื่อหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นค่านิยมเหล่านี้ไม่ได้ นักประวัติศาสตร์มีหลักการอะไรที่จะใช้ความรู้สึกและค่านิยมของตนตัดสินพฤติกรรมของผู้อื่นในอดีต และนักประวัติศาสตร์จะอ้างว่าตนเองถูกต้องและมีเป้าหมายที่เที่ยงธรรมอย่างไร หรือว่าจะเป็นเพียงการใช้อิทธิทธิ์ในงานอาชีพของตนเท่านั้น

10. ความหมาย (meaning) จากบทความที่กล่าวมาข้างต้น ความหมายของประวัติศาสตร์ได้จมหายไปกับหลักปรัชญาหรือกฎเกณฑ์ทฤษฎีอันเดียว ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ทำงานเขียนโดยใช้กฎเกณฑ์มากมายหลายอันผสมกัน (a plurality of laws and principles) ดังนั้น ประวัติศาสตร์จึงอาจมีความยุ่งเหยิงขาดหลักที่แน่นอน ประวัติศาสตร์ในปัจจุบันจึงขาดแนวทางอันเดียวที่แน่นอน กลายเป็นว่ามีแนวทางหลายทิศหลายทาง หรืออาจไม่มีทางเลยก็ได้ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันจะสร้างแนวทางและความหมายขึ้นมาได้อย่างไร และจะให้เป็นไปอย่างไร

(พ.ศ. 2517)

ขอบเขตและความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์

แฟรงค์ จี. วิลลิสตัน

หน้ากระดาษอันจำกัด บวกกับความสำคัญของเนื้อเรื่องที่จะบรรยายต่อไปนี้มีใช้บังคับให้ข้าพเจ้าเขียนสั้น ๆ เท่านั้น แต่ยั้งบังคับให้แสดงความชัดเจนและความตรงไปตรงมาทางสติปัญญาอีกด้วย คุณสมบัติเหล่านี้บางทีก็ไม่มีอยู่ในจิตใจของศาสตราจารย์เสียอีกด้วย ข้าพเจ้าพยายามทำให้ได้ตามเงื่อนไขทั้งสองประการนี้ แต่ก็เกรงว่าเพื่อนร่วมงานบางคนจะกล่าวหาว่าข้าพเจ้าข่มวิชาอื่นเกินไป เมื่อข้าพเจ้ากล่าวถึงขอบเขตของประวัติศาสตร์

George Trevelyan นักประวัติศาสตร์ผู้สามารถที่สุดคนหนึ่งในสมัยปัจจุบัน ได้ให้คำจำกัดความของประวัติศาสตร์ไว้หลังจากที่เขาได้ใช้เวลาตลอดชีวิตสำหรับศึกษา สอน และเขียนประวัติศาสตร์ เขาสรุปว่าประวัติศาสตร์เป็นเสมือน “ซีเมนต์ซึ่งทำให้การศึกษาทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับบรรพชนชาติ และความสัมฤทธิ์ของมนุษย์เชื่อมติดต่อกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว” กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ประวัติศาสตร์เป็นสาขาวิชาเดียวในบรรดาวิชาสังคมศาสตร์ทั้งหมด ที่ทำให้วิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันมีมนุษยมีความหมายและเชื่อมโยงติดต่อกัน

Bernheim นักปราชญ์ในทางประวัติศาสตร์วิจารณ์ ได้กำหนดขอบเขตของประวัติศาสตร์ว่าเป็นเรื่องราวของ “วิวัฒนาการอันเกิดจากกิจกรรมส่วนตัวและส่วนรวมของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์สังคม” แต่สำหรับความมุ่งหมายที่ใช้ในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขอเสนอให้ใช้คำจำกัดความซึ่ง เจมส์ ฮาเวย์ โรบินสัน ได้ทำให้แพร่หลาย โรบินสันเป็นนักประวัติศาสตร์อเมริกัน ซึ่งมีอิทธิพลเหนือการสอนประวัติศาสตร์ในสหรัฐอเมริกามากกว่าคนอื่นทั้งหมด เขากล่าวว่าประวัติศาสตร์เป็น “ทุกสิ่งซึ่งเรารู้เกี่ยวกับทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำ ได้คิด ได้หวัง หรือได้รู้สึก”

คำจำกัดความนี้คลุมทุกสาขาวิชาของสังคมศาสตร์ และความหมายที่แท้จริงของประวัติศาสตร์ก็เป็นเช่นนั้น คือ เป็นทุกสิ่งที่คุณได้ทำ ได้คิด ได้หวัง และได้รู้สึก แต่คำจำกัดความนี้ก็นำความจริงที่เกินความจริงมาให้เรา ถึงแม้ว่าเตรียมพร้อมที่จะยอมรับว่าการกระทำ ความหวัง อารมณ์ และความคิดทุกอย่างของมนุษย์รวมกันเข้าเป็นขอบเขตของประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่เราก็ต้องยอมรับกันว่า นัก

ประวัติศาสตร์คงหวังแต่เพียงว่า จะสามารถกล่าวถึงเพียงส่วนเล็กน้อยของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น นักประวัติศาสตร์ต้องรับผิดชอบต่อความคิดและการกระทำของมนุษย์ทั้งหมด แต่เขาก็จำเป็นต้องรับทราบว่าเขาไม่สามารถใช้ความจริงทั้งหมด เขาจะใช้แต่เพียงส่วนที่เล็กน้อยนิดเดียวเท่านั้นเอง

นักประวัติศาสตร์ได้พยายามที่จะเผชิญปัญหายุ่งยากที่กล่าวไว้ข้างบนนี้ แต่ก็ยังแก้ปัญหานี้ไม่ตก ถ้าเราจะใช้คำถามง่าย ๆ ว่าเหตุใดนักประวัติศาสตร์จึงสนใจต่อสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าใคร่ขอเสนอให้เรากลับไปพิจารณาการศึกษานักประวัติศาสตร์กรีกสามคนเพื่อหาคำตอบ ในตอนกลางศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสต์กาล เฮโรโดตัสได้เขียนเรื่องราวของมนุษย์ไว้อย่างละเอียด เขาเลือกเขียนอย่างละเอียดเช่นนั้น ก็เพราะเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุดของคน งานเขียนของเขาซึ่งมีความสำคัญในประวัติศาสตร์มาก ปรากฏว่าเป็นศิลปะในการเล่าเรื่องอย่างดีเยี่ยม และก็ปรากฏว่าเป็นงานนำในการเขียนประวัติศาสตร์ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมายอมรับว่าเป็นหนึ่งมรดกของเขาอยู่ ทั้งนี้ เพราะเฮโรโดตัสได้แสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์นั้น ควรเขียนให้ตรงกับความจริงเท่าที่จะค้นหาความจริงเหล่านั้นได้ และถ้าจะตั้งใจทำเช่นนั้นก็ได้ดังที่เขาพิสูจน์ให้เห็นแล้ว ประวัติศาสตร์ควรจะเป็นวรรณคดีที่ดี แต่ก็ต้องเป็นประวัติศาสตร์ที่ดีไปในตัวด้วย นับแต่สมัยเฮโรโดตัสเป็นต้นมา ย่อมมีนักประวัติศาสตร์ที่ไม่น่าสนใจซึ่งเขียนประวัติศาสตร์อันไม่น่าสนใจมามากมายแล้ว แต่เฮโรโดตัสก็ได้ชี้ให้เห็นว่าความไม่น่าสนใจนั้น เป็นสัญลักษณ์แห่งประวัติศาสตร์ที่ขาดคุณภาพ เฮโรโดตัส ได้ทำประโยชน์ไว้มากมายกว่านี้อีก กล่าวคือ เขาทราบถึงความสำคัญของส่วนประกอบทางภูมิศาสตร์ที่มีต่อมนุษย์และประวัติศาสตร์ของมนุษย์เหล่านั้น อาหารประจำวัน ขนบธรรมเนียม ศาสนา และส่วนอื่น ๆ ของชีวิตมนุษย์ ก็เป็นส่วนหนึ่งของ ประวัติศาสตร์เช่นเดียวกันกับเล่ห์กลในพระราชวังและการสงคราม เราอาจจะกล่าวเพิ่มเติมได้อีกว่าปราชญ์กรีกผู้นี้ เป็นคนแรกที่วาดภาพของการต่อสู้ระหว่างอารยธรรมสองอย่าง ซึ่งมีรากฐานแตกต่างกัน คือ อารยธรรมกรีกและเปอร์เซีย สำหรับพวกเราซึ่งกำลังเฝ้าดูและมีส่วนร่วมในการต่อสู้ระหว่างสังคมอิสระและสังคมนวมอำนาจเช่นนั้น ประวัติศาสตร์จึงเป็นวิชาที่ทันกาลสมัยอยู่เสมอ

นักประวัติศาสตร์กรีกคนที่สอง คือ ฐูซิดิดิส (Thucydides) ผู้เขียนถึงการรบใหญ่อีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องสงครามเพโลโพนีสเขียน ผู้ประพันธ์เรื่องนี้มิใช่แต่เขียนอย่างน่าอ่านเท่านั้น แต่เขายังกำหนดให้ตนเองและนักประวัติศาสตร์อื่น ๆ

ปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง ในอันที่จะต้องสอบสวนข้อมูลให้แน่นอนและถูกต้องเสียก่อน พร้อมทั้งมั่นใจว่าได้ใช้เรื่องราวซึ่งมีเหตุผลต่อกัน และใช้รายละเอียดต่าง ๆ เพื่อขยายความเคลื่อนไหวอันยิ่งใหญ่นี้ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น รัชชิตติสได้ทำประโยชน์ให้แก่ประวัติศาสตร์มากกว่านี้ เขาทราบเรื่องราวของการต่อสู้ที่ชาวเอเธนส์ทำมานั้น เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อีก ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องให้ความรู้ที่ถูกต้องและชัดเจนแก่ผู้อ่านว่า เรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอย่างไร เพื่อจะให้คนเข้าใจเหตุการณ์ในสมัยปัจจุบันได้ถูกต้อง นี่เป็นการใช้ประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องในทัศนะของรัชชิตติส

นักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์แห่งโลกทางภาคตะวันตกผู้วางรากฐานสำหรับวิชานี้เป็นคนที่สาม คือ โพลีเบียส (Polybius) ซึ่งเขียนในศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล ทุกวันนี้ไม่ค่อยมีคนอ่านประวัติศาสตร์ที่เขาเขียนก็คนนัก แต่เขาก็ได้ทำบุญคุณให้แก่โลกโดยการชี้ว่า ประวัติศาสตร์ที่แท้จริงนั้นไม่ใช่เพียงเปิดเผยความจริงที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่จะเปิดเผยความจริงในลักษณะที่จะช่วยให้คนได้รับประโยชน์จากการอ่านเรื่องราวในสมัยโบราณด้วย ประวัติศาสตร์เป็นตำราใหญ่ซึ่งผู้อ่านที่ฉลาดจะสามารถกลั่นกรองเอาความคิดอ่านที่จำเป็นออกมา เพื่อวางแผนทางการปฏิบัติงานในสมัยปัจจุบัน และวางแผนงานและปฏิบัติตามแผนงานอย่างมีสติปัญญาเพื่ออนาคต

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์มากกว่าสองพันปีมาแล้ว ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่านักประวัติศาสตร์ทั้งหมดได้ปฏิบัติตามจุดมุ่งหมายเหล่านั้น นักประวัติศาสตร์หลายคนพยายามทำตามแต่ไม่สำเร็จ เพราะการทำตามวาทะของปราชญ์ต้นตำรับนั้น ต้องอาศัยคุณวุฒิอันเหนือไปกว่าความตั้งใจดีเท่านั้น มันเป็นงานซึ่งต้องอาศัยคุณวุฒิสอง ซึ่งคนหลายคนลองทำ แต่ก็มีน้อยคนที่ทำตามได้ บางคนเขียนประวัติศาสตร์ที่มีคุณภาพต่ำแต่ว่าเขียนได้ดีอย่างน่าชม บางคนก็เขียนอย่างไม่น่าอ่านจนไม่น่าให้อภัย แต่ที่ทำไปเช่นนั้นเพราะต้องการรักษาความเที่ยงตรงทางประวัติศาสตร์ บางคนก็ลืมหือละเลยต่อจุดหมายอันสูงสุดอย่างหนึ่งของนักประวัติศาสตร์ คือ ความซื่อสัตย์และความเที่ยงตรง และบางคนก็ถึงกับใช้ประวัติศาสตร์เพื่อจุดหมายปลายทางฝ่ายต่ำ ลัทธิชาตินิยมอันขมขื่นซึ่งทำลายตนเองในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 20 จะมีอำนาจเพื่อความชั่วร้ายไม่ได้ ถ้านักประวัติศาสตร์ไม่บิดเบือนประวัติศาสตร์เพื่อส่งเสริมลัทธิชาตินิยมจนเกินขอบเขต ถึงแม้ว่าจิตใจของคนจะมุ่งต่อสงครามก็จริง นักประวัติศาสตร์ก็มีส่วนส่งเสริมให้คนสนใจต่อ

การสงครามยิ่งขึ้น โดยแสดงเรื่องราวในประวัติศาสตร์ของชาติตนอย่างลำเอียง นี้เป็นลักษณะอันสำคัญของนักประวัติศาสตร์ผู้เขียนอย่างจะฉานที่สุด และเป็นที่ยอมรับมากที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 19

โพลีเบียสได้เตือนเราตั้งสองพันปีมาแล้วว่า ถ้าผู้ใดจะเป็นนักประวัติศาสตร์ ผู้หนึ่งจะต้องไม่นึกถึงความคิดเห็นส่วนตัว เช่น ความรักพวกเดียวกัน และความเกลียดชังศัตรู เป็นต้น ถ้าเราหยิบยกความจริงออกจากประวัติศาสตร์เสียอย่างเดียว สิ่งที่เหลืออยู่ก็มีแต่ “นิทานอันไม่ก่อให้เกิดประโยชน์” เท่านั้น คำกล่าวนี้อาจกล่าวไว้ได้ดีและกล้าหาญ แต่ปัญหาซึ่งนักประวัติศาสตร์ที่ชื่อตรงจะต้องปลุกปล้ำนั้นมิใช่ปัญหาที่ปัญหาเดียวเท่านั้น เราจะกำหนดได้อย่างไรว่าอะไรเป็นความจริง เราจะกำหนดว่าอะไรจริงมากอะไรจริงน้อยได้อย่างไร เราจะกำหนดอย่างไรว่าจะเอาความจริงอะไรมาเขียน และจะละเว้นไม่เขียนความจริงอะไรในการประมวลขั้นสุดท้าย เหตุใดนักประวัติศาสตร์ซึ่งได้รับการฝึกฝนเป็นอย่างดีและเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์อย่างเห็นได้ชัด จึงมีความเห็นไม่ตรงกันว่ามีเรื่องอะไรเกิดขึ้น เหตุใดนักประวัติศาสตร์เหล่านั้นยิ่งแสดงความเห็นขัดแย้งกันบ่อยขึ้นและรุนแรงขึ้น เมื่อพิจารณาถึงความหมายของเหตุการณ์เหล่านั้น เราพอจะเข้าใจได้ว่า เหตุใดการลงความเห็นให้ตรงกันว่าจะอะไรเป็นต้นเหตุที่แท้จริงของความพินาศของคณะก๊กมินตั๋งในประเทศจีน จึงเป็นของลำบาก แต่การลงความเห็นให้ตรงกันในเรื่องต้นเหตุแห่งความล้มจมของจักรวรรดิอัสซีเรีย เมื่อ 2,600 ปีมาแล้วนั้นไม่สู้จะยากนัก เพราะในกรณีหลังนี้ได้มีผู้รวบรวมความจริงที่มีเหตุผลตรงกัน แยกความจริงเหล่านั้นออกเป็นหมวดหมู่ และเปิดเผยความจริงเหล่านั้นเพื่อการศึกษาทางประวัติศาสตร์แล้ว ถึงกระนั้นเราก็ได้พบความจริงว่า ไม่มีประวัติศาสตร์เล่มใดที่ถูกต้องสมบูรณ์จนถึงกับว่าจะแก้ไขอีกไม่ได้แล้ว

อาร์โนลด์ ทอยน์บี ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับปัญหานี้ในตอนต้นของหนังสือประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ของเขา เขาเตือนไว้ว่าประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นนั้นนั้นถูกวางรูปและกำหนดเขตไว้ด้วยความโน้มเอียง ซึ่งมีอิทธิพลสูงในกาลสมัยและสถานที่ของผู้เขียนประวัติศาสตร์ ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 เราสนใจเป็นอย่างยิ่งในเรื่องเศรษฐกิจ การขยายลัทธิประชาธิปไตย และการใช้ความรู้จากวิทยาศาสตร์ซึ่งกำลังขยายตัว สิ่งเหล่านี้ได้แสดงอิทธิพลและกำลังมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งเห็นอการเข้าหาปัญหาประวัติศาสตร์และการคัดเลือกเนื้อเรื่องในประวัติศาสตร์ด้วย การตรวจสอบประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษก่อนอย่างลวก ๆ ก็จะทำให้ความแจ่ม

แจ่มในข้อนี้ได้ทุกประการ เรามักจะลืมไปว่า อิทธิพลรุนแรงในตอนต้นของลัทธิ มาร์กซิสม์นั้น เป็นเรื่องของความพยายามในการที่จะเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ด้วยความมั่นใจว่า การพิจารณาปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญอย่างใหญ่หลวงของชีวิตมนุษย์ เรามีนักประวัติศาสตร์สาขา “มหาบุรุษ” นักประวัติศาสตร์สาขานี้มองเห็นว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของมหาบุรุษ ซึ่งได้แก่ ผู้ทำลายอันโหดร้าย เสมือนยักษ์มาร หรือรัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ หรือนักคิดชั้นเยี่ยม เรามีนักประวัติศาสตร์สำนักการเมืองผู้มองเห็นประวัติศาสตร์เป็นเรื่องการเมืองในอดีต ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มีสิ่งหนึ่งที่สื่อให้เห็นความไม่คงเส้นคงวาและความไม่เป็นผู้ใหญ่ ตามที่เป็นจริงแล้ว นักประวัติศาสตร์สาขาต่าง ๆ ได้อำนวยประโยชน์แก่เราไปตามแง่ของเขา โดยทำให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์ส่วนรวมได้ดี ความหวาดกลัวภัยคอมมิวนิสต์ในปัจจุบันไม่ควรจะบดบังความจริงจากเรา ว่านักประวัติศาสตร์ผู้ยึดถือลัทธินี้ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับอดีตที่ใหม่และสำคัญแก่เรา ถึงแม้ว่าการให้ความรู้นั้นจะทำให้เขาบิดเบือนข้อความที่เห็นให้ชัดเจนลงไปบ้าง

เป็นการแน่นอนเหลือเกินที่ความสนใจซึ่งมีอิทธิพลสูงในอนาคต จะชักนำให้มนุษย์หันมาพิจารณาและแปลความหมายของอดีตใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยเสาะหาข้อความใหม่ ๆ สด ๆ และมีหลักฐานดีจากข้อเท็จจริงเก่าในอดีตของมนุษย์ มนุษย์จะต้องถามปัญหาซ้ำ ๆ กับคำถามของคนอื่น ๆ คือ ถามว่าชีวิตของคนในอดีตนั้นเป็นเช่นใด เหตุการณ์ในปัจจุบันคลี่คลายจากอดีตได้อย่างไร ทั้งนี้เพราะมนุษย์สามารถค้นพบความเที่ยงตรง และความหมายจากเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตบ้างไม่มากก็น้อย เหตุการณ์ในปัจจุบันนั้นผ่านไปอย่างรวดเร็ว ส่วนอนาคตนั้นทำนายไม่ถูกและไม่มีทางทราบได้ แต่อดีตเป็นสิ่งที่หยุดนิ่งและจบลงแล้ว แม้ว่ามันจะเป็นเรื่องที่จบลงด้วยความตายก็ตาม นอกเหนือไปกว่านี้ ความกระหายเก่าแก่ของมนุษย์ในอันที่จะลัดับญาติของตนเองจากอดีต ความกระหายที่จะเรียนเรื่องราวบุรุษและชีวิตของท่านเหล่านั้น ซึ่งเมื่อก่อนนี้เป็นชีวิตจริง ๆ เหมือนกับชีวิตของเราในปัจจุบันนี้ สิ่งนี้เพียงอย่างเดียวเท่านั้นก็พอเพียงที่จะแสดงให้เห็นอมตภาพของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา แรงดันและความกระหายอันนี้จะทำให้คนกลับเอาความจริงจากอดีต เพื่อนำทางและชักจูงการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เราต้องสร้างหลักประกันว่าภาพของอดีตนั้นจะต้องเที่ยงตรงและเข้าใจได้ ทั้งนี้เพื่อทำให้มนุษยชาติดำรงอยู่ต่อไป ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จึงต้องเสนอข้อเท็จจริงอย่างแม่นยำจากความไม่แน่นอนอันน่าเวียนศีรษะในสมัยนี้

ข้าพเจ้าขอป้องกันการตำหนิบทความเรื่องนี้อย่างหนึ่ง ข้าพเจ้ากำหนดขอบเขตของประวัติศาสตร์ไว้อย่างกว้างขวางจนคลุมมนุษย์ชาติทั่วจักรวาล แต่เมื่ออภิปรายไปแล้ว ข้าพเจ้ากลับวางเขตจำกัดไว้แค่นักประวัติศาสตร์ของโลกภาคตะวันตกเท่านั้น ชาติอื่นก็มีวิธีเขียนประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน ข้อนี้เป็นความจริงที่ไม่ต้องเถียงกัน และประวัติศาสตร์ชาติอื่นก็ได้เพิ่มพูนแก่ประวัติศาสตร์โลกอย่างมากมาเกินกว่าที่คนทั้งหลายทราบกันอยู่ ไม่มีชนชาติใดที่จะมีจิตใจเป็นนักประวัติศาสตร์เกินกว่าชาวจีน ชาวจีนได้ยึดมั่นในการศึกษาเรื่องราวของอดีตมากจนไม่มีชนชาติใดเสมอเหมือน โครงสร้างของสังคมจีน มีรากฐานในอดีตอย่างลึกซึ้งซึ่งไม่มีวัฒนธรรมของชาติใดเหมือน ประเทศจีนมียอดนักประวัติศาสตร์ เช่น Ssu-Ma Chien ผู้สร้างแนวการเขียนประวัติศาสตร์มากกว่าสองพันปีแล้ว งานของเขามีหลักฐานประกอบพอที่จะใช้ได้ทันสมัยปัจจุบัน ถ้าได้รับการแก้ไขเพียงเล็กน้อย Ssu-Ma Chien และผู้ทำงานสืบต่อจากเขาเป็นเวลานาน ได้รวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไว้มากจนหาที่เปรียบมิได้ หลักฐานเป็นจำนวนมากสูญหายหรือถูกทำลายไป แต่ส่วนที่เหลือก็ยังเป็นกองโตจนน่าตกใจ เป็นที่น่าเสียดายที่หลักฐานแทบทั้งหมด ยังไม่ได้ถ่ายถอดเป็นภาษาอื่น และคนชาติอื่นๆ น้อยคนนักที่จะอ่านต้นฉบับได้ แม้แต่ **Historical Record** ซึ่งเป็นงานของปราชญ์ Ssu-Ma Chien เองก็แปลเป็นภาษาฝรั่งเศสเป็นบางส่วนเท่านั้น และยังไม่ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษเลย

แม้แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของจีนซึ่งมีอยู่มากมาย เรายังไม่รู้จักนักประวัติศาสตร์โลก ยิ่งรู้จักประวัติศาสตร์ซึ่งเขียนด้วยภาษาของชาติเล็กๆ น้อยลงไปอีก แต่เวลานั้นนักประวัติศาสตร์ตะวันตกบางคนก็กำลังศึกษาภาษาเขียนของชาติต่างๆ ทุกชาติในโลก ถึงกระนั้นก็ดี นักประวัติศาสตร์ของประเทศเหล่านี้ เช่น ประเทศไทย เป็นต้น ย่อมมีความรับผิดชอบที่จะต้องสอนประวัติศาสตร์ตะวันตกและประวัติศาสตร์โลกให้แก่คนในชาติของตน และในขณะที่เดียวกัน ก็ควรพยายามเรียบเรียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติตนเป็นภาษาที่แพร่หลายในโลกสักหนึ่งภาษา

ตัวอย่างของประวัติศาสตร์จีนที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ควรจะเป็นเครื่องเตือนใจของนักประวัติศาสตร์ ผู้สำนักในหน้าที่ของตนได้อย่างดี นักประวัติศาสตร์จีนก็เหมือนกันกับ โพลีเบียส คือ เขาเขียนประวัติศาสตร์เป็นตำราใหญ่เพื่อให้คนในปัจจุบันถือเป็นเยี่ยงอย่างและเพื่อให้เป็นแนวทางในการวางแผนงานในอนาคต แต่

นักประวัติศาสตร์จีนใช้ประวัติศาสตร์ในแง่นี้ โดยทำให้ส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์เลื่อนรางไปบ้าง สำหรับประวัติศาสตร์จีนนั้น การเน้นความสำคัญของเหตุการณ์ก็ดี การคัดเล็อกเนื้อเรื่องก็ดี ไม่ได้สื่อให้เห็นว่านักประวัติศาสตร์จีนพยายามจะบรรยายภาพในอดีตให้ถูกต้อง และทั่วถึงทุกส่วนทุกตอน แต่เป็นการเขียนขึ้นเพื่อทำให้เกิดศรัทธาอันมั่นคงต่อปรัชญาของขงจื้อตลอดกาล ความหมายว่าอดีตจะต้องชี้ให้เห็นความจริง และใช้เป็นเหตุผลเพื่อแสดงว่าสถาบัน สังคม และการเมืองในปัจจุบันเป็นสิ่งที่ดีแล้ว เมื่อนักประวัติศาสตร์วางหลักขั้นต้นว่า โลกในปัจจุบันจะอำนวยประโยชน์อย่างสูงสุด ถ้าดำเนินไปในแนวเดียวกับอดีตอันเป็นอุดมคติ นักประวัติศาสตร์จึงมีหน้าที่ที่เพียงจะสร้างเรื่องราวในอดีตให้กลมกลืนและสนับสนุนการกระทำในปัจจุบันเท่านั้น

แต่ก็ยังมียกเว้นที่น่าชมเชย คือ มีคนซึ่งคัดค้านการตั้งหลักการเขียนประวัติศาสตร์เช่นนั้น คนเหล่านี้ยืนยันว่านักประวัติศาสตร์มีภาระที่จะต้องเขียนเรื่องราวของอดีตตามที่เกิดขึ้นจริง ๆ ถึงแม้ว่าการกระทำเช่นนั้นจะนำความมัวหมองมาสู่ขงจื้อบ้าง แต่คนเหล่านี้ก็ไม่มีใครเห็นด้วย และเวลานี้นักประวัติศาสตร์ผู้ทำตามหน้าที่ที่กำลังสร้างและบรรยายอดีตของชาวจีนขึ้นใหม่ เพื่อให้กลมกลืนกับลัทธิของมาร์กซ์ในปัจจุบัน เหมือนกับที่บรรพบุรุษของเขาได้เคยสร้างประวัติศาสตร์เพื่อประโยชน์ในชีวิตของท่านมาแล้ว นี่เป็นภาพที่ไม่น่าชื่นชมนัก ข้าพเจ้าหวังอย่างเต็มเปี่ยมว่า เมื่อเราทราบประวัติศาสตร์จีนมากขึ้น เราจะสามารถสร้างเรื่องราวที่แตกต่างไปจากนี้ ตัวอย่างอันนี้ควรจะเป็นเครื่องเตือนสติแก่นักอ่านและนักเขียนประวัติศาสตร์ว่าอนาคตกรรมของบุคคลที่มักจะใช้วิธีการแพศยาสามานย์ โดยนำเอาประวัติศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือของสังคมในทางที่ไม่เป็นกุศลนั้นจะเป็นเช่นใด

(พ.ศ. 2499)

การใช้และความสามารถที่ใช้ ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

สุกิจ นิมมานเหมินท์

ดร. วิลลิสตัน ได้อุตส่าห์ค้นคว้าคำนิยามต่าง ๆ ของคำว่า “ประวัติศาสตร์” มาบรรยายโดยละเอียดจากคำของผู้รู้หลักนักปราชญ์เรื่องนามต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณมาถึงคำของท่าน เจมส์ ฮาร์วี โรบินสัน และท่านอาร์โนลด์ ทอยน์บี นักประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบันนี้ หน้าที่ของข้าพเจ้าต่อไปก็คือ จะเล่าถึงเรื่อง “การใช้และความสามารถที่จะใช้ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย” ต่อไป

ก่อนใด ๆ หมดข้าพเจ้าขอย้ำว่า อันคำว่า **ประวัติศาสตร์** ในภาษาไทยเรานั้น เป็นคำที่ได้มาจากภาษาสันสกฤตจาก **ประวัติ** และ **ศาสตร์** มารวมกันเป็นคำผสม เป็นคำใหม่เพิ่งบัญญัติขึ้นมาเมื่อไม่กี่ปีนี้เอง แต่ก่อนร้อนชะไรมาอะไรที่เกี่ยวข้องกับวิชานี้เราก็มักอุปโลกน์เข้าเป็นเรื่องพงศาวดารไปหมด และท่านที่เคยชินกับภาษาทางมัธยมประเทศบ้าง ก็พอจะจับเค้าได้ว่าเพลงมาจากคำว่า “วงศ์” สมทบกับคำว่า “อวดาร” และคำ “อวดาร” นี้หากปรากฏในทีใดแล้ว ย่อมแสดงว่าต้องมีอะไรเกี่ยวกับการแบ่งภาคของพระเป็นเจ้ามาจตุปฏิสนธิในมนุษย์โลกของเรา ซึ่งความจริงก็ถูกแล้ว เพราะตามทฤษฎีเทวราชของชาวอินเดียยั้น เมื่อพูดถึงพระมหากษัตริย์หรือมหาราชแล้ว ถึงแม้พระองค์จะอุบัติมาในโลกโดยประการใดหรือจะเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติโดยวิธีใดก็ตาม ย่อมจะมีอะไรติดตัวเป็นเชื้อของ “เทวราช” เป็นผู้แทนของพระเป็นเจ้าบนพื้นโลกนี้เสมอ ดังนั้น อะไร ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศไทยนี้ ซึ่งเคยได้รับวัฒนธรรมและขนบประเพณีอินเดียผ่านประเทศเขมรเข้ามาในต้นศตวรรษที่ 15 แห่งคริสต์ศักราชแล้ว ก็มักเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชกิจจานุกิจ พระราชกรณียกิจ และเหตุการณ์อื่น ๆ รอบ ๆ องค์พระราชธา มากกว่าที่จะเกี่ยวกับประชาชนคนไทยอันเป็นแต่เพียงพสกนิกรของท่านเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เองกระมัง ถึงมีผู้บัญญัติตั้งคำ “ประวัติศาสตร์” ขึ้นเพื่อจะเปลี่ยนแนวคิดที่ล้าสมัยอันมุ่งต่อเรื่องของพระราชธาแต่สิ่งเดียว ตั้งคำที่ว่า “พงศาวดาร” ได้บังไว้ ให้มีความหมายไปในทางที่กว้างใหญ่ไพศาลสมกับกาลสมัยจริง ๆ

ปัญหาสำคัญอีกข้อหนึ่งซึ่ง ดร. วิลลิสตัน ได้ยกขึ้นมากล่าว ก็คือ ผลงานของนักประวัติศาสตร์จีนผู้ลือนามตั้งแต่ครั้งสมัยแผ่นดินฮั่น (ฮั่นมู่ตี้) ผู้มีนามว่า สุม่าเซียง ซึ่งคนไทยควรจะสนใจกันบ้าง ข้าพเจ้าคิดว่าจะเป็นการดีเหมือนกัน ถ้าข้าพเจ้าจะขยายข้อความเกี่ยวกับผู้คงแก่เรียนคนนี้ให้กว้างขวางขึ้นอีกสักหน่อย เพราะอาจเป็นประโยชน์และเป็นอุทาหรณ์อันดีงามสำหรับนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทยในอนาคตที่จะทำการค้นคว้ารวบรวมเรียบเรียงประวัติศาสตร์ของชาติของตนขึ้น และจะได้ระมัดระวังคำตกเตื่อนที่ ดร. วิลลิสตัน ได้เตือนในบทความบทก่อนนี้ถึง “อนาคตกรรมของบุคคลที่มักจะใช้วิธีการแบบแพศยาสามัญ โดยนำเอาประวัติศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือของรัฐบาลหรือของสังคมในทางที่ไม่เป็นกุศล”

ข้าพเจ้าขอยืมคำของศาสตราจารย์ ซี. ซี. วัง แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบียมาเล่าสู่ท่านฟังถึงสุม่าเซียงคนนี้ “มาตราว่าสุม่าเซียงผู้หนึ่งจะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้คิดแต่งเรื่อง สัจ (หรืออ่านตามสำเนียงแต่จี้ว่า ซื่อกั) ซึ่งแปลว่า “หลักฐานตามประวัติศาสตร์” ก็ดี แต่ก็ต้องยอมรับว่าอันที่จริงงานนี้เป็นงานริเริ่มของสุม่าถ้า พ่อของสุม่าเซียงอีกทีหนึ่ง เพียงแต่จากเรื่องราวซึ่งเกี่ยวกับชีวิตของสุม่าเซียงอันไม่สู้กระຈ้างนักก็พอจะทราบคร่าว ๆ ได้ว่า เขารับปากคำกับพ่อก่อนที่พ่อจะตายว่าเขาจะต้องรวบรวมเรื่องราว “หลักฐานประวัติศาสตร์” ให้สำเร็จรูปให้จงได้ ความชำนาญที่ได้จากการทำงานร่วมกับบิดามาแล้ว และการที่สุม่าเซียงเคยท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ มาก่อนนั้น ย่อมเป็นประโยชน์ในงานนี้ไม่น้อยเลย ดาราสัจนี้ ก็คือประวัติศาสตร์ทั่วไปตั้งแต่แรกเริ่มเดิมทีของชนชาติจีนสืบเนื่องลงมาจนถึงสมัยนั้นนั่นเอง จึงนับว่าดาราสัจนี้เป็นของใหม่สำหรับครั้งกระโน้นมาก เพราะได้จัดเลือกสรรปันส่วนไว้เหมาะสมพอดี เช่น บางส่วนพรรณนาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แผ่นดินต่าง ๆ เรียงตามศักราชลงมา มีบานแผนกและภาพเส้นโยงประกอบอย่างถี่ถ้วนและรวมไปถึง 7 หมวดที่อธิบายถึงด้านสถาบัน และภาวะเศรษฐกิจของประเทศจีนสมัยกระโน้นด้วย ส่วนสำคัญอย่างยอดเยี่ยมขึ้นไปอีกก็คือตอนที่เกี่ยวกับชีวประวัติ ซึ่งมีปริมาณถึง 100 บทในจำนวนทั้งสิ้น 120 บท ตอนแรกมีชีวประวัติอันเกี่ยวกับบรรดา “กษัตริย์ชาติราชตระกูล” ของจีน และเรื่องราวของประจันตสามนตรัฐน้อยใหญ่เวลานั้น ต่อจากนั้นก็มิประวัติของผู้ที่มีใ้ได้อุบัติมาในราชตระกูล แต่ก็ได้บรรลุอมตภาพยิ่งกว่าราชตระกูลอีก เช่น มหาศาสดาขงจื้อ เป็นต้น ถัดนั้นลงมาถึงที่สุด ก็มีชีวประวัติของคนต่าง ๆ เรียงกันมาเป็นประเภทตามศักราชเสียด้วย ประเภทต่าง ๆ นั้นจำแนกดังนี้ ประเภทพวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตบ้าง ประเภทข้าราชการ

ที่ประกอบการคอร์รัปชันหรือเรียกตามจีนว่า ชุนนางกังฉิน บ้าง ประเภทศาสตาศา
พยาศาสตร์เกี่ยวกับโหราศาสตร์ วิชาโหราศาสตร์ ฤกษ์ยามาที่ ลัทธิขงจื๊อ ฯลฯ”

ถ้าเอาด้านของไทยมาเปรียบเทียบกับของจีนทางด้านนี้แล้ว ต้องยอมรับว่า
ไทยเราออกจะด้อยมากสักหน่อย เพราะทางเรื่องพยานหลักฐานและเอกสารทาง
ประวัติศาสตร์เท่าที่นักศึกษของเราจะค้นคว้าได้นั้น นับได้ว่ามีน้อยนักทีเดียว
จริงอยู่เป็นที่แน่ใจกันว่าครั้งหนึ่งเราก็เคยมีตำนานนั้น พงศาวดารนี้ที่พระสงฆ์องค์
เจ้าผู้คงแก่เรียน และพวกพราหมณ์ประจำราชสำนัก ได้เรียบเรียงรวบรวมกันไว้อยู่
บ้าง แต่พม่าเข้าศึกที่ยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) นั้นคงจะ
ได้ทำงานสงครามอย่างรอบคอบละเอียดลออเหลือเกิน จึงสามารถทำลายล้างเผา
ผลาญบรรดาสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับกุลบุตรชั้นหลังที่จะค้นคว้าว่า
บรรพบุรุษของตนได้ทำอะไรมาแล้วบ้างให้สาบสูญไม่เหลือหลงเหลือ แต่นั่นแหละ
พวกเราไม่ควรจะทำตัวเป็นคนใจอ่อนท้อแท้หมดหวังจนเกินไปนัก ข้าพเจ้าเชื่อว่า
ในประเทศข้างเคียงเราก็ดี และในบางประเทศทางยุโรปที่เคยติดต่อกับเรามาแต่ครั้ง
ก่อนโน้นก็ดี คงจะมีหลักฐานรายงาน จดหมายโต้ตอบและเอกสารอื่น ๆ ตกค้าง
ตามหอหลวง และสถานที่รวบรวมเรื่องราว โบราณคดีต่าง ๆ เหลืออยู่เป็นแน่ที่กำลัง
คอยให้นักค้นคว้าไทยไปศึกษาเลือกคัดมาไว้ต่อไป

งานต่าง ๆ ที่ท่านผู้รู้ฝ่ายไทยที่ได้รวบรวมขีดเขียนลอกคัดขึ้นมาก็มีไม่น้อย
เช่น งานของท่านเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็ดี ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ก็ดี ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ดี ของ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ดี ของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค)
ก็ดี ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ดี และของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
และของท่านที่มีชีวิตอยู่ เช่น พระองค์เจ้าธานีวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
และท่านผู้อื่นอีกก็ดี ที่ได้เป็นผู้นำทางให้กุลบุตรไทยทั้งหลายได้มีวัตถุประสงค์
สำหรับจะเลือกเฟ้นคัดเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้

เป็นความจริงที่ทราบกันอยู่แล้วว่าคนไทยที่ได้รับการศึกษาดีแล้ว ไม่ว่าจะใน
สมัยไหนก็ตาม ย่อมรู้จักคุณค่าของการนำเอาประวัติศาสตร์มาใช้ให้เป็นประโยชน์
กับงานของตนเสมอ ดูแต่กรณีพระเจ้าขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัยเป็นอุทาหรณ์
ก็ได้ การที่ท่านผู้นี้ชอบจารึกอะไรต่อมิอะไรบนแผ่นดินแผ่นผาก็ดี หรือการที่ให้
เอากระดิ่งไปแขวนไว้ที่ประตูพระราชวังเพื่อให้โอกาสบรรดา “ไพร่ฟ้าหน้าปก” ที่
“เจ็บท้องข้องใจ” อะไรกับใครที่ไหนเมื่อไรมา จะได้มาตีกระดิ่งร้องฎีกากับ

พ่อขุนฯ ได้ทุกเมื่อนั้น พระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้คงจะได้อ่านประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งเมาริยวงศ์ในประเทศอินเดียมาแล้วเป็นอย่างดี เพราะสิ่งที่พ่อขุนฯ ได้จัดให้ทำไปนั้น ปรากฏแน่ชัดแล้วว่าพระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้เคยทำมาแล้วก่อนพ่อขุนฯ ของเราถึง 1,500 กว่าปีเสียอีก นโยบายอันเกี่ยวกับการต่างประเทศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ดี หรือคำประกาศให้พลเมืองเลิกศาสนาได้ตามใจชอบของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ดี ย่อมแสดงให้เห็นว่าการอยู่ร่วมทางแนวคิด ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชนำมาปฏิบัติตั้งแต่ครั้งกระโน้น ก็เป็นที่ชื่นชมทราบในบรรดาภคัตริย์ไทยที่ได้กล่าวพระนามมาแล้วเป็นอย่างดี

การที่จะให้ประชาชนคนไทยทั้งหลายได้มีหนังสือประวัติศาสตร์ของชาติไทยก็ดี ของชาติอื่น ๆ ก็ดี สำหรับศึกษาหาความรู้มาสู่ตนนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นภารกิจ เป็นหน้าที่ของนักคิดนักเขียนไทยเราทั้งหลาย มากกว่าที่จะตั้งหน้าตั้งตาคอยแต่จะยืมจุมกคนต่างประเทศเขาเสมอไป เมื่อไม่นานมานี้ ระหว่างที่ข้าพเจ้ากำลังเดินทางอยู่ในต่างประเทศ ได้ทราบข่าวรัฐบาลไทยได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งสำหรับรวบรวมเรียบเรียงประวัติศาสตร์ชาติไทยเป็นทางราชการ แต่ก็ยังเป็นการยากที่จะทราบได้แน่นอนว่า เมื่อไรงานชิ้นนี้จะได้มาปรากฏต่อประชาชนที่กำลังกระหายอยากรู้อยากทราบเรื่องของชาติของตนมาก ๆ สหายปากคระนองของข้าพเจ้าคนหนึ่งได้ทำนายไว้ว่า คณะกรรมการนี้คงจะใช้เวลาเรียบเรียงประวัติศาสตร์เล่มนี้ ไม่น้อยไปกว่าที่อะคะเดมีฝรั่งเศสได้ใช้ไปในการเรียบเรียง **ไวยากรณ์ฝรั่งเศสฉบับของสถาบันนั้น** เป็นแน่

ในบรรดาหนังสือต่าง ๆ ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพยายามสะสมเลือกคัดมาจัดพิมพ์เป็นเล่มขึ้นก็ด้วยความปรีชาสามารถและลำบากยากยิ่ง ประดุงงานของวีรบุรุษกรีกเฮอรัคลิส กล่าวคือ หนังสือชุด **ประชุมพงสาวดาร** ซึ่งรวมทั้งหมดมีกว่าร้อยเล่มแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือเหล่านี้แหละเป็นเสมือนบ่อเงินบ่อทองที่นักเขียนและนักศึกษไทยสมควรจะได้หยิบยกนำเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นต่อไปได้ แต่ก็ไม่ควรจะขอตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมเล็กน้อยว่า โดยเฉพาะพวกที่ออกมาโดยตรงจากภาษาต่างประเทศนั้น อย่างน้อยก็ควรจะนำไปเปรียบเทียบกับต้นฉบับทุกคราวไปที่อ้างอิงถึง เพื่อจะป้องกันมิให้ส่วนที่แปลผิดใจความคลาดเคลื่อนจากต้นฉบับเดิมยังคงค้างอยู่ต่อไป

ข้อบกพร่องซึ่งคนไทยที่เป็นนักเขียนมักมีติดตัวอย่างหนึ่งนั้น ก็คือ การ **“เทิดทูนตัวบุคคล”** อย่างชนิดที่พูดกันว่าแค้นไปเลย ความจริงคุณสมบัติอันนี้ก็เป็น

ของดีเหมือนกัน แต่ก็ไม่เสมอไปนักในทางด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ และการที่ เราจะบูชาเคารพนับถือท่านผู้เขียนผู้แต่งเหล่านั้นสักเพียงไรก็ตาม ก็ไม่ควรที่จะทำ ให้เรากลายเป็น “ตาสีตามัว” ให้ลุ่มหลงจนลืมนึกเห็นข้อบกพร่องหรือข้อคลาดเคลื่อน ผิดพลาดบางประการ อันเป็นของธรรมดาที่สุดที่เกิดจากการสันนิษฐาน ในเมื่อ หลักฐานประกอบการพิจารณาขณะนั้นยังมีไม่เพียงพอ ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าถูกท่านนัก เขียนผู้คงแก่เรียนผู้หนึ่งเล่นงานสาตเสียดเสียดยอกมาย เพราะข้าพเจ้าเกิดสงสัยใน ข้ออ้างของสมเด็จพระยาดำรง ฯ ที่ว่านครไชยศรีนั้นเป็นที่เดียวกับกรุงศรี- วิชัยเมืองโบราณนั่นเอง ดังจะเห็นได้ว่า แม้แต่ราชทินนามของสมุหเทศาภิบาล ผู้ สำเร็จราชการมณฑลนครไชยศรีท่านหนึ่งก็มีอยู่ว่า “เจ้าพระยาศรีวิชัยชนินทร์ ปฐม- นครินทร์วิบูลย์ศักดิ์ นิตยสวามิภักดีรามาริบัติ ศรีมณฑลทิลากิการวิสิษฐธรรมสุจริต- กฤตัญญุการ พิริยแรงหาญราษฎร์ชน ไสภณสุนทรารุทรวงศ์ บรมราชประสงคฺลลิตธิ ปฏิบัติ พุทธาสิริรัตนสรณธาดา อุดมอาชวาทศาสตร์ อภัยพิริยปรากฏมพาหุ” เวลา นั้นนักปราชญ์ต่าง ๆ ก็เห็นพ้องกันว่า อาณาจักรศรีวิชัยนั้นมีราชธานีอยู่แถวเมือง ปาเลมบังบนเกาะสุมาตรานั่นเอง เมื่อไม่นานมานี้ข้าพเจ้าก็ยังได้ยินข่าวว่ามีพระ ภิกษุนักเทศน์สมัยใหม่ ชันสมณศักดิ์คงแก่เรียนท่านหนึ่ง กำลังพยายามจะแสดง ให้เห็นว่า เมืองไชยานั้นแหละเป็นที่ตั้งของกรุงศรีวิชัย ข้าพเจ้าเองก็กระหายที่จะ ทราบว่า การค้นคว้าของท่านผู้นี้ได้ก้าวหน้าไปถึงไหนแล้ว

มีผู้รู้และผู้พูดพูดกันมาก ว่างานวิถิตารต่าง ๆ ของรัฐบาลที่แล้ว ๆ มาหลาย รัฐบาลรวมเกือบสี่ยุคศตวรรษนั้น มักเป็นเพราะรัฐบาลนั้น ๆ จะเป็นด้วยจงใจหรือ ไม่จงใจก็ตาม ได้หันหลังหรือหลับหูหลับตาให้วิชาประวัติศาสตร์ หรือไม่เคยคิด เคยฝันที่จะนำเอาวิชาประวัติศาสตร์มาใช้เป็นแว่นแก้วส่องดูการดำเนินกิจการและ รัฐประศาสนนโยบายด้านต่าง ๆ เสียให้ดี เป็นต้นว่า ถ้าผู้ปกครองประเทศคราวนั้น ได้ ศึกษาถึงเหตุการณ์ในประเทศอัฟกานิสถาน เมื่อพระเจ้าอามันนูลาห์เสรีจันวัต ีพระนครจากการทัศนจารในยุโรปมาแล้ว ก็เกิดคลั่งไคล้ไหลหลงบังคับให้ราษฎร ชาวมุสลิมทั้งชายหญิงรับเอาการแต่งกายแบบอัสตดงคตเข้ามา จนเป็นเหตุให้ต้องเสีย ราชบัลลังก์นั้นแล้ว การที่จะบังคับเคี้ยวเช็ญเรื่องเครื่องแต่งกายแบบฝืนใจราษฎร อาจจะไม่ต้องขึ้นในประเทศนี้เลยก็ได้

ข้าพเจ้าเองก็เคยจำได้ว่า ครั้งหนึ่งมีเจ้าหน้าที่ศึกษาธิการบางคนได้ยื่นแสดง ความคิดความเห็นต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเวลานั้นว่า ควรจะดำเนิ การอย่างนั้นอย่างนี้กับชาวมลายู โดยเฉพาะเรื่องปอเนาะ และเรื่องชนบทประเพณี

ของท้องถิ่นนั้น ครั้งนั้นท่านรัฐมนตรีได้ถามความเห็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็บันทึกให้ไปว่า “ถ้าอยากจะเสียดินแดนภาคใต้ไม่เฉพาะแต่ที่นายพลโตโยกให้ แต่จะให้กินเลยไปถึงของเดิมที่เป็นสมบัติของเรามากแล้ว ไม่มีวิธีใดจะดีไปกว่าที่จะรับทำตามข้อเสนอแนะ” แล้วเรื่องนั้นก็เป็นอย่างนั้นไป เรื่องแบบนี้ถ้าต้องการจะขุดขึ้นมามากเท่าใด ๆ ก็คงพอจะทำได้ แต่เท่าที่สาธกมาแต่เท่านี้ก็น่าจะเพียงพอแล้ว

มีคำถามๆหนึ่งซึ่งมีผู้ถามข้าพเจ้าบ่อยๆ ว่าทำไมคนไทยเราจึงไม่นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศของตนเพื่อให้ชาวต่างประเทศได้รู้ได้อ่านบ้างเล่า เหตุผลที่นักเขียนไทยเราไม่ทำกันนั้นข้าพเจ้าคิดว่าหาไม่ยากนักดอก แต่นางเวอร์จิเนีย ทอมป์สัน ผู้แต่งเรื่อง **Thailand: The New Siam** ได้ให้เหตุผลของนางไว้ว่าเป็นเพราะ “คนไทยนั้นไม่เคยใช้วิธีพิจารณาตามเหตุผลมาก่อนเลย มีหน้าซำยังไม่เคยมีความสะดุ้งใจและโอกาสจะเผยแพร่เรื่องของตนเสียอีก” ข้าพเจ้าเองไม่มีความเห็นในคำของนางคนนี้ แต่มีความเห็นว่าที่ไทยไม่ทำก็เพราะ

1. คนไทยนั้นโดยนิสัยแล้วก็เป็นคนชอบถ่อมตัวไม่ชอบโอ้อวดและไม่ชอบการโฆษณาว่าตนนั้นดีกว่าชาติอื่น ๆ ซึ่งเป็นการผิดกับคนจีนมากในข้อนี้ คนไทยนั้นก็ต้องอยู่กับคนที่สนิทกันแล้ว จึงจะเป็นกันเองได้ หากมีอะไรขาดตกบกพร่องก็นำมาเล่าสู่กันฟัง แต่แล้วก็ไม่ต้องการที่จะเห็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ของตนเกิดเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นมา เพราะเกรงจะถูกหาว่าสาวไส้ให้กากิน

2. คนไทยคนใดก็ดีเพียงแต่ถูกสงสัยว่า เป็นผู้แพร่หรือนำอะไรที่ไม่บังควรไปเล่าให้ชนต่างด้าวชาวต่างแดนฟังแล้ว ก็มักจะถูกรังเกียจในสังคมระหว่างไทยกันเอง และบางครั้งบางคราวรัฐบาลไทยก็มักจะแสดงปฏิกิริยาไม่พอใจในเมื่อคนไทยคนหนึ่งคนใด นำเอาเรื่องที่เห็นว่าไม่สมควรเสียเกียรติประเทศชาติไปเล่าหรือไปตีพิมพ์ให้คนต่างชาติอ่าน

ภยากติ คือ ความกลัวที่จะถูกสังคมไทยตั้งข้อรังเกียจ และกลักรัฐบาลจะใช้ความกดดันกับตนในภายหน้า นั้นแหละเป็นเหตุใหญ่หลวงที่จะทำให้นักเขียนไทยเข็ดขามรำลึกกันไปหมดก็ได้ อีกประการหนึ่ง การที่ขาดความขำขันขำมุกที่จะทำให้ภาษาต่างประเทศให้คล่องก็เป็นอุปสรรคอีกอันหนึ่ง ที่ทำให้งานของนักเขียนไทยไม่ค่อยปรากฏในบทความที่ดีพิมพ์นอกประเทศไทยเท่าใดนัก

ดังนั้น ขณะนี้เราก็คงทำได้แต่เพียงหวังว่าประชาชนคนไทยก็ดี ผู้มีอำนาจ
ก็ดี คงจะมีความเปิดเผยให้มากขึ้น และเข้าใจถึงความหมายตามแนวคิดแบบ
ประชาธิปไตย ดีพอที่จะปล่อยให้คนไทยได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมโต้แย้งในชุมนุม
ต่าง ๆ และเปิดโอกาสให้ได้เรียบเรียงเรื่องราวที่เกี่ยวกับบ้านเกิดเมืองนอนของตน
ได้เต็มที่ เพื่อที่ประเทศไทยเราจะได้เป็นที่รู้จักดีขึ้นทางนอกประเทศของเรายิ่งขึ้น
สมกับที่เราเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติกับเขาด้วยประเทศหนึ่ง

(พ.ศ. 2499)

วิชาประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ไทย

ขจร สุขพานิช

ขอบเขตและความมุ่งหมายของประวัติศาสตร์ เป็นปาฐกถาของ ดร. แฟรงค์ จี. วิลลิสตัน กล่าวไว้ที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2499 แต่เรายังหาอ่านได้จากหนังสือสังกมศาสตร์กับประเทศไทย ปาฐกถาเรื่องนี้ ดร. วิลลิสตันกล่าวจากทัศนะตะวันตก โดยระบุนักประวัติศาสตร์โบราณของโลกตะวันตก เช่น เฮโรโดตัส, ทรูซิดิดิส, โพลีเบียส ฯลฯ โดยมีใ้ระบุเรื่องราวใกล้ตัวเราให้พอเห็นแนวที่จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ด้วยเหตุนี้เราจึงยังโชคที่ได้ฟัง (และได้อ่าน) ปาฐกถาของ ฯพณฯ สุกิจ นิมมานเหมินท์ ด้วย ในเรื่อง “การใช้และความสามารถที่จะใช้ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย” จากปาฐกถาเรื่องนี้ ฯพณฯ สุกิจ ได้ชี้แจงให้เห็นว่า คำว่า **ประวัติศาสตร์** เป็นคำใหม่ บัญญัติขึ้นใช้แทนคำพงศาวดาร ซึ่งเป็นเรื่องราวของสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต่อจากนั้น ฯพณฯ สุกิจ จึงระบุนามของนักประวัติศาสตร์โบราณทางโลกตะวันออกใกล้ตัวเรา คือ **สุมาเชียง (Ssu-Ma-Chien)** ผู้แต่งหนังสือสี่จี (Shih-chih) คือเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจีนโบราณราว 130 บท ครั้นแล้วท่านก็ระบุนามของนักประวัติศาสตร์ไทย เริ่มแต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ผู้แต่ง **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ 4** รัชกาลแรก พระยาประชาธิปไตยจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ผู้แต่ง **พงศาวดารโยนก** และพระนามเจ้านายไทย 3 องค์ คือ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรมพระนารายณ์ประพันธ์พงศ์ และกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ฯพณฯ สุกิจ นิมมานเหมินท์ ได้จบปาฐกถาครั้งนั้นด้วยคำแหลมคมตามเคย คือด้วยคำกล่าวของนักประวัติศาสตร์สตรีชาวอเมริกันเวอร์จิเนีย ทอมป์สัน ที่ว่าทำไมคนไทยเราจึงไม่นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศของตนให้ชาวต่างประเทศได้รู้ได้อ่านบ้าง และคำตอบของนาง คือ เพราะคนไทยนั้นไม่เคยใช้วิธีพิจารณาตามเหตุผลมาก่อน ฯพณฯ สุกิจ เสนอความเห็นของท่านในตอนท้ายว่า “งานวิชาการต่าง ๆ ของรัฐบาลที่แล้ว ๆ มา... มักเป็นเพราะรัฐบาลนั้น ๆ จะเป็นด้วยจงใจหรือไม่จงใจก็ตาม ได้หันหลังหรือหลบหลับตาให้วิชาประวัติศาสตร์...”

ต่อจาก พ.ศ. 2499 ปาฐกถาหรือเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ก็เริ่มมีมากขึ้น ทั้งในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง เช่น พม่า สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ ไต้หวัน และฮ่องกง โดยเฉพาะในการประชุมหรือสัมมนาของนักประวัติศาสตร์ แต่บทความในทางวิชาการที่เด่นและพอจะหาอ่านได้ง่ายเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง **History and Historiography** ของ ดร. โกศล สีนชวนนท์ พิมพ์ไว้ใน **ชุมนุมนิพนธ์** เพื่อถวายพระเกียรติแด่ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศ์ประพันธ์ เมื่อ พ.ศ. 2506 บทความของ ดร. โกศล ข้าราชการหนุ่มแห่งกระทรวงการต่างประเทศบทนี้ นับเป็นบทความที่มีคุณค่าในวิชาประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง เพราะผู้เขียนได้แสดงทัศนะต่างๆ ของประวัติศาสตร์ ในแง่ปรัชญาแห่งวิชาการ คือ ทัศนะทางการเมือง ทัศนะทางเศรษฐกิจและสังคม และการตีความสำคัญของเหตุการณ์ตามทัศนะนั้นๆ ดร. โกศล จบบทความด้วยข้อความว่า “เมื่อมนุษย์มุ่งพัฒนาตนเองทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าเดิม ความสำคัญของประวัติศาสตร์ตามทัศนะทางเศรษฐกิจและสังคมก็มีมากขึ้น จนเริ่มจะแทนที่ทัศนะทางการเมืองซึ่งเป็นของเดิม”

ตามปกติ ผู้มีความรู้และพื้นเดิมทางวิชาการมาก เมื่อจะพูดหรือเขียนอะไรก็มักจะถือว่า ผู้ฟังผู้อ่านย่อมมีพื้นความรู้อย่างดีมาแล้ว บทความ 3 เรื่องนี้ก็เช่นกัน นักศึกษาคนใดจะอ่านเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือทั้ง 3 เรื่อง จะได้รับประโยชน์ไม่เท่ากัน ผู้เขียนเชื่อว่า นักศึกษาจะได้รับประโยชน์จากเรื่องของ วพณา สุกิจ มากกว่าเพื่อน เพราะท่านเขียนเรื่องไกลตัวเรา การระบุนามและพระนามของนักประวัติศาสตร์ในเมืองไทย ก็เป็นชื่อที่เราเคยรู้เคยผ่านงานของท่านมาแล้ว ส่วนบทความของ ดร. วิลลิสตัน เป็นเรื่องไกลตัวเราออกไป และผลงานของนักประวัติศาสตร์โบราณที่ท่านระบุไว้ก็ห่างหูห่างตาของเราออกไปมาก แต่เรื่องของ ดร. โกศล ดูจะยากที่สุด เพราะท่านผู้เขียน เขียนจากทัศนะนักปรัชญาในวิชาประวัติศาสตร์ โดยแยกแยะ “ข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์” ออกจาก “การตีความหมายของนักประวัติศาสตร์จากข้อเท็จจริงนั้น” ดร. โกศล ยกตัวอย่างที่แยบยลว่า ข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ผู้จารึกศิลารามคำแหงเลือกคัดแต่เรื่องราวซึ่งตนเชื่อว่าเป็นเรื่องดีมีมงคล และต้องการให้คนรุ่นหลังได้ระลึกถึงสุโขทัยตามภาพที่ตนเลือกคัดแล้ว จึงมีการพรรณนาแต่สิ่งดีงามของยุคสุโขทัยให้เราไว้ในศิลาจารึกนั้น อันที่จริงเรื่องการสงครามซึ่งยุคสุโขทัยดำเนินต่อเขมรและต่อมลายู มาปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในชั้นหลังตามหลักฐานจีน ถ้านักประวัติศาสตร์สุโขทัยจะ

จารึกให้ไว้ด้วยในหลักฐานคำแห่ง พวกเราคนรุ่นหลัง ก็จะไม่เสื่อมด้อยถอยนิยมรัชสมัยนั้นแม้แต่น้อย แต่เพราะหลักฐานคำแห่งมิได้จารึกเรื่องสงครามไว้ ข้อเขียนของ ดร. โกลด์จึงมีความหมายเด่นชัด คือ ประวัติศาสตร์ก็คือเรื่องราวที่นักประวัติศาสตร์ได้เลือกคัดข้อเท็จจริงมาเรียบเรียงขึ้นตามอุดมคติของตน คำของ ดร. โกลด์มีว่าดังนี้ “The historian without his facts is groundless and futile, the facts without their historian are dead and meaningless.” การแยกคน คือ นักประวัติศาสตร์ ออกจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (คือ ข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์) จึงสมบูรณ์ไปไม่ได้

ในบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนใคร่เสนอวิชาประวัติศาสตร์ที่สอนกันในวิทยาลัยต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกา และสรุปด้วยเรื่องประวัติศาสตร์ไทย เท่าที่มีการสอนกันตามโรงเรียนและที่ยังมิได้มีการสอน การที่ต้องนำวิชาประวัติศาสตร์ที่มีการสอนกันในต่างประเทศมากไว้ในเรื่องนี้ ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบแนวโน้มทั้งหมดว่า เขาสอนอะไรเกี่ยวกับวิชานี้ในโรงเรียนและวิทยาลัยของเขา แล้วเมื่อหันมาพิจารณาเปรียบเทียบกับของเรา ผู้อ่านจะได้ทัศนะกว้างขวางขึ้น

วิชาประวัติศาสตร์ มีแบ่งไว้เป็น 2 สมัย คือ สมัยก่อน พ.ศ. 2433 และ สมัยหลัง พ.ศ. 2433 ที่ว่าตามหนังสือชื่อ **การสอนวิชาประวัติศาสตร์ (Teaching of History)** ของ ศาสตราจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ เฮนรี จอห์นสัน แห่งวิทยาลัยการศึกษามหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ท่านผู้นี้เป็น ครูของครู ในวิชานี้มานาน และหนังสือเล่มนี้ของท่านก็ตีพิมพ์มาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2458 และเมื่อท่านให้ตีพิมพ์ใหม่เมื่อ พ.ศ. 2483 ท่านก็ยังรักษาโครงรูปของเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่

เหตุใดท่านจึงยึด พ.ศ. 2433 เป็นเกณฑ์แยกสมัยการสอนวิชาประวัติศาสตร์สังเกตดูจากข้อความในหนังสือนี้ ท่านกล่าวว่า สหรัฐอเมริกาและอังกฤษล้าหลังประเทศเยอรมนี ฝรั่งเศส และประเทศอื่นๆ ในทวีปยุโรปในการสอนวิชาประวัติศาสตร์ จนถึง พ.ศ. 2433 แล้วจึงค่อยๆ เขยิบขึ้นหน้าเรื่อยมาจนปัจจุบัน พ.ศ. 2433 จึงมีความสำคัญสำหรับสหรัฐอเมริกาในการสอนวิชานี้ตามวิทยาลัยของเขา

ในสมัยก่อน พ.ศ. 2433 ประเทศเยอรมนีดูจะออกหน้าประเทศอื่นๆ ในการสอนวิชาประวัติศาสตร์ และนามของนักประวัติศาสตร์เยอรมัน คือ รังเก ดูจะ

เป็นนามที่ได้รับการยกย่องแพร่หลาย รังเก¹ เป็นครูสอนประวัติศาสตร์ในโรงเรียนชั้นมัธยมตอนปลาย และได้เขียนทฤษฎีการสอนของท่านขึ้นจนมีผู้ยึดเป็นหลักมาจนทุกวันนี้ ทฤษฎีนั้นสรุปด้วยคำสองสามคำว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นจริง” (What had actually occurred หรือ wie es eigentlich gewesen) เป็นเกณฑ์ยึดเหนี่ยวในวิชาประวัติศาสตร์ ก่อนที่ทฤษฎีนี้จะได้รับความนิยมแพร่หลาย มีผู้นิยมหนังสือของกิบบอนเรื่อง **The Decline and Fall of the Roman Empire** ว่าเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่ดีที่สุด แต่เมื่อมาใช้ทฤษฎีของรังเกเป็นเกณฑ์วินิจฉัยแล้ว หนังสือของกิบบอนก็เป็นหนังสือที่มีคุณค่าไปในทางวรรณคดี คือ ใช้ภาษาไพเราะเพราะพริ้ง ยิ่งกว่าจะเป็นหนังสือทางประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม ผู้นิยมหนังสือประวัติศาสตร์เพราะมีคุณค่าทางวรรณคดีเป็นเกณฑ์ ก็ยังมีอยู่มาก เช่น หนังสือใกล้ตัวเรา คือ **ประวัติศาสตร์พม่า** ของฮาร์วีย์ (Harvey) เมื่อท่านเขียนถึงสมัยพุกามเป็นราชธานี ท่านใช้ถ้อยคำให้เกิดภาพพจน์ อ่าน่าสนุกเพลิดเพลินกว่าหนังสือของฮอลล์ (Hall) ซึ่งใช้สิ่งที่เกิดขึ้นจริงเป็นเรื่องราวในการเขียน หนังสือของฮอลล์จึงอ่านแล้วไม่เกิดความขมขื่น ทั้ง ๆ ที่ท่านระมัดระวังในเรื่องหลักฐานข้อเท็จจริงมากกว่า

ในสมัยแรกที่มีการสอนประวัติศาสตร์เยอรมนีเป็นวิชาในโรงเรียน ท่านผู้แต่งชื่อ **Wimpheling** ใช้แต่งเป็นภาษาลาติน หนังสือของท่านตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2048 (ในแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ 2 ก่อนโปรตุเกสจะเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา 5 ปี) ติดตามด้วยตำราภาษาลาตินของ **Vives** ชาวสเปนผู้ซึ่งเน้นความสำคัญของวิชาภูมิศาสตร์ว่าต้องควบคู่ไปกับการสอนประวัติศาสตร์ ต่อจากประเทศทั้ง 2 นี้แล้ว ในระยะต่อมาอังกฤษก็เริ่มใช้วิชาประวัติศาสตร์ในการสอนเด็กนักเรียนเพื่อให้เกิดความรักชาติ เป็นการเตรียมตัวเพื่อกระทำสงครามทางเรือกับสเปนดังที่เรียกกันว่า

¹ Ranke, Leopold von (พ.ศ. 2338—2429) เกิดเมื่อ พ.ศ. 2338 ในแคว้น Thirungia ศึกษาวรรณคดีโบราณที่เบอร์ลิน และเข้ารับราชการเป็นครูสามัญเมื่อ พ.ศ. 2361 เมื่อทำการสอนวิชาประวัติศาสตร์อยู่ในโรงเรียน รังเกเขียนวิจารณ์ตำราประวัติศาสตร์ของเดิมจนเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการสนใจเลื่อมใส และแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์ในวิชาที่ประจำมหาวิทยาลัยเบอร์ลิน รังเกสอนอยู่ในมหาวิทยาลัยเบอร์ลินกว่า 50 ปี ตรวจค้นเอกสารต่างๆ ในหลายประเทศ และได้เขียนเป็นตำราขึ้นไว้มาก เมื่อรังเกถึงแก่กรรมอายุได้ 91 ปี ได้รับการยกย่องเป็นนักประวัติศาสตร์คนแรกในวิชาการที่แสวงหาความจริงเป็นที่ตั้ง มีผู้รวบรวมงานของเขาไว้ 54 เล่ม แต่ยังไม่ได้รวมงานสุดท้ายอีก 9 เล่ม

Spanish Armada เมื่อผ่านพ้นยุคนี้ไปแล้ว อังกฤษก็เริ่มมีอำนาจเข้าแทนที่ประเทศสเปน แต่ประวัติศาสตร์ก็ยังใช้สอนกันเป็นภาษาลาตินอยู่อีก จนเมื่อ พ.ศ. 2274 (ปลายรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ) ประเทศฝรั่งเศสก็เริ่มขะมักเขม้นในการสอนวิชานี้ในโรงเรียนและใช้ภาษาฝรั่งเศสในการเขียนตำรา โดยเน้นหนักไปทางความดีและเกียรติของคนและประเทศฝรั่งเศสเป็นที่ตั้ง ส่วนอังกฤษนั้นในสมัยไล่เลี่ยกันก็เริ่มใช้ภาษาอังกฤษในการเขียนตำรา แต่การสอนเน้นหนักไปในทางเตรียมคนเพื่อเผชิญชีวิตในสังคมได้พร้อมมูลขึ้น

ในปลายสมัยแรก ฝรั่งเศสเกิดนักเขียนคนสำคัญ คือ รุโซ ผู้แต่งหนังสือชื่อ **Emile** และในประเทศเยอรมนีเป็นรัชสมัยของพระเจ้าเฟรเดอริคมหาราช รุโซเห็นให้สอนประวัติศาสตร์โดยเอาชีวิตบุคคลสำคัญเป็นเกณฑ์ ส่วนพระเจ้าเฟรเดอริคมหาราช พระองค์ทรงนิพนธ์หนังสือไว้ 30 เล่ม มี 7 เล่ม เป็นเรื่องประวัติศาสตร์พระองค์ทรงส่งเสริมให้มีเสรีภาพในการกล่าวความจริง แต่ก็ไม่ทรงนิยมในส่วนปลีกย่อยของความจริงนั้น พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “ประวัติศาสตร์มีความสำคัญสำหรับเจ้านายและขุนนาง แม้สำหรับบุคคลสำคัญก็มีความสำคัญด้วย เฉพาะพวกเจ้านาย เมื่ออ่านเรื่องราวในประวัติศาสตร์แล้ว ก็จะทราบได้ว่าประวัติศาสตร์ย่อมวิพากษ์ความเลวร้ายของเจ้านายในอดีต และเมื่อตนล่วงลับไปแล้ว ความดีความเลวของตนก็จะปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ต่อไปด้วย การศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นบทเรียนให้เจ้านายต้องประพฤติตัวให้ดีอยู่เสมอ ส่วนบุคคลที่ไม่ใช่เจ้านายประวัติศาสตร์ก็จะสอนให้ระมัดระวังตนตามสภาพของฐานะ” นี่เป็นพระมติของพระเจ้าเฟรเดอริคมหาราชเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ บรรดาครูบาอาจารย์ชาวเยอรมันจึงเต็มใจในพระมติของพระองค์ มีชาวเยอรมันชื่อ Basedow เสนอความเห็นว่าการสอนประวัติศาสตร์ปัจจุบันก่อน แล้วค่อย ๆ ย้อนหลัง ไปถึงเรื่องราวในอดีตจนถึงสมัยน้ำท่วมโลก ท่านผู้นี้ยังร่วมสมัยกับพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี และโรงเรียนของท่านก็มีชื่อเสียง มีลูกศิษย์ลูกหามาก นอกจาก Basedow นักประวัติศาสตร์ชาวเยอรมัน ยังมี Trappe, Sulzmann, Reidel ส่วนฝรั่งเศสมี Rolland และพระเจ้านโปเลียนที่ 1 และเมื่ออริ่งเกเริ่มมาสอนในมหาวิทยาลัยเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี และประเทศฝรั่งเศส จึงเป็นผู้นำนี้ในการสอนวิชาประวัติศาสตร์ตามวิทยาลัย

สำหรับสหรัฐอเมริกาั้น การสอนประวัติศาสตร์เป็นวิชาตามวิทยาลัย เริ่มมาแล้วตั้งแต่ยังเป็นอาณานิคมของอังกฤษ คือ มีการสอนที่เมืองบอสตัน ฟิลาเดล-

เพียและนัวยอร์ก แต่ก็เป็นการใช้ตำราของประเทศอังกฤษ ครั้นเมื่อสหรัฐอเมริกาได้อิสระภาพ John M'Culloch ก็เริ่มเขียนประวัติศาสตร์สหรัฐฯ ออกเผยแพร่และมีผู้นำไปใช้สอนนักเรียนกันบ้าง แต่ความนิยมในการสอนวิชานี้มาเริ่มเอาเมื่อเกิดสงครามกับอังกฤษใน ค.ศ. 1812 ซึ่งครั้งนั้นกรุงวอชิงตันโดนกองทัพอังกฤษเผาเสียเป็นจุด รัฐแมสซาชูเซตส์เริ่มประกาศเป็นกฎหมายให้มีการสอนวิชาประวัติศาสตร์สหรัฐฯ ในโรงเรียนทุกแห่ง เมื่อ ค.ศ. 1827 (คือ ต้นรัชกาลที่ 3) พอถึง ค.ศ. 1850 (ปีสุดท้ายรัชกาลที่ 3) รัฐอื่น ๆ คือ นิวแฮมป์เชียร์ โรดไอแลนด์ เวอร์จิเนีย ก็ออกกฎหมายให้สอนวิชาประวัติศาสตร์ตาม โรงเรียนทั่วรัฐนั้น ๆ สำหรับมหาวิทยาลัย มีมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดและมิชิแกน เริ่มให้มีการสอนความรู้ในวิชาประวัติศาสตร์สหรัฐฯ เพื่อจะรับเข้าเป็นนิสิตใน ค.ศ. 1847 วิชาประวัติศาสตร์สหรัฐฯ จึงเป็นวิชาที่จำเป็น เพื่อจะได้เข้าเรียนในชั้นมหาวิทยาลัยแต่นั้นมา

ในสมัยที่สอง นับแต่ พ.ศ. 2433 เมื่อวิชาประวัติศาสตร์เป็นที่นิยมแพร่หลายในวิทยาลัยต่าง ๆ แล้ว นักศึกษาก็เริ่มมาพ่งเสียงถึงปัญหาว่าเราจะได้อะไรจากประวัติศาสตร์ ในการตอบคำถามนี้ศาสตราจารย์ชาวฝรั่งเศสชื่อ Seignobos เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1897 ว่า “เราไม่ได้เรียนประวัติศาสตร์เพื่อบทเรียนทางศีลธรรมหรือจริยธรรม หรือแม้แต่เพื่อเรื่องราวอันตื่นเต้น ฟังพิศวง วัตถุประสงค 3 อย่างนี้ นิยายย่อมสอนคนได้ดีว่าประวัติศาสตร์... แม้แต่เพื่อให้เกิดความรักชาติและความจงรักภักดีเราก็ไม่ได้มุ่งเช่นนั้น เพราะว่าเป็นเรื่องราวเดียวกัน ผู้อ่านผู้ฟังต่างคนก็ต่างสรุปความเห็นของตนไปตามประเทศหรือคณะพรรคของตนเป็นใหญ่ เมื่อประเทศและคณะพรรคมีความสำคัญเหนือบุคคลเช่นนี้ ใคร ๆ ก็จะต้องทอนหรือแก้ไขประวัติศาสตร์ให้ผลเป็นไปตามที่ตนปรารถนา คุณค่าของวิทยาศาสตร์อยู่ที่ต้องประกอบด้วยความจริง ฉะนั้น เราจึงหวังจะได้เพียงความจริงจากประวัติศาสตร์เท่านั้นเอง” ศาสตราจารย์ Seignobos จึงร่างหลักสูตรการสอนประวัติศาสตร์เพื่อวัตถุประสงค์นี้ใช้ตามวิทยาลัย

ส่วนในประเทศเยอรมนีนับแต่ พ.ศ. 2433 การสอนประวัติศาสตร์ในโรงเรียนมัธยมก็เลือกเฟ้นแต่ข้อเท็จจริง ซึ่งปรากฏในงานของนักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงแล้ว แต่มีจุดมุ่งพิเศษอยู่ที่การสร้างจิตใจนักเรียนให้เป็นเยอรมัน Deutschland uber alles (ประเทศเยอรมนีเหนือสิ่งอื่นใด) เป็นจุดมุ่งของการสอนวิชาประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้การจะเลือกสรรข้อเท็จจริงมาเรียบเรียงขึ้นเพื่อจุดหมายนี้ก็กระทำกันอย่างแพร่หลาย ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปจึงดำเนินตามรอยของเยอรมนี ยกเว้นฝรั่งเศสและอังกฤษ

สำหรับสหรัฐอเมริกา ในระยะที่สองนี้ สมาคมการศึกษาแห่งชาติได้ตั้งคณะกรรมการ 10 ท่าน ใน พ.ศ. 2435 ขึ้นพิจารณาหลักสูตรการสอนในชั้นมัธยมตอนปลาย และในปลายปีนั้นเอง คณะกรรมการก็เสนอความเห็นขึ้นเป็นครั้งแรก และก็เป็นข้อเสนอที่ได้รับความนิยมกันแพร่หลายกว่า 50 ปี โดยเฉพาะวิชาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ คณะกรรมการเสนอให้มีการศึกษาวิชานี้ 8 ปีติดต่อกัน แต่ก็ได้ตกลงลดเหลือ 7 ปี และผ่อนปรนรายละเอียดอื่น ๆ บ้างเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ที่ต้องเรียนในมหาวิทยาลัย สมาคมการศึกษาแห่งชาติได้ตั้งคณะกรรมการขึ้น 7 ท่านเมื่อ พ.ศ. 2439 และประธานคณะกรรมการชุดนี้¹ (Andrew C. McLaughlin) ก็ได้เสนอมติของคณะกรรมการให้มีการเรียนทั้ง 4 ปี โดยแบ่งออกดังนี้

- ปีที่ 1 — ประวัติศาสตร์โบราณ จนถึง ค.ศ. 800 หรือ 814 หรือ 843
- ปีที่ 2 — ประวัติศาสตร์ยุคกลาง และประวัติศาสตร์ยุโรปยุคปัจจุบัน
- ปีที่ 3 — ประวัติศาสตร์อังกฤษ
- ปีที่ 4 — ประวัติศาสตร์และการปกครองอเมริกัน

รายงานของคณะกรรมการ 7 ท่านนี้ เมื่อได้รับความนิยมใช้กันตามมหาวิทยาลัยแล้ว ก็มีผู้แต่งตำราขึ้นขึ้นแพร่หลายและมีการปรุงแต่งตำราให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ โดยคำนึงถึงปัญหาที่ว่าการสอนนั้นมีใช่เป็นการสอนประวัติศาสตร์ แต่เป็นการสอนเด็กในวิชาประวัติศาสตร์ จิตวิทยาเกี่ยวกับเด็กจึงมีความสำคัญในการสอนให้ได้ผล ส่วนปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างวิชากับสังคมก็ได้พิจารณาร่วมไปด้วย เพราะวิชาความรู้ที่จะสอนเด็ก จะต้องให้เกิดประโยชน์เมื่อเด็กเติบโตเข้าสู่สังคม ความจำเป็นของสังคมปัจจุบัน จึงเป็นเกณฑ์ตัดสินว่าจะสอนอะไรในอดีต ในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม มีเสียงขัดแย้งไม่พอใจต่อข้อเสนอของคณะกรรมการ 7 ท่าน ชุดนี้บ้าง สมาคมการศึกษาแห่งชาติจึงตั้งคณะกรรมการ 5 ท่านเป็นชุดใหม่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2454 และคณะกรรมการชุดนี้ก็เสนอข้อปรับปรุงบางประการ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของพวกขัดแย้ง มาถึงตอนนี้ทางการศึกษาทั่วประเทศก็ได้เริ่มจัดแผน 6-3-3 ขึ้นในวงการศึกษาคือ 6 ปีแรกเป็นการศึกษาชั้นประถม 3 ปีถัดมาเป็นการศึกษาชั้นมัธยมตอนต้น (Junior High School) และ 3 ปีสุดท้ายเป็นการศึกษาชั้นมัธยมตอนปลาย (Senior High School) ทางกระทรวงศึกษาธิการสหรัฐฯ (U.S. Bureau of Education) จึงได้พิมพ์แถลงงาน (Bulletin 1916, No 28) ประจำ พ.ศ. 2459 ออกมาแจกจ่ายตามโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วประเทศ

¹ Henry Johnson: Teaching of History, New York: 1940, pp. 59—60.

อันเป็นการปูพื้นฐานเกี่ยวกับวิชาสังคมศึกษาให้แพร่หลายสืบไป ความสำคัญของ แดงผลงานฉบับนี้ อยู่ที่ความพยายามของกระทรวงศึกษาธิการสหรัฐฯ ที่จะจัดให้มีการสอนวิชาสังคมศึกษาต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องประกันสำหรับความต้องการในอนาคต ของเด็ก

ใน พ.ศ. 2459 ปีที่แดงผลงานฉบับนี้ออกมาสู่ประชาชน สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้อุบัติขึ้นแล้วในยุโรป ประเทศต่างๆ ในทวีปนั้นต่างก็ใช้ประวัติศาสตร์เพื่อประโยชน์ของตน มีการสอนให้เห็นว่าฝ่ายตนถูก ฝ่ายตรงกันข้ามผิด สำหรับ สหรัฐฯ ในขณะนั้นยังดำรงตนเป็นกลางอยู่ ทางโรงเรียนต่างก็ห้ามมิให้มีการถกเถียง เรื่องสงครามในชั้นเรียน เพราะนักเรียนย่อมแสดงความเห็นของพ่อแม่ตนอันจะเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกกันขึ้น แต่นอกชั้นเรียนและตามบ้านประชาชน ความเห็นของคนอเมริกันในครั้งนั้นนิยมฝรั่งเศสและเป็นปฏิปักษ์ต่ออังกฤษ ปัญหาที่ว่าเหตุใดคนอเมริกันจึงไม่ชอบอังกฤษปรากฏอยู่ในตำราประวัติศาสตร์สหรัฐฯ ตอนสงครามปฏิวัติจากการปกครองของอังกฤษ จึงได้มีการเสนอให้แก้ไขข้อความ ตอนนี้ เพื่อให้ผู้อ่านคลายความรุนแรงลงเสียบ้าง ครั้นสหรัฐฯ เข้าสู่อุบัติสงคราม ใน พ.ศ. 2460 ความจำเป็นที่จะรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนอเมริกันและคน อังกฤษจึงทวีคูณขึ้น เป็นเหตุให้มีการแก้ไขตำราประวัติศาสตร์เสียใหม่เพื่อแสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของคนอเมริกันและคนอังกฤษนั้น ต่างไม่มีส่วนรับผิดชอบ ก่อตั้งชาติอเมริกัน คนผิดคือ “พระเจ้าจอร์จที่ 3” ความจำเป็นของยุคของสมัย จึงเป็นเกณฑ์ตัดสินให้เปลี่ยนแปลงตำราประวัติศาสตร์ดังนี้ ครั้นสงครามสงบลง มีการก่อตั้งสันนิบาตชาติขึ้น ตำราประวัติศาสตร์ในยุโรปก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีการคำนึงถึงความเข้าใจอันดีระหว่างนานาชาติ เรื่องขุนมิวระห่งระแหงระหว่าง ชาติต่างๆ ก็เลื่อนรองไปบ้าง กิจกรรมของผู้ปกครองประเทศซึ่งนำไปสู่สงคราม ในตอนนี้มีมีการกล่าวขวัญถึงน้อย ส่วนใหญ่ในตำราประวัติศาสตร์ยุคใหม่มุ่งกล่าว แต่เรื่องประชาชน เช่น ความเป็นอยู่ งานและการละเล่น อาชีพและอุตสาหกรรม ความรู้สึกนึกคิดตลอดจนปัญหาในชีวิตประจำวัน ในคาน่าของ Karstadt ชาวเยอรมัน ผู้แต่งหนังสือเกี่ยวกับความนิยมเยี่ยงในกาการศึกษา ซึ่งมีผู้นิยมแพร่ หลายในยุโรป ท่านเขียนติเตียนเหตุการณ์ก่อนสงครามโลกว่า “ในประเทศเยอรมนี เรานิยมใช้ คำสั่ง กันมากมายเหลือเกิน จนบัดนี้เราไร้ใช้ คำสั่ง จนเราจะตายกัน อยู่แล้ว” หลังสงครามโลก ความนิยมในประเทศเยอรมนีในตำราประวัติศาสตร์จึง หันมายึด “ความจริงเหนือสิ่งอื่นใด” (Die Wahrheit uber alles) แทนมติของ เดิม แต่ความนิยมดังว่าใช้ได้ไม่กี่ปี ต่อมาเมื่อฮิตเลอร์มีอำนาจก็ถูกสละทิ้ง แล้ว

หันไปยึดชาตินิยมเป็นหลักตามเดิม อิศรภาพและเสรีภาพในความคิดก็ถูกประณามด้วย ใครมีความเชื่อในมตินิยม ไม่เกิดทุนชาติเหนือสิ่งอื่นใด ก็ถูกกล่าวหาว่ามีความคิดเห็นเป็นภัยต่อประเทศชาติ ตำราประวัติศาสตร์ในสมัยฮิตเลอร์จึงมุ่งสอนไปในทางยกย่องชาติเยอรมนีเหนือชาติอื่นใด และการเชื่อผู้นำในทุกสิ่ง ในสหภาพโซเวียต ตำราประวัติศาสตร์ถูกโยนทิ้งออกจากหลักสูตรการศึกษา เด็กโซเวียตจะต้องเรียนหลักและการปฏิบัติของสังคมนิยม อติตันนั้นควรมั่งและลืมเสียได้ ส่วนในอิตาลี รัฐบาลฟาสซิสต์กลับยกย่องอติตันแจ่มใสของมหาอาณาจักรโรมัน และพยายามสอนนักเรียนให้เห็นความเกี่ยวข้องระหว่างอติตันโอพารันั้น กับการปกครองของมุสโสลินี ลัทธิฟาสซิสต์นั้นเหยียดหยามการปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นหัวใจ มุสโสลินีกล่าวว่า “การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยนั้น กล่าวได้ว่าเป็นการมอบอำนาจอธิปไตยให้แก่ประชาชนเป็นครั้งคราวเพื่อแสดงประชามติ แต่อำนาจอธิปไตยอันแท้จริงนั้น อยู่ในมือของผู้มีอำนาจอันซ่อนเร้นและปราศจากความรับผิดชอบ” ลัทธิประชาธิปไตยและลัทธิเผด็จการ จึงต่างกันเพียงฝ่ายหนึ่งซ่อนเร้นใช้อำนาจบริหารประเทศ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั้นกล้าขึ้นหยัดจับ ผิดชอบเต็มประตู นี่เป็นความเห็นของมุสโสลินี

ส่วนประเทศฝรั่งเศสหลังสงคราม โครงการสอนประวัติศาสตร์ยังคงอยู่เช่นเดิม คือการสอนให้นักเรียนได้เรียนรู้อารยธรรมความเจริญของชาติต่าง ๆ สืบเนื่องกัน และการก่อรูปและความเจริญก้าวหน้าของประเทศฝรั่งเศสโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพื่อให้เด็กฝรั่งเศสได้รู้ซึ่งถึงภาระหน้าที่ของคนฝรั่งเศสเมื่อตนเติบโตขึ้น สำหรับประเทศอังกฤษ การสอนประวัติศาสตร์มุ่งให้เกิดความรักชาติไม่น้อยกว่าทางยุโรป แต่พยายามให้การสอนนั้นเป็นไปเพื่อบรรลุถึงความจริง และเพื่อทดสอบหลักฐานข้อเท็จจริงนั้น ประโยชน์ในวิชาประวัติศาสตร์สำหรับประเทศอังกฤษยังไม่ลงรอยกัน จึงทำให้ความสำคัญในวิชานี้ไม่น้อยกว่าทางยุโรป

สำหรับสหรัฐอเมริกา หลังจากสงครามโลกครั้งแรกแล้ว ความต้องเป็นมิตรกับอังกฤษถูกกระทบกระเทือนไป เห็นได้จากตำราประวัติศาสตร์หลังสงครามโลกต้องเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา ตอนสงครามตั้งชาติ ความเห็นของประชาชนนั้นเห็นว่า ถ้าบรรพบุรุษของตนไม่มีข้อเดือดร้อนจริงจึงจากอังกฤษฝ่ายปกครองแล้ว การที่ต้องฝืนสงครามเพื่อก่อตั้งชาติก็ไม่มีความจำเป็นอะไร และการต้องสืบสายมาจากบรรพบุรุษไม่มีเกียรติเช่นนั้นก็ไม่ใช่ว่าควรเทิดทูนความรู้สึกของประชาชนเป็นดั่งว่านี้ จึงมีการก่อตั้งสมาคมรักชาติ พุดและเขียน

หนังสือพิมพ์เพื่อยกย่องเกิตทูน “บรรพบุรุษผู้ก่อตั้งชาติ” ความรู้สึกของคนอเมริกันต่อคนอังกฤษหลังสงครามจึงแปรผันไปตามสมัย

ในระยะนี้วิชาสังคมศึกษาในสหรัฐฯ เกิดมีความนิยมมากขึ้น เลยก่อให้เกิดความยุ่งยากในการแยกแยะวิชาสังคมศึกษา (Social Studies) จากวิชาสังคมศาสตร์ (Social Sciences) สังคมศึกษาในตอนนี้อย่างยิ่งหมายถึงวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และปัญหาเกี่ยวกับระบบประชาธิปไตย คือ ปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง แต่มีเสียงค้านจากอาจารย์ผู้สอนวิชาอื่น ๆ ว่า จะจำกัดความวิชาสังคมศึกษาเพียงนั้นนั้นไม่ได้ ควรรวมวิชาอื่น ๆ ที่สอนในโรงเรียนเข้าไว้ในความหมายของสังคมศึกษาด้วย การแยกแยะความหมายระหว่างสังคมศึกษาและวิทยาศาสตร์แห่งสังคมยังไม่ตกลงกัน แม้จนถึง พ.ศ. 2472 คำสองคำนี้ก็ยังไม่มีการใช้แทนกันในความหมายอย่างเดียวกัน

ใน พ.ศ. 2477 มีการตั้งคณะกรรมการประวัติศาสตร์ชุดหนึ่ง โดยมี Conyers Read เป็นประธาน โดยให้พิจารณาวิชาสังคมศึกษาเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัย คณะกรรมการชุดนี้นิยมประวัติศาสตร์ว่า “คือวิชาว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ในสังคมตั้งแต่แรกเริ่มจวบจนปัจจุบัน” และกำหนดข้อสอบสำหรับผ่านเข้ามหาวิทยาลัยไว้ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์ยุโรป ยุคโบราณและยุคกลาง จนถึงเริ่มศตวรรษที่ 16
2. ประวัติศาสตร์ยุโรป ยุคปัจจุบัน
3. ประวัติศาสตร์อเมริกัน
4. อารยธรรมของโลกปัจจุบัน

คณะกรรมการชุดนี้ เมื่อได้นิยามความหมายของประวัติศาสตร์ว่า เป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ในสังคม แล้วมากำหนดประวัติศาสตร์เพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัยไว้เพียงประวัติศาสตร์ยุโรปและอเมริกา จึงยอมรับว่าการกำหนดเช่นนี้เป็นการจำกัดวงสังคมมนุษย์ให้แคบเกินไป แต่เมื่อได้รวมอารยธรรมของโลกปัจจุบันเข้าไว้ในการกำหนดนั้น สังคมมนุษย์ในความหมายแห่งวิชาจึงได้รับความเป็นธรรมพอสมควร

เมื่อสหรัฐอเมริกาจะเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2484 ความสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณ และประวัติศาสตร์อังกฤษ ลดความสำคัญลงจนไม่นับเป็นวิชาเอกเทศ แต่ก็มีการสอนโดยผนวกเข้าไว้กับวิชาอื่น เช่น ผนวกเข้า

ไว้กับประวัติศาสตร์ยุโรป ในตอนหลังนี้สหรัฐอเมริกากลับมาใส่ใจวิชาใหม่ๆ เช่น วิชาปัญหาเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย การเศรษฐกิจ และสังคม ครั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้อุบัติขึ้นแล้ว เจ้าหน้าที่ในการศึกษาที่ใส่ใจให้นักเรียนได้เรียนรู้เหตุการณ์ใหม่ๆ เช่น การรุกรานแบบสายฟ้าแลบ ขบวนการจารกรรม หรือที่เรียกกันว่าแนวที่ห้า เรื่องที่เคยสอนกันในโรงเรียนก่อนสงคราม เช่น การอยู่ร่วมกันโดยสันติ ความเป็นปฏิปักษ์ต่อการเป็นทหาร ความนิยมชมชอบในการทดสอบชีวิตสังคมระบอบโซเวียต และความเป็นปฏิปักษ์ต่องบประมาณรายจ่ายสำหรับกองทัพบก เรือ ก็หายไป ความจำเป็นของสหรัฐฯ ในชีวิตเฉพาะหน้า เป็นเกณฑ์กำหนดวิชาที่จะสอนให้เด็กของตนได้เตรียมพร้อมสำหรับชีวิตต่อไปอยู่เสมอ วิชาประวัติศาสตร์หลังสงครามในสหรัฐฯ จึงเป็นสิ่งที่น่าติดตาม

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นการกล่าวอย่างสั้นๆ เกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการสอนในประเทศเยอรมนีและประเทศสเปนเมื่อ 400 ปีก่อน จวบจนจริงก็ได้นำหลักแห่งความจริงเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญในความหมายของคำประวัติศาสตร์ เมื่อสหรัฐอเมริกาตื่นตัวและนิยมให้สอนประวัติศาสตร์ขึ้นในโรงเรียนและวิทยาลัยสหรัฐฯ ก็รับมติดของรังเก แล้วยังรับเอาวิชาอื่นเข้ามารวม ภายใต้ชื่อใหม่ว่า วิชาสังคมศึกษา ประโยชน์ของวิชานี้ก็เพื่อเตรียมให้เด็กของตนพร้อมอยู่เสมอที่จะเผชิญชีวิตผู้ใหญ่ในอนาคต เนื้อหาของวิชาจึงยืดหยุ่นได้ตามความจำเป็นของกาลสมัย

ประวัติศาสตร์ไทย

ในเรื่องประวัติศาสตร์ไทย ผู้เขียนจะพูดแต่เนื้อหาในเรื่องราวของประวัติศาสตร์ เพราะวิชานี้ เท่าที่สอนกันมาในโรงเรียนและวิทยาลัย แทบจะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงในระยะหลายสิบปีมานี้

สาเหตุที่ประวัติศาสตร์ไทยคงตัวอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง พอจะสรุปได้จากมูลเหตุใหญ่ๆ 2 ประการ ดังนี้

1. ในหมู่นักศึกษาค้นคว้าเนื้อหาในวิชาประวัติศาสตร์ยังคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ยังตกลงกันไม่ได้ว่า ประวัติศาสตร์ไทยก่อนยุคสุโขทัยจะมีกี่ยุค เรียกว่ายุคอะไร มีเมืองใหญ่หรือเมืองหลวงตั้งอยู่ที่ไหนบ้าง ตั้งแต่ พ.ศ. เท่าใด ถึง พ.ศ. เท่าใด

2. กระทรวงศึกษาธิการยังไม่กำหนดจุดประสงค์ลงไปว่า นักเรียนจะได้อะไรจากวิชาประวัติศาสตร์ เช่น เพื่อให้เกิดความรักชาติ (เช่น เยอรมนี) เพื่อให้รู้จักหน้าที่ของตนตามเกียรติภูมิ (เช่น ฝรั่งเศส) เพื่อบรรลุถึงความจริง (เช่น อังกฤษ) หรือเพื่อเตรียมเด็กของตนให้พร้อมที่จะเผชิญชีวิตในอนาคต (เช่น สหรัฐอเมริกา) อย่างไรก็ดีไม่มีชิ้นในเรื่องนี้ คำบังคับสำเร็จยังคงเป็นไปตามเดิมเป็นส่วนใหญ่ นับแต่แรกตั้งกระทรวงศึกษาธิการเมื่อ พ.ศ. 2435

เนื้อหาในวิชาประวัติศาสตร์ยังไม่เปลี่ยนแปลง

นับแต่สมเด็จพระยาตากษานักปราชญ์สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. 2487 เราไม่มีนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่พอที่ใครๆ จะเคารพเชื่อฟัง พระมติของพระองค์ในเรื่องเนื้อหาเมื่อมีอยู่อย่าง ไรก็ตามก็จะเป็นอยู่อย่างนั้น เช่น เรื่องพ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปเมืองจีน เรื่องพระมหากษัตริย์พม่าตัวไปเป็นเชลยคราวตีกรุงนองแม่แต่เรื่องประวัติศาสตร์ด้านสังคม เช่น ขุนนางผู้มีสิทธิในที่ดินจำนวนมาก ไร่ว่าขุนนางผู้น้อย จนเป็นเหตุให้นักการเมืองนำมาใช้เสียตีสี่ “ระบบศักดินา” กันในเรื่องเนื้อหาของวิชา ถ้าเราจะซักชวนผู้ใฝ่ใจและมีหน้าที่ในการสอน มาก่อตั้งสมาคม (เช่น สมาคมนักประวัติศาสตร์อเมริกัน หรือสมาคมนักประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ในฟิลิปปินส์ ไต้หวัน ฮองกง หรือมาเลเซีย) มีจุดประสงค์ในการค้นคว้าสัมมนากันในเนื้อหาวิชาการ ก็คงจะเป็นสถาบันที่ช่วยให้ได้ข้อเท็จจริง มากขึ้นเรื่อยๆ ในขั้นแรก ถ้าเราสามารถเห็นความร่วมมือระหว่างแผนกวิชาประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัย เช่น ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และของสถาบันเกี่ยวข้องกับวิชานี้ เช่น กรมศิลปากร การจัดตั้งเป็นรูปสมาคมโดยมีวัตถุประสงค์ในการค้นคว้าสัมมนาและจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ ก็จะเป็นการริเริ่มที่ดี ปัจจุบันเรามีคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยขึ้นอยู่กับสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นคณะกรรมการทางราชการ เรามีกรมศิลปากร ซึ่งเอาใจใส่ทางวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นหน้าที่อยู่แล้ว เรามีสยามสมาคมซึ่งก็ใฝ่ใจในเรื่องประวัติศาสตร์อยู่ด้วยนานมาแล้ว แต่ที่เรายังขาดทางลัดที่จะให้ได้ข้อเท็จจริง คือ ขาดการเสนอและถกเถียงกันในเรื่องเนื้อหาวิชาการให้ระดมขึ้น วารสารของสยามสมาคมเมื่อมีเรื่องของศาสตราจารย์ G.H. Luce เรื่อง *The Early Syam in Burma History*¹ และเรื่องสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503 ของกรมศิลปากร

¹ G.H. Luce: *The Early Syam in Burma History* JSS, Vols. XLVI, Pt. 2 and XLVI, Pt. 1.

เมื่อตีพิมพ์ออกเผยแพร่¹ ก็เป็นประโยชน์ต่อผู้ใฝ่ใจในวิชานี้อยู่มาก แต่เรื่องเช่นนั้นนาน ๆ บ้างจึงจะมีสักครั้ง ความจำเป็นของชีวิตปัจจุบันในขณะนั้นยิ่งขึ้นกว่าเดิมมากมายนัก ถ้าเรามีสมาคมนักประวัติศาสตร์ขึ้นรับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ปัญหาใหญ่น้อยในเนื้อหาประวัติศาสตร์ไทยก็จะค่อย ๆ หดไป

ในปีพ.ศ. ๒๔๖๖ คนไทยสืบตระกูลมาจากไหน แวนแคว้นแดนใดเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของบรรพบุรุษไทย ปัญหาตั้งว่า นาน ๆ ทีก็มีผู้ถามขึ้น ด้วยเหตุนี้เราจะพอใจแต่ยุคสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1800 ว่าเป็นยุคแรกเริ่มของชาติไทยนั้นไม่ได้ แต่การจะเชื่อมโยงยุคสุโขทัยกับยุค “น่านเจ้า” ในยุคนาน รอยต่อยังเห็นไม่ชัด เพราะ “น่านเจ้า” นั้น ราชวงศ์เม็งสุญสิ้นอำนาจเมื่อราว พ.ศ. 1450 ยังห่างไกลกับยุคสุโขทัยหลายร้อยปีนัก ส่วนการที่จะเชื่อตามศาสตราจารย์เซเดส์ว่า เมื่อกบฏไถ่ข่านตี น่านเจ้าแตกเมื่อ พ.ศ. 1796 ชนชาติไทยจึงอพยพลงมาตั้งอาณาจักรสุโขทัย ก็จะเป็นความเชื่อที่ปราศจากหลักฐาน เพราะคนน่านเจ้าถ้าอพยพมาตั้งอาณาจักรสุโขทัยจริง ทำไมจึงสามารถคิดลายสือไทยได้รวดเร็วนัก และตัวหนังสือที่เคยใช้ที่ “น่านเจ้า” หายไปไหนเสีย² อันลายสือไทยนั้น ไทยเราได้แบบมาจากชาติที่อาศัยอยู่ก่อน เช่น มอญ เขมร และยังเลือกเอาอักษรบางตัวของจามและลังกาเข้ามาใช้ด้วย แม้กระนั้นตัวอักษรเหล่านี้ก็ยังไม่พอเพียงกับเสียงในภาษาไทย จึงจำเป็นต้องเพิ่มพยัญชนะ (เช่น ซ ด บ ฝ ฟ) และสระ รวมทั้งวรรณยุกต์ขึ้นอีก การจะเชื่อว่าเราเอาแบบมาจากตัวหนังสือมอญ (ความเห็นของศาสตราจารย์คองนีเลียส เบิร์ตเลย์) หรือตัวหนังสือเขมร (ความเห็นของศาสตราจารย์เซเดส์) อย่างไรก็ดีโดยหนึ่งโดยเฉพาะ จึงไม่ถูกต้อง ผู้เขียนเชื่อว่าไทยเราต้องอาศัยเวลาหลายร้อยปีในกลุ่มน่านเจ้าพระยา ที่จะเรียนรู้และคิดดัดแปลงตัวหนังสือแบบอินเดียมาเป็นลายสือของพ่อขุนรามคำแหง หรืออีกนัยหนึ่ง ไทยเราลงมาอาศัยในกลุ่มเจ้าพระยาก่อน พ.ศ. 1800 หลายร้อยปี กว่าจะตั้งอาณาจักรสุโขทัยได้สำเร็จ

เมื่อรูปของเนื้อหาในวิชาประวัติศาสตร์ไทยมีอยู่ดังนี้ เรามีอะไรพอเป็นหลักยึดเหนี่ยวได้บ้างในการจะสร้างโครงประวัติศาสตร์ก่อนยุคสุโขทัย ผู้เขียนขอเสนอหลักกว้าง ๆ ไว้ดังนี้

¹ สัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503, กรมศิลปากรจัดพิมพ์ 25 มกราคม พ.ศ. 2507

² ตัวหนังสือน่านเจ้า เป็นตัวหนังสือจีน ดึงเห็นได้จากจารึกของพระเจ้าโกโลผิงซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้ให้ทำไมโครฟิล์มส่งมาเก็บรักษาไว้ เมื่อได้แปลออกเป็นภาษาไทยแล้วจะได้ตีพิมพ์ออกเผยแพร่ต่อไป

1. **หลักทางศิลปกรรม** เรามีศิลปวัตถุมากมายในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น ที่เมืองนครสวรรค์ ลพบุรี อโยธยา อุ้มทอง นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ศิลปวัตถุใดๆ ท่านจัดไว้ก่อนยุคสุโขทัย เช่น ศิลปวัตถุแบบอุ้มทอง ลพบุรี ทวารวดี เราก็แยกไว้พิจารณาเพื่อจะได้ใกล้เคียงคำตอบ ศิลปวัตถุแบบทวารวดีเชื่อกันว่าเป็นศิลปะของชนชาติมอญหรือชาวอินเดียผสมมอญ ส่วนศิลปวัตถุแบบลพบุรี เชื่อกันว่าเป็นศิลปะของชนชาติเขมร ในบริเวณเมืองลพบุรีมีศิลปวัตถุทั้งแบบทวารวดีและแบบลพบุรี ดูจะเป็นวัตถุอนุสรณ์ของคน 3 จำพวก คือ แวก มอญ เขมร เข้ามาครองความเป็นใหญ่ ชนชาติไทยเข้ามาอยู่อาศัยภายใต้การปกครองของชาติอื่น จะนานสักเท่าใดก็เหลือทราบ แต่พอถึงราว พ.ศ. 1700 เมื่อราชวงศ์ซึ่งไม่ใช่เขมร เรียกกันว่าราชวงศ์ “ศรีธรรมโศกราช” หรือ “ปทุมวงศ์” ขึ้นมีอำนาจในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ชนชาติไทยต้องได้มีส่วนในการสร้างศิลปวัตถุเป็นแบบเอกเทศ เรียกว่า แบบ “อุ้มทอง” ศิลปกรรมแบบ “อุ้มทอง” นี้เห็นได้ชัดจากพุทธรูปบูชา แต่ไปมีมากเอาทางอำเภอสวรรค์ จังหวัดชัยนาท ที่อโยธยาก็อพมิมบ้าง เช่น เศียรพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ เศียรหมี่มา¹ อยู่ในพิพิธภัณฑน์ ฯ เจ้าสามพระยาในเวลานี้ (แปลกที่ศิลปะแบบอุ้มทองไม่พบในบริเวณกำแพงเมืองอุ้มทองเลย จะมีบ้างก็อยู่ตามถ้ำบนภูเขาไกลออกไป จึงมีผู้เสนอให้เรียกศิลปะแบบนี้เสียใหม่ว่า ศิลปะแบบอโยธยา) ศิลปะแบบอุ้มทองนี้พอเป็นหลักเครื่องยึดเหนี่ยวได้ในการจะเชื่อว่า ในราว พ.ศ. 1700 นี้ ชนชาติไทยได้ลงมาครองความเป็นใหญ่อยู่ในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง คือ ตั้งแต่เมืองชัยนาทจนถึงเมืองสุพรรณบุรีแล้ว

2. **หลักทางจารึก** จารึกในพุทธศตวรรษที่ 18 เท่าที่พบ มีอยู่ 2 หลัก คือ หลักกันนครสวรรค์ (อำเภอบรรพตพิสัย) ลงศักราชไว้เทียบเท่า พ.ศ. 1710 และหลักวัดหัวเวียงไชยา ลงศักราชไว้เทียบเท่า พ.ศ. 1773 และก็เป็นเรื่องราวของเจ้านายในราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช หรือ ปทุมวงศ์ ด้วยกันทั้ง 2 หลัก มีผู้ได้ศึกษาพิจารณาจารึกหลักกันนครสวรรค์ แล้วลงความเห็นว่าราชวงศ์นี้ไม่ใช่เขมร พม่า หรือมอญ ความเห็นสุดท้ายของท่านศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ในหนังสือ² **Les Etats Hinduis** ว่า นครหลวงของราชวงศ์นี้คงอยู่ที่ลพบุรี ไม่ใช่ลำพูน ซึ่งท่านยังไม่

¹ พระเศียรนี้ได้จากวัดธรรมมิกราช ปรางค์ในอนุสรณ์นามพิพิธภัณฑน์ ฯ เจ้าสามพระยา

² George Coedes: *Les Etats Hinduis* . Paris: 1964.

แน่ใจเมื่อแรกพิจารณา¹ แต่ถ้าเราเอาจารึกหลักวัดหัวเวียงไชยาเข้ามาพิจารณาร่วมด้วยกัน เรื่องราวของราชวงศ์นี้ดูจะเกี่ยวข้องไปถึงนครศรีธรรมราช คือ ตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ลงไปจนถึงนครศรีธรรมราช เมื่อข้อเท็จจริงมีเพียงเรื่องราวในจารึก 2 หลัก และก็เป็นเรื่องราวที่กระต่อนกระแท่น นักประวัติศาสตร์จึงต้องสร้างภาพขึ้นมาตามพื้นความรู้เดิมของตนเพื่อให้ภาพแจ่มชัดขึ้น ผู้เขียนเคยเสนอความเห็นตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เรื่อง² **Thai Beach-head States...** ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช อุบัติขึ้นแต่เมืองลำพูน แล้วเคลื่อนย้ายลงมาไม่นานนครสวรรค์ ลพบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ไชยา จนถึงนครศรีธรรมราชในร้อยปีระหว่าง พ.ศ. 1675—1775 แต่ในครั้งนั้นไม่ได้กล่าวว่าราชวงศ์นี้เป็นเชื้อชาติอะไร มาถึงเวลานี้ใครเสนอความในใจว่า อาจเป็นชนชาติที่เราเรียกกันว่าจาม (หรือ ขอม หรือ Kun-lun) ได้หรือไม่ จามในที่นี้ ผู้เขียนหมายถึงชนพวกหนึ่งซึ่งใช้ถ้อยคำในภาษาร่วมกับไทย เช่น คำในเครือญาติ (Kinship terms) จนมีผู้เสนอเรียกว่า Proto-Thai³ หรือบรรพบุรุษของไทย และสามารถสร้างอาณาจักรขึ้นได้ที่ฉนวนกลาง และดำรงคงอยู่แต่ พ.ศ. 500—2000 คือ ราว 1,500 ปี อนุสรณ์ของชนพวกนี้ในภาษาไทยของเรา คือ ข หัวหยัก และ ค หัวหยัก ดังปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหง เมื่อได้เสนอความเห็นออกไปเช่นนี้ เราก็พอจะเข้าใจได้ว่า ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนต้น คำว่า ปทาจาม หมายความว่าถึง ชนชาติจาม หรือ Proto-Thai อาศัยอยู่ข้ามฟากเกาะอยุธยา ในรัชกาลพระรามราชา โอรสพระรามเสถียร

ก. หลักฐานในหนังสือเก่า หนังสือเก่าของไทยเขียนไว้ในสมุดข่อยและใบลาน เป็นภาษาไทยพยางค์ก็มี ภาษาบาลีก็มี มีอยู่เล่มหนึ่ง ภายใต้ชื่อ **สังหนวัติภูมิ** เป็นใบลานเขียนด้วยตัวหนังสือเดิมของภาคพายัพและภาษาก็เป็นภาษาพายัพ เล่าเรื่องการอพยพของบรรพบุรุษไทย 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์สังหนวัติ และราชวงศ์ลาวจก การอพยพลงมาจากเหนือลงมาต่างวาระกัน คือ ราชวงศ์แรก ลงมาตั้งที่เขตอำเภอเชียงแสน ได้กว่า 40 ชั่วเจ้าผู้ครอง แล้วจึงหนีศึกลงมาได้ เข้าเขตอุตรดิตถ์ นครไทย แล้วจึงลงมาอยู่เมืองเพชรบุรีได้ระยะหนึ่ง จึงไปตั้งกรุงศรีอยุธยาที่หนอง

¹ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล, นิตยสาร ศิลปการ พฤษภาคม พ.ศ. 2505 อันเป็นความเห็นเดิมของท่านแต่ พ.ศ. 2502.

² Kachorn Sukhabanij: **Thai Beach-head States in the 11th 12th Centuries.** Bangkok: 1956.

³ จจร สุขพานิช, “จารึกจัมปานคร” นิตยสารศิลปการ พฤษภาคม พ.ศ. 2505 และ ทองสืบ ศุภะมาร์ค, นิตยสารศิลปการ พฤษภาคม พ.ศ. 2505.

โสน อยุธา เป็นต้นวงศ์พระเจ้ารามธิบดี อุ่ทอง อีกวงศ์หนึ่งคือราชวงศ์ลาวจากอันเป็นบรรพบุรุษของพญาเม็งราย ลงมาตั้งในบริเวณเชียงแสนเช่นเดียวกัน ประมาณ 20 ชั่ว แล้วจึงถึงรัชกาลพญาเม็งราย สร้างเมืองเชียงราย เชียงใหม่ เมื่อราว พ.ศ. 1800 นั้น

ในหนังสือนี้มีอยู่ตอนหนึ่ง กล่าวถึงเจ้านาย 4 องค์ จากทางทิศเหนือของเมืองเชียงแสนเก่า คุมไพร่พลลงมาสร้างบ้านแปลงเมืองเมื่อราว พ.ศ. 1406 คือเมืองหริภุญไชย เมืองเชียงดาว ข้อความในตอนนั้นผู้เขียนขอคัดความมาลงไว้ดังนี้¹ “ในตำนานหลวง... ศักราชได้ 225 ฤๅษี 4 ตน ลูกพระยาวองตีฟางโพธิญาณ คือ วาสูเทพ สุทันตะ ปพาน กันตสิกขตุด ลูกพ่อเดียวกัน คนละแม่... มาสร้างเมืองหริภุญไชย เชียงดาว พระยาวองตีฟางตาย พี่เค้าสวยเมืองเป็นเจ้าวงศ์สืบมา ฤๅษีกลับมาเมืองวิเทหราช เจ้าตนพี่ก็ให้อาหมับบริวารลงมามีจำนวน 300 ครั้ว...” (การอ้าง ‘ตำนานหลวง’ ณ ที่นี้ แสดงว่าต้องมีหนังสือเก่ากว่าไว้สำหรับอ้างอิงตำนานหลวงนี้สูญหายไป หรือยังซุกซ่อนอยู่ที่ไหนน่าสืบกันดู)

จากข้อความที่คัดมานี้ ชื่อฤๅษีต่างๆ ที่ปรากฏ ไปตรงกับชื่อผู้สร้างเมืองหริภุญไชย (ซึ่งเดิมเขียนไว้เป็นภาษาบาลี)² และที่สำคัญก็คือ ไปตรงเพศกับบวชในหน้าแรกของ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับนี้ สำนักพิมพ์ก้าวหน้าพิมพ์จำหน่ายอยู่ในปัจจุบัน กล่าวถึงปฐมเหตุของเรื่องราวกรุงสยามว่าสืบเนื่องมาจากฤๅษีหรือพระดาบส ชื่อ สัทขณัลย และสิทธิมงคลว่าเป็นต้นเค้าเรื่องราวของกรุงสยาม เมื่อเรามีหนังสือเก่า 3 เล่มเป็นหลักฐาน 3 ภาษา ระบุดันเค้าของชนชาติไทยไว้ดังนี้ ปัญหาที่น่าคิดก็คือว่า เจ้านายไทยที่หนังสือ สิงหนวัติ ระบุนามไว้ นั้น เหตุใดจึงเรียกท่านว่าเป็น ฤๅษี หรือดาบส ท่านมีพระราชบิดาเป็นพญาวงศ์ฟาง กรุงวิเทหราช ศักราชที่ระบุนี้ก็ตรงกับ พ.ศ. 1406 นี้จะเป็นหลักฐานได้หรือไม่ว่า เจ้านายพวกนี้เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 15 พาผู้คนอพยพลงมาสร้างเมืองต่างๆ ทางภาคเหนือตลอดจนเมืองสุวรรณคโลก ในแคว้นชเวียงระยะนี้ ทางผ่านเจ้าเกิดการรุกรบขยายอาณาเขต³ มีการส่งทัพไปตีเสฉวน

¹ หนังสือ สิงหนวัติกุมาร ตีพิมพ์ พ.ศ. 2479 หน้า 125 คำแปลโดย นายสุดศรีสมวงศ์

² หนังสือ จามเทววงศ์ ตีพิมพ์ พ.ศ. 2463

³ ประวัติศาสตร์ยูเนียน... ของโรเซอร์ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 77 หน้า 42-46)

และญวนเหนือ เป็นรัชสมัยพระเจ้าซีลิ่ง (พ.ศ. 1403—1421) นี่เองปรากฏเป็นหลักฐานการเชื่อมโยงระหว่างน่านเจ้าในแคว้นยูนนานกับทางภาคเหนือของประเทศไทย ไม่ใช่หลักฐานสมมติสมัยกบฏไคซัน ตามที่ศาสตราจารย์เซเดสได้เสนอไว้ในที่ประชุม Pacific Sciences Congress ที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2500

นี่เป็นการเสนอแนวตอบในปัญหาที่ว่า คนไทยสืบตระกูลมาจากไหน ในการประชุมนักประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ที่มหาวิทยาลัยฮ่องกง เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. (พ.ศ. 2507) มีผู้เสนอเรื่องว่าน่านเจ้าไม่ใช่อาณาจักรไทย ผู้เสนอเรื่องเป็นนักศึกษาจีนประจำอยู่ที่มหาวิทยาลัยสิงคโปร์ ชื่อศาสตราจารย์ Hsu Yun-Tsiao

การเสนอว่า “น่านเจ้า” ไม่ใช่อาณาจักรไทยในรอบ 10 ปีนี้ มีบ่อยครั้งทั้งที่เป็นวิทยานิพนธ์และที่เป็นเรื่องนำเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมนักประวัติศาสตร์ ผู้เสนอมีคนจีน ญี่ปุ่น อังกฤษ แต่ข้อเสนอของศาสตราจารย์ Hsu Yun-Tsiao เป็นผลของการค้นคว้าตรวจสอบเอกสารจีนมาร่วม 30 ปี เป็นผลงานที่จะให้ประโยชน์แก่เราในด้านหลักฐาน ทางภาษาก็ใช้กันอยู่ในหนังสือเก่า ๆ ของยูนนาน อย่างไรก็ดี เพราะข้อเสนออ้างอิงแต่หลักฐานทางภาษาและวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์ ซึ่งเป็นสิ่งหยาบยี่มียมนกันไม่ได้ไม่ว่าชนชาติไหน การจะพิสูจน์ว่า “น่านเจ้า” ไม่ใช่อาณาจักรไทยด้วยหลักฐานดังกล่าวจึงฟังไม่ขึ้น ผู้เขียนซึ่งเข้าร่วมประชุมด้วยมีโอกาสทักล้างหลักฐานทางภาษาและวัฒนธรรมนั้นด้วย และได้เสนอหลักฐานทางภูมิศาสตร์และเชื้อชาติว่าเมืองต่าง ๆ หลายเมืองทางภาคเหนือของไทย มีเอกสารเก่าเป็นโบราณอ้างว่า เจ้านายยูนนานลงมาสร้าง

เมืองต่าง ๆ เหล่านี้เป็นหลักฐานข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ ส่วนเชื้อชาตินั้นบรรพบุรุษเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 15 จะนิยมวัฒนธรรมอย่างไร จะเหมือนทางน่านเจ้าหรือไม่ เราไม่ยืนยัน แต่เมื่อลงมาอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาแล้ว เราก็มีเรื่องราวและชีวิตตามพื้นบ้าน คือ ไม่โลดโผน แต่หันมานิยมวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมสุขโขทัยขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 มีการสร้างบ้านเมือง ศิลปวัตถุ และอักษรศาสตร์ วรรณกรรมในปัจจุบันเป็นชีวิตอิสระและคลุกเคล้าไปตามวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน ถ้า “น่านเจ้า” ราชวงศ์เม็ง (พ.ศ. 1194—1445) ไม่ใช่ไทย ก็คงเป็นเพราะต่างศาสนาและความแปรผันของภาษาเป็นเกณฑ์ แต่ทางเชื้อชาติแล้ว ไทยในทางภาคเหนือของประเทศสืบเนื่องสายโลหิตมาจาก “น่านเจ้า” เป็นส่วนสำคัญทีเดียว

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นเรื่องเนื้อหาของประวัติศาสตร์ไทยในสมัยก่อนยุคสุโขทัย เป็นเรื่องที่ยืดหยุ่นเอาความเป็นจริงยุคยังไม่ได้ ข้อเท็จจริงเท่าที่มีอยู่ในทางศิลปกรรมก็ยังคงคลุกเคล้ากับของชาติอื่น เช่น เขมร เป็นต้น ส่วนในทางจารึกก็ยิ่งกระต่อนกระแท่นมีช่องโหว่ ซึ่งจะต้องสร้างภาพเข้าแทนที่ให้เต็มสมบูรณ์ แม้ในทางหลักฐานจากหนังสือเก่า หนังสือของเราก็ยังไม่เก่าเท่าใดนัก ผู้เขียนเขียนขึ้นต่างวาระต่างท้องถิ่นในสมัยหลังเอามาก ๆ เป็นความพยายามจะรักษาเรื่องราวดั้งเดิมไว้ไม่ให้สูญ แต่ยังคงถือว่าหนังสือทั้ง 3 เรื่องระบुकลุ่มบุคคลผู้เป็นต้นเค้าของบรรพบุรุษในทางภาคเหนือของประเทศไว้ตรงกัน คือ กลุ่มฤๅษีหรือพระดาบสนั้น

เมื่อเราสามารถกำหนดให้ใกล้ความจริงว่า ชนชาติไทยลงมาตั้งเป็นกลุ่มก่อนอยู่ที่ไหนบ้าง และที่พวก (เช่นที่ เชียงแสนเก่า วงศ์สิงหนวัต ที่ลำพูน สวรรคโลก วงศ์ฤๅษี หรือกลุ่มเจ้าชายจากยูนนาน ที่เชียงแสนกลาง วงศ์ลาวจก ที่อโยธยา วงศ์เจ้าวียน เมืองลานช้าง) ก็จะมาถึงยุคสองคือยุคเคลื่อนย้ายอพยพของวงศ์สิงหนวัต อันเป็นต้นเค้าจะก่อประวัติศาสตร์ไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ประวัติศาสตร์ตอนอพยพของเจ้านายวงศ์สิงหนวัต จากเชียงแสนเก่า ลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตอนใต้มีหลายสำนวน สำนวนที่ให้เรื่องราวไกลกว่าเพื่อน และเชื่อมโยงกับวงศ์กรุงศรีอยุธยา คือสำนวนของ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (ได้คัดเป็นภาษาอังกฤษไว้ให้ในหมายเหตุท้ายเรื่อง) ลาลูแบร์เขียนความว่า “ปฐมราชวงศ์ของสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระนามว่า พระปฐมสุริยเทพ¹ หรือไทยบรมบพิตร เสวยราชสมบัติ ณ ชัยบุรีมหานคร เมื่อพุทธศานกาลล่วงมาแล้วได้ 1,300 พรรษา สืบพระวงศ์มาได้ 10 ชั่วกษัตริย์ พระองค์ที่ 10 ทรงพระนามโอบียาหรือทิพยสุนทรเทพมหาเทวราช ย้ายพระนครมาตั้งใหม่ที่ใกล้ธาตุนครหลวง สืบพระวงศ์ต่อ ๆ มาอีก 12 ราชวงศ์ จนถึงพระพนมศิริไชยยกกลงมาตั้งเมืองนครไทย เมื่อพุทธศานกาลล่วงได้ 1,730 พรรษา พระองค์มิได้ประทับอยู่แต่เมืองนครไทย แต่ลงไปสร้างเมืองพริบพรีเป็นที่ประทับ ครอบครองเมืองพริบพรีมาได้อีก 4 ชั่วกษัตริย์ กษัตริย์องค์ที่ 4 คือพระรามาริบัติอุทองจึงไปสร้างกรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา ที่ตำบลหนองโสน เมื่อพุทธศานกาลล่วงมาแล้วได้ 1,894 พรรษา สืบกษัตริย์ชัตติยวงศ์ต่อ ๆ มาจนถึงสมเด็จพระ-

¹ เขียนเทียบพระนามตามฉบับพระยาประกาศกิจกรจักร ใน พงศาวดารโยนก สำนักพิมพ์ซุสสิน, 2448, หน้า 99-100.

นารายณ์เป็นลำดับที่ 25 นับแต่พระรามาธิบดีอยู่ทอง และเป็นลำดับที่ 52 นับแต่พระปฐมสุริยเทพ ในระยะเวลาทั้งสิ้น 934 ปี”

การที่ลาลูแบร์บันทึกเรื่องเช่นนี้ให้ไว้ เราต้องนับว่าโชคดียิ่งนัก เพราะเรื่องนี้จะเป็นการเชื่อมโยงให้เราเห็นการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์ไทย ตั้งแต่พระปฐมสุริยเทพเมืองชัยบุรี (ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่า คือ พระเจ้าพรหมแห่งเมืองไชยปราการ) มาจนถึงปัจจุบัน

ก่อนจะผ่านไป ผู้เขียนขอแสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องลาลูแบร์จดให้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย คือ ในปัจจุบันนี้ผู้กล่าวเชิงตำหนิเรื่องราวของลาลูแบร์ว่า เราจะเชื่อได้อย่างไร เพราะลาลูแบร์เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพียง 3 เดือนเท่านั้น ข้อตำหนิเช่นนี้ลาลูแบร์คงพยากรณ์ไว้ว่าจะมีขึ้นเป็นแน่ ท่านจึงเขียนไว้ในท้ายคำนำหนังสือ¹ของท่านความว่า “ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเดินทางมาถึงกรุงสยาม ข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือหลายเล่มที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ที่เตรียมตัวไว้เช่นนี้ ช่วยให้ข้าพเจ้าได้เขียนและเข้าใจเรื่องราวของกรุงสยามได้นานเท่า 3 ปีแทน 3 เดือนที่ข้าพเจ้าเข้ามาอยู่จริง ทั้งนี้เพราะความช่วยเหลือที่ข้าพเจ้าได้รับจากการอ่านและศึกษาหนังสือเหล่านั้น” น่าเสียดายอยู่ที่ว่าลาลูแบร์มิได้ระบุชื่อหนังสือและผู้แต่งเหล่านั้นไว้เป็นประโยชน์แก่เราคนรุ่นหลัง การที่ท่านต้องอดใจอยู่ในเรือกว่า 12 เดือนในการเดินทางทั้งขามาและขากลับจากกรุงศรีอยุธยา คงจะนานพอที่จะให้ท่านได้ไตร่ตรองสิ่งรู้เห็นด้วยตนเอง แล้วนำไปประมวลเขียนเป็นเรื่องราวเพื่อประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง

ส่วนคนที่สองได้จาก *สิงหนวัตินุมาร* ว่า “พระยาพรหมกุมารไปสร้างเวียงไชยปราการเมื่อศักราชได้ 299 ปี และอยู่ครองเวียงไชยปราการนั้น มิได้กลับไปเมืองโยนกเชียงแสน อยู่เสวยได้ 59 ปี อายุได้ 77 ก็ทิวาคต พระองค์ไชยศิริรัตนลูกได้ครองเวียงไชยปราการสืบต่อมา ครองได้ 7 ปี เกิดศึก พระองค์ไชยศิริสู้ไม่ได้ ก็กวาดต้อนผู้คนทั้งเมืองลงมาทางใต้ได้เดือนหนึ่ง ถึงที่พระยาพรหมราชตนพ่อขับไล่ขอมไปถึงที่นั่นจึงสร้างเวียงอยู่ ณ ที่นั่น เรียกว่าเมืองกำแพงเพชรนั้นแล เหตุเอานิมิตพระอินทร์นรมิตกำแพงหินกันพรหมกุมารผู้เป็นราชบิดาของท่าน ครั้นไล่พระยาขอมดำเนินนั้นแลมีคนแสนครว้ ก็ตั้งอยู่ริมน้ำแม่ระมิงตราบแถวสบแล”

¹ M. de la Loubère, *A New Historical Relation of the Kingdom of Siam*, London: 1693.

ศักราชสร้างเวียงไชยปราการ ว่า 299 ปี ผู้เขียนเคยเสนอ¹ ความเห็นว่า น่าจะเป็น 1299 คือ พุทธศักราช 1299 เวียงไชยปราการในที่นี้ตรงกับเมืองไชยบุรี ของลาลูแบร์ และพรหมกุมาร ก็คือ พระปฐมสุริยเทพของลาลูแบร์ ผู้เขียนเคยเสนอไว้ดังนี้ แต่สำนวนทั้ง 2 นี้มาผิดกันตรงที่ผู้อพยพลงมากับเมืองที่ตั้งใหม่ ลาลูแบร์ว่า การอพยพมี 2 ระยะ คือ เจ้านายชัวที่ 10 จากผู้สร้างไชยบุรี (หรือไชยปราการ) อพยพลงมาอยู่แถวท่าเสา พระธาตุฝาง แล้วย้ายไปนครไทย จนถึงชัวที่ 22 พระพนมไชยศิริจึงย้ายลงมาตั้งที่เพชรบุรี ส่วน ตำนานสิงหนวัตกุมาร ว่า ต่อจากพระเจ้าพรหมเพียงรัชกาลเดียว พระองค์ไชยศิริผู้เป็นลูกก็อพยพลงมาตั้งที่กำแพงเพชร เรื่องการกำหนดเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองใหม่ในการอพยพครั้งนั้น สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน (อาจารย์ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ) ก็ดำเนินตาม ดังปรากฏในหนังสือ **จลยทุทธการวงศ์** ของท่าน สมเด็จพระวันรัตยังกล่าวความละเอียดออกไปอีกว่า พระเจ้านครเชียงใหม่ให้ชื่อนครใหม่ “ไตรตรึงส์” เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครนั้นจนทรงพระชรา สิ้นพระชนมายุ ราชบุตร ราชนัดดาของพระองค์สืบสันตติวงศ์ต่อมาสามสี่พระองค์ จึงถึงรัชสมัยตาแสนปม ราชบิดาพระรามาริบัติอุทอง ตาแสนปมสร้างเมืองเทพนคร ทรงพระนามว่าศิริไชยเชียงแสน เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ เจ้าอุทองก็ได้ครองราชสมบัติ 6 พรรษา มีพระราชประสงค์จะสร้างพระนครขึ้นใหม่ จึงไปสร้างกรุงศรีอยุธยา

นี่เป็นเรื่องราวลาลูแบร์จดไว้ตามคำบอกเล่าฝ่ายหนึ่ง กับเรื่องราวสมเด็จพระวันรัตจดจำและเขียนไว้อีกฝ่ายหนึ่ง ข้อความส่วนใหญ่ตรงกันที่การอพยพนั้น อพยพมาจากเขตเมืองเชียงรายได้ แต่เมืองใหม่เริ่มผิดกัน ลาลูแบร์ว่าใกล้เมืองนครไทย สมเด็จพระวันรัตว่าใกล้เมืองกำแพงเพชร ก่อนจะมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ลาลูแบร์ว่าพระพนมไชยศิริย้ายไปตั้งที่เมืองเพชรบุรีเมื่อ พ.ศ. 1730 ส่วนสมเด็จพระวันรัตว่า พระเจ้าศิริไชยเชียงแสน (ตาแสนปม) สร้างเมืองเทพนคร ยังมีผิดอีกตอนหนึ่ง คือ ลาลูแบร์ว่า นับแต่พระพนมไชยศิริถึงพระรามาริบัติอุทอง นับได้ 4 ชัว แต่สมเด็จพระวันรัตว่า ไอรสพระเจ้าศิริไชยเชียงแสนคือ พระรามาริบัติอุทอง การที่ไม่ได้พูดถึงเรื่องราวจากหนังสือ **สิงหนวัตกุมาร** อีก ก็เพราะเรื่องราวนั้นจบลงที่เมืองกำแพงเพชร เมื่อพระองค์ไชยศิริ ไอรสพระเจ้าพรหมอพยพไพร่พลลงมาตั้งอยู่ การที่หนังสือ **สิงหนวัตกุมาร** อันเขียนขึ้นด้วยภาษาและตัวอักษรไทยเหนือ

¹ Proposed Dating of the Yonok-Chiangsaen Dynasty. JBRs, 1960.

นำเรื่องบรรพบุรุษของตนวงศ์อยุธยาแสดงให้เห็นไว้เช่นนี้ ก็นับว่าควรอนุโมทนาอยู่แล้ว แต่ถ้าเราไม่มีเรื่องราวที่ลุลูกแบร์จด์ไว้ เราก็จะไม่มีทางทราบได้ว่า สมเด็จพระวันรัตท่านเอาอะไรมาเขียนในเรื่อง **จตุตถการวงศ์** นี้แสดงว่าเรื่องเช่นที่ท่านเขียนไว้ ยังมีเล่ากันอยู่ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

หนังสืออีกเล่มหนึ่ง กล่าวเรื่องราวก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยาแปลกออกไปอีกคือ เรื่อง **คำให้การชาวกรุงเก่า** ฉบับเดิมเป็นภาษาพม่า เขียนขึ้นจากคำให้การของเขลไทย เก็บไว้ที่หอหลวงในพระราชวังเมืองมณฑล หนังสือนี้ระบุว่าก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองหลวงที่เป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน คือ เมืองเพชรบุรี ก่อนหน้านั้น คือ สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ พิษณุโลก ข้อความเช่นนี้ดูจะเป็นการบอกกล่าวไว้ ก่อนที่จะสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีได้ เจ้านายในราชวงศ์สิงหนวัติ ต้องระหกระเหินโยกย้ายที่ประทับเรื่อยมา จากพิษณุโลกลงไปนครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี เพชรบุรี แล้วจึงไปตั้งกรุงศรีอยุธยา ถ้าเราจะขมวดความว่าตั้งแต่ พ.ศ. 1700 ถึง พ.ศ. 1900 ในระยะ 200 ปี ราชวงศ์นี้มีส่วนร่วมในการสร้างศิลปกรรมแบบ “อู่ทอง” มีเมืองสำคัญตั้งแต่พิษณุโลกลงไปจนถึงนครศรีธรรมราช การดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์มีอยู่เกี่ยวกับพวกที่้าวู่ทองทางสุพรรณบุรี พวกศรีธรรมโศกราชทางนครศรีธรรมราช และพวกพระร่วงสุโขทัย เราก็จะพอมองเห็นหัวเลี้ยวหัวต่อว่ามีพวกไทยในยุคนี้หลายพวก ต่างพยายามตั้งตัวเป็นใหญ่ แต่พวกที่ขึ้นเป็นใหญ่ได้ก่อน คือ พวกพระร่วงสุโขทัย ราว พ.ศ. 1800 และพวกที่ 2 คือ พวกสิงหนวัติกรุงศรีอยุธยา ในราว พ.ศ. 1900

การสร้างภาพประวัติศาสตร์ในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อ จากหนังสือดังกล่าวเป็นดังนี้ จนเมื่อ พ.ศ. 2406 หมอบริดเลย์ผู้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่ตีพิมพ์พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับ 2 เล่ม ไม่มีบานแผ่นบอกกล่าวไว้ แต่ในสมุดข่อยต้นฉบับเดิมระบุความไว้ว่า กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตฯ กับสมเด็จพระวันรัต พระอาจารย์ ได้แต่งพงศาวดารขึ้นขึ้น เกี่ยวกับตอนสังเขปอยู่ก่อนพงศาวดารแบบพิสดาร หนังสือนี้กล่าวความว่า “เดิมพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งครองราชย์เมืองเชียงราย พระมหाराชเมืองสะตองมาตีเชียงราย เชียงรายแพ้ จึงอพยพมาเมืองแปบ คนละฝั่งกับกำแพงเพชร จึงตั้งเมืองไตรตรึงส์ครองอยู่จนทิวังคต” เท่าที่คัดมานี้ก็พอแสดงให้เห็นว่า กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตฯ ท่านทรงดำเนินเรื่องตามหนังสือ **จตุตถการวงศ์** ของสมเด็จพระวันรัต พระอาจารย์ของท่านตั้งแต่ พ.ศ. 2406 เป็นต้นมา ใครจะพูดถึงเรื่องการอพยพครั้งนี้ ก็ยึดพระราชพงศาวดารสังเขปตอนนี้เป็นบรรทัด

ฐาน โดยลืมนำสิ่งไปว่ามีเรื่องราวเดียวกัน แต่คนละสำนวนคนละภาษาปรากฏอยู่ก่อนแล้ว คือ เรื่อง **สิงหนวัติกุมาร** ภาษาไทยพ่ายัพ เรื่อง **กรุงสยาม** ของลาลูแบร์ ภาษาฝรั่งเศส ทำให้การชาวกรุงเก่า ภาษาพม่า และเรื่อง **อุद्यุทธการวงศ์** ภาษาบาลีของสมเด็จพระวันรัต

เมื่อนักศึกษาในปัจจุบัน จะศึกษาพิจารณาเรื่องการอพยพของราชวงศ์สิงหนวัติ เราก็จำต้องคำนึงถึงและหาหลักฐานเท่าที่มีอยู่มาให้ครบ จะได้พิจารณาเรื่องราวได้สมบูรณ์ขึ้น

เราจะได้อะไรจากประวัติศาสตร์ไทย

นับแต่หมอบรัดเลย์ตีพิมพ์ **พระราชพงศาวดารกรุงเก่า** ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เมื่อ พ.ศ. 2406 ฉบับนี้ก็ได้เวลากว่าร้อยปีแล้ว เรื่องราวก่อนยุคกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เรามีหลักศิลาจารึกสุโขทัยอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งพออาศัยเป็นหลักฐานสร้างเรื่องราวยุคสุโขทัยบ้าง ส่วนข้อความที่ยังขาดตอนอยู่ เรายังได้อาศัยจดหมายเหตุจีนและจารึกของอาณาจักรใกล้เคียงมาผสมผสานพอให้เรื่องราวสมบูรณ์ แต่เรื่องราวของชาติไทยก่อนยุคสุโขทัยก็ขาดตอนอพยพลงมาสว่างบ้านเมืองอยู่ทางเหนือ และตอนอพยพโยกย้ายลงมาอยู่ใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยา ยังเป็นเรื่องถกเถียงกันยุ่งยักไม่ได้ ทั้งนี้เรามีหลักฐานตอนสร้างชาติกระตอนกระแท่นไม่ติดต่อกัน เมื่อหันไปเปรียบเทียบกับชาติอเมริกัน เมื่อเขาอพยพจากอังกฤษออกไปตั้งบ้านเมืองใหม่ที่เมืองพลิมัททางทิศเหนือของนิวยอร์ก เขามีผู้จดบันทึกเรื่องราวไว้รัดกุม คือ **William Bradford**¹ ท่านผู้นั้นบันทึกเป็นจดหมายเหตุรายวันไว้ตลอด 30 ปีที่ท่านเป็นพวกหัวหน้า สร้างบ้านเมืองอยู่ ณ ดินแดนแห่งใหม่นั้น เรื่องราวทั้งหลายทั้งปวง เช่น มูลเหตุแห่งการตั้งอพยพ การเตรียมตัว เหตุการณ์ในเรื่อง **May Flower** ความยากลำบากที่ต้องประสบเมื่อเข้ามาอยู่ในดินแดนใหม่ การดำเนินชีวิตแบบสังคมนิยมในปีแรก ๆ และการที่ต้องเปลี่ยนไปเป็นเสรีนิยมในระยะต่อมา สิ่งเหล่านี้มีปรากฏชัดในข้อเขียนหมดสิ้น ยิ่งกว่านั้นเรายังทราบด้วยถึงคุณสมบัติของผู้อพยพว่าเป็นแพทย์ เป็นนักกฎหมาย เป็นช่าง เป็นพ่อค้า กสิกร ตลอดจนเป็นช่างเรียงพิมพ์ เราก็ได้ทราบอย่างถี่ถ้วน เมื่อครั้งนั้นตรงกับรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมต่อกับพระเจ้าปราสาททองของเรา คือ ราว 300 กว่าปีมาแล้ว เราก็น่าจะยอมรับว่ามาตรฐานการศึกษาของพวกเขาอพยพไปก่อตั้งสหรัฐอเมริกาเขาเหนือเราทุกด้านเป็นไหน ๆ การที่เขามีตัวหนังสือใช้ และยิ่งกว่านั้น ยังคิดสร้างแทน

¹ *Of Plymouth Plantation (1620-1647)* by William Bradford, New York: Alfred A. Knopf, 1962.

พิมพ์ได้ในไม่ช้า ย่อมได้เปรียบกว่าเราเป็นอันมาก การที่มหาวิทยาลัยชาร์วาร์ดแรกตั้งเมื่อแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง หนังสือพิมพ์มีออกจำหน่ายเป็นประจำติดต่อกันไปปลายแผ่นดินพระเพทราชา ห้องสมุดสาธารณะแรกเปิดแต่แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ และการรถไฟเดินรับใช้ประชาชนตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เช่นนี้เราก็คงจะเข้าใจได้ว่าประเทศเราล้าหลังเขามากมายนานแล้ว ทั้ง ๆ ที่เราเป็นชาติเก่ากว่าตั้งพันปี

การเป็นชาติเก่า แต่สามารถรักษาเอกราชอธิปไตยไว้ได้เป็นของดี ควรภาคภูมิใจ แต่ความเจริญก้าวหน้าเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก บัดนี้ เราก็คงมีเครื่องมือในการพัฒนาประเทศชาติได้อยู่แล้ว จะติดขัดอยู่ที่ตรงความเข้าใจจะใช้อดีตให้เป็นประโยชน์ ถ้าเมื่อใดเรามีจุดมุ่งหมายว่าเราควรจะได้อะไรจากประวัติศาสตร์ แล้วดำเนินการจัดทำตำรับตำราการสอนมาไว้เพื่อจุดมุ่งหมายนั้น ภายในอนาคตอันไม่ไกลนัก เราก็คงได้ชื่อว่า เป็นชาติเก่า แต่เก่าลายคราม มีคุณลักษณะจะดำรงคงอยู่ตามอดีตภาพให้ทันสมัยอยู่เสมอ ผู้เขียนเลื่อมใสในความหมายแห่งคำจารึกที่ว่า “อดีตนั้นเป็นเพียงบทนำ” (What is past is prologue)¹ เพราะบุคคลเช่นเดียวกับชาติ มีสิทธิจะสร้างบทต่อ ๆ ไปได้ตั้งใจปรารถนา และความผลักดันของตน อนาคตของชาติเราจะเป็นอย่างไรก็อยู่ในกำมือของพวกเรานี่เอง

หมายเหตุท้ายเรื่อง ข้อความที่ “วพณฯ ลาลูแบร์ อัครราชทูตฝรั่งเศสเขียนไว้เมื่อรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ปรากฏอยู่ในหน้า 8 บทที่ 3 เกี่ยวกับประวัติและปฐมเหตุของชาติไทย ข้อความนี้แปลเป็นภาษาอังกฤษไว้แต่เดิมดังนี้

(From M de la Loubère : *A New Historical Relation of the Kingdom of Siam, London, 1693*)

Chapter 3—Concerning the History and Origin of the Siamese, p. 8

“Their first king was named Phra Poat honne Sourittep Sonanne bopitra. The chief place where he kept his Court was called Tchai pappe Mahanacon, the situation of which I ignore; and he began to reign An. 1300 computing after their Epocha. Ten other kings succeeded him, the last of which named Ipojha Sanne Thora Thesma Teperat, removed his royal seat to the city of Tasoo Nacora Louang which he had built, the situation of which is also unknown to me.

¹ คำขวัญนี้จารึกไว้หน้าตึก National Archives, Washington, D.C.

The 12th king after him, whose name was Pra Poa Noome Thele Seri, obliged all his people in 1731 to follow him to Locintai, a city seated on a river, which descends from the Mountains of the Laos, and runs into the Menam a little above Porselouc-from which Locontai is between 40 and 50 leagues distant. But this Prince resided not always at Locontai, for he came and built, and inhabited the city of Pipeli on a river, the mouth of which is about 2 leagues to the west of the most occidental mouth of Menam Four other kings succeeded him; of which Rhamatilondi, the last of the four, began to build the city of Siam in 1894, and there established his Court. By which it appears, that they allow to the city of Siam the antiquity of 338 years. The King Regent is the 25th from Ramatilondi, and this year 1689, is the 56th or 57th year of his age. Thus do they reckon 52 kings in the space of 934 years, but not all of the same blood”

พระนามปฐมกษัตริย์องค์นี้ หนังสือ พงศาวดารโยนก (สำนักพิมพ์ชูสิน หน้า 99) เทียบเสียงไว้ว่า พระปฐมสุริยเทพ และผู้เขียนเสนอว่าเป็น พระเจ้าพรหม ในตำนานสิงหนวัติกุมาร พระนครของพระองค์ คือ ไชยบุรี (หรือไชยปราการ ตามตำนานสิงหนวัติกุมาร) การสืบสันตติวงศ์จนถึงสมเด็จพระนารายณ์ก็ต่อตาม ลาลูแบร์ ดังนี้

1. ปฐมสุริยเทพ หรือพระเจ้าพรหม ครองไชยบุรีหรือไชยปราการ
2. พระทิพยสุนทรเทพ องค์ที่ 11 ย้ายมาตั้งนครใหม่ที่ธาตุนครหลวง (ตามโยนก) หรือท่าเสา อุดรดิตถ์ (ตามข้อเสนอของผู้เขียน)
3. พระพรหมไชยศิริ องค์ที่ 22 ย้ายมาประทับที่นครไทย (ตะวันออกของพิษณุโลก) เมื่อ พ.ศ. 1731 และมาสร้างเมืองพริบพรีหรือเพชรบุรี
4. พระวามาริบัติอุทอง องค์ที่ 26 ย้ายมาสร้างพระนครคืออยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1894
5. สมเด็จพระนารายณ์ องค์ที่ 52 ครองราชย์อยู่จน พ.ศ. 2233 อันเป็นปีที่ 934 นับแต่พระปฐมสุริยเทพ

(พ.ศ. 2507)

ประวัติศาสตร์ในทัศนะของสำนักมาร์กซิสต์*

พรเพ็ญ อันตระกูล

ประวัติศาสตร์ไม่ได้เคลื่อนไหวทำอะไร ประวัติศาสตร์เป็นเจ้าของของทรัพย์สิน การอันมหาศาลต่าง ๆ ไม่ได้ ในการศึกษาสังคมประวัติศาสตร์มิใช่ผู้เข้าทำการ วรรณคดีเลย มนุษย์ต่างหากคือผู้ที่ทำทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นเจ้าของสิ่งต่าง ๆ และเป็น ผู้ทำศึกสงคราม

ประวัติศาสตร์หาเป้าหมายเองไม่ได้ ตัวประวัติศาสตร์โสดเดียวจึงไม่มีความ หมายอะไร มนุษย์ต่างหากคือผู้กำหนดความหมายให้แก่ประวัติศาสตร์ โดยกิจกรรม ต่าง ๆ ที่เขาทำ เพื่อแสวงหาเป้าหมายชีวิตเขา ความหมายของประวัติศาสตร์จึง เกิดขึ้นตามนัยนี้

ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ของตัวเอง ทว่า มนุษย์ไม่อาจ กำหนดประวัติศาสตร์ของตนได้ตามใจปรารถนา มนุษย์ไม่อาจเลือกภาวะแวดล้อม เองเพื่อเขียนประวัติศาสตร์ ภาวะแวดล้อมต่างๆ มีกำหนดอยู่แล้วในสังคม จาก การส่งทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีต เป็นส่วนหนึ่งที่รวมอยู่ในชีวิตสังคมเขาอย่างแยก ไม่ออก ในภาวะแวดล้อมดังกล่าว มนุษย์เป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ของตนเรื่อยมา

การ์ล มาร์กซ์

The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ ที่สะท้อน ความคิดและความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์เอง ยิ่งกว่านั้นประวัติศาสตร์ยังสัมพันธ์ กับความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์โดยตรง ในอดีต มนุษย์

* โครงร่างส่วนสำคัญของบทความนี้ ดัดแปลงจากต้นฉบับคำบรรยายเรื่อง “ทฤษฎี ของมาร์กซ์ ว่าด้วยการผลิตแบบเอเชีย” ผู้เขียนบรรยายเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518 ที่คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นอกจากนี้ หนังสือ “ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง” ของ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (พ.ศ. 2519) ยังเป็นแหล่งอ้างอิงที่สำคัญของบทความนี้

อนึ่ง ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา แห่งคณะเศรษฐ ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ให้โอกาสแก่ผู้เขียนได้บรรยายเรื่องดังกล่าวข้างต้น ผู้ให้ ความคิดและปลุกความสนใจให้ผู้เขียนศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง ผู้ให้เวลาและความอดทน ชี้แจงและตอบคำถามต่าง ๆ ของผู้เขียน รวมทั้งยังเป็นผู้ให้ความกรุณาแนะนำ และให้ยืม หนังสือที่ดีมีคุณค่าเสมอมา

ได้พยายามแสวงหาความหมายและจุดประสงค์ของประวัติศาสตร์ในแง่มุมมองที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ก็นำมาอธิบายลักษณะและความสำคัญของประวัติศาสตร์ โดยใช้วิธีคิดและวิธีการต่าง ๆ ในปัจจุบัน มนุษย์ยังคงสืบต่อความพยายามอย่างไม่หยุดยั้งที่จะค้นหาความจริงแท้ของประวัติศาสตร์ อันจะนำมาซึ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ระดับสูง รวมทั้งประสิทธิผลในการอธิบายประวัติศาสตร์ด้วย แนวความคิดของปราชญ์ที่พยายามกำหนดความหมายและจุดประสงค์ของประวัติศาสตร์ ด้วยการพิจารณาถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่ผ่านมาแล้วโดยส่วนรวมทั้งหมด แล้วสร้างระบบความคิดนั้นขึ้น เราเรียกปรัชญาประวัติศาสตร์แขนงนี้ว่า “ปรัชญาประวัติศาสตร์แบบสร้างทฤษฎี” (metaphysical or speculative philosophy of history) ปรัชญาประวัติศาสตร์ดังกล่าว ทรงอิทธิพลมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 5 แล้ว

ในบรรดาความคิดของปราชญ์กลุ่มผู้มีปรัชญาประวัติศาสตร์แบบสร้างทฤษฎี มาร์กซิสต์เป็นแนวคิดที่แหลมคม ทำทนายการเขียนประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจ รวมถึงการศึกษาสังคมวิทยา ทั้งนี้เพราะหลักการของมาร์กซิสต์อ้างว่าพื้นฐานปรัชญาของสำนักคิดนี้มีได้ตั้งอยู่บนรากฐานความคิดที่เพื่อน้อย่างเลื่อนลอยและตรงข้ามกับความเป็นจริง หากแต่อ้างอิงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์โดย “แนวคิดประวัติศาสตร์ทางวัตถุ” (the materialist conception of history) แนวคิดดังกล่าว คือการตีความและวิเคราะห์ว่าประวัติศาสตร์มีพื้นฐานจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุธรรมชาติกับมนุษย์ และจากการตอบโต้ระหว่างสิ่งทั้งสอง กล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า “เป็นการมองประวัติศาสตร์ด้วยหลักวัตถุนิยมวิภาษวิธี” (dialectical materialistic conception of history) นี่คือแก่นของระบบความคิดในการพิจารณาประวัติศาสตร์ของสำนักมาร์กซิสต์

จินตนาการทางประวัติศาสตร์ของมาร์กซิสต์ เกิดจากแนวความคิดแบบวัตถุนิยมของมาร์กซ์ (Karl Marx : ค.ศ. 1818—1883) มีเอนเงิลส์ (Friedrich Engels : ค.ศ. 1820—1895) เป็นผู้ร่วมงานของเขา ความจริงแล้ว มาร์กซ์มิได้เป็นที่ยอมรับในฐานะนักประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน และในทางปฏิบัติเขาก็ไม่ได้รับการฝึกฝนเป็นนักประวัติศาสตร์โดยเฉพาะ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เขาขาดความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์อย่างสิ้นเชิง ช่วงหนึ่งของชีวิตการศึกษา มาร์กซ์ได้ทุ่มเทเวลาให้กับการเรียนประวัติศาสตร์พร้อมกับปรัชญา และด้วยเหตุนี้ เขาจึงสามารถสร้างปรัชญาประวัติศาสตร์ขึ้นจากการนำปรัชญาวัตถุนิยมมารวมกับวิธีวิภาษ

(dialectic) และเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาประวัติศาสตร์ของเขามีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง และต่อต้านแนวความคิดประวัติศาสตร์จิตนิยมอันมีมาแต่ก่อน

ปรัชญาวัตถุนิยมคือแนวความคิดที่เชื่อว่า วัตถุหรือสรรพสิ่งที่เห็นเป็นรูปร่างเป็นความจริงสากลขั้นพื้นฐาน เชื่อกันว่าปรัชญาแนวทางนี้เกิดขึ้นก่อนคริสต์ศตวรรษแล้ว และมีวิวัฒนาการเรื่อยมา ปรัชญาวัตถุนิยมที่มีอิทธิพลต่อความคิดของมาร์กซ์นั้นเป็นปรัชญาวัตถุนิยมของฟอยเออร์บัค (Ludwig Feuerbach : ค.ศ. 1804—1872) แนวความคิดของนักปรัชญาผู้นี้ได้สร้างทัศนะวัตุนิยมที่ใช้พิจารณามนุษย์และประวัติศาสตร์ กล่าวคือ มนุษย์เป็นผู้กำหนดบทบาทของตนเองในการกระทำทางประวัติศาสตร์ ไม่ใช่จิตหรือความคิด (idea) ตามความเชื่อของนักปรัชญาสำนักจิตนิยม ที่มีเฮเกล (Friedrich Hegel : ค.ศ. 1770—1831) เป็นศาสดา เขาได้ตอบโต้ความคิดแบบจิตนิยมของเฮเกล (absolute idealism) ที่ว่า จิตหรือความคิดของมนุษย์เป็นรากฐานทั้งหมด และความเป็นจริงคือส่วนหนึ่งของความคิดทางประวัติศาสตร์เท่านั้น (หมายความว่า ความคิดคือตัวพลังผลักดันประวัติศาสตร์ให้ก้าวหน้า และความเป็นจริงเกิดขึ้นโดยความคิดนั้น) ด้วยหลักการวัตถุนิยม ฟอยเออร์บัค นักปรัชญาและนักวิจารณ์ศาสนา วิเคราะห์ปรัชญาของเฮเกล แล้วชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วธรรมชาติเป็นพื้นฐานของทุกสิ่งทุกอย่างแม้แต่ความคิด ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นเจ้าของความคิดของตน การที่มนุษย์ปล่อยให้ความคิดสร้างอิทธิพลเหนือความเป็นอยู่มาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ (เช่น อิทธิพลของศาสนาคริสต์ที่มีต่อคนในสมัยกลาง) ได้ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์โดยสิ้นเชิง ความสามารถของมนุษย์กลับกลายเป็นเจตจำนงของพระเจ้าหรือจิตซึ่งไม่มีตัวตน ทำให้ความคิดของมนุษย์ซึ่งเป็นนามธรรมบดบังความจริงที่ว่า มนุษย์ คือ ผู้สร้างความคิดหรือประวัติศาสตร์ และแทนที่มนุษย์จะเป็นผู้กำหนดบทบาทของตนในประวัติศาสตร์ มนุษย์กลับกลายเป็นผู้ที่ปราศจากบทบาท และตกเป็นเครื่องมือของนามธรรมคือความคิด ฟอยเออร์บัคได้สรุปความเห็นที่ว่า ประวัติศาสตร์คือความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์กับความคิดของเขาในฐานะที่มีมนุษย์เป็นผู้กระทำ (subject) ดังนั้นความคิดของมนุษย์จึงเป็นกรรม (object) ถูกกำหนดโดยมนุษย์ การบันทึกความคิดของมนุษย์จะต้องสะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์ คือ ตัวปัจจัยสำคัญที่บังการความคิดของมนุษย์เอง

ในระยะต้น มาร์กซ์ก็เช่นเดียวกับพวกสำนักศิษย์ของเฮเกล (Young Hegelians) อื่นๆ ที่ได้รับเอาอิทธิพลความคิดของเฮเกลมาเป็นแนวพิจารณาสรรพสิ่ง

แต่เพราะความคิดเกี่ยวกับมนุษย์และทัศนะทางประวัติศาสตร์แบบวัตถุนิยมของ ฟอยเออร์บัค ทำให้มาร์กซ์ได้ก้าวพ้นจากความคิดแบบวัตถุนิยม มาร์กซ์จึงมองเห็นความสำคัญของมนุษย์ที่เป็นผู้กำหนดความคิดและการกระทำต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ เขาได้ก้าวมาถึงจุดที่ว่า ความคิดเป็นเพียงโลกวัตถุที่สะท้อนออกมาด้วยสมองของมนุษย์ และถ่ายทอดออกมาเป็นจินตนาการต่าง ๆ ดังนั้น มาร์กซ์เริ่มวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ว่าพฤติกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นขบวนการที่รวมกันเป็นหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลกัน และมนุษย์สามารถหาคำอธิบายให้แก่ขบวนการดังกล่าวได้ ประวัติศาสตร์จึงมิใช่สิ่งที่เป็นนามธรรมหรือสิ่งซ่อนเร้น ประวัติศาสตร์ในทัศนะของนักอุดมคติรุ่นก่อน ๆ ปิดบังความเป็นจริงในข้อนี้ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ในสมัยกลาง อิทธิพลของศาสนาคริสต์ียนทำให้ประวัติศาสตร์เป็นแต่เรื่องสะท้อนความคิดของพระเจ้า การกระทำของมนุษย์ถูกตีความว่าเป็นแรงบันดาลใจของพระเจ้า)

ยิ่งไปกว่านั้น มาร์กซ์ยังได้พัฒนาแนวความคิดวัตถุนิยมต่อไป จากชั้นความเป็นจริงที่ปรากฏไปสู่การเปลี่ยนแปลง เนื่องจากเขาได้บรรลุความจริงที่ว่า มนุษย์มิใช่เป็นแต่เพียงผลิตผลของภาวะแวดล้อมทางวัตถุเท่านั้น มนุษย์ยังเป็นผู้กระทำการตอบโต้ธรรมชาติอีกด้วย นัยนี้หมายความว่า มนุษย์เป็นนักต่อสู้ธรรมชาติที่มีพลังผลักดัน มนุษย์เอาชนะธรรมชาติจนสามารถสร้างความก้าวหน้าให้กับสังคมและประวัติศาสตร์ก็เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ ประวัติศาสตร์จึงมิใช่สิ่งที่กำหนดชีวิตของมนุษย์ ไม่ใช่การบันทึกเหตุการณ์ซึ่งเป็นผลสะท้อนจากความคิด แต่ประวัติศาสตร์คือกิจกรรมของมนุษย์ ซึ่งในรูปของเศรษฐกิจก็คือ แรงงาน และในขบวนการของแรงงาน คนและธรรมชาติได้ร่วมกันสร้างความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ของมนุษย์เริ่มต้นเมื่อมนุษย์ตอบโต้ธรรมชาติด้วยการเอาชนะและเข้าควบคุมวัตถุต่าง ๆ ความเคลื่อนไหวของความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้ และเพราะมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองขึ้นมาตามลำดับ มาร์กซ์จึงเชื่อว่า แรงงานของมนุษย์นั่นเองคือพลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ (self-creation) เกี่ยวกับเรื่องนี้ มาร์กซ์ได้สรุปไว้อย่างชัดเจนในหนังสือ **Capital** (ค.ศ. 1867)

ฉะนั้น ปัจจัยที่สำคัญประการแรกของประวัติศาสตร์ในทัศนะของมาร์กซ์ก็คือ พลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่ผ่านมาจากขบวนการแรงงาน ในแง่นี้ ประวัติศาสตร์จึงมิใช่เรื่องที่เกิดจากผลซึ่งสืบหาเหตุไม่ได้ และประวัติศาสตร์ก็ไม่ใช่อุปัติ

ขึ้นเพราะความสามารถของมหาบุรุษ หรือสิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ ประวัติศาสตร์เป็นการสร้างสรรค์จากแรงงานของคน ภายใต้ภาวะแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่สังเกตได้ อธิบายได้ และให้เหตุผลได้

ทัศนะประวัติศาสตร์ที่มีพื้นฐานปรัชญาวัตถุนิยมแบบมาร์กซ์นั้น เริ่มจากการพิจารณากิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ เมื่อความเป็นอยู่ของมนุษย์มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงเบื้องต้น เช่น การกิน การดื่ม เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ฯลฯ การกระทำทางประวัติศาสตร์ประการแรกของมนุษย์ก็คือ การผลิตสิ่งบริโภคและอุปโภคต่างๆ ขึ้นมาสนองความต้องการของมนุษย์เอง การผลิตนี้เป็นการผลิตทางวัตถุ ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของประวัติศาสตร์ทั้งหมด หมายความว่า ก่อนที่มนุษย์จะรู้สึกสนใจการเมือง การปกครอง วิทยาศาสตร์ ศิลปะ ศาสนา และอื่นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านั้นมนุษย์ได้สร้างสมกันมาในรูปของความคิดและสถาบันต่างๆ มนุษย์ต้องอาศัยผลผลิตทางวัตถุเป็นสิ่งดำเนินชีวิต เพราะฉะนั้น ความจำเป็นขั้นแรกของทฤษฎีประวัติศาสตร์ จะต้องสังเกตข้อเท็จจริงพื้นฐานที่กล่าวมาแล้วในด้านความสำคัญและแนวทางทุกแง่มุมที่กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ มาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้ร่วมกันแสดงความคิดทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวในงานเขียนเรื่อง **The German Ideology** (ค.ศ. 1846) ในงานเขียนเรื่องนี้ ทั้งสองปฏิเสธปรัชญาประวัติศาสตร์ของสำนักจิตนิยม และต่อต้านแนวคิดวัตถุนิยมแบบสติด

มาร์กซ์และเอนเงิลส์ปฏิเสธการเขียนประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลปรัชญาจิตนิยม เพราะประวัติศาสตร์เช่นนี้ทำให้เรื่องราวของมนุษย์ชาติถูกบดบังโดยอิทธิพลของความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้า ก่อให้เกิดความหลงผิดทั้งมกายและสร้างความท้อแท้จำยอมให้กับมนุษย์ ทั้งๆ ที่ตามธรรมชาติแล้วมนุษย์มีลักษณะที่สร้างสรรค์และประวัติศาสตร์เช่นนี้ยังทำให้เรื่องราวของมนุษย์ถูกนำมาเสนอในรูปการบันทึกเรื่องสงครามระหว่างชาติ การบันทึกสรรเสริญวีรกรรมของกษัตริย์หรือขุนศึก และเยินยอความสามารถของรัฐบุรุษ ตลอดจนกระทั่งเกิดทุนความเป็นชาติอย่างสูงส่งด้วยการวิเคราะห์ถึงความถึงลักษณะต่างๆ ทางความคิด เช่น ประเพณี ศิลปกรรม ศาสนา อุดมการณ์ ศิลปะ และการเมือง เป็นต้น

นักปราชญ์ทั้งสองเป็นนักวัตถุนิยมที่แตกต่างจากนักวัตถุนิยมอื่นๆ ที่หลงเชื่ออย่างยึดมั่นว่า โลกประกอบด้วยเนื้อหาทางวัตถุเพียงอย่างเดียว แม้แต่ฟอยเออร์บัคเอง ก็มองมนุษย์ในแง่เป็นผลิตผลของภาวะทางวัตถุแ่งเดียว ดังนั้น ฟอยเออร์บัคจึงขาดแนวการวิเคราะห์ถึงการกระทำของมนุษย์ในส่วนที่โต้ตอบสัมพันธ์กับ

ธรรมชาติ ฟอยเออร์บัคก็ไม่แตกต่างจากนักวัตถุนิยมชาวฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่ลืมนึกไปว่า มนุษย์นั้นนอกจากเป็นผู้กระทำแล้ว ยังเป็นผู้ที่ถูกกระทำด้วย หรือถ้าจะอุปมาง่าย ๆ ก็คือ ผู้ให้การศึกษา (ครู) ย่อมจะต้องได้รับการอบรมศึกษา (เป็นนักเรียน) มาก่อน วัตถุนิยมแบบมาร์กซิสต์แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเนื้อหาทางวัตถุกับปรากฏการณ์ที่เป็นจริงเคลื่อนไหวอยู่ในสังคม และยังชี้แนะว่า ปัจจัยอันหลังนั้นก็คือความสัมพันธ์ที่มีปฏิกริยาโต้ตอบกันระหว่างมนุษย์กับวัตถุธรรมชาติ มีวิวัฒนาการอันยาวนานในประวัติศาสตร์ ในทัศนะของมาร์กซ์และเอนเกลส์ เขาไม่เชื่อว่าผู้ชำนาญการสังเกต (empiricist) สามารถยังลึกลึความเป็นไปของมนุษย์และสังคมได้ โดยเพียงแต่รวบรวมข้อมูลที่ปราศจากการสังเคราะห์ ซึ่งก็เหมือนกับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาทางวัตถุเพียงอย่างเดียวด้วยตรรกดั่งกล่าว การพิจารณาพื้นฐานทางวัตถุของมนุษย์ในขั้นที่สอง ซึ่งกำลังจะกล่าวต่อไปนี้ พวกมาร์กซิสต์ถือว่าสำคัญ เป็นแก่นของทฤษฎีประวัติศาสตร์วัตถุนิยม

แนวความคิดทางประวัติศาสตร์เริ่มต้นจากการดำรงชีวิตของมนุษย์ขยายวงกว้างออกไป เพราะมนุษย์ได้สร้างความสัมพันธ์ของตนกับคนอื่น ๆ มนุษย์คือผู้ผูกกระบบสังคมขึ้นมาเอง และตกอยู่ภายใต้ภาวะแวดล้อมของระบบนั้น เริ่มต้นจากความสัมพันธ์ทางครอบครัวตลอดจนกระทั่งถึงสถาบันสังคมต่าง ๆ ทำให้เกิดการรวมตัวของเอกชนทางการผลิต หรือเกิดความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางการผลิต (relations of production) และไม่ว่าจะอยู่ในเงื่อนไขใด ลักษณะใด จุดประสงค์ใดก็ตาม คนก็ยังต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางวัตถุ โดยมีความต้องการและรูปแบบการผลิต (mode of production คือ ความสัมพันธ์ทางการผลิตและวิธีการผลิตของมนุษย์) เป็นสิ่งกำหนด การแตกแยกกิจกรรมทางสังคมและการผลิตได้เริ่มขยายออกไปมากขึ้นเรื่อยๆ จนเกินกว่าคนจะควบคุม คาดหวัง หรือคาดการณ์ใดๆ นั่นคือ เกิดขบวนการที่ยู่ยากซับซ้อนยิ่งขึ้นในทางเศรษฐกิจและสังคม และในแง่นี้คนจึงยังไม่สามารถควบคุมธรรมชาติได้อย่างแท้จริง แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่มนุษย์คือตัวผู้แสดงบทบาทที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ มนุษย์ก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ (ไม่ใช่ความคิดหรือจิตตามหลักปรัชญาจิตนิยม) ด้วย แต่ประวัติศาสตร์ยังคงดำเนินต่อไปในแต่ละช่วงตอนนั้น มนุษย์ได้ต่อสู้กับธรรมชาติเพื่อเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของมนุษย์ และการต่อสู้ของมนุษย์กับธรรมชาติเกิดขึ้นเพราะความขัดแย้ง (วิภาษวิธี) หากมนุษย์มีแต่ความผสมผสานกลมกลืนกับธรรมชาติทุกสิ่งแล้ว พลังผลักดันความก้าวหน้าย่อมไม่เกิดขึ้นและทำให้ปราศจากการต่อสู้

(มนุษย์อาจเป็นคนป่าเถื่อน หรืออย่างตึกก็เป็นอนารยชนอยู่อย่างเดิม) การเอาชนะต่อข้อขัดแย้งกับธรรมชาติ หรือจะเรียกว่า พลังการผลิตทางวัตถุ (material productive forces) เป็นตัวทำให้ประวัติศาสตร์ก้าวหน้า กล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า วิวัฒนาการของพลังการผลิตทางวัตถุในสังคมมนุษย์ คือปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ (historical development)

อันที่จริงความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของสำนักมาร์กซิสต์เป็นแนวทางการพิจารณาความเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์ว่าด้วยกฎความขัดแย้ง (วิชาชีววิธ) หรือไดอาเลคติกของเฮเกล (ซึ่งเป็นวิธีคิดทางปรัชญาที่จะช่วยสร้างเค้าโครงแนวคิดที่สำคัญในการสร้างทฤษฎีใหม่ โดยอาศัยมนุษย์และภาวะความเป็นจริงที่ปรากฏทางธรรมชาติเป็นพื้นฐาน) แต่มาร์กซ์ไม่เห็นด้วยกับทัศนะไดอาเลคติกแบบเฮเกลที่ว่า จุดเริ่มต้นของภาวะขัดแย้งซึ่งทำให้เกิดความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ทั้งหมด คือ ความคิดหรือจิต (เฮเกลได้รับอิทธิพลจากความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงความเชื่อทางศาสนาในยุค “ภูมิธรรม” (Enlightenment) แม้เขาจะปฏิเสธระบบศาสนาในยุคกลาง ปรัชญาของเขาก็ยังผูกพันกับศาสนา โดยเน้นความคิดเกี่ยวกับจิตของมนุษย์ (human spirit) เพียงอย่างเดียว เขาจะสนใจภาวะทางการเมืองและเศรษฐกิจก็แต่ในแง่ที่เท่านั้น) มาร์กซ์เห็นว่า ไดอาเลคติกเช่นนั้น ทำให้ความคิดแยกจากความเป็นอยู่และกลายเป็นพื้นฐานของความเป็นอยู่ ซึ่งในทัศนะวัตถุนิยมแล้วตรงกันข้าม เพราะความคิดของมนุษย์ย่อมจะต้องสัมพันธ์กับตัวมนุษย์ที่เป็นผู้สร้างความเป็นอยู่ตามพื้นฐานของความต้องการทางวัตถุ ฉะนั้น ไดอาเลคติกของมาร์กซิสต์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ไปสู่จุดมุ่งหมาย ก็คือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในรูปแบบการผลิตของสังคมมนุษย์แต่ละยุคแต่ละสมัยนั่นเอง ดังนั้น ในขณะที่มาร์กซ์มองการปฏิวัติฝรั่งเศส (ค.ศ. 1789) ว่า คือความขัดแย้งทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมฟิวทัลฝรั่งเศส ที่นำไปสู่การปฏิวัติสังคมของชนชั้นใหม่ (เป็น bourgeois revolution) เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมใหม่ ส่วนเฮเกลจะมองว่าเป็นการขัดแย้งทางจิตของมนุษย์ เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อนำเอาอุดมการณ์และสถาบันทางการเมืองที่ดีกว่ามาสู่ปวงมนุษย์ จะเห็นว่า มาร์กซ์ได้นำเอาวิชาชีววิธของเฮเกลมากลับหัวกลับหางนั่นเอง

มาร์กซ์ได้ทำการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ลักษณะนี้ไว้ในค่านางานเขียนของเขาเรื่อง A Contribution of the Critique of Political Economy (ค.ศ. 1859)

สรุปสาระสำคัญได้ว่า ในสังคมของมนุษย์นั้น มนุษย์ผูกพันกันโดยความสัมพันธ์ทางการผลิต หมายความว่า มนุษย์ได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน วัตถุดิบต่าง ๆ เข้าประกอบการใช้แรงงานและเทคนิคในการผลิต (หรือเทคโนโลยี ซึ่งก็คือพลังการผลิตนั่นเอง) ผลิตสิ่งที่มนุษย์ต้องการออกมา ในขบวนการนี้จะเกิดระบบกรรมสิทธิ์ขึ้น ซึ่งกำหนดว่าใครเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (ที่ดิน แรงงาน ฯลฯ) กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตจะกำหนดต่อไปอีกว่า ใครได้รับประโยชน์จากส่วนเกินของการผลิตที่เหลือจากการบริโภค เจ้าของที่ดิน เจ้าของทุน หรือเจ้าของแรงงาน ความสัมพันธ์ทางการผลิตดังกล่าวถือว่าเป็นโครงสร้างเศรษฐกิจ (economic structure) ของสังคม และเป็นพื้นฐานรองรับโครงสร้างส่วนบนด้านกฎหมายและการเมือง (legal and political structure) ด้วยเหตุนี้ จิตสำนึก (consciousness) ของมนุษย์จึงมิได้กำหนดสภาพความเป็นอยู่ (being) ในสังคม แต่กลับเป็นตรงกันข้าม คือความเป็นอยู่ในสังคมกำหนดจิตสำนึกของมนุษย์ ทั้งนี้ จิตสำนึกของสังคม (social consciousness) จะมีรูปแบบเฉพาะสอดคล้องกับโครงสร้างส่วนบน (จิตสำนึกของสังคม หมายถึง ความเป็นไปทางด้านวัฒนธรรมและความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมด้วย ทั้งสองสิ่งนี้จะผสมผสานกลมกลืนกันอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในรูปแบบหนึ่ง) รูปแบบการผลิตในชีวิตวัตถุจะกำหนดขบวนการทางสังคมการเมือง และปัญหาโดยทั่วไปของชีวิต นั่นก็คือว่า โครงสร้างเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของสถาบันทางสังคมและการเมือง มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการเมืองและความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ของมนุษย์ในสังคม เมื่อประวัติศาสตร์พัฒนามาถึงขั้นหนึ่ง จะเกิดความขัดแย้ง ระหว่างพลังการผลิตทางวัตถุกับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เป็นอยู่ หรืออาจกล่าวได้ว่าเมื่อเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงใหม่ ในขณะที่ระบบกรรมสิทธิ์ของโครงสร้างสังคมยังอยู่อย่างเดิม ระบบกรรมสิทธิ์ซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงนี้ก็จะไม่สามารถควบคุมพลังการผลิตได้ตั้งแต่ก่อน และกลายเป็นปัจจัยที่ขัดขวางการผลิต สำหรับโครงสร้างส่วนบนอันมีฐานระบบกรรมสิทธิ์รองรับอยู่จะพยายามรักษาสถานะเดิม ทำให้ก่อภาวะความขัดแย้งกับโครงสร้างเศรษฐกิจ ความพยายามของโครงสร้างส่วนบนที่จะรักษาสถานะเดิมมีมากขึ้นเท่าใด ภาวะความขัดแย้งจะรุนแรงมากขึ้นเท่านั้น ในที่สุดทำให้เกิดการปฏิวัติทางสังคม (social revolution) มีการเปลี่ยนรากฐานเศรษฐกิจ และโครงสร้างส่วนบนจะต้องเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับโครงสร้างพื้นฐานของสังคม เพราะเกิดความเป็นอยู่ใหม่ในโครงสร้างเศรษฐกิจ

ในทัศนะของมาร์กซ์ ความคิดของมนุษย์ที่จะปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็นอัตวิสัย แต่การเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์หรือระบบการเมืองและสังคมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเกิดขึ้น ต้องรอให้ถึงจุดการเปลี่ยนแปลงการผลิตทางวัตถุสูงก่อน หรืออีกนัยหนึ่งคือ ต้องถึงพร้อมซึ่งภาวะวัตถุ จึงจะเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง (เช่น การปฏิวัติฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1789 ถึงพร้อมซึ่งอัตวิสัยและภาวะวัตถุวิสัย) ในทางกลับกัน การปฏิบัติที่แท้จริงจะไม่เกิดขึ้น หากมนุษย์ยังไม่เกิดจิตสำนึกเห็นจริงในสภาพการณ์ด้านวัตถุ แม้พื้นฐานทางเศรษฐกิจจะเปลี่ยนแปลงไป แต่โครงสร้างส่วนบนจะคงอยู่อย่างเดิม โดยจะไม่ถูกกระทบกระเทือน (ดังเราจะเห็นได้จากการปฏิวัติของไทยเมื่อ ค.ศ. 1932 ผู้ก่อการปฏิวัติไม่ใช่มวลชนที่เกิดอัตวิสัยและยังขาดอุดมการณ์ปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมถึงขั้นรากฐานทางเศรษฐกิจ การปฏิวัติเป็นแต่เพียงการล้มอำนาจชนชั้นปกครองเดิม และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนในรูปแบบของการเมืองใหม่ รูปแบบโครงสร้างส่วนล่างยังคงอยู่ดังเดิม) ดังนั้น การปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมตามความหมายของมาร์กซิสต์ จะต้องเกิดภาวะปัจจัย 2 ประการ คือ อัตวิสัยและวัตถุวิสัยประกอบกัน

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ในการพิจารณาประวัติศาสตร์สำนักมาร์กซิสต์สาระสำคัญ 3 ประการ ซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องได้รับการวิเคราะห์คือ ผลิต การผลิต ความสัมพันธ์ในการผลิต และโครงสร้างส่วนบน ประวัติศาสตร์ในทัศนะของมาร์กซิสต์เป็นการมองเรื่องราวของ มนุษย์แบบวัตถุนิยมวิภาษวิธี กล่าวคือ วัตถุธรรมชาติและการผลิตของมนุษย์เป็นปัจจัยพื้นฐาน และการขัดแย้งระหว่างวัตถุธรรมชาติกับมนุษย์ ระหว่างการผลิตกับระบบกรรมสิทธิ์ รวมทั้งระหว่างระบบกรรมสิทธิ์กับระบบการเมือง วัฒนธรรม เป็นสาระสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ ดังนั้น โดยพื้นฐานแล้วประวัติศาสตร์ของมนุษย์เป็นประวัติศาสตร์ความขัดแย้งในด้านเศรษฐกิจ และเพราะเหตุนี้เอง บรรดามาร์กซิสต์ทั้งหลายจึงเห็นว่าประวัติศาสตร์ที่แท้จริงนั้นต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประชาชน การบันทึกพฤติกรรมของเอกชนจะต้องเป็นการแสดงความต้องการและความเคลื่อนไหวของมวลชน การบันทึกประวัติศาสตร์แต่เพียงการชื่นชมความสำเร็จทางความคิดของมนุษย์ หรือการสรรเสริญพฤติกรรมที่กล้าหาญเฉียบแหลมของกลุ่มชนเฉพาะและปัจเจกชน ทำให้เข้าใจว่าความคิดและพฤติกรรมดังกล่าวเคลื่อนไหวของคนกลุ่มใหญ่ในสังคมแต่ฝ่ายเดียว (เช่น การบันทึกถึงความงามของศิลปินครวดี โดยมีได้วิเคราะห์ว่า พื้นฐานของความสำเร็จเกิดจากจำนวนแรงงานของมวลชนมหาศาล

หรือการบันทึกความยิ่งใหญ่ของนโปเลียนโดยปราศจากการวิเคราะห์พฤติกรรมของประชาชน) ทำให้ผู้อ่านและผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไม่สามารถมองลึกลงไปถึงชั้นรากฐานว่า ความสำเร็จหรือความยิ่งใหญ่ต่าง ๆ ของมนุษย์มาจากแรงงานของมวลชนผู้เป็นรากฐานในโครงสร้างเศรษฐกิจ และไม่อาจวิเคราะห์ได้ด้วยว่าพื้นฐานของการต่อสู้ทางความคิดหรือทางการเมือง คือการขัดแย้งภายในระบบการผลิต ระบบกรรมสิทธิ์ และโครงสร้างส่วนบน (ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนมาก เช่น ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับสันตะปาปาที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง หรือการต่อสู้แย่งชิงบัลลังก์ระหว่างชนชั้นปกครองภายในราชวงศ์ และพวกขุนนางในประวัติศาสตร์ไทยตลอดสมัยอยุธยา) นอกจากนี้ทำให้ไม่สามารถมองเห็นว่าประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ คือ ประวัติศาสตร์การผลิตและประวัติศาสตร์การแลกเปลี่ยนของมนุษย์ ซึ่งในที่สุดแล้ว ก็คือประวัติศาสตร์การต่อสู้ระหว่างชนชั้น (class struggle) เกิดขึ้นเนื่องจากความขัดแย้งภายในสังคมมนุษย์ ที่มีการผลิตและการแลกเปลี่ยนเป็นพื้นฐานของชีวิต พลัณผลกัตตันที่ทำให้ประวัติศาสตร์หมุนไป ก็คือ การปฏิวัติสังคม

ความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การต่อสู้ระหว่างชนชั้น เกิดจากการวิเคราะห์ของมาร์กซ์ในเรื่องทุน และการขูดรีดทางชนชั้นซึ่งมีอยู่ในรูปการผลิต มาร์กซ์ได้เปรียบเทียบลัทธิเศรษฐกิจนายทุนของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองสมัยเก่า นับตั้งแต่อาดัม สมิท (Adam Smith : ค.ศ. 1723—1790) กับลัทธิเศรษฐกิจนายทุนตามที่เป็นอยู่ในสมัยของเขา แล้วเขาก็ได้พบความเปลี่ยนแปลง เพราะปัญหาที่มาร์กซ์พิจารณาไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงว่า จะบรรยายถึงวิธีการผลิตของลัทธิเศรษฐกิจนายทุนในสมัยของเขาเองเท่านั้น แต่เขาต้องการวิเคราะห์ให้กว้างออกไปว่า เหตุใดจึงมีความเปลี่ยนแปลงมาเช่นนั้น และการเปลี่ยนแปลงจะดำเนินไปในทิศทางใดต่อไป การพิจารณาดังนี้ของมาร์กซ์ชี้ให้เห็นว่า เขาเป็นนักวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ซึ่งแตกต่างจากนักเศรษฐศาสตร์ที่พยายามอธิบายปัญหาเศรษฐกิจ โดยเข้ากับลัทธิเศรษฐกิจนายทุนตามที่เป็นอยู่ และอธิบายสภาพเศรษฐกิจแบบนั้น เสมือนหนึ่งว่าเป็นระบบเศรษฐกิจที่คงที่ตลอดไป สำหรับมาร์กซ์กลับเห็นว่า วิธีการผลิตของลัทธิเศรษฐกิจนายทุนได้คลี่คลายไปตามความเป็นจริง เช่นเดียวกับสิ่งอื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ซึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลง มาร์กซ์ถือว่าเป็นลักษณะความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ เมื่อได้วิเคราะห์ดังนี้แล้ว มาร์กซ์จึงสร้างลัทธิเศรษฐกิจของตนขึ้นมาใหม่ด้วยการนำทฤษฎีมูลค่าส่วนเกิน (surplus value คือ มูลค่าของสินค้าที่แรงงานผลิตได้เกินไปจากค่าจ้าง ซึ่งจะตกไปเป็นผลกำไรของนายทุน) ในขบวนการ

ผลิตและการใช้แรงงาน มาอธิบายแนวโน้มประวัติศาสตร์ของการสะสมทุน และการขูดรีดแรงงานจากการปรับแนวความคิดเรื่องชนชั้นและการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ซึ่งเคยมีนักทฤษฎีการเมือง นักเศรษฐศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์จำนวนมาก สนใจศึกษามาก่อน มาร์กซ์ได้แสดงข้อเท็จจริงว่า ภายใต้ขบวนการผลิตและการใช้แรงงานของสังคมแต่ละสมัยจะมีการขูดรีดระหว่างชนชั้น อันจะนำไปสู่การต่อสู้ขัดแย้งระหว่างชนชั้นในขั้นปลาย ในงานเขียนเรื่อง **Capital (ค.ศ. 1867)** มาร์กซ์แบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็น 2 พวก คือ ผู้ขูดรีดและผู้ถูกขูดรีด ฝ่ายแรกคือชนส่วนน้อยที่ได้รับประโยชน์จากผลผลิตส่วนเกินของสังคม และเป็นผู้ผูกขาดปัจจัยการผลิต (ที่ดิน ทุน) ไว้ ฝ่ายหลังซึ่งเป็นรากฐานของรัฐ คือ มวลชนที่ยากจนเจ็บปวด ถูกกดขี่อยู่อย่างทาสและไร้คุณค่าตลอดมา

ความเชื่อของมาร์กซ์คือที่ว่า ประวัติศาสตร์คือความเป็นมาของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ตามทัศนะนี้ต้องย้อนกลับไปพิจารณาลำดับขั้นเกี่ยวกับลักษณะของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์ ในรูปแบบการผลิตต่าง ๆ ซึ่งมาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้แบ่งเป็นระบบดังนี้ คือ ระบบชุมชนบุพกาล (**primitive communism**) ระบบทาส (**slavery**) ระบบฟิวดัล (**feudalism**) ระบบนายทุน (**capitalism**) มาร์กซ์และเอนเงิลส์กล่าวไว้ในผลงาน **Communist Manifesto (ค.ศ. 1848)** ว่า ในประวัติศาสตร์ของสังคมทั้งมวล (ยกเว้นระบบชุมชนบุพกาล) มีการกดขี่และการขูดรีดทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างชนชั้น

ในระบบชุมชนบุพกาล พลังการผลิตยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น เนื่องจากเทคโนโลยีต่ำ มนุษย์ยังเอาชนะธรรมชาติได้น้อยมาก เป็นเหตุทำให้ผลิตภาพต่ำ ไม่มีผลผลิตเหลือจากการบริโภค และโดยที่ในสังคมแบบนี้ มนุษย์ทำการแบ่งงานกันทำภายในขอบเขตของครอบครัว (ตกปลา ล่าสัตว์ หรือประกอบกิจการเกษตรในวงจำกัด) โครงสร้างเศรษฐกิจจึงอยู่ในลักษณะที่ชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (ที่ดินและทรัพย์สินต่าง ๆ) ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ไม่มีการแบ่งชนชั้น และไม่มีการขูดรีด ชุมชนซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่ ประกอบด้วยสมาชิกผู้สืบสายโลหิตเดียวกันมา บรรดาสมาชิกจะช่วยเหลือร่วมมือกันในด้านการผลิต และต่างก็ได้รับส่วนแบ่งโดยยุติธรรมจากชุมชนเท่าที่จะร่วมกันหามาได้ เมื่อสังคมในระบบนี้ยังไม่มีความซับซ้อน จึงยังไม่มีความจำเป็นที่ตัวแทนของชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิต

เมื่อพลังการผลิตพัฒนาขึ้น (มนุษย์เริ่มรู้จักใช้เครื่องมือโลหะ รู้จักวิธีการทำปศุสัตว์ การชลประทาน ฯลฯ) เกิดการผลิตเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่

จนทำให้มีผลผลิตส่วนเกินเหลือจากการบริโภค โอกาสที่จะยึดเอาแรงงานส่วนเกิน (คือส่วนที่แรงงานทำเกินกว่าที่ต้องการเพื่อบริโภค) และผลผลิตส่วนเกินเป็นของส่วนตัวก็อุบัติขึ้น หมายความว่า เมื่อประสิทธิภาพของแรงงานเพิ่มขึ้น จะมีบุคคลกลุ่มหนึ่งยึดเอาแรงงานของคนอื่นมาเป็นสมบัติของตน โดยกะเกณฑ์เอาผลผลิตส่วนเกินมา ในตอนแรกเมื่อมีการทำสงครามระหว่างกัน ก็บังคับเอาเชลยศึกมาเป็นทาสก่อน แต่ต่อมาแม้คนในสังคมเดียวกัน ก็อาจบังคับหรือซื้อมาเป็นทาสได้ ความสัมพันธ์ทางการผลิตจึงเปลี่ยนแปลง เกิดระบบทาส ทำให้มีระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและชนชั้น คือ ทาสเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบการผลิต และเจ้าของทาสเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต พร้อมกันนั้น การขูดรีดระหว่างมนุษย์ด้วยกันได้เริ่มขึ้น โดยฝ่ายนายทาสเจ้าของที่ดินและเจ้าของทาส ยึดเอาแรงงานส่วนเกินของทาสเป็นของตน ในขณะที่ทาสไม่ได้เป็นเจ้าของแม้แต่แรงงานและชีวิตของตัวเอง (ตัวอย่างของระบบสังคมนี้ เช่น สังคมทาสยุโรปในสมัยจักรวรรดิโรมัน)

ต่อมา การพัฒนาการผลิตของแรงงานได้นำไปสู่การขัดแย้งกับความสัมพันธ์ทางการผลิตของระบบทาส การกดขี่ขูดรีดแรงงานทำให้ทาสไม่สนใจการผลิต ดังนั้น การผลิตเกษตรขนาดใหญ่ซึ่งใช้แรงงานทาสในสมัยโบราณเริ่มเสื่อมในเวลาเดียวกัน การผลิตขนาดเล็กในที่ดินของผู้เช่าที่ดินเริ่มมีประสิทธิภาพสูงขึ้น ประกอบกับแรงงานทาสก่อการปฏิวัติขึ้นด้วย จึงเกิดการเปลี่ยนความสัมพันธ์ในการผลิต จากระบบทาสมาเป็น ระบบฟิวคัล (ซึ่งปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง ภายหลังจากอาณาจักรโรมันเสื่อมลง) ในสังคมฟิวคัล ทาสได้รับการปลดปล่อยและสามารถเช่าที่ดินทำมาหากินได้ แต่เป็นการเช่าที่มีข้อผูกพัน คือ ตัวผู้เช่าและผู้สืบสายโลหิตต้องติดอยู่กับที่ดินนั้น มีฐานะเป็นไพร่ (serf) เจ้าของที่ดินซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เป็นกึ่งเจ้าของไพร่ที่ทำกินอยู่ในที่ดินของตน พวกไพร่มีพันธะจะต้องส่งผลผลิตส่วนหนึ่งให้เจ้าของที่ดิน ทั้งยังต้องถูกเกณฑ์แรงงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน และต้องปฏิบัติตามพันธะอื่น ๆ แล้วแต่เจ้าของที่ดินจะกำหนด ดังนั้น การขูดรีดในระบบฟิวคัลจึงอยู่ในลักษณะที่เจ้าของที่ดินซึ่งมีฐานะเป็นชนชั้นปกครองด้วยนั้น บังคับให้ชาวนาผู้เป็นไพร่ส่งมอบผลผลิตและแรงงานส่วนหนึ่งให้ แต่ระบบไพร่ดีกว่าระบบทาสตรงที่ไพร่เป็นเจ้าของชีวิตตนเอง และถ้ามีส่วนเกิน การผลิตเหลือจากการส่งส่วย ก็อาจได้ใช้ประโยชน์เพื่อตัวเองและครอบครัว

ระบบนายทุน เป็นวิวัฒนาการของสังคมต่อจากระบบฟิวทัล เมื่อพลังการผลิตพัฒนาขึ้นถึงระดับการผลิตเพื่อขายผลผลิตเป็นสินค้า (commodity production) และเป็นการผลิตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่แทนที่ระบบเกษตรฟิวทัล มีการใช้เครื่องจักรและแรงงานอิสระ ความสัมพันธ์ในการผลิตที่เป็นอุปสรรคของระบบฟิวทัล ก็ได้รับการผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลง โดยการปฏิวัติของพวกนายทุน (มาร์กซisst์เชื่อว่า การปฏิวัติฝรั่งเศส ค.ศ. 1789 คือ การปฏิวัตินายทุน ซึ่งเป็นตัวอย่างของการปฏิวัติทำนองเดียวกันทั่วภาคพื้นยุโรปในเวลาต่อมา) เกิดสังคมระบบนายทุนขึ้น ข้อจำกัดการค้าขายเสรีในระบบฟิวทัลยกเลิกไป ไพร่ได้รับการปลดปล่อยให้เป็นแรงงานอิสระ ระบบเศรษฐกิจการเกษตรเปลี่ยนมาเป็นอุตสาหกรรม ทำให้ชาวนาส่วนใหญ่กลายเป็นกรรมกรผู้ปราศจากปัจจัยการผลิต มีแต่แรงงานขายเลี้ยงชีวิต ส่วนเจ้าของกรรมสิทธิ์เปลี่ยนจากเจ้าของที่ดินมาเป็นเจ้าของทุน การคลี่คลายของเจ้าของทุนเริ่มจากการเป็นพ่อค้าอิสระเล็กๆ จนกลายเป็นนายทุนอุตสาหกรรมซึ่งเป็นผู้สะสมทุนทั้งหมดไว้ในมือ ในระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรม การทุจริตเปลี่ยนลักษณะจากการที่เจ้าของที่ดินบังคับเอาส่วยจากไพร่ มาเป็นการทุจริตของนายทุนต่อแรงงาน โดยการกดค่าจ้างแรงงาน เอาค่าส่วนเกินของแรงงานไปเป็นผลกำไรของนายทุน

มาร์กซ์และเอนเงิลส์ไม่ได้เพียงแต่วิเคราะห์ประวัติศาสตร์สังคม โดยอาศัยพื้นฐานของสังคมและสภาพการณ์ในยุโรปเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 19 เท่านั้น แต่เขาทั้งสองยังได้ศึกษาสภาพสังคมเอเชียอีกด้วย โดยนิยามสภาพสังคมแบบเอเชียอย่างเฉพาะเจาะจงว่าเป็น **“ระบบการผลิตแบบเอเชีย” (the Asiatic Mode of Production)** และได้บรรจุไว้เป็นแบบการผลิตรูปหนึ่งของสังคมก่อนระบบนายทุน ดูเหมือนว่า มาร์กซ์เป็นคนแรกที่มีความคิดเกี่ยวกับสังคมเอเชียเด่นชัดกว่าคนอื่นๆ ในสมัยเดียวกัน เขาเรียกสังคมเอเชียรวมๆ ว่า **“สังคมตะวันออก” (oriental society)** และเมื่อเขายอมรับลักษณะเฉพาะพิเศษของสังคมเอเชียว่าแตกต่างไปจากสังคมยุโรป เช่นลักษณะสังคมเกษตรกรรมที่มีอำนาจรัฐส่วนกลางเข้าควบคุมระบบการชลประทานทั้งหมด เป็นต้น เขาก็เริ่มมองเห็นว่า ทฤษฎีเก่าของเขาซึ่งอ้างอิงแนววิวัฒนาการของสังคมเป็นแนวเดียวกัน (unilinear evolution) กล่าวคือ เริ่มจากระบบชุมชนบุพกาล ไปเป็นระบบทาส ระบบฟิวทัล แล้วก็ระบบนายทุน นั้นเป็นทฤษฎีที่ใช้ไม่ได้เสียแล้ว เขาเริ่มเข้าใจว่า พัฒนาการของสังคมมีรูปแบบอื่นที่แตกต่างไป และไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับขั้นตอนดังกล่าว อย่างไรก็ตาม มาร์กซ์ก็ไม่ได้ศึกษาเกี่ยวกับสังคมเอเชียอย่างละเอียด ผู้ที่นำความคิดเริ่มต้นของ

มาร์กซ์และเอนเงิลส์ไปขยายและศึกษาต่อ คือ วิตต์โฟเกิล (Karl Wittfogel)

ระบบการผลิตแบบเอเชียอยู่ในรูปแบบของสังคมนิยมเกษตรกรรม มีลักษณะเศรษฐกิจคล้ายฟิวทัล และมีการผูกขาดการค้าของรัฐ ภายใต้ระบบนี้ไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนบุคคล กษัตริย์หรือประมุขของรัฐเท่านั้นที่เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมด ซึ่งต่างกับระบบฟิวทัลในยุโรปที่มีตระกูลขุนนางต่าง ๆ แบ่งกันเป็นเจ้าของที่ดิน และยังอาจมีพวกชาวนาอิสระ (ซึ่งต่อมากลายเป็นพวกช่างฝีมือหรือพวกพ่อค้านายทุน) ได้ครอบครองที่ดินแปลงเล็ก ๆ ด้วย เนื่องจากรัฐแบบตะวันออกเป็นผู้จัดสรรระบบการผลิต การชลประทาน รัฐจึงมีอำนาจเด็ดขาด (despotism) ต่อชุมชนในสังคมแบบเอเชีย (มีข้อสังเกตได้จากสังคมภาคตะวันออก โดยเฉพาะที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย มีวัฒนธรรมของรัฐและประชาชนที่ให้ความสำคัญแก่น้ำซึ่งจำเป็นต่อระบบการผลิตในสังคม เช่น พิธีในราชสำนักเกี่ยวกับการอภิเษกต่าง ๆ การทำพิธีทางสงฆ์ และวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีการละเล่นสาดน้ำ เป็นต้น) ลักษณะเศรษฐกิจการเมืองของสังคมเช่นนี้ ทำให้เกิดเสถียรภาพมั่นคงในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตขั้นพื้นฐาน กล่าวคือ ส่วนกลางควบคุมอำนาจอย่างเต็มที่ และเป็นฝ่ายเก็บผลิตผลส่วนเกินไว้ทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่า การผลิตแบบเอเชียเป็นเพียงการรวมตัวของประชาคมหมู่บ้าน โดยมีสภาพเศรษฐกิจเกษตรกรรมและหัตถกรรมรวมกันอยู่ภายใน และมีกาชฎีริตของอำนาจรัฐศูนย์กลาง ด้วยเหตุนี้ ในสังคมที่มีระบบการผลิตแบบเอเชีย โอกาสที่เอกชนจะทำการสะสมทุนอย่างสังคมในระบบฟิวทัลตะวันตกจึงไม่มี พัฒนาการจากระบบเอเชียติดเข้าสู่ระบบนายทุน โดยภาวะความขัดแย้งภายในสังคมเอง ก็เกิดขึ้น ได้ยากกว่า ในยุโรป (ตัวอย่างประเทศไทยในปัจจุบัน มีนักศึกษาทฤษฎีเอเชียติคหลายคนที่อาศัยการตีความทฤษฎีจักรวรรดินิยมวิเคราะห์ว่า สังคมไทยยังเป็นสังคมกึ่งศักดินากึ่งทุนนิยม ความขัดแย้งภายในสังคมไม่ใช่ความขัดแย้งโดยตรงระหว่างประชาชนผู้ถูกกดขี่กับนายทุนชาติ แต่เป็นความขัดแย้งกับนายทุนต่างชาติ เพราะการพัฒนาของระบบนายทุนเกิดจากแรงผลักดันภายนอก นั่นคือ ลัทธิอาณานิคม การเปิดประเทศทางการค้าตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นจุดเริ่มต้นของการคลี่คลายประวัติศาสตร์ความขัดแย้ง นายทุนชาติเป็นตัวประสานประโยชน์กับนายทุนต่างชาติ โดยอาศัยระบบการเมืองภายในเป็นเครื่องมือ ในภาวะเช่นนี้ สังคมการผลิตหน่วยย่อยไม่มีโอกาสสะสมทุนขึ้นได้เลย)

ถ้าได้ศึกษามาร์กซิสต์โดยละเอียดแล้วจะเห็นว่า ทฤษฎีนี้เริ่มต้นจากการตีความประวัติศาสตร์แบบวัตถุนิยม โดยศึกษารูปแบบการผลิตและความสัมพันธ์

ทางการผลิตของสังคมในยุคสมัยต่าง ๆ แม้กระนั้นก็ดี มาร์กซ์ก็ได้ให้ความสนใจสนใจสังคมก่อนระบบนายทุนมากนัก แต่เห็นพัฒนาการของสังคมระบบนายทุนเป็นสิ่งสำคัญ ทว่าการณ์ของสังคมอุตสาหกรรมยุโรปในยุคที่มาร์กซ์มีชีวิตอยู่ มีการกดขี่ขูดรีดแรงงานขนาดหนัก สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของกรรมกรโดยเฉพาะในอังกฤษ ประเทศแม่บทของการปฏิวัติอุตสาหกรรม มีความแร้นแค้น อุดรอกทิวไทย ทั้ง ๆ ที่ต้องทำงานหนัก สภาพดังนี้ ทำให้มาร์กซ์สรุปเป็นแนวคิดว่า ในขบวนการผลิตของระบบทุนนิยม มนุษย์ผู้ปราศจากปัจจัยการผลิต ไม่เพียงแต่จะถูกขูดรีดอย่างแสนสาหัสเท่านั้น เมื่อพลังการผลิตสามารถพัฒนาเศรษฐกิจการผลิตมาถึงขั้นสูงสุด แรงงานของมนุษย์จะไม่มี ความหมายอีกต่อไป มนุษย์เป็นแต่เพียงทาสของวัตถุ โดยจะลดคุณค่าลงเป็นเพียงสินค้าอย่างหนึ่ง และผลสุดท้ายระบบทวิพหุสสินส่วนบุคคล ก็คือเครื่อง มือทำลายมนุษย์ด้วยกันเอง ตามแนวทางของประวัติศาสตร์ สังคมทุนนิยมจะต้องสลายตัวสิ้นสุดไป เพราะเกิดความขัดแย้งภายในที่รุนแรงขึ้น จะเกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมจากระบบทุนนิยมไปสู่ระบบ สังคมนิยม (socialism) อันเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของสังคมที่กำลังจะแปรสภาพต่อไปเป็นสังคม ระบบคอมมิวนิสต์ (Communism) ในที่สุดนี้ รัฐซึ่งเป็นกลไกควบคุมการขูดรีดขั้นสูงสุดในสังคมระบบนายทุนก็จะปราศจากอำนาจ กลายเป็นเผด็จการโดยชนชั้นกรรมาชีพ (dictators of the proletariat) ซึ่งเป็นลักษณะของการใช้อำนาจชั่วคราวของชนชั้นกรรมาชีพเพื่อบังคับชนชั้นนายทุนที่ขัดขวางการปฏิวัติ ล้มเลิกระบบชนชั้น และการมีอยู่ของรัฐให้หมดไปได้โดยสิ้นเชิง ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า การปฏิวัติมิใช่เป็นการสิ้นสุดของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น แต่จะเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อเท่านั้น (ประวัติศาสตร์การปฏิวัติรัสเซียยืนยันความผิดพลาดของมาร์กซ์ในเรื่องพัฒนาการของสังคมระบบทุนนิยมก่อนการปฏิวัติสังคม แต่อย่างไรก็ดี ความเป็นไปภายในของรัสเซียภายหลังการปฏิวัติ ค.ศ. 1917 สนับสนุนความคิดของมาร์กซ์ที่ว่า สังคมในระบบเผด็จการโดยชนชั้นกรรมาชีพยังไม่ใช่สังคมคอมมิวนิสต์ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นยังไม่สิ้นสุดอย่างสมบูรณ์)

จากการศึกษาวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ด้วยวิธีวัตถุนิยม แบบประวัติศาสตร์และวัตถุนิยมวิภาษวิธี มาร์กซ์ร่วมกับเอนเงิลส์ระบุว่า การเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ยุคทุนนิยมเข้าสู่ระบบสังคมนิยมนั้น ปัจจัยสำคัญที่จะแปรทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติครั้งแรก ก็คือการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ ภายหลังการใช้อำนาจของชนชั้นกรรมาชีพ สิ้นสุดลง ก็จะเป็นการปิดฉากประวัติศาสตร์ที่มีการขูดรีด

ระหว่างชนชั้น แล้วเริ่มต้นยุคประวัติศาสตร์ของสังคมที่ปราศจากชนชั้น หรือยุคประวัติศาสตร์ที่แท้จริงของมนุษย์ เมื่อประวัติศาสตร์คลี่คลายมาถึงยุคหลังนี้ โครงสร้างของประวัติศาสตร์จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ การชู้ตริตถูกขจัดให้หมดไปโดยการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นระบบคอมมิวนิสต์ ปัจจัยการผลิตจะถูกโอนจากนายทุนมาเป็นของส่วนรวม พร้อมกันนั้นพลังการผลิตก็พัฒนาถึงขั้นที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ทั่วไป สามารถเปลี่ยนการแจกจ่ายผลผลิตจากหลักตามความสามารถมาเป็นตามความต้องการของสมาชิกทุกคน (ความต้องการของมนุษย์ในระบบสังคมนิยม ได้รับการปรับให้เข้ากับอุดมการณ์สังคมนิยมแล้ว ดังนั้นจะไม่เกิดปัญหาความต้องการเกินความจำเป็นในชีวิตวัตถุ) เมื่อนั้นมนุษย์ได้พัฒนามาถึงยุคพระศรีอารีย์ มนุษย์จะไม่ถูกควบคุมโดยธรรมชาติ ทั้งไม่ถูกชู้ตริตโดยมนุษย์ด้วยตนเอง มนุษย์จะสามารถเปลี่ยนธรรมชาติและสังคมมารับใช้ตนได้ตามที่ต้องการ กล่าวโดยสรุปก็คือ มนุษย์จะเป็นผู้ดำเนินบทบาทในประวัติศาสตร์ในฐานะผู้กระทำแต่ฝ่ายเดียว

ตามแนวทางการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ดังกล่าวแสดงว่า มาร์กซิสม์มุ่งหมายให้ประวัติศาสตร์บรรลุเป้าหมายอันเป็นอุดมคติ แต่อุดมคติของมาร์กซิสม์แตกต่างจากอุดมคติในประวัติศาสตร์สำนักจิตนิยม เช่น ความมุ่งหวังที่จะให้ประวัติศาสตร์เป็นสากล โดยเจตจำนงและการวางแผนของพระเจ้า (เช่น ปรัชญาประวัติศาสตร์ของ เซนต์ ออกัสติน St. Augustine of Hippo : ค.ศ. 354—430) หรือการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ความคิด ซึ่งเชื่อแนวพัฒนาการสังคมที่มีเหตุผลเป็นตัวนำความก้าวหน้าไปสู่ขั้นความสมบูรณ์ของสถาบันทางการเมือง วิทยาศาสตร์ ศิลปะ และศาสนา ฯลฯ (เป็นปรัชญาประวัติศาสตร์ของเฮเกล) มาร์กซิสม์ถือว่าสถาบันทางความคิดเป็นโครงสร้างส่วนบน แต่ความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่ก่อกำเนิดจิตสำนึกหรือความคิด อันเป็นนามธรรมที่ปรากฏในรูปของสถาบันการเมืองและสังคม โดยวิวิธคติแบบวัตถุนิยมไดอาเลคติกได้พิสูจน์ว่า ประวัติศาสตร์ที่จะเข้าสู่ขั้นสมบูรณ์ทางจิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะจะขาดรากฐานของความเป็นมนุษย์ (พระเจ้าไม่มีตัวตนจริง และความคิดลอยๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้ ต้องประกอบด้วยตัวมนุษย์และวัตถุธรรมชาติ) ดังนั้นเมื่อประวัติศาสตร์เป็นไปในแนวทางชัดเจนของวัตถุนิยมไดอาเลคติก ระบบสังคมนิยมหรือระบบคอมมิวนิสต์จึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ต้องมาถึงแน่ มาร์กซ์และเอนเงิลส์จึงกล่าวว่า ลัทธิสังคมนิยมของเขาเป็นลัทธิสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ (scientific socialism) ระบบสังคมนิยมจะต้องเกิดขึ้นเพราะเป็นกฎประวัติศาสตร์

ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะเป็นสิ่งที่ดี หรือเพราะมนุษย์คาดหวัง ซึ่งทั้งสองถือว่า ความเชื่อเช่นนั้น เป็นลัทธิสังคมนิยมแบบเพ้อฝัน (utopian socialism) เหมือนอย่างลัทธิสังคมนิยมหลายสำนักที่มีมาก่อนแล้ว

ดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด เป็นแนวทางซึ่งให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า แนวคิดสำนักมาร์กซิสต์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เกิดจากการวิเคราะห์สภาพสังคมที่เป็นอยู่ย้อนกลับไปสู่อดีต และจากวิวัฒนาการของอดีตมาสู่ปัจจุบันรวมทั้งอนาคต โดยใช้หลักสำคัญ 2 ประการ คือ วัตถุนิยมแบบประวัติศาสตร์และวัตถุนิยมวิภาษวิธี เป็นแนวคิดสำหรับพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในแง่ของวัตถุกับตัวมนุษย์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกัน และทำให้มนุษย์ต่อมมนุษย์มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันทางการผลิต การเมือง และวัฒนธรรม (การผลิตทางวัตถุเป็นพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในตัวมนุษย์และธรรมชาติภายนอก)

ในปัจจุบันนี้ ความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสำนักมาร์กซิสต์ได้รับการโจมตีอย่างมาก จากกลุ่มนักปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ไม่ยอมรับการตั้งทฤษฎีมาเป็นกฎเกณฑ์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ทั้งตัวมาร์กซ์เองก็มีข้อผิดพลาดหลายประการทางด้านทฤษฎี เช่น ข้อที่มาร์กซ์เข้าใจว่า สังคมอุตสาหกรรมอย่างอังกฤษจะต้องเกิดการปฏิวัติสังคม กลายเป็นระบบสังคมนิยมแบบเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ รวมทั้งสังคมอุตสาหกรรมตะวันตกอื่น ๆ ก็ได้เป็นอย่างที่มีมาร์กซ์คาดคิดไว้ ข้อที่จอร์จ คือ ข้อที่มาร์กซ์สรุปเป็นทฤษฎีสุดท้ายว่า สังคมของมนุษย์จะต้องพัฒนาเข้าสู่ระบบคอมมิวนิสต์ ปัจจุบันหลาย ๆ อย่างในปัจจุบัน เช่น ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ลัทธิจักรวรรดินิยม ลัทธิชาตินิยม ลัทธิคลั่งศาสนา ลัทธินิยมตัวบุคคล ฯลฯ เหล่านี้ มีส่วนอย่างสำคัญต่อการกำหนดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่ต่างจากทฤษฎีมาร์กซิสต์กำหนดไว้ ดังนั้น แนวความคิดประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องเฉพาะของเหตุการณ์ต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับรายละเอียดปลีกย่อย จึงเป็นแนวคิดที่ต่อต้านมาร์กซิสต์อย่างเห็นได้ชัด แนวคิดประวัติศาสตร์นี้ พยายามกำหนดหลักการหรือวิธีการประวัติศาสตร์ของตนขึ้นมาเพื่อที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่วิเคราะห์ (critical) และใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือหลักการแห่งเหตุผล (scientific method) สำหรับการค้นคว้าหาหลักฐาน การวิเคราะห์ และตีความ ทั้งนี้เพื่อให้การเขียนประวัติศาสตร์สอดคล้องกับปรัชญาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ คือ “ปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์” (Critical philosophy of history) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ประวัติศาสตร์คือประวัติศาสตร์

ที่แท้จริง อันมีลักษณะเฉพาะตัวของเหตุการณ์ต่างๆ การทำนายทายทักอนาคตเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความสนใจของนักประวัติศาสตร์สมัยใหม่ อย่างมากที่สุด ก็เพียงแต่ต้องการให้ประวัติศาสตร์เป็นประโยชน์ต่อการพิจารณาและแก้ไขปัญหาปัจจุบันเท่านั้น

อย่างไรก็ดี ทฤษฎีประวัติศาสตร์ของมาร์กซิสต์ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย และเป็นที่ยอมรับว่า มาร์กซ์และเอนเกลส์ได้สร้างทฤษฎีที่โน้มน้าวความคิดให้คล้อยตามเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในทศวรรษปัจจุบันซึ่งเต็มไปด้วยความขัดแย้งภายในสังคมต่างๆ ความคิดเกี่ยวกับการปฏิวัติสังคมได้จุดชนวนความต้องการของประชาชนในโลกที่สามที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมของตน และเกิดความสว้างในด้านวิชาการมาร์กซิสต์ เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ตามแนวทางการคิดนี้จะเป็นกุญแจสำคัญไขไปสู่ความเข้าใจสภาพที่เป็นอยู่ของคน สถาบันต่างๆ และกฎเกณฑ์ของสังคมมนุษย์ ในลักษณะที่มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวคลี่คลายไปตามขบวนการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแต่ละสังคม ทำให้การเขียนประวัติศาสตร์สมบูรณ์ขึ้น ปราศจากความเอนเอียงไปในทางความคิดหรือการกระทำเฉพาะของคนเพียงคนเดียวหรือคนกลุ่มน้อย ซึ่งมักจะเป็นฝ่ายได้รับการตีความว่าเป็นผู้เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ ที่สำคัญประการสุดท้าย คือ ทำให้ผู้อ่านและผู้เขียนประวัติศาสตร์เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ นับตั้งแต่แรงงาน ความต้องการ ความคิด ความพยายาม ความขัดแย้ง และความเสียสละของมวลมนุษยชาติ เพราะสิ่งเหล่านี้สร้างสรรคอารยธรรมและประวัติศาสตร์ มนุษย์ต้องยอมรับความเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสรรคประวัติศาสตร์ที่ดีกว่า และนี่คือกฎธรรมชาติที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์มนุษย์ด้วย

(เรียบเรียงครั้งแรก พ.ศ. 2518 และแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อ พ.ศ. 2522)

บรรณานุกรม

- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสต์**, 2517.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง**, 2519.
- สุรพงษ์ ชัยนาม. **มาร์กซ์และสังคมนิยม**, 2517.
- Avineri, Shlomo. **The Social and Political Thought of Karl Marx**, 1970.
- Fain, Haskell. **Between Philosophy and History: The Resurrection of Speculative Philosophy of History within the Analytic Tradition**, 1970.
- Feuer, Lewis S. (ed.). **Basic Writings on Politics and Philosophy: Karl Marx and Friedrich Engels**, 1959.
- Gallie, W.B. **Philosophy and Historical Understanding**, 1964.
- Gardiner, Patrick (ed.). **Theories of History**, 1959.
- MacIntyre, Alasdair (ed.). **Hegel: A Collection of Critical Essays**, 1972.
- Mandel, Ernest. **The Formation of Economic Thought of Karl Marx**, 1971.
- Marx, Karl and Engels, Friedrich. **Selected Works**, 1975.
- Mc Lellan, David. **Marx**, 1975.
- Novack, George. **Humanism and Socialism**, 1973.
- Stern, Fritz (ed.). **The Varieties of History: From Voltaire to the Present**, 1958.
- Wittfogel, Karl A. **Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power**, 1957.

ปรัชญาประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์*

ธเนศ อากรณีสวรรณ

ปรากฏการณ์อันหนึ่งที่เกิดขึ้นและพัฒนาต่อมาอย่างน่าสนใจในวงวิชาการปัจจุบันของไทย ท่ามกลางการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ก็ได้แก่การอภิปรายถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะทางด้านประวัติศาสตร์ไทย ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ดำเนินไปทั้งในด้านปริมาณ คือ การตีพิมพ์ อภิปราย และการเคลื่อนไหวของนักประวัติศาสตร์และผู้สนใจประวัติศาสตร์ทั้งภายในและนอกมหาวิทยาลัย อีกด้านหนึ่ง คือ การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ อันได้แก่ พัฒนาการด้านความคิด ทั้งวิธีการเสนอและตีความประวัติศาสตร์ หรือกล่าวอย่างสรุปก็คือปรัชญาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นั่นเอง

บทความเล็ก ๆ ชิ้นนี้จึงมีความมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงปรัชญาความคิดของนักประวัติศาสตร์กลุ่มที่กำลังได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอ ทั้งทางตรงและทางอ้อมทั้งในด้านบวกและลบอยู่มาก ซึ่งได้แก่ปรัชญาประวัติศาสตร์ลัทธิมาร์กซ์ หรืออีกนัยหนึ่งปรัชญาประวัติศาสตร์วัตถุนิยม

ถ้าหากว่าผลงานทางประวัติศาสตร์ หมายถึง “การได้สวนเข้าไปให้รู้ถึงความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษยชาติที่เกิดขึ้นในช่วงหนึ่งของอดีต”¹ โดยอาศัยหลักฐานข้อเท็จจริงและตีความอย่างเที่ยงธรรมแล้ว ผลงานทางประวัติศาสตร์นั้น ๆ ก็คงจะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป และการอภิปรายโต้แย้งทางประวัติศาสตร์ก็คงจะไม่เกิดขึ้นมา แต่ในความเป็นจริงปรากฏว่า นับตั้งแต่มีการจารึกขีดเขียนอันถือว่าเป็นการเริ่มต้นยุคประวัติศาสตร์มานั้น ผลงานทางประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคสมัยล้วนประสบปัญหาสำคัญที่ไม่สามารถเสนอ “ข้อเท็จจริง” หรือ “การตีความอันเป็นธรรม” ได้ตลอดมาเช่นนักประวัติศาสตร์สมัยกรีกและโรมัน ซึ่งเน้นหนักเกี่ยวกับวีรบุรุษและวีรกรรมต่าง ๆ อันมีลักษณะ “มนุษยนิยม” โดยไม่เน้นถึงการเข้ามามีส่วนกำหนดอย่างมากของเทพเจ้า ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ยุคกลางของ

¹ แคมสุข นุ่มนนท์ “ประวัติศาสตร์” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ) ปรัชญาประวัติศาสตร์ (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2519), หน้า 33.

ยุโรปยึดถือศาสนาเป็นหลัก ความเชื่อใน “เทพลิขิต” ของพระผู้เป็นเจ้าที่ได้กำหนดวิถีชีวิตและแนวทางของมนุษย์ไว้แล้ว จึงเป็นแนวทางหลักของการเขียนประวัติศาสตร์ยุคนั้น โดยไม่ได้สนใจศึกษาถึงสาเหตุ หลักฐานอื่น ๆ อันชอบธรรมกว่า (ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ยุคต่อมา) จนเมื่อมาถึงสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ แนวคิดประวัติศาสตร์จึงให้ความสนใจต่อ “มนุษย์” แทนพระเจ้า จากนั้นจึงมีการพัฒนาวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ให้เป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น¹ ในยุคสมัยใหม่ที่ทฤษฎีประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์ที่ท้าทายและเป็นแบบวิทยาศาสตร์มากกว่าทฤษฎีประวัติศาสตร์ที่เคยมีมา จนกล่าวได้ว่าทฤษฎีประวัติศาสตร์ที่พัฒนามาถึงสมัยของเฮเกลล้วนแต่เป็นการเอาหัวเดินต่างเท้า หรือไม่ก็วางรากฐานจากบนท้องฟ้าลงมาพื้นดิน ในขณะที่ทฤษฎีประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์จะกลับเดินด้วยเท้าและก้าวจากพื้นดินขึ้นไปสู่สวรรค์ ประวัติศาสตร์ที่มีมาก่อนหน้ามาร์กซ์จึงเป็นเพียง “ประวัติศาสตร์แบบคาดคะเน” (speculative history) หรือประวัติศาสตร์จินตนิยม ซึ่งสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมาจากการหาความเกี่ยวพันต่างๆ ในสมองของนักคิดเอง ในขณะที่ประวัติศาสตร์วัตถุนิยมของมาร์กซ์จะเป็น “ประวัติศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์” (scientific history) ที่หาความเกี่ยวพันที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในเหตุการณ์นั้น²

การที่มีการตีความหมายและเสนอเนื้อหาของประวัติศาสตร์ในรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไปนี้ ไม่ใช่เพราะว่าเวลาได้เปลี่ยนไป หรือนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ต้องการเสนอแง่มุมใหม่ๆ เท่านั้น หากแต่มันเป็นการสะท้อนอุปการณ์ความคิดของคนเหล่านั้นที่มีต่อสังคมแวดล้อมเขา ข้อโต้แย้งประการหนึ่งของนักประวัติศาสตร์ คือ การเรียกร้องให้มีการเสนอผลงานทางประวัติศาสตร์ที่ “เป็นกลาง”

¹ ดู แกมสุข นุ่มนนท์, “ประวัติศาสตร์” หน้า 49-50 และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ประวัติศาสตร์และปรัชญาของตะวันตก” หน้า 168-186 ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์.

² สิบแสง พรหมบุญ และ พรเพ็ญ อันตระกูล มีความเห็นร่วมกันว่าปรัชญาประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์อยู่ในสำนัก “Speculative Philosophy of History” ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บก.) เพิ่งอ้าง, หน้า 138-141 และ 274 ว่าไปแล้วปรัชญาประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์แตกต่างอย่างมากในพื้นฐานจากปรัชญารุ่นก่อนแม้กระทั่งกับของเฮเกลด้วย จนไม่อาจจัดให้อยู่ในกลุ่มเดียวกันได้ ดูความแตกต่างของปรัชญาประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์กับเฮเกลใน Manfred Buhr, “Hegel and the Marxist Philosophy”, *World Marxist Review*, (October 1970), pp. 79-83 และ Engels, Ludwig Feuerbach ใน Howard Selsam and Harry Martel (eds.), *Reader in Marxist Philosophy* (New York: International Publishers, 1973), pp. 191-196.

“เที่ยงธรรม” และ “เป็นจริง” มากขึ้น จัง โจแรส เขียนไว้ในบทนำในหนังสือเรื่อง *The Socialist History of the French Revolution* ว่า

“การใช้เรื่องราว ‘ประวัติศาสตร์สังคมนิยม’ ทำให้ข้าพเจ้าได้รับคำตักเตือนมาว่า *ประวัติศาสตร์คือประวัติศาสตร์** เป็นความจริงที่เราควรมุ่งเขียนแบบ ‘เป็นธรรม’ (objective) แต่นักประวัติศาสตร์ก็ได้มองดูเหตุการณ์ต่างๆ จากทัศนะทั่วไปที่เขามีต่อชีวิตและสังคม ทำให้จึงไม่ควรใช้ “สังคมนิยม” ในเมื่อเขาได้ศึกษาทั้งพัฒนาการทางการเมืองและสังคมตั้งแต่ปี ค.ศ. 1789 และประกาศในชื่อเรื่องนี้ว่าเขาได้ค้นพบความหมายของกระบวนการประวัติศาสตร์ทั้งหมดนี้ในเป้าหมายสูงสุดดังกล่าว?”¹

เป็นที่น่าสังเกตว่านักสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ทั้งหลาย ในขณะที่เรียกร้องถึง “ความเป็นกลางทางวิชาการ” ก็ใช้ “อคติ” ในการวิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎีหรือแนวความคิดที่ไม่เหมือนตนอย่าง ไม่สำรวจตรวจสอบให้รอบด้าน²

จอห์น ดี. เบิร์นล ได้กล่าวไว้ว่า นักประวัติศาสตร์ยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งได้รับอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะในเยอรมนี ก็พยายามทำประวัติศาสตร์ให้เที่ยงธรรมมากที่สุด (objective history) แต่สิ่งที่เขาทำได้ก็คือยังลดความพยายามในการอธิบายถึงสาเหตุว่าทำไมจึงเกิดขึ้นเช่นนั้น ทางออกสำหรับการอ้างว่าได้เขียนอย่างเป็นธรรม (objective) ก็คือการจำกัดงานเขียนอยู่แต่เฉพาะช่วงเวลาหนึ่งหรือเหตุการณ์หนึ่งโดยเฉพาะเท่านั้น และหลีกเลี่ยงการพูดอย่างทั่วไป (generalization) ซึ่งก็เป็นเพียงวิธีการเสนอเพียงด้านเดียวที่บิดเบือนได้อีกเหมือนกัน นักประวัติศาสตร์ที่รวบรวมเฉพาะข้อเท็จจริงและปฏิเสธที่จะมีทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ ก็เท่ากับว่าเขาได้ปฏิเสธการดำรงอยู่ของระบบสังคมที่เขาอาศัยอยู่ด้วยนั่นเอง มันเป็นเพียงบันทึกเหตุการณ์และประวัติศาสตร์ที่ไร้ความ

* ตัวเอนโดยผู้เขียน

¹ J. Jaures, “Critical Introduction to the Socialist History of the French Revolution” ใน Fritz Stern (ed.), *The Varieties of History* (Vintage Books, 1972), p. 158.

² ดู สนิท สมัครการ, *วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย* (โครงการตำราฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518) และดู สามารถ ศรีจันทร์, “วิจารณ์หนังสือ” ดังกล่าว ใน *วารสารธรรมศาสตร์* 5 : 2 (ต.ค.—ม.ค. 2519) หน้า 168-169 และดู สุภา ศิริมานนท์, *มาร์กซ์ซึ่งใจจะพิสูจน์อะไรอย่างไร* (กลุ่มเศรษฐกิจ ธรรมศาสตร์ 2518).

หมาย ซึ่งสัมพันธ์กับปัจเจกชนและระบบเศรษฐกิจที่ไม่มีกฎเกณฑ์ เช่น งานเขียนของ H.A.L. Fisher ซึ่งแสดงกังขาในคำกล่าวนำหนังสือ “History of Europe” ของเขาตอนหนึ่งว่า

“ข้อเท็จจริงที่มีการเขียนถึงอย่างกว้างขวางและมากมายในหน้าประวัติศาสตร์ก็คือความเจริญก้าวหน้า แต่ความเจริญก้าวหน้าไม่ใช่กฎแห่งธรรมชาติ พื้นฐานของคนรุ่นหนึ่งอาจจะสูญหายไปเมื่อถึงคนอีกรุ่นหนึ่ง ความคิดของคนอาจไหลถ้ายทอดไปสู่ช่องทางซึ่งนำไปสู่ความหายนะและป่าเถื่อนได้”

เหตุผลซึ่งอยู่เบื้องหลังทัศนะนี้ก็คือ การพยายามที่จะตีความประวัติศาสตร์อย่างจริงจังและเป็นเหตุเป็นผลนั้นอาจนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ระบบเศรษฐกิจสังคมที่เป็นอยู่ก็เป็นได้ ดังนั้น สิ่งที่น่าประวัติดูน่ากลัว (อ้างว่า) เป็นกลางจะทำได้อย่างมากก็คือการแสดงให้เห็นเพียง “ความเจริญก้าวหน้า” ของสังคม ซึ่งในเวลาต่อมาบางครั้งเขาเองก็อาจไม่แน่ใจเหมือนกัน ช่องว่างที่เกิดขึ้นจากการขาดการตีความอย่างจริงจังและเป็นเหตุเป็นผล จึงเป็นโอกาสให้นักประวัติศาสตร์จิตนิยมและหลงชาติได้เสริมแต่งลัทธิ “ชาตินิยม” “เชื้อชาตินิยม” และ “เหตุผล” ของการรักษาสถานะเดิมเอาไว้ในหน้าประวัติศาสตร์อย่างมากมาย¹

การพูดถึงปรัชญาประวัติศาสตร์วัตถุนิยม นอกจากจะเป็นการเสนอทฤษฎีทั่วไปของกระบวนการประวัติศาสตร์แล้ว ยังได้ให้ทัศนะอย่างตรงไปตรงมาเกี่ยวกับปัญหา “ความเป็นกลาง เป็นธรรม และเป็นจริง” ด้วย Engelberg นักประวัติศาสตร์ชาวเยอรมันตะวันออกได้แสดงความคิดเห็นว่า ถ้าหากวิธีการประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ (Marxist historiography) จะแสดงออกซึ่ง “อคติ” (bias)

¹ J.D. Bernal, *Science in History* Vol. 4 (Penguin, 1969), p. 1081; แปรริงตัน มัวร์ จูเนียร์ กล่าวว่า แนวโน้มที่เป็นอยู่ปัจจุบันในตะวันตก ก็คือการสรุปว่าข้อความที่เขียนอย่างไม่ว่าวารุณแรงและสนับสนุน “สถานะเดิม” Status quo ก็คือข้อความที่ “เป็นกลาง” (Objective) ส่วนข้อความที่ปรากฏออกมานอกเหนือจากรูปแบบดังกล่าวนี้ก็ถือว่าเป็นเพียง “การเล่นสำนวนโวหาร” (rhetoric) ข้อสรุปดังกล่าวสร้างความสับสนระหว่าง “ความเป็นกลาง” กับ “ความหมุมหมิม” (triviality) และ “ความไร้สาระ” (meaninglessness) เพื่อเป็นทางออกอันหนึ่ง แทนที่จะมาพูดถึงความจริงอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งอาจจะกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของบางกลุ่มที่เป็นใหญ่ในสังคมนั้น ดู Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship And Democracy* (Beacon Books, 1970), pp. 509–523.

มันก็จะแตกต่างกันโดยพื้นฐานจากอคติของประวัติศาสตร์รูปแบบอื่นๆ เพราะเหตุว่าอคติของประวัติศาสตร์ลัทธิมาร์กซ์ไม่ได้ขัดขวางความจริงทางทฤษฎี ทั้งนี้เนื่องมาจากผลประโยชน์พื้นฐานของชนชั้นกรรมาชีพนั้นได้สอดคล้องกับเงื่อนไขของความเป็นจริงทางทฤษฎีนั่นเอง¹ กล่าวคือ ความเป็นธรรมในแต่ละยุคหนึ่งขึ้นอยู่กับ “ประชาชนส่วนข้างมาก” ในสังคมนั้น ความเป็นจริงและความเที่ยงธรรมไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์ หากแต่มีความผูกพันอย่างแน่นนอนกับชนชั้นในสังคมในระบบสังคมทุนนิยม ชนชั้นนายทุนได้ผ่านพ้นการเป็นชนชั้นที่ก้าวหน้า ไปสู่ชนชั้นที่ถดถอยและปฏิกริยา ในขณะที่ชนชั้นกรรมาชีพกำลังจะก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นที่ก้าวหน้ามีอนาคตที่สุด (ในสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก) ดังนั้น เงื่อนไขความเป็นจริงทางทฤษฎีที่ก้าวหน้า ก็คือเงื่อนไขที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของชนชั้นกรรมาชีพ

ปรัชญาประวัติศาสตร์วัตถุนิยมหรือทัศนะการตีความประวัติศาสตร์ในเชิงวัตถุนิยม ได้แก่ “การประยุกต์ใช้ความคิดวัตถุนิยมวิภาษวิธี (dialectical materialism) ในการศึกษาถึงความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์”² ความพยายามดังกล่าวจึงเหมือนกับการค้นหาและพบกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ อันนำไปสู่พัฒนาการของทฤษฎีวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (เช่น ทฤษฎีกลศาสตร์ เดมี ชีววิทยา และ ฯลฯ) ถ้าหากการค้นหาวิภาษวิธีทางสังคมเป็นผลสำเร็จ ก็หมายความว่าทฤษฎีประวัติศาสตร์สามารถสร้างขึ้นมาได้เช่นกัน ดังนั้น ความสำเร็จของประวัติศาสตร์วัตถุนิยมในฐานะที่เป็นทฤษฎีหนึ่งในประวัติศาสตร์ จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและการพิสูจน์เงื่อนไขที่จำเป็น ดังนี้

1. แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของกฎทางทฤษฎีในประวัติศาสตร์ (objective laws in history)
2. และสามารถค้นพบกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ได้
3. รวบรวมข้อมูลที่สำคัญสำหรับความเข้าใจวิธีการที่กฎเกณฑ์เหล่านี้เคลื่อนไหว

¹ Engelberg (1964) อ้างใน Ernst Nolte, “The Relationship Between ‘Bourgeois’ and ‘Marxist’ Historiography” *History and Theory* Vol. IV, No. 1, 1975, p. 59.

² H. Selsam and H. Martel (eds.), อ้างแล้ว, หน้า 182.

4. ประยุกต์กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้เข้าไปในประวัติศาสตร์ที่กำหนดได้ โดยปราศจากการใช้ความคิดของตนเองเข้าตัดสิน (อัตวิสัย)¹

การค้นหากฎทางภววิสัยในประวัติศาสตร์กระทำได้โดยการสำรวจตรวจสอบประวัติศาสตร์ ทั้งกระบวนการ เพื่อหากฎทั่วไป ที่สามารถนำมาอธิบายเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ได้อย่างต่อเนื่องเป็นระบบและไม่ตัดตอนตามใจตนเอง การค้นหากฎเกณฑ์ดังกล่าว จึงเท่ากับการค้นหาความสัมพันธ์ภายในสังคมที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญและเด่นชัดที่สุดของประวัติศาสตร์สังคม และความสัมพันธ์ภายในนี้ก็จะมีบทบาทในการกำหนดและชี้แนวทางประวัติศาสตร์ของ สังคมมนุษย์ ถ้าหากสังคมมนุษย์ปราศจากการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอันเป็นมูลฐานแล้ว ก็ไม่มีเหตุจำเป็นอะไรที่จะต้องไปศึกษาหากฎเกณฑ์ของสังคม เพราะทุกสิ่งทุกอย่างย่อมหยุดนิ่งอยู่กับที่ จนสามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องอาศัยทฤษฎีหรือความคิดที่เป็นระบบเข้าจับ

กฎเกณฑ์ทางภววิสัย ซึ่งสามารถนำไปอธิบายการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์แต่ละยุคสมัยได้ ก็คือ “ความสัมพันธ์ระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการผลิต” ซึ่งเป็นกิจกรรมพื้นฐานของมนุษย์ในทุกสังคมเพื่อจะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ กล่าวได้ว่า “มนุษยชาติต้องกินดื่ม มีที่พัก และเครื่องนุ่งห่มเสียก่อนที่จะสามารถเข้าไปติดตามการเมือง วิทยาศาสตร์ ศาสนา ฯลฯ”² การผลิตที่ว่านี้จะเกิดขึ้นมาได้ก็หมายความว่า จะต้องเป็นกิจกรรมในสังคมที่เกี่ยวข้องมนุษย์และปัจเจกชนทั้งหลายเข้าไว้ด้วยกัน การผลิตของคน ๆ เดียวที่แยกตัวออกจากสังคม โดยอาจจะไปอาศัยอยู่บนเกาะคนเดียว ไม่อาจถือว่ามีความหมายที่สามารถวิเคราะห์ได้ตามทฤษฎีนี้ ดังที่มาร์กซ์ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อไรก็ตามที่เราพูดถึงการผลิต เรามักก็มีความคิดอยู่เสมอถึงการผลิตในขั้นตอนที่แน่นอนของการพัฒนาการทางสังคม หรือการผลิตโดยปัจเจกชนทางสังคม (social individuals)”³ แต่ถึงกระนั้นก็ได้หมายความว่า จะต้องกล่าวระบุทุกตอนเสมอไปว่า ขณะนี้เรากำลัง

¹ เฟ็งอั้ง, หน้า 182-183.

² Engels, “Speech at the Graveside of Karl Marx” (1883) ใน H. Selsam, D. Goldway and H. Martel (eds.), *Dynamic of Social Change* (New York: International Publishers, 1973), p. 30.

³ Marx, “A Contribution to the Critique of Political Economy” (1859) ใน เฟ็งอั้ง, หน้า 36.

พูดถึงการผลิตในระบบทุนนิยมหรืออื่นๆ เพราะ “ทุกขั้นตอนของการผลิตในสังคมล้วนแต่มีรอยประทับที่แน่นอนร่วมกันอยู่ (นั่นคือ) เป้าหมายร่วมกัน”¹

พลังการผลิตของสังคมหนึ่งย่อมประกอบไปด้วย “เครื่องมือของการผลิต อุปกรณ์แรงงานที่ได้สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจขึ้นมา และประชาชนที่ทำงานในกระบวนการของการผลิตตามพื้นฐานของ ประสิทธิภาพการผลิตในระดับหนึ่ง”² เมื่อการผลิตดำเนินการเคลื่อนไหวไปในสังคมก็จะพบว่า ผู้ผลิตต่างก็มีความสัมพันธ์ผูกพันกับผู้อื่นอย่างแยกไม่ออก “ความสัมพันธ์ที่ประชาชนเข้าไปสู่แนวทางของการผลิตมูลค่าเศรษฐกิจนั้นเรียกว่า ความสัมพันธ์การผลิต”³ โดยมีเนื้อหาอยู่ว่าใครเป็นเจ้าของอุปกรณ์การผลิตและใครเป็นผู้ทำการผลิต กล่าวได้ว่าพลังการผลิตไม่อาจแยกออกมาจากความสัมพันธ์การผลิตได้ หากแต่ความสัมพันธ์ของปัจจัยทั้งสองหรือที่เรียกว่า วิธีการผลิต (**mode of production**) นี้จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงขั้นตอนที่แน่นอนของพัฒนาการสังคม “พลังการผลิตและความสัมพันธ์การผลิตนี้เอง ที่เป็นโครงสร้างหรือฐานทางเศรษฐกิจของสังคม เป็นพื้นฐานอันแท้จริงที่เป็นโครงครอบทางกฎหมาย การเมือง ฯลฯ ก่อตัวขึ้นมา และที่ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบอันแน่นอนของจิตสำนึกทางสังคม”⁴

การเปลี่ยนแปลงในสังคมจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์การผลิต ในลักษณะเฉพาะแต่ละขั้นตอนของสังคมจะมีเอกภาพกันระหว่างความสัมพันธ์ของสองปัจจัย แต่เป็นเพียงภาวะชั่วคราวเท่านั้น เนื่องจากว่าโดยพื้นฐานแล้วพลังการผลิตมีแนวโน้มที่จะพัฒนารุดหน้าไป ในขณะที่ความสัมพันธ์การผลิตมีลักษณะการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงล่าช้ากว่า เช่น การค้นพบและพัฒนาเครื่องมือและอุปกรณ์การผลิตสมัยใหม่ในระบบทุนนิยมจะเกิดขึ้นก่อนการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับทาสกสิกร ความล่าช้าของ

¹ เติ้งอ๋าง, หน้า 36.

² ทวี หมั่นนิกร (แปลและเรียบเรียง), *ศตวรรษรวมสำนึกประวัติศาสตร์* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2519) หน้า 272 ดูรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการผลิตจากหน้า 270-272.

³ เติ้งอ๋าง, หน้า 274.

⁴ Marx, “Critique of Political Economy” (1859) ใน Selsam and Marte (eds.) อ้างแล้ว, หน้า 187.

ความสัมพันธ์การผลิตจึงเป็นตัวขัดขวางพัฒนาการของพลังการผลิต และนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างสองปัจจัย ซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของโครงสร้างทางการเมือง กฎหมาย ศาสนา วัฒนธรรม ฯลฯ ด้วย ความขัดแย้งอันนี้เองที่นำไปสู่การปฏิวัติสังคม เพื่อจะก้าวไปสู่การมีความสัมพันธ์การผลิตใหม่ที่เป็นเอกภาพกับพลังการผลิตที่ได้พัฒนาขึ้นมาก่อนแล้ว เมื่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมผ่านพ้นไปพร้อมกับมีวิถีการผลิตใหม่แล้ว ก็พบว่าโครงสร้างทางการเมือง กฎหมาย ศาสนา วัฒนธรรม ศิลปะ และจิตสำนึกสังคมอันใหม่ก็จะปรากฏขึ้นสอดคล้องกับพื้นฐานเศรษฐกิจใหม่นั้นเอง ความเปลี่ยนแปลงของสังคมเท่าที่มีมา ถ้าดูจากความขัดแย้งของชีวิตด้านวัตถุ จากการปะทะกันระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์การผลิต “อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า, แบบวิถีการผลิตของเอเชีย แบบวิถีการผลิตของสมัยโบราณ แบบวิถีการผลิตของศักดินา และแบบวิถีการผลิตชนชั้นนายทุนสมัยปัจจุบัน สามารถจะถือเป็นของยุควิวัฒนาการหลายยุคในการพัฒนา (ก้าวหน้า) ของรูปการเศรษฐกิจสังคมได้”¹

ถ้าหากจะสรุปปรากฏการณ์อันเด่นชัดจากกฎทางภววิสัยในประวัติศาสตร์ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ ก็จะได้แก่ การต่อสู้ทางชนชั้น ซึ่งเป็นผลมาจากความขัดแย้งในวิถีการผลิต ชีวิตสังคมทั้งที่เป็นอยู่และที่เป็นมาในประวัติศาสตร์ล้วนเต็มไปด้วยความขัดแย้ง “มักมีการต่อสู้กันระหว่างประชาชาติต่างๆ ระหว่างสังคมต่างๆ ตลอดจนภายในประชาชาติต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีการเข้าแทนที่กันของระยะปฏิวัติและระยะปฏิภิกิริยา ระยะสันติภาพและระยะสงคราม ระยะหยุดชะงักและระยะก้าวหน้าอย่างรวดเร็วหรือระยะเสื่อมโทรม”² ภาวะที่ดูคล้ายกับสับสนอลหม่านนี้ลัทธิมาร์กซ์ได้ชี้เส้นทางพื้นฐานที่สามารถค้นหากฎเกณฑ์จากภาวะดังกล่าวออกมาได้ นั่นคือ ทฤษฎีการต่อสู้ทางชนชั้น ทั้งนี้เพราะสภาพ และเงื่อนไขความเป็นอยู่ของแต่ละชนชั้นที่สังคมแต่ละสังคมได้แบ่งแยกไปนั้นต่างล้วนไม่เหมือนกัน มาร์กซ์ได้กล่าวไว้ใน “แถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์” ว่า “ประวัติของสังคมทั้งหมดเท่าที่เคยมีมาทราบจนปัจจุบันนี้ (ได้แก่ ประวัติศาสตร์ที่มีการขีดเขียนไว้นานอนแล้ว) ล้วนแต่เป็นประวัติการต่อสู้ทางชนชั้นทั้งสิ้น” อีสรชนกับทาส ผู้ดีกับไพร่ เจ้านั้ดินกับทาสกสิกร เจ้าของโรงงานกับคนงาน พูดสั้น ๆ ก็คือ ผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่ได้

¹ มาร์กซ์ คำนำหนังสือ “วิจารณ์เศรษฐกิจศาสตร์การเมือง” ใน เลนิน, ว่าด้วยลัทธิมาร์กซ์ (แนวร่วมนักศึกษามรรค 2518) หน้า 37.

² เพิ่งอ้าง, หน้า 41.

อยู่ในฐานะเป็นปฏิปักษ์กันตลอดมา อย่างไรก็ตาม มาร์กซก็มีใช้เป็นคนแรกที่ค้นพบการดำรงอยู่ของชนชั้นในสังคมสมัยใหม่ หรือการต่อสู้ระหว่างชนชั้น นักประวัติศาสตร์กระแสมาก่อนหน้าเขาก็ได้ค้นพบมันมาก่อนแล้ว ings มาร์กซเพิ่มเติมเข้าไปใหม่ เพื่อเสริมความสมบูรณ์เกี่ยวกับเรื่องของชนชั้นในสังคม ก็คือ

1. พิสูจน์ว่าการดำรงอยู่ของชนชั้นนั้น มีอยู่เฉพาะในประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่งของพัฒนาการทางการผลิต
2. การต่อสู้ทางชนชั้นจำเป็นจะต้องนำไปสู่เผด็จการชนชั้นกรรมาชีพ
3. เผด็จการชนชั้นกรรมาชีพนั้นเท่านั้น ที่จะดำเนินไปสู่ช่วงผ่านของการล้มเลิกชนชั้นทั้งหมด และนำไปสู่สังคมที่ไม่มีชนชั้น¹

จากการวิเคราะห์ถึงพลังผลักดันประวัติศาสตร์ดังได้กล่าวมาแล้ว ยังไม่อาจถือว่าสมบูรณณ์จนทำให้มองเห็นการเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์ได้ทั้งหมด จนกว่าจะได้ทำความเข้าใจกับบทบาทของ โครงครอบสังคม (super-structure) ที่มีต่อฐานเศรษฐกิจและในทำนองกลับกันด้วย

โครงครอบสังคม ได้แก่ รูปการความคิดทางการเมือง ปรัชญา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และจิตสำนึกต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นผลผลิตของมนุษย์ทั้งสิ้น กล่าวได้ว่ารูปการความคิดต่างๆ นี้ไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ ไม่สามารถพัฒนาเคลื่อนไหวได้ถ้าปราศจากมนุษย์ นั่นคือ รูปการความคิดต่างๆ ไม่เป็นกระบวนการประวัติศาสตร์โดยลำพังเฉพาะตัวมันเอง ความคิดทั้งหลายที่มีอยู่จึงต้องเป็นความคิดของ “ใคร” และถูกตัดแปลงไปในกระบวนการผลิตทางสังคมโดยมนุษย์ ดังคำกล่าวที่ว่า “ชีวิตไม่ได้ถูกกำหนดโดยจิตสำนึก แต่จิตสำนึกต่างหากที่ถูกกำหนดโดยชีวิต”² สมมติฐานนี้จึงเริ่มจากความเป็นจริงของมนุษย์ ทำให้สามารถเข้าใจถึงนามธรรมได้อย่างมีชีวิตชีวา จนสามารถ “อธิบายกระบวนการชีวิตที่เคลื่อนไหวนี้ได้ (อย่างรอบด้าน) ประวัติศาสตร์ก็จะไม่เป็นเพียงการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ตายแล้วเท่านั้น”³ อีกต่อไป

¹ Marx, “Letter to Medemeyer” (1852) ใน Selsam, Goldway and Martel (eds), อ้างแล้ว, หน้า 31.

² Marx and Engels, “The German Ideology” ใน เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

³ เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

ความสัมพันธ์ระหว่าง โครงครอบกับฐานเศรษฐกิจนี้ มักนำไปสู่การสรุปเพียงด้านเดียวว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ศาสนา วัฒนธรรม ศิลปะ ฯลฯ ล้วนแต่ถูกกำหนดและเป็นฝ่ายถูกทำให้เปลี่ยนไป โดยพื้นฐานเศรษฐกิจแต่ด้านเดียว จนกลายเป็นว่าปัจจัยทางการเมืองและวัฒนธรรม ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม อันนำไปสู่ข้อวิพากษ์วิจารณ์ลัทธิมาร์กซ์ว่าเป็น “ลัทธิปัจจัยเศรษฐกิจชี้ขาด” (economic determinism) เข้าทำนองเป็นความคิด “นิยมวัตถุ” ที่ปราศจากศีลธรรมและวัฒนธรรมต่าง ๆ นานา

ในประเด็นปัญหานี้ เองเกลส์เองก็ยอมรับว่า มิได้มีความคิดว่าปัจจัยเศรษฐกิจเป็นเพียงปัจจัยเดียวเท่านั้นที่กำหนดการเปลี่ยนแปลง ความจริงแล้วปรากฏการณ์ทางการเมืองและปัจจัยสังคมด้านอื่นๆ ต่างก็มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและต่อพื้นฐานเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกัน คือ มีความสัมพันธ์ต่อกันสองด้าน ทั้งเป็นฝ่ายกระทำและถูกกระทำ แต่ในที่สุดแล้วปัจจัยเศรษฐกิจจะเป็นตัวชี้ขาดการเปลี่ยนแปลงว่าจะออกมาในรูปลักษณะเนื้อหาอะไร ในจดหมายที่เขามิถึงโจเซฟ บล๊อต (ค.ศ. 1890) เองเกลส์ได้อธิบายถึงปัญหาดังกล่าวนี้ว่า

“ตามแนวคิดของประวัติศาสตร์วัตถุนิยม ปัจจัยที่กำหนดประวัติศาสตร์ในที่สุดแล้ว ก็คือการผลิตในชีวิตจริง มาร์กซ์และข้าพเจ้าไม่เคยกล่าวมากเกินไปว่านี้เลย ดังนั้น ถ้ามีใครบิดเบือนคำกล่าวนี้เป็นว่า ปัจจัยเศรษฐกิจเป็นเพียงปัจจัยเดียว เขาก็ได้แปรเปลี่ยนมันไปสู่คำพูดที่ไร้ความหมาย เป็นการย่อและไร้สาระสภาพทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน แต่ชั้นส่วนต่างๆ ของโครงครอบ (เช่น) รูปแบบทางการเมืองของการต่อสู้ทางชนชั้นและผลของมัน รัฐธรรมนูญที่ประกาศออกมาโดยชนชั้นที่ได้รับชัยชนะภายหลังการรบที่สำเร็จลง ฯลฯ รูปแบบกฎหมายและยิ่งไปกว่านี้ การสะท้อนการต่อสู้ที่เป็นจริงต่างๆ เหล่านี้ในสมองของคนที่ทำการต่อสู้ (อันได้แก่) ความคิดทางการเมือง กฎหมาย ปรัชญา ศาสนา และที่พัฒนาไปสู่ระบบความคิดแบบคัมภีร์ (dogma) ล้วนแล้วแต่แสดงออกซึ่งอิทธิพลที่มีต่อกระบวนการต่อสู้ในประวัติศาสตร์ และในหลายกรณีก็มีความสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบของมันด้วย ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในท่ามกลางกระจุกของอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นอย่างไม่จบสิ้น (ได้แก่ เหตุการณ์หรือสิ่งของที่ไม่อาจค้นหาหรือพิสูจน์ให้เห็นได้ถึงความเกี่ยวข้องภายในของมันได้ และเรารู้ว่ามันขาดหายไปและสามารถที่จะละทิ้งมันได้) ในที่สุดแล้ว พัฒนาการทางเศรษฐกิจก็จะปรากฏตัวออกมาในฐานะที่จำเป็น มิเช่นนั้นแล้วการประยุกต์ทฤษฎี

เข้าในแต่ละช่วงของประวัติศาสตร์ที่เขาเลือก ก็จะเป็นเรื่องที่ย่ายดายกว่าการอดสมการธรรมดาในขั้นต้นเสียอีก”¹

ในทางการเมือง บุคคลที่เข้าไปมีบทบาทในสถาบันทางการเมืองและตำแหน่งต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นผลจากการพัฒนาการแบ่งงานภายในสังคมนั้น ดังนั้น เขาจึงได้รับผลประโยชน์พิเศษเฉพาะที่แยกต่างหากจากผลประโยชน์ของผู้คนที่เลือก (หรือถูกทำให้เลือก) เขาเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมือง พวกเขาจะหาทางเป็นอิสระจากประชาชน ด้วยการใช้ตุ้มเครื่องมือพิเศษที่สามารถควบคุมประชาชน และทำให้เขาเป็นอิสระ (อยู่เหนือออกมา) จากประชาชนได้ จากนั้น “รัฐ” ก็เกิดขึ้น พัฒนาการทางการเมืองก็จะดำเนินติดตามกระบวนการผลิตไป แต่เนื่องจากปัจจัยทางการเมืองได้พัฒนาความเป็นอิสระภายในของมันขึ้นมาตลอดเวลาที่ผ่านไป มันจึงสามารถมีอิทธิพลและผลกระทบต่อเนื่องและกระบวนการผลิตในลักษณะของสองพลังที่ไม่เท่าเทียมกัน นั่นคือ ความสัมพันธ์ตอบโต้ซึ่งกันและกันระหว่างพัฒนาการทางเศรษฐกิจกับอำนาจการเมือง ที่ต้องการความเป็นอิสระให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้เพื่อสร้างกระบวนการที่เป็นของมันเอง

ปฏิกริยาตอบโต้ของอำนาจรัฐที่มีต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจสามารถมีได้ในทางหนึ่งทางใด คือ ประการแรก อำนาจรัฐดำเนินไปในทางเดียวกับปัจจัยเศรษฐกิจและหนุนช่วยพัฒนาการของมันให้เร็วขึ้น ประการที่สอง เข้าขัดขวางพัฒนาการทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจนำไปสู่หายนะของอำนาจรัฐนั้นได้ในที่สุด และประการสุดท้าย เข้าตัดตอนพัฒนาการเศรษฐกิจออกจากเส้นทางที่แน่นอน และมีบับบังคับหนทางอื่นเข้าไปแทน ลักษณะการมีปฏิกริยาของอำนาจรัฐต่อฐานเศรษฐกิจแบบที่สองและสาม มีแต่จะนำไปสู่ความหายนะของพัฒนาการทางเศรษฐกิจและความสูญเสียของพลังและวัตถุในที่สุด²

¹ Engels, Letter to Joseph Bloch (1890) ใน Selsam and Martel (eds.) อ้างแล้ว, หน้า 204.

² เฟ็งอ้าง, หน้า 206–207 เองเกิลส์แนะนำให้ดูตัวอย่างการวิเคราะห์ถึงบทบาทของปัจจัยสังคมอื่น ๆ นอกจากด้านเศรษฐกิจที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยเหมือนกันจากงานของ Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (1852); *Capital* Vol. I บทที่ว่าด้วย “วันทำงาน” (Working-day) และบทที่ XXIV และของ Engels, *Anti-Dühring* (1878); Ludwig Feuerbach (1888).

กล่าวโดยสรุป ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างฐานเศรษฐกิจกับโครงสร้างสังคม จึงอยู่ที่การมองอย่างรอบด้านอย่างไรทางวิธี (dialectic) หรือไม่ การมองความสัมพันธ์แต่เพียงด้านเดียวว่านี่เป็นเหตุนั่นเป็นผล เป็นเพียงการสร้างสิ่งที่เป็นนามธรรมที่ตายตัว ในโลกของความเป็นจริงทางวัตถุทุกสิ่งทุกอย่างล้วนสัมพันธ์และแปรเปลี่ยนเสมอภายใต้เงื่อนไขและกฎเกณฑ์ที่จับต้องได้

เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นล้วนเป็นเพียงการวิเคราะห์กฎเกณฑ์และความสัมพันธ์หลักของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ ถ้าหากปราศจากมนุษย์เสียแล้ว กระบวนการประวัติศาสตร์ต่างๆ ก็ไม่อาจเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ ในตอนนี้เราจึงหันมาอภิปรายถึงบทบาทของมนุษย์ผู้สร้างประวัติศาสตร์โดยตรง

มาร์กซ์เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง **The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte** ว่า “มนุษย์สร้างประวัติศาสตร์ของเขาเอง แต่เขาไม่ได้สร้างมันตามความพอใจ และไม่ได้สร้างมันภายใต้สภาพแวดล้อมที่พวกเขาเลือกกันเอง หากแต่พวกเขาสร้างมันขึ้นมามีภายใต้สภาพแวดล้อม ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากอดีตที่อยู่ต่อหน้าเขาโดยตรง”¹

ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นสมมติฐานอันสำคัญของกฎเกณฑ์ทางภววิสัยของประวัติศาสตร์วัตถุนิยมที่ได้พูดมาแล้ว ในที่นี้ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ มนุษย์ทั้งเอกชนและมวลชน การปฏิบัติหรือการกระทำในสังคมและสภาพทางวัตถุที่เขาอาศัยอยู่ อันรวมทั้งสิ่งดำรงอยู่ก่อนเขาและที่ถูกสร้างขึ้นมามีภายใต้การปฏิบัติของเขา ทั้งนี้กิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ต้องขึ้นกับ **เงื่อนไข** แวดล้อมเขาด้วย คือ ไม่ใช่ทำอะไรตามใจชอบได้

คุณสมบัติอันเป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ ก็คือ องค์ประกอบทางร่างกาย นับตั้งแต่ลักษณะการยืน การใช้มือ สมอง ฯลฯ กำหนดให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่แตกต่างออกไปจากสัตว์โลกประเภทอื่น ๆ มนุษย์ดำรงชีพอยู่ได้ในสังคมด้วยการเข้าร่วมกระบวนการผลิตทางสังคม ในขณะที่สัตว์ทั่วไปไม่สามารถกระทำได้ มีการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องมือต่าง ๆ อันเป็นผลจากความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จนกระทั่งก่อให้เกิดมีความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมขึ้น และจากจุดนี้เองที่มนุษย์ในยุคหนึ่งได้สร้างสภาพแวดล้อมหนึ่งขึ้นมาและ

¹ Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (New York : International Publishers, 1969), p. 15.

ถ่ายทอดต่อลงมายังมนุษย์อีกยุคสมัยหนึ่ง ในที่สุด เราก็มองเห็นการถ่ายทอดสืบเนื่องมรดกทางสถาบัน ประเพณี วิถีชีวิต ความรู้ ความคิด วัฒนธรรม รวมทั้ง การทิ้งให้คนอื่นรุ่นหนึ่งได้พบกับความขัดแย้งที่ยังไม่อาจตัดสิน หรือกิจกรรมสังคมที่ยังไม่สมบูรณ์ของคนรุ่นก่อน¹

ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติจึงแตกต่างจากประวัติศาสตร์ของสัตว์โลก ทั่ว ๆ ไป เราสามารถค้นหาประวัติของสังคมมด การโยกย้ายหรือปะทะกันระหว่างมดในแต่ละแห่ง แต่สิ่งหนึ่งที่ประวัติศาสตร์ของมดจะไม่เปลี่ยนแปลง คือ วิธีการผลิต ในขณะที่สังคมมนุษย์แต่ละยุคสมัยต่างมีพัฒนาการของวิธีการผลิตที่แตกต่างกันออกไป ผลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตในแต่ละสังคมได้คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปด้วยการปฏิบัติอย่างรู้สำนึกของมนุษย์ (นั่นคือ การที่มนุษย์จะคิดค้นประดิษฐ์เครื่องมือใหม่ที่ไม่ใช่ทำขึ้นมาลอย ๆ อย่างไรเหตุผลหรือเป้าหมายทางสังคม) การเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์จึงอยู่ที่ความสามารถในการจับกฎเกณฑ์การผลิตจนสามารถเข้าควบคุมและมองเห็นกฎทางธรรมชาติที่ควบคุมปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางวัตถุได้ นั่นคือ การผลิตของมนุษย์ได้เริ่มต้นที่มือและยกระดับไปสู่สมอง อันมีผลกลับไปสู่การปฏิบัติใหม่ที่ก้าวหน้ากว่าเดิม ดังนั้น มนุษย์จึงก้าวเข้าสู่ประวัติศาสตร์พร้อมกับความรู้และความมุ่งหมายที่แน่นอน แต่ละขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ จึงเกิดขึ้นจากการกระทำที่มีจิตสำนึกและมีเป้าหมายของมนุษย์ ด้วยการพยายามลดอิทธิพลของสิ่งที่มองไม่เห็นหรือสิ่งที่ควบคุมไม่ได้ ทั้งนี้ก็เป็นการสอดคล้องกับพัฒนาการผลิตที่ก้าวหน้าขึ้นไป พร้อมกับการมองเห็นกฎเกณฑ์ที่รอบด้านและก้าวหน้าขึ้นไปด้วยเหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม เราจะพบว่าในความเป็นจริงมนุษย์ก็ไม่สามารถก้าวไปสู่จุดหมายที่วางไว้ได้เสมอไป นั่นคือ แม้เขาจะสามารถสร้างประวัติศาสตร์ได้ด้วยตัวเขาเอง แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะสร้างได้ตามความต้องการและความพอใจในทุกอย่าง ความแตกต่างระหว่างจุดมุ่งหมายที่วางไว้กับผลที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ “ตราบนาทีที่กิจกรรมทางประวัติศาสตร์อันสำคัญที่สุดของมนุษย์ที่ได้ยกระดับเขาขึ้นมาจากสภาพของสัตว์มาสู่มนุษย์ ก็คือการผลิตสำหรับความจำเป็นในชีวิตหรือการผลิตทางสังคมนั้น ยังคงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพลังที่

¹ Maurice Cornforth, *The Open Philosophy and the Open Society*, (New York : International Publishers, 1970), p. 135.

ไม่สามารถควบคุมได้ และนำไปสู่ผลที่ไม่ได้มุ่งหมาย”¹ เช่น การผลิตในยุคต้นของระบบทุนนิยมที่พัฒนาไปสู่ความก้าวหน้าของพลังการผลิต และติดตามมาด้วยการใช้แรงงานเด็ก ซึ่งสามารถผลิตได้มากกว่าผู้ใหญ่ในสมัยก่อนอย่างมาก ผลที่ตามมาภายใต้ระบบสังคมที่ไม่อาจควบคุมวิธีการผลิตนี้ได้ สังคมตะวันตกก็เพียงแต่แปรเปลี่ยนเป็น “อาณาจักรของสัตว์”² เท่านั้น ในขณะที่ผู้คนส่วนมากเริ่มประสบความยากจน ทั้ง ๆ ที่พลังการผลิตในยุคดังกล่าวสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานในชีวิตของผู้คนจำนวนมากนี้ได้ แต่เจตจำนงของพวกเขาถูกลบเลือนหายไป ด้วยอำนาจรัฐที่ “ได้รับถ่ายทอดต่อมาจากอดีต” เพื่อที่จะสร้างประวัติศาสตร์ต่อไปอย่างมีอนาคต ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้าง “การผลิตทางสังคมที่มีจิตสำนึก” กล่าวคือ การผลิตและแจกจ่ายผลผลิตจะต้องดำเนินไปอย่างมีแผนการ เพื่อที่จะสามารถยกมนุษยชาติให้สูงพ้นจากอาณาจักรของสัตว์ได้³ การเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายที่ดีกว่า เป็นมนุษย์มากกว่า จึงมีผลทำให้ประวัติศาสตร์ดำเนินไปอย่างมีจิตสำนึกและมีเป้าหมายของประชาชนส่วนใหญ่ เพื่อทำให้การผลิตทางสังคมดำเนินไปอย่างมีแผนการและตอบสนองมนุษย์ทั้งหมด มิใช่กลับมาทำลายมนุษย์ลงไป

การที่ประวัติศาสตร์ในทัศนะของลัทธิมาร์กซ์ดำเนินไปอย่างมีจิตสำนึกและมีเป้าหมายนั้น มิได้หมายความว่าเส้นทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้จะ เดินเป็นเส้นตรงหรือเดินไปตามเจตจำนงที่ดูกว้างไว้ราวกับเครื่องกล ดังที่ Karl R. Popper กล่าวสรุปไว้ว่า ทฤษฎีทางสังคมของมาร์กซ์ คือ “historicism” หรือ “essentialism” กล่าวคือ “การถือเอาว่าการทำนายผลทางประวัติศาสตร์ (historical prediction) เป็นเป้าหมายหลัก และ ... เป้าหมายนี้จะบรรลุถึงได้โดยการค้นพบ ‘ท่วงทำนอง’ หรือ ‘แบบแผน’ ‘กฎ’ หรือ ‘แนวทาง’ (rhythms, patterns, laws or trends)

¹ Engels, “Dialectics of Nature” (1882) ใน Selsam and Martel (eds.), อ้างแล้ว, หน้า 212.

² เติ้งอ๋าง, หน้าเดียวกัน.

³ เติ้งอ๋าง, หน้าเดียวกัน.

ที่อยู่ใต้วิวัฒนาการของสังคม”¹ สิ่งที่ K. Popper และผู้วิจารณ์ลัทธิมาร์กซ์อื่น ๆ* เสนอ ก็คือการตั้งการตีความทางประวัติศาสตร์วัตถุนิยมเข้ากับการทำนายผลโดยปราศจากเงื่อนไข ซึ่งในความเป็นจริงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การกระทำในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ล้วนมีเงื่อนไขที่มีได้กระทำตามความพอใจของตน ดังได้กล่าวมาแล้ว ประเด็นนี้อาจเกิดจากความสับสนในข้อที่ว่า ในขณะที่ตัวนักมาร์กซ์ก็กล่าวว่า มนุษย์สร้างประวัติศาสตร์อย่าง **รู้สำนึก**และ**เป้าหมาย** ในกรณีดังกล่าวนี้ จะพบว่า มาร์กซ์มิได้เคยเสนอทฤษฎีหรือกฎที่แน่นอนราวกับคำพยากรณ์ ว่าสังคมต้องก้าวเดินไปเช่นนั้นทุกแห่ง แต่สิ่งที่เขาเสนอคือการมองประวัติศาสตร์เพื่อที่จะสามารถเข้าใจและนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นจริงในสังคม โดยอาศัยแสงสว่างจากความเข้าใจอันนี้ เพื่อจะได้รู้ว่าประวัติศาสตร์ยุคก่อนนั้นเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร และสังคมปัจจุบันแตกต่างจากอดีตอย่างไรเพื่อจะสามารถก้าวเดินต่อไปในอนาคต ซึ่งสรุปออกมาแล้ว ก็คือ การค้นหาวิธีการผลิต (mode of production) ว่าพัฒนาอย่างไร และมนุษย์ควรจะปฏิบัติในทางสังคมอย่างไร จึงจะสามารถดัดแปลงความสัมพันธ์การผลิต สถาบันสังคม ความคิด วัฒนธรรม ให้เข้ากับพลังการผลิตได้² ยิ่งการวิจารณ์โจมตีว่า ประเทศในตะวันตกปัจจุบันไม่เห็นเปลี่ยนแปลงไปตามทฤษฎีของมาร์กซ์ที่ว่าด้วยการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพนั้น ก็สะท้อนให้เห็นถึงการมุ่งดูที่ผล

¹ Karl R. Popper, *The Poverty of Historicism*, (New York : Harper Torch Books, 1961), p. 3 และดูคำวิจารณ์แย้งของ M. Cornforth, *อ้างแล้ว*, หน้า 129-142.

* เช่น บทวิจารณ์ของ สนิท สมักรการ ที่ว่า “ทฤษฎีของมาร์กซ์เป็นเพียงการสรุปรวมยอด (simplify) ... ข้อเขียนของมาร์กซ์ส่วนมากไม่น่าจะเข้าข่าย “ทฤษฎี” ไม่ว่านจะพิจารณาจากแง่ของสังคมศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติก็ตาม โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสังคม ... น่าจะเป็นเพียงข้อเสนอหรือการคาดคะเน (speculation)” ดู “วิจารณ์หนังสือศักดิ์กับพัฒนาการของสังคมไทย” ใน *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 (ม.ย.-ส.ค. 2519) หน้า 143 ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์ เช่น ดร. อัมมาร स्याมวลา กล่าวว่ “มาร์กซ์ได้เสนอวิธีตีความประวัติศาสตร์และวิธีเข้าใจสังคมมนุษย์ที่ลึกซึ้งมาก ลึกซึ้งยิ่งกว่าผลงานของนักสังคมศาสตร์ หรือนักประวัติศาสตร์อื่นใดก่อนหน้าและหลังจากนั้น นอกจากนี้ ทฤษฎีของมาร์กซ์ไม่น่าจะเป็นทฤษฎีที่พวกเขาปรารถนานิยมจะคัดค้านได้ เพราะมาร์กซ์เสนอทฤษฎีโดยที่ตั้งอยู่บนรากฐานของโลกแห่งความเป็นจริง...” ดูรายละเอียดและกาวีวิเคราะห์ถึงความคิดของมาร์กซ์ทั้งด้านทฤษฎีและการปฏิบัติใน “สองปรัชญาเบื้องหลังการทำงานของนักเศรษฐศาสตร์” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ฉบับวิชาการ ปีที่ 14 ฉบับที่ 3-4 (เม.ย.-พ.ค. 2519) หน้า 32-47.

² M. Cornforth, *อ้างแล้ว*, หน้า 137.

สุดท้ายด้านเดียว โดยไม่ได้พิจารณาเงื่อนไขและเงื่อนไขเวลาซึ่งย่อมจะมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย เช่น ภายหลังจากมาร์กซ์เสียชีวิตไปแล้ว พัฒนาการของ ระบบทุนนิยมแบบเก่าได้พัฒนาไปสู่รูปแบบใหม่ในขั้นสูงสุด หรือจักรวรรดินิยม ดังที่เลนินได้วิเคราะห์ไว้ในผลงานชิ้นสำคัญอันหนึ่ง คือ จักรวรรดินิยม : ลำดับขั้น สูงสุดของระบบทุนนิยม ว่า ระบบจักรวรรดินิยมที่พัฒนาจาก “คนชู้ตริคคน” มาสู่ “ชาติหนึ่งชู้ตริคอีกชาติหนึ่ง” จะช่วยหวังเห็นความหายนะของระบบทุนนิยมใน ตะวันตกเอาไว้ให้ช้าออกไปอีก กรรมกรในประเทศที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมมาก ๆ มีสภาพความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการผลักภาระไปให้แก่คนส่วนใหญ่ในดินแดนอาณานิคมและโลกที่สามในปัจจุบันนั่นเอง ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติก็มีลักษณะ ทำนองเดียวกันที่ต้องขึ้นกับเงื่อนไขแวดล้อม เช่น ปกติน้ำจะเดือดที่อุณหภูมิ 100°C แต่ถ้าเอาขึ้นไปต้มบนยอดเขา จุดเดือดของน้ำก็ย่อมเปลี่ยนไป เป็นต้น

ข้อสรุปของทฤษฎีประวัติศาสตร์วัตถุนิยม จึงไม่ใช่การเสนอประวัติศาสตร์ ที่เป็น “อัตโนมติ” เมื่อกดปุ่มแล้วชิ้นส่วนต่าง ๆ จะเคลื่อนไหวไปตาม “กฎ” ที่วางไว้ตายตัวในระบบกลไกอันนี้ มีอยู่บ่อยครั้งที่ประวัติศาสตร์วัตถุนิยมจะพูดว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เกิดขึ้นตามกฎ (แห่งวิวัฒนาการสังคม และ ฯลฯ) แต่ความหมายของมันก็เป็นกรอธิบายว่า ปรากฏการณ์ในประวัติศาสตร์นั้นได้สร้างกฎ ทั่วไปของมันขึ้นมาอันหนึ่ง และเมื่อเราเห็นเหตุการณ์ภายใต้กฎทั่วไปดังกล่าว จึงสามารถเข้าใจได้ว่า เป็นปรากฏการณ์อันสืบเนื่องมาจากเหตุผลและปัจจัยเงื่อนไข ร่วมกันอันหนึ่ง แต่มิได้หมายความว่ากฎทั่วไปนี้ เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมหรือ การปฏิบัติต่างๆของมนุษย์ในประวัติศาสตร์ทั้งหมดทุกกาลเทศะ

ข้อที่ประวัติศาสตร์วัตถุนิยมทวิภาคษ์วิจารณ์อย่างมาก จึงไม่ได้โดยเฉพาะ เพียงความคิดเห็นขัดแย้งทาง “วิชาการ” เท่านั้น หากแต่ความขัดแย้งเหล่านี้ก็ล้วน เป็นการสะท้อนความขัดแย้งขั้นพื้นฐานในสังคมที่ดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจ เพราะว่า ผลงานของลัทธิมาร์กซ์ มิใช่จะมีแต่พลังในการบรรยายและอธิบายอย่างถึงที่สุด ใน เรื่องราวของอดีต แต่มันยังมีพลังในการชี้แนะทางออกในเรื่องที่เกี่ยวกับปัจจุบัน ซึ่งเพ็งก้าวพ้นมาจากอดีต และนำไปสู่ข้อสรุปของทางออกที่ดีกว่าในการพัฒนาความ สัมพันธ์ทางสังคม เพื่อสร้างการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของ “มนุษย์” ใน อนาคตอีกด้วย¹

¹ เฟ็งอ้าง, หน้า 139.

ปัญหาสุดท้ายที่เราจะพูดถึงในบทความนี้ ได้แก่ วิธีการสร้าง “หุ่นจำลอง” (model) และทฤษฎีในประวัติศาสตร์วัตุนิยม ดังที่เราได้เห็นมาแล้วว่าเท่าที่ได้วิเคราะห์กันมาทั้งหมดนั้นล้วนเป็นแต่เพียงทฤษฎี ซึ่งจะยังไม่สมบูรณ์ถ้าหากไม่สามารถนำไปประยุกต์ปฏิบัติได้ ถ้ามองเฉพาะด้านทฤษฎี ผู้คัดค้านลัทธิมาร์กซ์ เช่น Karl R. Popper ก็มักพูดว่า ทฤษฎีทางสังคมของมาร์กซ์ก็เป็นเพียง “การยึดลัทธิคัมภีร์ทิ้งมง่าย” (reinforced dogmatism) เท่านั้นเอง ข้อที่คนเหล่านี้ไม่ยอมรับ ก็คือ การสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไปของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มาร์กซ์กระทำลงไปนั้น เป็นเพียงเรื่องธรรมดาขั้นพื้นฐานที่นักสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ทั่วไปต่างก็ได้ปฏิบัติกันมาเสมอ คือ การสร้างสมมติฐาน สรุปรูปกฎเกณฑ์จากการทดลองและสังเกตขึ้นมาเป็นทฤษฎี ส่วนกฎเกณฑ์ที่สรุปมานั้นจะทำให้มองเห็นกระบวนการประวัติศาสตร์เป็นเพียงกระบวนการง่าย ๆ ที่พัฒนาไปตามตัวแปรหลักและรอง (variables) หรือเป็น “ความคิดรวบยอด” (simplification) นั้นก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะภารกิจพื้นฐานของทฤษฎีก็คือ การย่อ (abstract) เงื่อนไขที่จำเป็นหรือทั่วไปของการดำรงอยู่ของปรากฏการณ์ที่เราศึกษาอยู่ และจากนั้นจึงนำไปสู่การวางกฎทั่วไป (generalizations)¹

ในการศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ระหว่างมาร์กซ์และเลวี-สเตร้าส์ (Levi-Strauss) Jerzy Topolski² ได้เสนอว่าทฤษฎีประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์เริ่มจากสมมติฐานพื้นฐานที่ว่า “มนุษย์สร้างประวัติศาสตร์ของเขาเอง แต่เขาไม่ได้สร้างตามความพอใจของเขา” อันเป็นการเน้นถึงมนุษย์ในฐานะผู้กระทำ หุ่นจำลองนี้เป็นแบบผู้กระทำ (activistic model) โดยมีมนุษย์ปฏิบัติอย่างรู้สำนึกเต็มไปดด้วยเป้าหมายที่ไม่ได้ถูกบงการโดยปัจจัย ซึ่งไม่เกี่ยวพันกับกิจกรรมของเขา³ “หุ่นจำลองแบบผู้กระทำ” นี้ ยังแยกออกไปอีกเป็นหุ่นจำลองย่อย (submodels) สองแบบ คือ เจตจำนงเสรีกับวิภาษวิธี ซึ่งแบบหลังพิจารณาถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่าง การตัดสินใจของ มนุษย์กับ เงื่อนไขที่การตัดสินใจดังกล่าวเกิดขึ้น ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างปัจจัยที่กล่าว แล้วทั้งสองนี้ไม่เป็นแบบโดยตรง

¹ เฟ็งอ้าง, หน้า 30.

² ในตอนนี้ผู้เขียนใช้แนวความคิดของ J. Topolski เป็นส่วนใหญ่ ดู Jerzy Topolski, “Levi-Strauss and Marx on History” ใน *History and Theory* Vol. XII, No. 2, (1973), pp. 192-207.

³ เฟ็งอ้าง, หน้า 198.

แต่จะผ่านปัจจัยความรู้ของมนุษย์ที่มีต่อเงื่อนไขของการปฏิบัตินั้น ความรู้นี้อาจมี
 มากน้อยเพียงพอหรือแตกต่างกันในแต่ละคนแต่ละกลุ่มได้¹ ดังนั้น เราจึงพบว่า
 ใน **Das Kapital** มาร์กซ์แสดงถึงความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผลของนายทุนและสำนัก
 ถึงเงื่อนไขต่อการตัดสินใจของเขา ในขณะที่ **The Eighteenth Brumaire of**
Louis Bonaparte ผู้คนที่กระทำก็ตระหนักถึงสภาพแวดล้อมในการตัดสินใจของ
 เขา แต่การตระหนักถึงความรับรู้อันนี้อาจถูกทำให้เปลี่ยนรูปไปได้* (deformed)
 ดังเช่น กรณีของชาวนาฝรั่งเศสสมัยนโปเลียนที่จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของเขา
 ถูกทำให้เปลี่ยนรูปไปโดยตำนานความเชื่อเกี่ยวกับนโปเลียน ดังข้อความที่ว่า
 “(แนวทาง) ประวัติศาสตร์ได้ก่อให้เกิดความเชื่อในสิ่งมหัศจรรย์ขึ้นในหมู่ชาวนา
 ฝรั่งเศส ว่าบุรุษผู้มีนามนโปเลียนจะกลับมาอีกครั้ง พร้อมกบฏความรุ่งโรจน์ทั้ง
 มวลกลับมาให้เขาอีก”² หุ่นจำลองของมาร์กซ์จึงได้แก่มนุษย์ที่มีเหตุมีผล ปฏิบัติ
 ด้วยจิตสำนึกและเต็มไปด้วยเป้าหมายบนพื้นฐานของความรู้ในเงื่อนไขของการ
 ปฏิบัติ ความสำเร็จของการปฏิบัติจึงขึ้นอยู่กับความรู้ในเงื่อนไขที่เขากระทำด้วย
 ว่าขาดตกบกพร่องหรือสมบูรณ์ถูกต้องเพียงไร บางครั้งเมื่อเผชิญกับสภาพแวดล้อม
 และเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ แต่เขาก็ยังสามารถตัดต่อนการขัดขวาง
 เหล่านี้ลง ซึ่งก็เท่ากับเป็นการทำลายอิทธิพลที่จะเปลี่ยนการปฏิบัติทั้งทางรูปธรรม
 และนามธรรม ดังนั้น มนุษย์แม้จะขึ้นต่อเงื่อนไขบางประการในการตัดสินใจ ก็
 ไม่ใช่ன்றรอกอยให้เงื่อนไขสภาพแวดล้อมเกิดขึ้นมาจนเป็นผลดีเหมาะสมกับการ
 ปฏิบัติแต่อย่างเดียว แต่มนุษย์จะต้องเข้าไปเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขการปฏิบัติของเขาได้
 ด้วย

หุ่นจำลองสำหรับทฤษฎีของมาร์กซ์มีลักษณะที่แตกต่างจากของนักทฤษฎี
 อื่นๆ ในข้อที่ว่ามันได้ก้าวล่วงพ้นปรากฏการณ์ผิวเผินภายนอกที่ได้จากการสังเกต
 ลงไปสู่การปฏิบัติที่ “เป็นจริง” ไม่จำกัดแต่เฉพาะเป็นเพียงเครื่องมือวิจัยค้นคว้าใน

¹ เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

* ลักษณะการที่เกิดขึ้นกับประชาชนส่วนหนึ่งที่ขาดข้อมูล หรือถูกบิดเบือนโดยสื่อ
 มวลชนแวดล้อมเขาภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ก็มีผลทำให้ความรู้ต่อ
 เป้าหมายสังคมที่เป็นประโยชน์ของประชาชน “ถูกทำให้เปลี่ยนรูปไปได้” เช่นกัน ส่วนหนึ่ง
 ก็อาศัย “ตำนาน” เกี่ยวกับลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้เกิดความเชื่อที่มองว่า “การเปลี่ยนแปลง
 และความก้าวหน้าทุกรูปแบบก็คือคอมมิวนิสต์นั่นเอง”

² Marx, *The Eighteenth Brumaire* . . . หน้า 124.

ห้องทดลองแคบ ๆ ที่ให้ได้เพียงปรากฏการณ์เท่านั้น ดังเช่น หุ่นจำลองของ Max Weber ซึ่งเป็นได้เพียงแบบแผนในอุดมคติ (ideal type) ที่ไม่มีอยู่จริงในโลกนี้ กล่าวอีกด้านหนึ่ง หุ่นจำลองของมาร์กซ์สามารถเข้าใจได้ในลักษณะเป็น “แบบแผนอุดมคติที่เป็นจริง” (realistic ideal type) นั่นคือ แบบแผนอุดมคติที่มีความเกี่ยวพันถึงความเป็นจริงทางทวิสัยและแบบแผนอุดมคติ (หุ่นจำลอง) นี้ ก็เป็นเป้าหมายที่แท้จริงในรูปลักษณะที่ถูกตัดแปลงให้ง่ายและธรรมดา ดังนั้น การสร้างหุ่นจำลองของมาร์กซ์ จึงประกอบไปด้วยการรวบรวมข้อความเกี่ยวกับเป้าหมายซึ่งถูกทำให้ “ย่นย่อ” (abstraction) ในระหว่างกระบวนการย่นย่อนี้เราจึงละเว้นไม่นำเอาอิทธิพลของปัจจัยชั้นรองอื่น ๆ ซึ่งจะแปรรูป (deform) การปฏิบัติของปัจจัยหลักและการแสดงออกซึ่งมีความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานเข้ามาพิจารณา การสร้างหุ่นจำลองที่เป็นจริงดังกล่าวนี้ จึงสามารถนำไปสู่การ “ยึดกุม” ความจริงอันสลับซับซ้อนและสามารถเข้าใจมันได้มากขึ้น*

การที่มาร์กซ์สามารถแยกแยะระหว่างปัจจัยหลักและรองได้นั้น เป็นผลจากการดึงหุ่นจำลองให้เข้าใกล้สัมพันธ์กับกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่แน่นอน เช่น การที่มาร์กซ์ใช้ระบบทุนนิยมอังกฤษเป็นแบบแผนอุดมคติ (ideal type) จากนั้นก็จับกฎเกณฑ์การเคลื่อนไหวและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการสังคมนั้น หุ่นจำลองดังกล่าวนี้จึงประกอบไปด้วยลักษณะทางประวัติศาสตร์ และลักษณะทฤษฎี เช่น ในงานเขียนเรื่องทุน บรรพแรกประกอบไปด้วยลักษณะทั้งสองดังกล่าวแล้ว ในการวิเคราะห์ทางทฤษฎี มาร์กซ์ตีกระบบทุนนิยมและชั้นส่วนเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่แตกต่างกันไป ใน “รูปแบบบริสุทธิ์” (pure form) ในขณะที่ในบรรพต่อมาเขาให้ภาพพจน์ที่สลับซับซ้อนและเป็นจริงของสังคม¹ ในทางปฏิบัติ ดังนั้น เราจึงพบว่า มาร์กซ์ทำการวิเคราะห์ถึงระบบทุนนิยม (อังกฤษ) อย่างละเอียดและเป็นระบบมากที่สุด ในขณะที่เขาพูดถึงรูปแบบทางประวัติศาสตร์อันเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมอื่นน้อยกว่าและไม่อาจถือเป็นกฎตายตัวได้ ดังนั้น การถกเถียงว่า การปฏิวัติ

* Jerry Topolski กล่าวว่า “หุ่นจำลองของมาร์กซ์อาจเสนอในลักษณะดังต่อไปนี้ (x) $[Ti(x) \rightarrow a_1 \dots a_n(x)]$ หมายความว่าสำหรับแต่ละ x ถ้า x เป็น T ดังนั้น x ก็เป็น $a_1 \dots a_n$ โดยมี Ti แสดงถึงแบบแผนอุดมคติของมาร์กซ์ ท่ามกลางแบบแผนที่เป็นได้อื่น ๆ ในแต่ละชนิดที่กำหนดมา ในขณะที่ $a_1 \dots a_n$ เป็นพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกไปของแบบแผนอุดมคตินั้น” ดู J. Topolski, “The Model Method in Economic History” *The Journal of European Economic History*: 2 (1972), 4. อ้างในบทความเดียวกัน หน้า 203.

¹ Jerry Topolski, อ้างแล้ว, หน้า 204.

สังคมนิยมและประชาธิปไตยแผนใหม่ในสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นสิ่งที่มีมาร์กซ์ไม่ได้พูดถึงในทฤษฎีของเขา จึงเป็นเพียงการพยายามทำให้ทฤษฎีของมาร์กซ์เป็นทฤษฎีกลไกหยุดนิ่งอยู่กับที่ มีลักษณะด้านเดียว ไม่ใช่วิภาษวิธีและเป็นวิทยาศาสตร์ดังที่เราได้กล่าวมาแล้ว

ข้อสรุปสำหรับทฤษฎีหรือวิธีการทางประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ ก็คือการตีความประวัติศาสตร์ในทัศนะวัตถุนิยม เริ่มต้นจากหลักการที่ว่าด้วยการผลิตและการผลิตและการแลกเปลี่ยนผลผลิตเป็นพื้นฐานของทุกสังคม ในทุกสังคมที่มีการแบ่งปันแจกจ่ายผลผลิต จะมีการแบ่งสังคมออกเป็นชนชั้นซึ่งถูกกำหนดจากการผลิตอะไร ผลิตอย่างไร และผลผลิตเหล่านั้นแบ่งปันกันอย่างไร และจากฐานเศรษฐกิจนี้เองที่ทำให้สามารถมองเห็นความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ได้ในรูปลักษณะที่เด่นชัด คือ การต่อสู้ทางชนชั้นและการเป็นพันธมิตรทางชนชั้น ซึ่งล้วนเกิดมาจากปัจจัยร่วมอันเดียวกันในทุกประวัติศาสตร์ นั่นคือการเอารัดเอาเปรียบมนุษย์ และการดำรงอยู่ของชนชั้นก็เป็นเพียงการชั่วคราวเท่านั้น เมื่อความขัดแย้งในวิธีการผลิตหมดไป ชนชั้นก็สลายไป

ประการต่อมา ประวัติศาสตร์วัตถุนิยมจะยื่นเอียงข้างชนชั้นที่ก้าวหน้า ที่เป็นตัวแทนของอนาคตในความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์การผลิต ทั้งนี้เพราะนักประวัติศาสตร์วัตถุนิยมสามารถค้นพบและเข้าใจกฎเกณฑ์ทางทวิวิสัยในประวัติศาสตร์ จนตระหนักถึงทิศทางและผลที่จะเกิดขึ้นตามมา การเข้าใจกฎเกณฑ์ดังกล่าวจะสามารถทำให้พลังผลักดันสังคมก้าวเดินไปในทิศทางที่มนุษย์ต้องการได้ เพราะพลังผลักดันสังคมในตัวเองก็เหมือนพลังทางธรรมชาติอื่นๆ ที่ดำเนินไปอย่างรุนแรง ไร้ทิศทาง และอันตราย ถ้าหากเราไม่สามารถเข้าใจกฎเกณฑ์ความเคลื่อนไหวของมัน โดยเฉพาะพลังการผลิตในสังคมยุคทุนนิยมที่สามารถบีบบังคับและควบคุมมนุษย์ได้อย่างง่ายดาย จนนำไปสู่การผลิตแบบไร้จุดหมายที่สินค้าสามารถถึงทั้งผู้บริโภคและผู้ผลิตลงไปเป็นทาสของมัน¹

ประการสุดท้าย ได้แก่ การเน้นถึงภารกิจและการปฏิบัติของมนุษย์เองในฐานะผู้สร้างประวัติศาสตร์ แต่เขาจะกระทำอะไรไม่ได้เลยถ้าหากปราศจากจิตสำนึกและการรับรู้ทางสังคม กฎเกณฑ์ทั้งหลายรวมตลอดไปถึงองค์กรทางสังคมต่าง ๆ

¹ Engels, "Anti-Dühring" (1878) ใน Selsam and Martel (eds.), เพิ่งอ้าง, หน้า 221.

จะเป็นเพียงปัจจัยภายนอกที่ไม่สัมพันธ์กับตัวเขา ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นดูเหมือนจะเกิดจากปัจจัยภายนอกอื่น ๆ ที่เขาควบคุมไม่ได้ จนกว่ามนุษย์จะมีจิตสำนึกอย่างสมบูรณ์ ที่เขาจะสามารถควบคุมเป้าหมายสังคมและสร้างประวัติศาสตร์ของเขาเองได้ “จากจุดนี้เองเท่านั้น... ที่เป็นการก้าวกระโดดของมนุษยชาติจากอาณาจักรของความจำเป็นไปสู่อาณาจักรของเสรีภาพ” อย่างแท้จริง¹

(พ.ศ. 2519)

¹ เติ้งฮ้าง, หน้า 223.

การเขียนประวัติศาสตร์ไทย แบบตำนานและพงศาวดาร*

เดวิด เค. วัยอาจ

เมื่อ 20 ปีก่อน การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในประเทศทางตะวันตกอยู่ในภาวะที่เฉื่อยช้าอย่างมาก แม้แต่ในงานที่ยิ่งใหญ่อย่างหนังสือ **Historians of South East Asia**¹ ของศาสตราจารย์ฮอลล์ ก็ยังไม่อาจบรรจุบทความที่ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยลงไปได้ แต่หลังจากนั้นมาก็ได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังปรากฏมีงานวิทยานิพนธ์ ในระดับปริญญาเอกในสาขาประวัติศาสตร์ไทยที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยทั้งในอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย และยุโรปเกือบ 30 เล่ม และกำลังอยู่ในระหว่างการเขียนอีกจำนวนไม่น้อย กระนั้นก็ตามงานส่วนใหญ่ยังคงจำกัดอยู่ในวงของประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ส่วนประวัติศาสตร์โบราณหาได้รับความสนใจเท่าที่ควรไม่ แม้จะมีงานเด่นที่เกี่ยวกับอาณาจักรสุโขทัยของ เอ. บี. กริสโวลด์ และ ประเสริฐ ญ นคร อยู่บ้างก็ตาม แต่แทบจะไม่มีมีการค้นคว้าสมัยก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับอาณาจักรทางภาคเหนือของไทยเอาเสียเลย

ปัญหาเรื่องนี้อยู่ที่ลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ในอดีต สำหรับสมัยอยุธยา นั้น มีพงศาวดารที่นักวิชาการตะวันตกรู้จักดีมานานแล้ว และสามารถใช้ได้ไม่ยากนัก ดังในงานของ ดับบลิว. เอ. อาร์. วู้ด เรื่อง **History of Siam**² ก่อนสมัยอยุธยา นั้น เอกสารประวัติศาสตร์ไม่ได้มีในรูปของพงศาวดารรูปเดียว หากยังมาจากต่างท้องถิ่นและต่างทัศนะ ทำให้เกิดปัญหาการกำหนดศักราชและการ

* บทความนี้จาก **วารสารธรรมศาสตร์** 6 (มิถุนายน-กันยายน 2519) อานันท์ กาญจนพันธุ์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แปลและเรียบเรียงจากบทความเรื่อง **"Chronicle Tradition in Thai Historiography"** ของ David K. Wyatt ซึ่งจะลงพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ของศาสตราจารย์ ดี. จี. อี. ฮอลล์

¹ D.G.E. Hall, *Historians of South-East Asia*, (London, 1961).

² W.A.R. Wood, *A History of Siam from the Earliest Times to the Year A.D. 1781* (London, 1925 : พิมพ์ใหม่ Bangkok 1959).

ลำดับเหตุการณ์ จึงมักจะไม่มีใครได้รับความเชื่อถือนัก แต่ถ้าปราศจากเอกสารเหล่านี้ก็อาจจะแก้ไขปัญหาการเขียนประวัติศาสตร์ไทยได้ แบบฉบับการลำดับเหตุการณ์ในอดีตนั้น ผู้เขียนชาวไทยมักจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ตำนาน และ พงศาวดาร ตามลักษณะความแตกต่างเรื่องความประสงค์ของการเขียน เอกลักษณะของผู้แต่ง ระยะเวลา และสถานที่ที่เขียน

1. ประวัติศาสตร์แบบตำนาน

อาจกล่าวได้ว่า ตำนานเป็นแบบฉบับการบันทึกเหตุการณ์ของอดีตที่เก่าแก่ที่สุด ส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องราวของถิ่นฐานในภาคเหนือของไทยก่อนหน้าอาณาจักรสุโขทัย ลานนาไทย และอยุธยา เนื้อหาส่วนใหญ่ของตำนานมักเกี่ยวพันกับพุทธศาสนา ทั้งในด้านระยะเวลาและดินแดน ดังปรากฏว่าตำนานมักเริ่มต้นจากสมัยของพระพุทธองค์หรือก่อนหน้านั้น ครอบคลุมถึงเหตุการณ์ในอดีตของพุทธศาสนาในอินเดีย ลังกา เรื่อยมาจนถึงการวางรากฐานพุทธศาสนาในดินแดนที่ผู้เขียนตำนานมีชีวิตอยู่ ผู้แต่งตำนานนั้นมักจะเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา และประพันธ์งานของท่านขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรม หรือสร้างความขลังให้แก่สิ่งที่เขียนถึง ไม่ว่าจะเป็นสถาบันสงฆ์ คือ วัด พระพุทธรูป พระสาวรีกษัตริย์ หรือพระราชาต่างๆ โดยการโยงไปสัมพันธ์กับพระพุทธองค์ หรือโดยการแสดงให้เห็นว่าสิ่งต่างๆ ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างไรในการช่วยการแสวงหาบุญกุศล เหตุนี้ตำนานจึงมีลักษณะเป็นคำสอนศีลธรรมด้วย ดังนั้น แม้ว่าเรื่องราวของตำนานจะมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น เนื้อหาก็มักคุณค่าเป็นสากล (Universal) ด้วย โดยเฉพาะคุณค่าต่อผู้ที่เขียนและอ่านตำนานร่วมสมัย

การเขียนตำนานมักจะจารึกลงบนใบลานด้วยอักษรไทย ไทยยวน ลาว หรือเขมร แม้จะมีการเขียนตำนานเป็นจำนวนมากก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ก็มีจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ค้นพบว่าเหลือมาจากกระษัตริย์¹ ตำนานบางฉบับบ่งชี้ว่าเป็นการคัดลอกจากต้นฉบับเก่า จึงอาจอนุมานได้ว่าตำนานฉบับที่พบแล้วเป็นฉบับที่คัดลอกในภายหลังแทบทั้งสิ้น ความผิดแผกแตกต่างกันในด้านสำนวนและเนื้อหาของตำนานฉบับต่างๆ นั้นเนื่องมาจากมีที่มาของข้อมูลต่างชนิดกัน ตำนานส่วนใหญ่มักจะรวมเอานิยายปรัมปราเรื่องต้นกำเนิดของท้องถิ่น เรื่องที่รู้จักกันดีได้

¹ ดู Charles F. Keyes, "New Evidence on Northern Thai Frontier History," In Memorial Phya Anuman Rajadon, p. 225.

แก่ เรื่องขุนบรมจากลาว ซึ่งกล่าวว่าคนไทยเกิดมาจากฟักทองหรือน้ำเต้า¹ เรื่องราวระยะเริ่มแรกของตำนานจึงมักจะมีที่มาจากคำบอกเล่าสืบทอดกันมาเป็นจำนวนมาก

ส่วนประกอบอีกอย่างหนึ่งของตำนาน คือ ราชพระนามการเสวยราชวงศ์ผู้ครองนครต่าง ๆ ประกอบด้วยเรื่องราวที่กษัตริย์เหล่านั้นทรงได้รับและทรงให้แก่พระศาสนา ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับการเขียนประวัติศาสตร์ของชาติไทยในที่อื่น ๆ อันมีระบบศักราชแบบมีรอบ 10 และ 12 ปี และการนับจำนวนปี 2 แบบเป็นนามปี และจำนวนปี ซึ่งรวมกันจะเป็นรอบ 60 ปี² ระบบนี้ให้ความแน่นอนน่าเชื่อถือมากเมื่อนำมาเทียบกับศักราชในศิลาจารึก ในบรรดาตำนานที่พบจำนวนมากมายและมีเนื้อหาต่างกันนั้น มีเพียงไม่กี่ฉบับที่มีการจัดพิมพ์ขึ้นมา อาจแบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ ตำนานที่มีเนื้อหาดีกัดาบรพ ตำนานที่มีเนื้อหาแบบ “ประวัติศาสตร์สากล” (Universal History) และตำนานปฐนียสถานและปฐนียวัตถุ

1.1 ตำนานที่มีเนื้อหาดีกัดาบรพ

ตำนานจำพวกนี้เขียนในภาษาไทยยวน มีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองโบราณทางภาคเหนือสุดของไทยสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นเรื่องราวที่สร้างความสนใจแก่ผู้ศึกษาอย่างยิ่ง เนื่องจากขาดความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ไทยยุคหลัง ทั้งไม่อาจยืนยันแหล่งที่มา เวลาที่แต่ง และแม้แต่ตัวผู้เขียนได้ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำเป็นอาทิ มีเรื่องราวของเมืองก่อนหน้าเมืองเชียงแสน เชียงใหม่ และพะเยา ได้กล่าวถึงชนชาติขอม แต่ไม่อาจกำหนดศักราชของเรื่องเหล่านั้นได้ ทำให้ยากแก่การนำมาอธิบายประวัติศาสตร์ชนชาติไทยยุคกลางสมัยนครวัด ก่อนหน้าที่จะเข้ามา มีอิทธิพลในดินแดนที่เรียกว่าสยามในเวลาต่อมาได้ จึงน่าจะมีการศึกษาตำนานฉบับนี้อย่างจริงจังในกรอบของเอกสารที่คล้ายคลึงกันของลาว ที่เกี่ยวกับพระธาตุพนม และพงศาวดารเหนือ ส่วน ตำนานสิงหนวัติกุมาร และ ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน นั้น เพิ่งจะรู้จักกันเมื่อไม่นานมานี้เอง ทำให้กับประวัติศาสตร์รุ่นแรก ๆ เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และนายเซเดส ไม่อาจศึกษาได้จริงจัง ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน เป็นฉบับที่เขียนขึ้นภายหลังมาก เพราะกล่าวถึงเหตุการณ์มาจนกระ-

¹ Rene de Berval (ed.), *Kingdom of Laos* (Saigon 1959) และ C. Archaimbault, “Religious Structures in Laos,” *วารสารสยามสมาคม* 52 : 1 (เมษายน 2507), หน้า 57-74.

² ดู Prince Phetsarath, “The Laotian Calendar,” ใน de Berval (ed.), *op. cit.*, หน้า 97-125.

ทั้งถึง พ.ศ. 2447 นี้เอง แต่ก็คงเป็นเพียงภาคผนวกของตัวเอกสารจริงต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นเรื่องราวเก่าแก่ครั้งเริ่มราชวงศ์ ซึ่งต่อมาเป็นราชวงศ์มังรายและราชวงศ์เมืองพะเยา ตำนานฉบับนี้จึงอยู่ในจำพวกเดียวกับตำนาน **สิงหนวัติกุมาร** คือ มีเนื้อหาจำกัดอยู่ในอาณาบริเวณ สายราชวงศ์ และระบบคักราชร่วมกัน

แม้ว่า **ตำนานสิงหนวัติกุมาร** จะกล่าวถึงเหตุการณ์ในอาณาเขตเมืองเชียงแสนเช่นกัน แต่มีก็จะแสดงยุคสมัยตามเวลาในครั้งพุทธกาล โดยผู้แต่งพยายามเชื่อมโยงเหตุการณ์ในแถบนี้กับ “ประวัติศาสตร์จักรวาล” ในพุทธศาสนา และให้ความสำคัญของเมืองและวัดต่าง ๆ ด้วยการแสดงว่ามีต้นกำเนิดตามคำพยากรณ์ของพระพุทธองค์ เฉพาะตอนท้ายของตำนาน ซึ่งเกี่ยวกับการยึดครองนครโยนกของพวกขอม และต่อมาถูกพม่าหรือมอญรุกรานนั้น น่าจะได้มีการศึกษากันให้ละเอียด ตำนานฉบับนี้น่าสนใจมาก เพราะบันทึกเหตุการณ์ได้เนื้อหาติดต่อกันดี มีปัญหาเรื่องศักราชอยู่บ้าง แต่ได้มีผู้พยายามแก้ไขอยู่บ้างแล้ว¹

ในบรรดาดำเนินทางถิ่น **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** มีค่าควรแก่การกล่าวถึงมาก เพราะต้นฉบับมีลักษณะเช่นเดียวกับตำนานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในตอนท้ายเล่มเป็นเรื่องราวของเหตุการณ์จากพุทธศตวรรษที่ 23 นั้นเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับมังราย ติโลกราช และความสัมพันธ์กับพม่า ซึ่งนับว่าเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญยิ่ง เพราะพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไม่มีเนื้อหาพาดพิงถึงเลย

ตำนานเหล่านี้มักถูกทอดทิ้งมานานแล้ว แม้จะให้ความแน่นอนในเรื่องศักราช ระยะเวลาครองราชย์ และความเป็นไปได้ในประวัติศาสตร์อยู่มากก็ตาม ทั้งอาจจะให้ทางเลือกในการศึกษาประวัติศาสตร์ช่วงก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 18 ที่ขาดหายไปได้ โดยสลัดความเชื่อมหายี่เรื่องน่านเจ้าทิ้งเสีย² แล้วหันมาสนใจกับสภาพเมืองหรือนครเก่าแบบที่เรียกว่า “Beach-head States”³ คือ นครรัฐของ

¹ มาณิต วลลิโกตม “ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอง” ลงใน *วารสารศิลปากร* ตั้งแต่ฉบับที่ 6 : 4 (พฤษภาคม 2507) ถึงฉบับที่ 9 : 4 (พฤษภาคม 2510).

² ดู Hiram Woodward “Who Are the Ancestors of the Thais: Report on the Seminar,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 2 : 3 (กุมภาพันธ์ 2508); F.W. Mote “Problem of Thai Prehistory, อังแล้ว 2 : 2 (ตุลาคม 2507) และ “Prehistory of the Thai People,” อังแล้ว ฉบับพิเศษ 3 (มิถุนายน 2509).

³ ขจร สุขพานิช “The Thai Beach-head States in the 11th–12th Centuries,” *วารสารศิลปากร* 1 : 2 (กันยายน 2500).

ชนชาติไทยลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนสมัยก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 18 หลายศตวรรษ ซึ่งมีความเกี่ยวพันกับอาณาจักรนครวัด พุกาม และอาณาจักรของชนชาติไทยที่อื่น ๆ ในแหลมทองตอนบนด้วย

1.2 ตำนานที่มีเนื้อหาแบบ “ประวัติศาสตร์สากล”

การเขียนประวัติศาสตร์แนวพุทธศาสนาทางภาคเหนือของไทยนั้น เจริญรุ่งเรืองและเป็นที่รู้จักกันดีมาก ฉบับภาษาบาลีฉบับแรก คือ **จามเทวีวงศ์** เขียนโดยพระโพธิ์รังสี ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 มีเนื้อหาเริ่มจากสมัยของพระพุทธองค์ ซึ่งทรงพยากรณ์การกำเนิดเมืองหริภุญชัยในสมัยต่อมา เรื่องราวส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวี ซึ่งได้รับเชิญจากฤๅษีผู้สร้างนครให้ขึ้นมาครองเมืองจากเมืองละโว้ ตลอดจนถึงเรื่องการค้นพบพระสารีริกธาตุในสมัยพระเจ้าอาทิตยราชผู้ครองราชย์ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ตำนานอาจมีจุดประสงค์จะอธิบายสถานภาพของพระธาตุเมืองลำพูน ในลักษณะที่มีส่วนในการเผยแพร่ศาสนาในลานนา อันเป็นลักษณะของประวัติศาสตร์สากล

ส่วน **ชินกาลมาลีปกรณ์** ถือกันว่าเป็นแบบฉบับของตำนานประเภทนี้ เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2060 โดยพระรัตนปัญญาแห่งเมืองเชียงใหม่ เป็นการย่อความเป็นมาในพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่กรรมวิธีที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่อยมาถึงการประกาศศาสนาในลังกาและลานนา แม้จะมีการกล่าวถึงเรื่องราวทางด้านอาณาจักรเพียงเล็กน้อย แต่ก็ให้ความแน่นอนมาก นับได้ว่าเป็นเอกสารหลักทางประวัติศาสตร์ไทยทีเดียว

สังคีตยวงศ์ ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลีโดยสมเด็จพระวันรัตน์เมื่อต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ควรค่าแก่การกล่าวถึง เพราะดำเนินเรื่องทำนองเดียวกัน กำหนดให้พัฒนาการของโลกดำเนินอยู่เฉพาะในสายตาของพุทธศาสนามาพร้อมกับว่าไม่มีโลกอื่น การกำหนดยุคสมัยก็เช่นกัน จัดระยะเวลาให้ดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยให้ยุคของพระพุทธองค์ในกาลปัจจุบันมีช่วงเวลา 5,000 ปี เป็นยุคหนึ่งในวงวัฏจักรที่จะหมุนเวียนว่ายตายเกิดตลอดไปจากยุคของพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ จนมีพระศรีอารยะเมไตรยมมาอุบัติขึ้นในอนาคต¹

¹ ในประเด็นนี้ผู้เขียนได้รับความคิดจากงานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และโกศล ศรีสังข์.

แม้ว่า **ตำนานสิงหนวัติกุมาร** จะไม่มีลักษณะเป็นการรวบรวมการเขียนประวัติศาสตร์ประเภทต่างๆ เข้าด้วยกัน ก็อาจจัดเข้าอยู่ในประเภทนี้ได้ แต่ **ตำนานมุลศาสนา** น่าจะเป็นตัวอย่างการเขียนตำนานประเภทประวัติศาสตร์สากลที่ดีกว่า เป็นงานที่เขียนขึ้นมาก่อน **จามเทวีวงศ์** และ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ซึ่งอาจจะเป็นแบบฉบับให้ตำนานทั้งสองก็เป็นได้ ตอนท้ายของ **ตำนานมุลศาสนา** กล่าวถึงลักษณะการสูญสลายไป พระธาตุต่างๆ และอนาคตของพุทธศาสนา

1.3 ตำนานปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ

ยังมีตำนานอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะทำนองเดียวกับประเภทที่แล้ว โดยอยู่ในกรอบของสังคมพุทธศาสนาเช่นกัน แต่มีขอบเขตแคบกว่า คือ เน้นเฉพาะเรื่องราวของปูชนียสถานและวัตถุต่างๆ เช่น พระพุทธรูปและพระธาตุเจดีย์เท่านั้น ตำนานในลักษณะนี้บางฉบับน่าสนใจมาก เพราะเขียนขึ้นในสภาวะและผู้เขียนคนเดียวกับในประเภท “ประวัติศาสตร์สากล” นั่นคือ **นิทานพระพุทธรูปสังข์** ซึ่งเขียนโดยพระโพธิ์รังสี ผู้แต่งเรื่อง **จามเทวีวงศ์** ตำนานฉบับนี้ว่าด้วยเรื่องราวของพระพุทธรูปสังข์ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างขึ้นในลังกาแล้วถูกอัญเชิญมาสู่สุโขทัย และในที่สุดก็มาสถิตอยู่ในเมืองเชียงใหม่ในราวปี พ.ศ. 1949 พระโพธิ์รังสีอาจจะเขียนตำนานขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองการมาของพระพุทธรูปองค์นี้ก็ได้ ตำนานนี้อาจให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้อย่างดี เพราะเหตุว่าเรื่องราวของพระพุทธรูปสังข์ไปเกี่ยวข้องกับกรรมสงครามในสมัยนั้นอยู่บ้าง ในทำนองเดียวกับ **รัตนพิมพวงศ์** ภาษาบาลี แต่งโดยพระพรหมราชปัญญาแห่งนครเชียงใหม่ ก็มีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์

ตำนานปูชนียวัตถุและปูชนียสถานยังมีอีกจำนวนมากมาย และยังมี การเขียนอยู่จนทุกวันนี้ ส่วนใหญ่รวบรวมอยู่ใน **ประชุมตำนานพระธาตุ** ซึ่งว่าด้วยเรื่องราวของพระธาตุที่เป็นหลักของเมือง ดังนั้น จึงให้ประโยชน์แก่นักประวัติศาสตร์ที่สนใจแนวที่นอกเหนือไปจากเรื่องทางอาณาจักร ศักราชที่ใช้ก็ชัดเจนดี และยังมีเนื้อหาคาบเกี่ยวกับในตำนานพื้นเมืองอื่น ๆ ทำให้ช่วยในการตรวจสอบกันได้เป็นอย่างดี แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ตำนานประเภทนี้ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร

2. ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร

ความแตกต่างระหว่างการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานและแบบพงศาวดาร จะปรากฏก็ต่อเมื่อนำตัวอย่างที่เด่นของแต่ละแบบมาเปรียบเทียบกัน เพราะบางฉบับไม่ค่อยจะเห็นความแตกต่างนั้น เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ซึ่งมีลักษณะผสมทั้งสองแบบ หากเอา **ชินกาลมาลีปกรณ์** หรือ **มุลศาสนา** มาเทียบกับพงศาวดารของกรุงศรีอยุธยาจะเห็นความแตกต่างได้ชัดเจน แทนที่จะเป็นประวัติศาสตร์สากล พงศาวดารกรุงศรีอยุธยามักจะเป็นเรื่องของราชวงศ์หรือพระราชกรณียกิจ ซึ่งเป็นเรื่องทางอาณาจักรมากกว่าธรรมจักร ผู้แต่งก็มักจะเป็นข้าราชการมากกว่าจะเป็นพระภิกษุสงฆ์ โดยแต่งพงศาวดารขึ้นตามพระราชประสงค์ มีการยอมรับกันบางครั้งว่า พระราชพงศาวดารเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องราชกกุธภัณฑ์

แม้จะไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่า พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับแรกมีขึ้นเมื่อใด ก็อาจกล่าวได้ว่าข้อมูลตอนต้น ๆ เป็นการเก็บสะสมจากจดหมายเหตุโหราประวัติศาสตร์อยุธยาสำนวนเก่าแก่ที่สุดรวบรวมขึ้นโดยพ่อค้าชาวฮอลันดาชื่อนายวันวลิต เมื่อปี พ.ศ. 2183¹ เริ่มต้นด้วยเรื่องความเชื่อถือเกี่ยวกับต้นกำเนิดราชวงศ์ แล้วก็เขียนบันทึกเหตุการณ์ตามลำดับรัชกาล สำนวนนี้ไม่บอกศักราชนอกจากระยะเวลาครองราชย์ และเพราะวิธีการบรรยายที่ย่อถ้อยทำให้อาจกล่าวได้ว่า เป็นงานที่เขียนขึ้นจากคำบอกเล่ามากกว่าจากเอกสารบันทึกเหตุการณ์ในอดีต

ส่วนพงศาวดารฉบับที่เก่าแก่เป็นที่รู้จักกันมากที่สุด คือ ฉบับหลวงประเสริฐฯ ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2223 โดยพระโหราธิบดีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ แต่เหตุการณ์ในฉบับที่พบจบลงในปี พ.ศ. 2147 ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ ตราง ๆ สันนิษฐานว่า จะต้องมีฉบับต่อที่บันทึกเหตุการณ์มาจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พงศาวดารฉบับนี้ใช้สำนวนห้วน ๆ เป็นแต่บอกโครงร่างประวัติศาสตร์ แต่มีคุณค่าที่บอกศักราชถูกต้องแน่นอน เมื่อเปรียบเทียบกับเอกสารของชาวต่างประเทศ จึงทำให้คิดไปว่าจะเป็นการเขียนขึ้นเพื่อตอบคำถามชาวต่างประเทศในเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย

ดร. บุษกร (ลายเลิศ) กามุจจนจารี ให้คำอธิบายว่าพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามีอยู่ด้วยกัน 9 สำนวน นอกเหนือไปจากฉบับหลวงประเสริฐฯ และทุกฉบับเขียน

¹ นายจร สุขพานิช เป็นผู้พบเอกสารนี้ ซึ่งได้จัดพิมพ์จากการแปลของ Leonard Andaya และ David K. Wyatt เป็นบรรณาธิการในหัวข้อว่า *The Short History of the Kings of Siam* (Bangkok, 1975).

ขึ้นภายหลังการเสียกรุงแล้ว¹ ส่วนฉบับสมบูรณ์ที่เก่าแก่ที่สุด คือ ฉบับพันจันทนุมาศ ซึ่งรวบรวมจากต้นฉบับเดิมสมัยพระเจ้าบรมโกษ และได้รับการปรับปรุงใหม่สมัยพระเจ้าตากสิน สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้ทรงมอบให้สมเด็จพระวันรัตน์ปรับปรุงพงศาวดารต่าง ๆ โดยยึดฉบับพันจันทนุมาศเป็นหลัก แต่ปรับตามพระราชอัธยาศัยในบางเหตุการณ์ ฉบับที่ดีที่สุดของสำนวนแก้ไขนี้อยู่ใน British Museum มีลักษณะสำคัญ คือ มีบทนำสั้น ๆ ว่าด้วยเหตุการณ์ปรัมปราก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ซึ่งคล้ายกับตำนานทางภาคเหนือ และมีเรื่องคาบเกี่ยวกันอยู่บ้าง ดังปรากฏในงานของผู้เรียบเรียงเรื่อง **สังกัตยวงส์** และงานเกี่ยวกับเรื่องก่อนกรุงศรีอยุธยาเรื่อง **จุลยุทธการวงศ์** พงศาวดารสำนวนนี้พิมพ์โดยหมอบลัดเล โดยตัดท่อนหน้าออก ทำให้เกิดความเข้าใจผิดเสมอว่าฉบับหมอบลัดเล เป็นงานของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ความจริงพระองค์ทรงแต่งสำนวนหนึ่งเรียกว่า ฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งยึดฉบับหมอบลัดเลเป็นหลัก

วิทยานิพนธ์ 2 ฉบับซึ่งเขียนขึ้นเมื่อไม่นานมานี้² แสดงให้เห็นว่ามีสิ่งที่จะได้จากพงศาวดารอยุธยามากกว่าที่วัดเคยแยมไว้ แม้จะยังคงจำกัดอยู่ในวงของกษัตริย์และราชวัง ทั้งมักจะเกี่ยวข้องกับสงครามมากกว่าสันติภาพ ปราศจากเรื่องราวของชนบท สภาวะเศรษฐกิจ หรือแม้แต่สภาพทางศาสนา แต่อย่างไรก็ตามงานทั้งสองก็ได้กล่าวถึงบางส่วนของสังคมไทยในแง่ประวัติศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวกับระบบคุณค่าและพฤติกรรมทางการเมือง และจนกว่าจะได้มีการวิเคราะห์เอกสารทำนองนี้โดยตลอด โครงร่างประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ก็ยังคงอยู่ในขั้นปฐม

ไม่ว่าจะเป็นการเขียนแบบตำนานหรือแบบพงศาวดาร ยังคงดำเนินอยู่ในหมู่ภิกษุตามชนบท ข้าราชการบ้านาญ นักหนังสือพิมพ์ เมื่อนักประวัติศาสตร์จะใช้วิธีการวิเคราะห์สมัยใหม่กับเอกสารของเขา นักประวัติศาสตร์สมัครเล่นเหล่านั้นมักจะกล่าวหาว่านักประวัติศาสตร์ตีความเอาเอง ดังนั้น ในอนาคตงานที่จะทำได้คือ พยายามช่วยให้เอกสารข้อมูลสำหรับประวัติศาสตร์ไทยเหล่านี้แพร่หลายมากขึ้น

(พ.ศ. 2519)

¹ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา” ในวารสารศิลปากร 2 : 2 (กรกฎาคม 2514) หน้า 89—93.

² บุชกร ลายเลิศ “The Ban Phlu Luang Dynasty (1688—1767): A Study of the Thai Monarch During the Closing Year of the Ayudhya Period,” University of London, 1972 และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ “The Rises of Ayudhya: A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries,” Cornell University, 1973.

ตำนานและลักษณะความคิด ทางประวัติศาสตร์ในลานนา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21^{*}

อานันท์ กาญจนพันธุ์

ดินแดนทางภาคเหนือของประเทศไทย เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรลานนา ที่เจริญรุ่งเรืองมากสมัยหนึ่ง และทิ้งมรดกอันมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้มากมาย โดยปรากฏว่ามีการค้นพบเอกสารทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก เอกสารเหล่านี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “ตำนาน”¹ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นประชุมพงศาวดารท้องถิ่นของโยนก ครอบคลุมระยะเวลาถึง 9 ศตวรรษ เริ่มตั้งแต่เป็นนิยายปรัม-

^{*} บทความนี้เรียบเรียงจากบางตอนของวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน ที่เสนอเพื่อรับปริญญาโทด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ ในหัวข้อว่า “Early Lan Na Thai Historiography: An Analysis of the Fifteenth and Sixteenth Century Chronicles”

¹ เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในลานนา ประเภทตำนานมีลักษณะการแต่งและเนื้อหาแตกต่างกัน บ้างก็มีหลายสำนวน ทำให้เกิดความสับสนขึ้น จึงควรมีการแยกประเภทตามลักษณะของเนื้อหา ประเภทแรกเป็นตำนานพื้นเมืองเขียนเป็นภาษาไทยเหนือเกี่ยวกับกำเนิดและความเป็นมาของเมืองต่าง ๆ ในลานนา ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับยุคเก่าแก่ที่สุดก็มีตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสนและตำนานสิงหนวัติกุมาร กระนั้นก็ตามไม่สามารถจะกำหนดเวลาที่เขียนได้ เพราะลักษณะการเขียนเป็นการพรรณนาจากโบราณกาลจนถึงระยะใกล้ ๆ เวลานี้ จึงอาจเป็นเอกสารที่คัดลอกตกทอดกันมา โดยเริ่มจากการบันทึกคำบอกเล่าแต่โบราณเป็นพื้น ตำนานในประเภทเดียวกันนี้แต่มีเนื้อหาในยุคใกล้ ๆ ก็มีอาทิ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานสิบห้าราชวงศ์ พงศาวดารเมืองน่าน เป็นต้น ส่วนตำนานที่นำมาศึกษาในข้อเขียนนี้เป็นตำนานในภาษาบาลีแทบทั้งสิ้นและเขียนขึ้นในยุคระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21 มีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พระธาตุ และพระพุทธรูป แต่ก็ยังมีตำนานประเภทศาสนานี้เขียนในภาษาไทยเหนือเป็นสำนวนพื้นเมืองอีก ซึ่งรวมพิมพ์ในประชุมตำนานพระธาตุ และการรวบรวมของนายสงวน โชติสุขรัตน์ เอกสารประเภทตำนานยังปรากฏในภาคต่าง ๆ อีก เช่น ภาคใต้มีตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และภาคอีสาน เช่น ตำนานพระธาตุพนม

ปราเรืองสร้างเมืองต่างๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 จนถึงการเป็นประเทศราชของ
กรุงเทพฯ ในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ในพุทธศตวรรษที่ 24

เอกสารประเภทตำนานเหล่านี้ แม้จะสร้างภาพอดีตของลานนาไทยให้อุดม
ไปด้วยรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ แต่เนื่องจากลักษณะของตำนานผสมผสาน
เอาเรื่องราวที่เป็นนิทานและความเชื่อในนิยายปรัมปราเข้าไว้มาก ทำให้ถูกทอด
ทิ้ง ไม่ได้รับความเชื่อถือเท่าที่ควรในฐานะเป็นเอกสารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์
แท้ที่จริงนักประวัติศาสตร์ลานนาในปัจจุบัน อ่านตำนานเพียงเพื่อจะค้นเอาราย
ละเอียดของเหตุการณ์โดยปราศจากความเข้าใจในความหมาย วัตถุประสงค์ และ
ลักษณะความคิดพื้นฐานที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นตำนาน จึงไม่อาจเห็นคุณค่าของ
ตำนานได้ ตำนานนั้นมีลักษณะเป็นผลผลิตของจินตนาการ ที่เกิดจากความคิดและ
ความเชื่อที่ต้องการความเข้าใจแบบหนึ่งโดยเฉพาะแตกต่างจากปัจจุบัน เพราะการ
แสดงออกของตำนานมักจะเป็นไปในรูปของสัญลักษณ์ ที่สร้างขึ้นมาจากลักษณะ
ความคิดในสังคม ดังนั้น การที่จะเข้าใจหรือ “แปล” สัญลักษณ์นั้นๆ ได้ จำเป็น
จะต้องสนใจลักษณะความคิดและระบบคุณค่าของสังคมลานนา ซึ่งเปรียบเสมือน
“ไวยากรณ์” หรือสื่อช่วยให้เข้าใจภาษาของสังคม การทำความเข้าใจกับ “ไวยา-
กรณ์” ที่อยู่เบื้องหลังการสร้างสัญลักษณ์ของตำนาน เท่ากับเปิดโอกาสให้สามารถ
อ่านตำนานจากทัศนะหรือภาษาของตำนานได้เอง

นั่นก็คือ เนื้อหาของตำนานไม่อาจจะแยกออกจากลักษณะความคิดพื้นฐาน
ของผู้เขียนตำนานนั้น (Content และ form) ก่อนที่จะดึงเอาเนื้อหาของตำนาน
มาสร้างประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์จึงควรระลึกถึงคำถามที่ควรถามเอกสาร
อันเป็นหลักฐานของเขาอยู่เสมอว่า ทำไมจึงมีผู้เขียนเอกสารนั้น และทำไมเขาจึง
เขียนเช่นนั้น คำตอบที่ได้จะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสารนั้น ทำ
ให้ทราบความหมายที่แท้จริงของเนื้อหา โดยอาศัยแนวทางเช่นว่านี้ บทความนี้
พยายามจะถามปัญหาเกี่ยวกับตำนานจำนวนหนึ่ง ที่มีผู้เขียนขึ้นในอาณาจักรลานนา
ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21 คือ ตำนานมุลศาสนา จามเทววงศ์ นิทาน

พระพุทธสิหิงค์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และ รัตนพิมพวงศ์¹ โดยจะวิเคราะห์ลักษณะโครงสร้างความคิดของผู้เขียนตำนาน และเน้นถึงผลของความคิดนั้นที่มีต่อลักษณะภาพพจน์ของอดีต แต่เนื่องจากทัศนคติความคิดของผู้เขียนตำนาน มีความแตกต่างกับทัศนะทางประวัติศาสตร์ในปัจจุบันอย่างคนละระบบทีเดียว จึงเป็นการยากที่จะแสดงทัศนะของผู้เขียนตำนานโดยตรงได้ การเสนอทัศนคติความคิดของผู้เขียนตำนานในบทความนี้ จึงจะเป็นไปในรูปการเปรียบเทียบแสดงความขัดแย้งกันเอง (Paradox) ของทัศนะนั้น แต่ก็พยายามให้ความคิดของผู้เขียนตำนานแสดงออกมาตามทัศนะของเขาให้มากที่สุด เพื่อขจัดหรือลดการบิดเบือนความหมายที่แท้จริงของการเขียนตำนาน

ตำนานที่ทราบอย่างแน่ชัดว่า เป็นผลิตผลของอาณาจักรลานนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21² อันเป็นยุคทองทางวัฒนธรรมและศาสนา มีลักษณะร่วมกันอยู่หลายประการ ซึ่งเป็นเหตุผลที่ง่ายต่อการวิเคราะห์ปัญหาตามแนวของ

¹ ตำนานทั้งหมดนี้เขียนขึ้นเป็นภาษาบาลี ยกเว้นแต่ตำนานมูลศาสนาที่เขียนเป็นภาษาไทยเหนือ (ไทยยวน) ได้มีการแปลไว้ทั้งในภาษาไทย อังกฤษ และฝรั่งเศส ฉบับแปลภาษาไทยที่แพร่หลายที่สุดก็คือ ฉบับของนายแสง มนวิฑูร ซึ่งมึนิตานพระพุทธสิหิงค์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และรัตนพิมพวงศ์ ซึ่งจัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร ส่วนตำนานจามเทวีวงศ์นี้มีฉบับแปลโดยพระยาปริยัติธรรมธาดา ฉบับแปลภาษาอังกฤษนั้น มี ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย N.A. Jayawickrama มีชื่อในภาษาอังกฤษว่า *The Sheaf of Garlands of the Epochs of the Conqueror: being a translation of Jinakalamalipakaranam of Rattanapanna Thera* (London: The Pali Text Society, 1968) อีกสองตำนาน คือ ตำนานพระพุทธสิหิงค์และรัตนพิมพวงศ์ แปลโดย Camille Notton ในชื่อ *The Chronicle of the Emerald Buddha* (Bangkok, 1932) และ *Pra Buddha Sihinga* (Bangkok, 1933) สำหรับการแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสนั้น มี 2 ส่วน ส่วนแรกแปลโดยย่อคือของ George Coedes ในงานชื่อ *Documents sur l'histoire politique et religieuse du Laos occidental* ในวารสาร *Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient* (Tome XXV, 1925) อีกส่วนหนึ่ง แปลโดย C. Notton ในชุด *Annales du Siam* (Paris 1930) แปลเฉพาะจามเทวีวงศ์ในเล่มที่ 2 ชื่อว่า *Chronique de la pun: Histoire de la Dynastie cham'te vi.*

² ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ในยุคดังกล่าวจะมีเพียงตำนานภาษาบาลีเท่านั้น แต่เป็นเพราะตำนานที่สามารถจะทราบกำหนดเวลาที่เขียนขึ้นมีเป็นแบบ ภาษาบาลีส่วนใหญ่ ตำนานประเภทอื่นที่พบในลานนาไทยมักจะมีลักษณะเป็นการจดบันทึกและคัดลอกต่อกันมา หากคนเขียนและหากำหนดเวลาเขียนให้แน่นอนไม่ได้ ถึงแม้จะปรากฏว่าตำนานดังกล่าวอาจจะเป็นงานร่วมสมัยกับตำนานภาษาบาลีก็เป็นไปได้ ตำนานประเภทนี้มักเป็นตำนานพื้นเมือง เช่น ตำนานเมืองเชียงแสน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานสิงหนวัติกุมาร เป็นต้น

บทความนี้ ทั้งหมดเป็นตำนานที่เขียนขึ้นโดยภิกษุสงฆ์ในนครเชียงใหม่ โดยได้อิทธิพลของการเผยแพร่ศาสนาภิกษุสงฆ์จากลังกา ดังจะเห็นได้จากการเขียนเป็นภาษาบาลีทั้งหมด ยกเว้นแต่ตำนานมุลศาสนา เล่มเดียวที่เป็นภาษาไทยเหนือ แม้แต่รูปลักษณะ โครงเรื่องก็ใช้วิวัฒนาการของศาสนาพุทธ แสดงอิทธิพลของตำนานภาษาบาลีของลังกาอย่างเห็นได้ชัด การที่นำตำนานมาศึกษาในที่นี้เพราะสามารถกำหนดเวลาที่เขียนได้ และมีลักษณะร่วมกันหลายประการ ทำให้การวิเคราะห์มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ เนื่องจากความคิดทางประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงเสมอเมื่อเวลาเปลี่ยนไป การที่สามารถเข้าใจทัศนะทางประวัติศาสตร์ของระยะสมัยใดสมัยหนึ่ง จึงเป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจงานทางประวัติศาสตร์ของยุคนั้นนั่นเอง

ตำนานมุลศาสนา เป็นตำนานแรกสุดของยุคนี้ เขียนขึ้นเป็นภาษาไทยเหนือโดยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ 2 รูป พระพุทธญาณเจ้าเป็นผู้เขียนส่วนใหญ่ และมีพระพุทธรุกามเสริมช่วงท้าย ตำนานนี้เขียนขึ้นประมาณปี พ.ศ. 1960¹ และเนื่องจากภิกษุทั้งสองรูปเป็นสงฆ์ในสังกัดวัดสวนดอกไม้ในนครเชียงใหม่ อันเป็นวัดที่พระเจ้ากือนาสร้างให้เป็นที่พำนักของพระสุมานะผู้เผยแพร่ศาสนาลังกา วงศ์ในลานนาองค์แรก และต่อมาเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายนี้ เรื่องราวในตำนานจึงเน้นที่กิจกรรมของสำนักสวนดอกไม้ และการสืบสายของเจ้าอวาส โดยสืบมาจากพระพุทธรองค์เรื่อยมา ถือว่าอวาสวัดสวนดอกไม้สืบสายการเผยแพร่ศาสนาจากพระพุทธรองค์ที่แท้จริง

ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นงานประเภทเดียวกับตำนานมุลศาสนา นับเป็นงานที่ยิ่งใหญ่มากในภาษาบาลีที่เขียนขึ้นเกี่ยวกับสำนักสงฆ์ เขียนขึ้นราวปี พ.ศ. 2060 แต่เสร็จจริง ๆ ปี พ.ศ. 2071 โดยภิกษุชื่อรัตนปัญญา สังกัดสำนักวัดป่าแดงในนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดของสำนักนิกายลังกาใหม่ ที่เข้ามาเผยแพร่ประมาณปี พ.ศ. 1973 โดยคณะภิกษุชาวเชียงใหม่ที่ไปศึกษา ณ ลังกาประเทศ ตำนานนี้มีความยกย่องพระเมื่องแก้ว ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าติโลกราช ผู้สนับสนุนนิกายลังกาใหม่อย่างมาก แต่ก็ยังมีโครงเรื่องเป็นการสืบสายการเผยแพร่ศาสนาจากพระพุทธรเจ้า จนถึงกิจกรรมของสำนักวัดป่าแดง

¹ บทความของ A.B. Griswold and Prasert na Nagara, "King Lodaiya of Sukhodaya and his Contemporaries," *Journal of the Siam Society*, 60:1 (January, 1972), p. 53.

ตำนานจามเทวีวงศ์ และ นิทานพระพุทธรูปสังข์ เป็นตำนานในภาษาบาลี ซึ่งเขียนโดยพระโพธิรังสีชาวเชียงใหม่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 1945—1985) จามเทวีวงศ์นั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระธาตุหริภุญชัย และการสร้างเมืองลำพูน ส่วนนิทานพระพุทธรูปสังข์เป็นเรื่องความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญของยคนั้น คือ พระพุทธรูปสังข์

ส่วน ตำนานรัตนทิพวงศ์ นั้น เป็นประวัติความเป็นมาของพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต เขียนเป็นภาษาบาลี แต่ผู้เขียนบอกเวลาเขียนไว้ไม่ชัดเจน ทำให้หายแสง มนวิฑูรย์ คำนวณได้เป็นปี พ.ศ. 2272 ส่วนสมเด็จพระกรมพระยาเดชาดิศรสันนิษฐานว่าควรเป็น พ.ศ. 1972 ทำให้ไม่ทราบได้แน่นอน แต่เนื่องจากเนื้อหาของตำนานจบลงในราวต้นศตวรรษที่ 21 ตำนานนี้จึงควรจะเขียนขึ้นในเวลาไม่นานหลังจากนั้น

ตำนานมูลศาสนา และ ชินกาลมาลีปกรณ์ อาจจัดอยู่ในประเภทเดียวกัน คือ เป็นเรื่องราวของประวัติสำนักสงฆ์ และการสืบตำแหน่งสังฆราช (ที่เรียกว่ามหาสามีในสมัยนั้น) โดยสืบสายมาตั้งแต่สมัยพระพุทธองค์ แล้วผ่านไปลังกาจนมาถึงลานนา ทำให้มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์จักรวาล (Universal History) กล่าวคือ ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเหตุการณ์ท้องถิ่นเท่านั้น สำหรับตำนานบาลีที่เหลือเป็นประวัติของพระสาวิกธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ เป็นงานภาษาบาลีในลักษณะที่สั้นกว่าประเภทแรก แต่ก็อาจจัดเป็นงานในประเภทเดียว โดยนัยที่ว่า เป็นงานที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาบุญและส่งเสริมพุทธศาสนา จึงเป็นงานที่เกิดจากลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ที่คล้ายคลึงกัน

ตำนานของยุคนี้ ต่อมาได้กลายเป็นแบบฉบับของการเขียนตำนานสมัยต่อมาอีกหลายศตวรรษ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาไปบ้าง แต่ก็ยังคงรูปเดิมไว้ แต่มักจะเขียนในภาษาไทยมากกว่าบาลี

ตามทัศนะของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ลักษณะเนื้อหาและความคิดในตำนานภาษาบาลีมักจะถูกคลุมเครือ ขัดแย้งกันเอง และเต็มไปด้วยสิ่งเหลือเชื่อ ทั้งนี้เพราะความคิดเหล่านั้นเกิดจากพื้นฐานวิธีการสร้างความคิดและการแสดงความรู้สึกเพื่อการสื่อสารแตกต่างจากระบบที่ใช้ในปัจจุบัน แม้จะพิจารณาจากผลงานของพระภิกษุผู้เขียนตำนานว่ามีความเลิศทางปัญญาอย่างยิ่ง แต่ก็ยังมีลักษณะเป็น “วิทยาศาสตร์” (Scientific) ไม่ ักษุเหล่านั้นแสดงความคิดออกมาในรูปของภาษาที่เข้าใจกันเฉพาะบุคคลร่วมสมัย อันเป็นลักษณะภาษาที่ไม่ให้ความสนใจกับการ

ศึกษาที่ต้องมีการพิสูจน์จากข้อมูล และการสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นระบบตามทฤษฎี (systematic) หากเป็นภาษาที่เน้นเรื่องความรู้สึกทางจิตใจ เป็นใหญ่ แสดงออกโดยการอธิบายปรากฏการณ์ที่อาศัยสัญชาตญาณเฉพาะหน้า¹ ซึ่งทำให้มีลักษณะความคิดที่ไม่สนใจการแยกแยะ (undifferentiated continuum) อาทิเช่น ไม่แยกแยะว่าอะไรคือสิ่งที่เกิดขึ้นจริง หรืออะไรคืออภินิหาร ทำให้มองเห็นปรากฏการณ์ทั้งสองชนิดนี้ว่ามีความเป็นจริงเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ การทำความเข้าใจกับการวิเคราะห์โครงสร้างความคิดของพระภิกษุผู้เขียนตำนาน จำเป็นจะต้องยึดหลักการใช้ภาษาในแบบดังกล่าว และพยายามขจัดหลักการใช้ภาษาของปัจจุบันเพื่อการเข้าถึงความคิดของพระภิกษุเหล่านั้น

หลักเอกภาพในความคิดของภิกษุลานนา

การทำความเข้าใจกับทัศนะและความคิดของคณะสงฆ์ผู้แต่งตำนานนั้น ประการแรกทีเดียวจะต้องทำความเข้าใจกับหลักเอกภาพ โดยเริ่มจากการจับตำนานทั้งฉบับขึ้นวิเคราะห์ มิใช่มองจากส่วนใดส่วนหนึ่งเท่านั้น ทั้งนี้เพราะผู้แต่งเองมิได้แยกแยะเนื้อหาของตำนาน หากเห็นว่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่มันที้อยู่ในตำนานนั้นถือกำเนิดมาในโลกเดียวกัน นั่นคือพุทธศาสนจักร อาณาจักรลานนานั้นมีความสำคัญก็เพราะเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรแห่งพุทธศาสนิกชนนี้ ซึ่งตำนานเรียกว่า “ชมพูทวีป” ถือว่าเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา เนื้อหาของตำนานก็คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกันในชมพูทวีปนั่นเอง นอกจากนั้นด้วยเหตุที่พระภิกษุลานนายึดในหลักเอกภาพ ทัศนะในเรื่องเวลาที่ปรากฏในตำนานก็แสดงให้เห็นว่าพระภิกษุไม่พยายามแสดงให้เห็นความแตกต่างของเวลาในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน อดีต ปัจจุบันและอนาคตจึงเป็นช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกัน เหตุการณ์ต่างๆ ในตำนานจึงเกิดขึ้นในกาลปีหนึ่งทางศาสนา บุคคลที่กล่าวถึงในตำนานก็เป็นผู้แสดงบทบาทในช่วงเวลาเดียวกัน²

¹ ความแตกต่างในเรื่องภาษาของความคิดนี้ F.S.C. Northrop ได้นิยามว่าลักษณะภาษาแบบของภิกษุลานนาเป็นแบบ “intuitive conceptualization” ซึ่งต่างจากแบบปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะวิเคราะห์แบบวิทยาศาสตร์ที่เรียกว่า “conceptualization by postulation” ดูจากบทความของ Khin Muang Win, “The Burmese Language : An Epistemological Analysis,” F.S.C. Northrop และ H.H Livingston (บรรณาธิการ) Cross-cultural Understanding : Epistemology in Anthropology (New York: 1964), หน้า 229.

² ซามูวีย์ เกษตรศิริ ได้แสดงทัศนะดังกล่าวในวิทยานิพนธ์ของเขาในเรื่อง “The Rise of Ayudhya : A History of Siam in the Fifteenth Centuries” (Cornell University, 1973), p. 5.

หลักเอกภาพนี้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกร่วมที่เกิดจากประสบการณ์ของสังคม ลานนาในระยะนั้น ดังจะเห็นว่าเอกภาพหรือความสมานฉันท์ระหว่างสถาบันกษัตริย์ กับสถาบันสงฆ์ จำเป็นอย่างยิ่งยวดต่อความมั่นคงของระบบสังคม การขัดแย้ง ระหว่างสองสถาบันถูกสร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของความริ้วฉานของระบบสังคม แสดงออกมาในรูปของกบฏยุค เนื้อหาของตำนานจึงมุ่งที่จะสร้างสรรค์เอกภาพของ ทั้งสองสถาบันเป็นสำคัญ¹ วิกฤตลานนาหวาดผวาคือการแตกแยกของสองสถาบัน อย่างมาก เพราะหมายถึงสถาบันสงฆ์จะขาดผู้อุปถัมภ์ ดังปรากฏตัวอย่างในตำนาน **ชินกาลมาลีปกรณ์** ตอนหนึ่ง ที่ผู้แต่งประณามพระเจ้าสามฝั่งแกน (ครองราชย์นคร เชียงใหม่ ระหว่างปี พ.ศ. 1944-1984) ว่าประพฤติดุชกรรมโดยไปสนใจสิ่งนอก ศาสนา ยึดที่นาของวัดในพุทธศาสนาไปให้คณะหมอมือ² การแตกร้างของ 2 สถาบัน ในระยะนั้น อาจเกิดจากความยากแค้นแบบกบฏยุคที่เกิดขึ้นในสังคมลานนา เพราะ มีเหตุการณ์ที่ต้องต่อสู้ศึกสงครามยืดเยื้อเป็นเวลานาน³ จึงเป็นสาเหตุให้พระเจ้าติโลกราช ผู้เป็นโอรสถอดออกจากบัลลังก์ และกลับสนับสนุนศาสนาจนรุ่งเรืองเป็นยุค ทองของลานนา เพราะความเจริญทางศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่เย็นเป็นสุข ของสังคม

ความหมายและจุดประสงค์ของตำนาน

เมื่อหลักเอกภาพเป็นความคิดพื้นฐานของวิกฤตลานนาในการแต่งตำนาน ตำนานจึงไม่ใช่การรวบรวมเหตุการณ์ที่แตกต่างกัน และค้นหาความสัมพันธ์ของ เหตุการณ์เหล่านั้น แต่ความหมายของตำนานนั้นผู้แต่งเห็นว่าขึ้นอยู่กับเอกภาพของ ตำนานทั้งฉบับ กล่าวคือ การท่องหรือรำลึกถึงเรื่องราวทั้งหมดในตำนาน ซึ่งมักเป็น เรื่องที่ครอบคลุมถึงโลกของศาสนาพุทธทั้งหมด เริ่มแต่สมัยพระพุทธองค์เรื่อยมา จนถึงสมัยที่ผู้แต่งประสพเอง เป็นการกระทำที่ให้ความสุขทางจิตใจ เพราะเป็น

¹ ไกศล ศรีสังข์ สนับสนุนความคิดนี้ในบทความชื่อ "History as Fulfilment, and Integration : An Analytical Study of Jinkalamalipakaranam," (รายงานเสนอต่อมหาวิทยาลัยชิคาโก 1970).

² ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 120.

³ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, (โรงพิมพ์ทำเนียบนายกรัชมุนตรี, 2514), หน้า 47-48.

การกระทำที่เป็นบุญกุศล¹ เมื่อเป็นเช่นนี้ความหมายของตำนานก็ไม่ขึ้นอยู่กับการแสวงหาข้อเท็จจริง หากเพื่อการยืนยันปรากฏการณ์ของเหตุการณ์ตามแนวพุทธศาสนามากกว่า ดังผู้เขียนตำนาน **จามเทวีวงศ์** ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของงานที่เขียนขึ้นว่า เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้เกิดความรู้สึกชื่นชมและความเลื่อมใสและให้อ่านด้วยความเคารพ² ความหมายของตำนานในแง่นี้ จึงจะทำการวิเคราะห์หาข้อเท็จจริงไปไม่ได้ ความหมายของตำนานจึงเป็นเครื่องแสวงหาบุญกุศล ตำนานเปรียบเสมือนคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องความจริงที่แท้ไม่ต้องพิสูจน์และเป็นแนวทางปฏิบัติให้สังคม

การที่สามารถเป็นเครื่องชี้แนวทางปฏิบัติให้สังคม สิ่งที่ปรากฏในตำนานก็ต้องเป็นความจริงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงหรือเป็นสิ่งที่เลียนแบบความจริงนั้น Mircea Eliade ได้อธิบายว่าในสังคมโบราณมักจะมีลักษณะความคิดที่เห็นความจริงเฉพาะจากการที่ความจริงนั้นสะท้อนแบบจากความจริงสูงสุด “Primordial Act”³ ความจริงในตำนานจึงหมายถึงการแสวงหาบุญเพื่อบรรลุถึงนิพพานนั่นเอง ผู้แต่ง **ตำนานมุลศาสนา** กล่าวถึงจุดประสงค์ของตำนานของท่านไว้อย่างชัดเจนว่า

“ให้เป็นที่ไหวและสักการบูชาแก่นรารทั้งหลาย คฤหัสถ์นักบวชเจ้าทั้งหลาย จงทรงไว้ปฏิบัติได้ตามทำนองคลองแห่ง อริยสัจปฐิเจ้าทั้งหลาย

¹ โดยที่ตำนานส่วนใหญ่จะเขียนเป็นภาษาบาลี การเผยแพร่จึงมีการจำกัดอยู่ในหมู่ชนชั้นสูง อย่างไรก็ตาม คนทั่วไปก็มักได้รับการถ่ายทอดในรูปของพิธีกรรมที่มีการท่องใจความตำนานให้ฟังในพิธี เช่น ตำนานพระธาตุคุดยสุเทพ ก็มีการท่องตำนานนั้นให้คนฟังในพิธีสมโภชน์พระธาตุประจำปี หลักฐานเช่นนี้ก็พบในลังกา เช่น ตำนานมหาวงศ์เขียนว่า มีการท่องตำนานพิมพ์วงศ์ต่อมหาชนในงานฉลองเทศกาลพระมหินทร์ (B.C. Law, *On The Chronicles of Ceylon*, Calcutta: 1947, หน้า 2) การท่องเช่นนี้ก็ยังคงมีอยู่ในบางจังหวัดในภาคเหนือและ Charls F. Keyes ก็ยังสนับสนุนว่ามีในประเทศลาวเช่นเดียวกัน (C. Keyes, “New Evidence on Northern Thai Frontier History” ในวารสารของสยามสมาคมฉบับที่ระลึกพระยาอนุমানราชชน) ผู้ฟังแม้จะฟังไม่ออกก็ถือว่าได้บุญกุศลจากการฟังตำนาน เช่นเดียวกับกรฟังเทศน์ภาษาบาลีในปัจจุบัน การใช้ภาษาบาลีเท่ากับเป็นสัญลักษณ์แสดงความขลังเพราะเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้กับคัมภีร์ของศาสนา

² จามเทวีวงศ์, หน้า 2.

³ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return : Cosmos and History* (Princeton, 1971), p. 34.

อันปฏิบัติมาแต่ก่อน ก็จะได้ถึงยังสุข 3 ประการ มีนิพพานธรรมเจ้าเป็นยอดเป็นจอมนั้นเทอญ”¹

พระรัตนปัญญาผู้แต่งตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน คือ ตอนต้นตำนานท่านกล่าวว่า

“ข้าพเจ้าไหว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว ขอให้ได้อานิสงส์ส่วนบุญมากพอที่จะเป็นการกำจัดอันตรายต่าง ๆ ได้ด้วยบุญกุศลนั้น จะได้กล่าวถึง คัมภีร์ชินกาลมาลีต่อไป”

ในตอนท้ายท่านกล่าวเสริมอีกว่า

“ได้รวบรวมกาลแห่งพระพุทธสืบต่อตามลำดับกันมา ... คัมภีร์นั้นจึงชื่อว่าชินกาลมาลี ... ขอให้ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้สามารถรอบรู้กาลเวลาของพระพุทธ ครั้นได้รู้เห็นกาลเวลานี้แล้ว ขอให้เกิดมีญาณคติโดยง่าย เมื่อฟังธรรมอันประเสริฐของพระศรีอารยเมตไตรย ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้มรรคผลเป็นขัปปาภิญาในอนาคตกาลเทอญ”²

โครงสร้างความคิดทางประวัติศาสตร์ของภิกษุลานนา

การยึดหลักเอกภาพและการสร้างภาษาจากสัญชาตญาณเฉพาะหน้า ทำให้ภิกษุลานนาไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องแยกแยะว่า อะไรคือเรื่องของการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา และอะไรคืออุดมการณ์เพื่อการแสวงหาบุญกุศล ทั้งสองอย่างดูประหนึ่งเป็นสิ่งเดียวกันในสายตาของภิกษุลานนา ดังจะเห็นได้จากการปวารณาความมุ่งหมายของการเขียนตำนานข้างต้น กล่าวคือ เรื่องความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงในอดีตจะไม่มีความหมาย หากการเสนอเรื่องเหล่านั้นมิใช่เพื่อการแสวงหาบุญกุศล³ ด้วยเหตุนี้เอง ภิกษุลานนาจึงมีโครงสร้างความคิดทางประวัติศาสตร์ที่

¹ ตำนานมุลศาสนา, หน้า 337.

² ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 2 และหน้า 171.

³ ตำนานแสดงลักษณะที่ไม่อาจแยกความแตกต่างระหว่าง “history” ในความหมายของสังคมตะวันตกกับ “Cosmology” ภิกษุลานนามักจะเห็นทั้งสองเป็นสิ่งเดียวกันหรือไปด้วยกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าภิกษุลานนาไม่สนใจในความแตกต่างของความคิดเรื่อง “time” และ “space” โกศล ศรีสังข์ ได้วิเคราะห์ปัญหาที่น่าสนใจในรายงานเรื่อง “Time and Space : An East-West Dialogue on Significant Human Experience” (เสนอต่อมหาวิทยาลัยชิคาโก, 1970)

มีลักษณะเฉพาะต่างหาก ซึ่งอาจแยกเป็นหัวข้อย่อยดังนี้

1. ความคิดเรื่องกาลเวลาแบบวัฏจักรหรือวงจร

ขณะที่ความหมายของประวัติศาสตร์ในตะวันตก คือ เรื่องของการเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาตามแนวยาว (linear movement) ดังคำกล่าวของ E.H. Carr ที่ว่า “การเขียนประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ก้าวหน้า เพราะเป็นความพยายามที่จะขยายและซัดค้นให้ลึกเข้าไปในเรื่องราวของเหตุการณ์ที่ในตัวของมันเองก้าวหน้าอยู่เสมอ”¹ ศึกษานานกลับไม่เห็นความสำคัญในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงแบบดังกล่าว ประวัติศาสตร์ในทัศนะของศึกษานานจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกเป็นวัฏจักรไม่มีที่สิ้นสุด เริ่มต้นจากมหายุคอันเป็นยุคทอง ต่อจากนั้นก็ค่อยๆ เกิดความเสื่อมเสียทั้งในด้านศีลธรรมจรรยา มารยาท และสภาพต่าง ๆ จนถึงยุคที่เรียกว่า กลียุค อันเป็นยุคแห่งความเสื่อมโทรมของสังคม

ศึกษานานยังเห็นว่ายุคที่ท่านมีชีวิตอยู่ ก็คือยุคแห่งความเสื่อมโทรม ดังแสดงออกจากความเชื่อในคำพยากรณ์ที่ว่า ศาสนาพุทธจะยืนยาวเพียง 5,000 ปี หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว และคำพยากรณ์ดังกล่าวสร้างความตื่นตระหนกแก่พุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก เมื่อเวลายิ่งใกล้เวลาสิ้นสุดตามคำพยากรณ์เข้าไป ตำนานมุลศาสนา ได้เน้นถึงปัญหานี้และพยายามเร่งให้ชาวพุทธเร่งสร้างบุญกุศลก่อนเวลาที่ศาสนาจะอันตรธานหายไป และไม่มีโอกาสจะบรรลุนิพพานได้² ตำนานจึงเป็นเครื่องมือเพื่อการทำบุญอันหนึ่ง เพื่อพยายามทำให้ศาสนาคงอยู่ต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ศึกษานานกลัวเรื่องการเปลี่ยนแปลง เพราะเวลามักจะเปลี่ยนไปในทางที่เลวลงเสมอ

ด้วยเหตุนี้เอง ศึกษานานจึงไม่ให้ความสนใจแก่เรื่องของกาลเวลาเท่ากับความพยายามที่จะรักษาศีลและพิธีกรรมทางศาสนาให้ถูกต้อง ด้วยการทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ ตำนานเองเป็นตัวอย่งการทำบุญนั่นเอง การเน้นในเรื่องการเคารพต่อข้อ

¹ E.H. Carr, *What is History ?* (New York : 1962), หน้า 165.

² ความรู้สึกเช่นนี้พระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัย ก็ได้แสดงออกในงานที่พระองค์นิพนธ์ขึ้นเรื่องไตรภูมิพระร่วง จากการศึกษาของ George Coedès ในบทความเรื่อง “The Traibhummikatha: Buddhist Cosmology and Treaty on Ethics,” ในวารสาร *East and West* 7:4 (1957), หน้า 350 ตำนานมุลศาสนาได้แสดงรายละเอียดของการอันตรธานของศาสนาไว้ตอนท้ายเล่ม แสดงความหวาดวิตกในเรื่องนี้อย่างมาก เพราะตอนเขียนเวลาใกล้จะถึง พ.ศ. 2000 ซึ่งเกือบครึ่งหนึ่งของเวลาพยากรณ์แล้ว

ธรรมและพิธีกรรมให้ถูกต้องนี้ เป็นระบบคุณค่าที่ทำให้มีความรู้สึกที่ปราศจากกาลเวลา แม้ประสบการณ์จะบอกกับผู้แต่งตำนานว่ากาลเวลานั้นเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่ระบบคุณค่านี้ได้กำหนดความคิดของภิกษุเหล่านั้นว่า นั่นเป็นเพียงภาพลวงตาหาใช่ความจริงที่แท้ไม่ การแสวงหาบุญต่างหากที่เป็นสิ่งแท้จริง เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงมักไม่เห็นความแตกต่างของอดีต มโนภาพของเวลาตามทัศนะของภิกษุเหล่านั้นจึงดูประหนึ่งว่าไม่เปลี่ยนแปลง ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นในกาลเวลาเดียวกัน โดยเรียกช่วงเวลาปัจจุบันว่า “ภัทรกัลป์”

ตำนานบาลีจึงเป็นการแสดงความรู้สึกเกี่ยวกับระบบคุณค่า ซึ่งอยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ที่บรรยายในตำนานมากกว่า เพราะระบบคุณค่าในเรื่องของการแสวงหาบุญนี้เป็นเอกภาพของตำนาน ดังจะเห็นว่าปกติแล้วภิกษุสงฆ์ถูกห้ามไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวของกษัตริย์ โจร สงคราม หรือการบ้านการเมือง เนื่องจากเป็นเรื่องอนิจจังลวงตา ไม่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ แต่ที่ภิกษุเหล่านั้นเขียนตำนานที่พาดพิงถึงเรื่องเหล่านั้นได้ ก็เพราะมีข้อยกเว้นว่าจะกล่าวถึงได้ ถ้าหากการกล่าวนั้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่อนิจจังของสิ่งต่าง ๆ ช่วยให้การเขียนเช่นนั้นเป็นเรื่องวิปัสสนา และเป็นบุญกุศล¹ ส่วนยุคสมัยที่กล่าวถึงในตำนานตามทัศนะของผู้แต่งแล้ว ไม่ได้แสดงถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าของกาลเวลา หากเป็นแต่เพียงฉากต่างกันของการแสวงหาบุญกุศลในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในตำนานจะมีความหมายตามระบบคุณค่าที่แท้จริง ก็ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับกฎเวลาของจักรวาล ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ แสดงถึงการบันทึกเวลาฤกษ์ยามของเหตุการณ์สำคัญ ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน เพราะศุภฤกษ์ย่อมหมายถึงความสำเร็จในกิจกรรมนั้น และเท่ากับเป็นเครื่องสร้างความชอบธรรมกับเหตุการณ์นั้นด้วย

ดังนั้น การที่ภิกษุเหล่านั้นยึดถือเวลาในลักษณะเป็นวงจร ทำให้การเขียนถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นไปในรูปที่แสดงว่าต้องเลียนแบบเหตุการณ์ในอดีต ดังจะเห็นว่า การที่พระเจ้าตีโลกราชสร้างวัดเจติยเจติยอดก็เป็นการเลียนแบบเจติยพุทธคยาในอินเดีย² เพราะการที่สามารถทำทุกอย่างให้เหมือนตัวอย่างอันเป็น “Primor-

¹ ข้อห้ามนี้มีปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ส่วนข้อยกเว้นมีกล่าวไว้ในฎีกาของพระพุทธรักษา ที่ตีความพระไตรปิฎก

² ดูจากบทความของ A.B. Griswold “The Holy Land Transported,” ในหนังสือที่อุทิศให้ Paranavitana (Ceylon, 1965).

dial Act” ในอดีตได้มากเท่าใด ก็จะเป็นบุญกุศลมากเท่านั้น เหตุการณ์ต่าง ๆ ในตำนานจึงเท่ากับว่ามีตัวอย่างมาแล้วในอดีตแทบทั้งนั้น เพียงแต่จะต้องศึกษาค้นคว้าดูว่ามาจากเหตุการณ์ใดในอดีต ตำนานจะไม่บอกไว้ชัดเจน แต่ความเข้าใจในเรื่องนี้จะช่วยให้เราเข้าใจเหตุการณ์ที่ตำนานกล่าวถึงอย่างมาก หากว่าเราจะสามารถค้นพบเหตุการณ์ทำนองเดียวกันในอดีต

การที่ภิกษุลานนาไม่ยอมรับว่าเวลาเปลี่ยนแปลง ทำให้บางครั้งเกิดความขัดแย้งในจิตใจของท่านเหล่านั้น เพราะประสบการณ์ประจำวันบ่งชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงในโลก ผู้แต่งตำนานจึงมักจะเลี่ยงไม่ยอมรับสิ่งที่ได้จากประสบการณ์โดยการสร้างมโนภาพอันเป็นสัญลักษณ์ขึ้นแทน เช่น การเปลี่ยนลักษณะของบุคคลในอดีต อันแสนไกลเป็นเทพยดา ในกรณีของพระพุทธเจ้า หรือลางจิ้งราชผู้ก่อตั้งราชวงศ์ในลานนา ให้มีอานุภาพเหนือมนุษย์สามัญ โดยให้มีอิทธิฤทธิ์เหินเดินอากาศได้

2. การเคารพความจริงของอดีต

เมื่อความเป็นไปในอดีตอาจจะหวนกลับมาอีกเป็นวัฏจักร ซึ่งทำให้เหตุการณ์ในระยะหลัง ๆ เป็นเหมือนการลอกเลียนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้ว ตามลักษณะความคิดในข้อแรก จึงจำเป็นอยู่เองที่ภิกษุลานนาจะต้องเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตเป็นจริงเสมอ แท้จริงเสียยิ่งกว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใกล้ตัวเสียอีก ภิกษุลานนาจึงเคารพต่อสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาจากอดีต และยึดถือเป็นแบบอย่างเป็น “ต้นฉบับ” ในข้อนี้ภิกษุลานนาผู้แต่งตำนานแตกต่างจากนักประวัติศาสตร์แบบตะวันตก (ปัจจุบัน) อย่างตรงกันข้าม เพราะท่านไม่สนใจโต้แย้งหลักฐานหรือพิสูจน์ความแท้จริงของหลักฐานเช่นนักประวัติศาสตร์แบบตะวันตก¹ และท่านก็ไม่สนใจแยกแยะความเชื่อถือได้ของหลักฐานไม่ว่าจะได้มาโดยทางใดก็ตาม ตำนานจึงมีลักษณะเหมือนกับการรวบรวมคำบอกเล่าจากอดีตที่ผู้แต่งนำมาปะติดปะต่อกันขึ้น ข้อ

¹ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์แบบตะวันตก (ปัจจุบัน) ถือว่า เรื่อง “historical accuracy และ verification” เป็นสิ่งสำคัญก่อนที่จะนำมาวิเคราะห์และเขียนประวัติศาสตร์ ภิกษุลานนาผู้แต่งตำนานกลับเห็นหลักฐานของท่านเป็น “authority” หรือเชื่อว่าเป็นจริงโดยไม่มีข้อโต้แย้ง หนังสือที่เป็นแบบอย่างในการเขียนประวัติศาสตร์เล่มหนึ่งของ G.R. Elton ชื่อ *The Practice of History* (N.Y. 1970) ได้พูดถึงเรื่อง “evidence และ criticism” เพราะถือว่าสำคัญมาก นักประวัติศาสตร์ตะวันตกผู้ยิ่งใหญ่อีกผู้หนึ่ง คือ Marc Bloch ก็เขียนไว้ในหนังสือแนะนำการเขียนประวัติศาสตร์ของตนชื่อ *The Historian's Craft* ในหัวข้อว่า “Historical Criticism.”

ความบางตอนอาจจะคล้ายกับข้อความในศิลาจารึกบางแผ่น และข้อความอื่นๆ ก็มักจะต้องเป็นการลอกจาก “ต้นฉบับ” ในอดีต ผู้แต่งตำนานจามเทวีวงศ์และรัตนพิมพวงศ์ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่า งานของท่านเป็นงานที่เขียนขึ้นมาจากต้นฉบับภาษาไทย แม้การบรรยายเหตุการณ์ที่น่าจะเชื่อว่าผู้เขียนประสมมาด้วยตัวเอง ก็มักจะเล่าราวกับว่าเป็นความจริงแท้ที่ไม่ต้องการคำอธิบายใด ๆ

ลักษณะความคิดเช่นนี้ทำให้มีการใช้จินตนาการโดยไม่มีขีดจำกัด ทุกสิ่งทุกอย่างเกือบจะเป็นไปได้ทั้งนั้น ข้อแตกต่างระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับนิทานมักจะไม่มีการเคารพความจริงของอดีตอาจปรากฏรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ดังเช่น ในกรณีของการใช้ความฝันเป็นเครื่องบอกเจตนาอารมณ์ของอดีต และเป็นเครื่องบอกความสำคัญของเหตุการณ์ที่กล่าวถึง เนื่องจากเป็นสิ่งที่อดีตได้พยากรณ์ไว้แล้ว กรณีที่ตำนานพูดถึงความฝันที่สำคัญ คือ ตำนานมูลศาสนา กล่าวถึงพระสุมานะทรงฝันว่า เทวดาที่รักษาพระพุทธรูปในลังกาทวิปมาบอกท่านว่า พระบาทของพระยี่นที่ท่านทรงสร้างขึ้นที่วัดพระยี่น ณ เมืองทริภุชชัย มีขนาดเท่ากับพระบาทที่ภูเขาสุมนกุฎในลังกา ข้อมูลเช่นนี้ทำให้รู้ว่าพระยี่นที่พระสุมานะทรงสร้างมีความสูง 18 คอก

ในเรื่องคำพยากรณ์ก็เช่นกัน มีกล่าวอยู่เสมอในตำนาน เป็นการแสดงออกอีกรูปหนึ่งของการเคารพความจริงของอดีต แสดงว่าอดีตนั้นเป็นจริง ดังนั้น จึงมักปรากฏเสมอว่าสิ่งที่ตำนานพยากรณ์ไว้มักจะเป็นจริง ความรู้ในข้อนี้อาจนำไปใช้สันนิษฐานคำพยากรณ์ในตำนานในสิ่งที่เราอาจจะยังไม่รู้ว่าอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริง

จะเห็นว่าเรื่องที่ได้ว่าเป็นนิทาน อาจเป็นสัญลักษณ์บอกความเป็นจริงได้ เพราะในทัศนะของภิกษุสงฆ์ สิ่งที่เกิดขึ้นถูกอดีตกำหนดหรือเลียนแบบจากอดีตนั่นเอง

3. ความไม่สำนึกในเรื่องกฎของเหตุ

การเขียนตำนานในลานานนั้น ภิกษุสงฆ์ผู้แต่งต้องเผชิญกับความเป็นไปได้มากมาย และไม่มีหลักเกณฑ์ใด ๆ มาใช้จำกัดวงหรือกำหนดการอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ภิกษุสงฆ์เหล่านั้นจึงมีโอกาสดำเนินจินตนาการไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แสดงออกมาในรูปของการสร้างภาพนิทาน อภินิหาร และความมหัศจรรย์ในรูปแบบต่าง ๆ ดังปรากฏอยู่ในตำนาน

สภาพดังกล่าวทำให้พระภิกษุผู้แต่งตำนานไม่สนใจสำนึกถึงเรื่องเหตุความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ต่าง ๆ¹ ท่านไม่สนใจที่จะสืบสาวหรือพิสูจน์ว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุใด ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือการเลียนแบบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วจึงได้กล่าวมาแล้ว ทำให้มองเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปโดยธรรมชาติ ตามชะตากรรมของโชคโดยได้อิทธิพลของหลักกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาสนับสนุน² ผลกรรมในชาติปางก่อนจะส่งผลในปัจจุบัน และกฎแห่งกรรมนี้ก็กลายมาเป็นเครื่องกำหนดความชอบธรรมของบุคคลในตำนาน เช่น กษัตริย์ที่มีอำนาจดูจพระเจ้าอโศกของอินเดีย เกิดจากผลบุญที่พระองค์ทรงสร้างไว้แต่ชาติปางก่อน ปรากฏอยู่ในตำนานมูลศาสนา

เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นตามชะตากรรม ภิกษุลานนาจึงไม่มีอะไรจะอธิบายในตำนาน การผูกเรื่องจึงเป็นการเล่าเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไป โดยมีจะดึงอดีตมาสนับสนุนเหตุการณ์ต่อมา ดังเช่นปรากฏในเรื่องอ้าวามีเหวดมาเข้าฝันให้พระเจ้าก่อนสร้างวัดสวนดอกขึ้นในนครเชียงใหม่ เทวดาในที่นี้เป็นสัญลักษณ์ของอดีตที่มาแสดงให้เห็น ทั้งยังเป็นการแสดงว่าวัดสวนดอกสร้างขึ้นถูกต้องตามเจตนารมณ์ของอดีตด้วย ดังนั้น ผู้แต่งตำนานจะไม่มีคำถามว่า ทำไมเหตุการณ์นั้นเหตุการณ์นี้จึงเกิดขึ้น เพราะท่านทราบล่วงหน้าจากอดีต หรืออดีตมาปรากฏให้ทราบแล้ว การเล่าเหตุการณ์จึงมักจะเห็นว่าท่านใช้คำเชื่อมโยงทำนองว่า “ในครั้งนั้นได้อินมาว่า” มากกว่าจะใช้ว่า “ด้วยเหตุนี้”

ทัศนคติในเรื่องนี้อาจอธิบายได้ด้วยหลักเอกภาพที่กล่าวมาแล้ว พระภิกษุลานนาเห็นว่า สิ่งต่าง ๆ ในโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แยกอดีตปัจจุบัน โลก

¹ นักประวัติศาสตร์ตะวันตกปัจจุบัน เช่น E.H. Carr เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์คือการศึกษาเรื่องของสาเหตุ (causation and effect) ซึ่งการอธิบายเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในแนวนี้ได้อิทธิพลจากบทความของ Hempel ในเรื่อง “The Function of General Laws in History” ที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลที่เกิดขึ้นอาจอธิบายได้ด้วยกฎที่ abstract และ generalization การอธิบายประวัติศาสตร์แบบตะวันตก (ปัจจุบัน) จึงเป็นในรูปแบบ Middle-range คือการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ของเหตุการณ์จากโครงสร้างของสังคมที่มีสาเหตุจากหลายด้าน ตามลักษณะเศรษฐกิจ การเมือง หรืออุดมการณ์สังคม เป็นต้น

² กฎแห่งกรรมในพุทธศาสตร์ต่างจากหลัก cause and effect ในทฤษฎีตะวันตกมีนักวิชาการบางท่านเข้าใจผิดปะปนอยู่ เช่น นาย B.G. Gokhale ในบทความเรื่อง “The Theravada Buddhist View of History” ที่จริงแล้วกฎแห่งกรรมนั้นอ้างว่า การกระทำในอดีต (อีกชาติหนึ่ง) จะมาส่งผลในปัจจุบัน

เทวดาโลกมนุษย์ ความเป็นจริงหรืออภินิหาร ท่านจึงไม่เห็นว่าเป็นเหตุกรรมในโลก นั้นมีความสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการที่มีปัจจัยที่แตกต่างกันหลายอย่าง ก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ขึ้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่สนใจแยกแยะปัจจัยต่าง ๆ ท่านจึงไม่เห็นหรือสำนึกว่าจะเกิดเหตุมาได้อย่างไร และเรื่องของโชคชะตาในทัศนะของท่านจึงเป็นสิ่งที่สามารถอธิบายได้ครบจักรวาล

คุณค่าของตำนานในการศึกษาประวัติศาสตร์

บทความนี้แสดงให้เห็นแล้วว่า ผู้ที่ต้องการแสวงหาข้อเท็จจริงเพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ คงจะไม่ประสบความสำเร็จนักในสิ่งที่จะได้จากตำนานบาลีเหล่านี้ ทั้งนี้เพราะวิธีการเสนอข้อความของตำนานมักจะแสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์มากกว่าเป็นการเสนอตรง ๆ จึงทำให้ยากที่จะประเมินได้ว่าข้อความนั้นเป็นข้อเท็จจริงหรือจินตนาการ จากการนำเรื่องราวพิสดารเป็นอภินิหารและนิยายปรัมปรามาปะปน ทว่าหากการศึกษาประวัติศาสตร์มิใช่เป็นเพียงการศึกษาเหตุการณ์ แต่หมายรวมถึงการเข้าใจสังคมในอดีตด้วย ตำนานบาลีเหล่านี้จะเป็นข้อมูลที่สำคัญยิ่ง อันจะนำไปสู่การเข้าใจโครงสร้างความคิดและสถาบันต่าง ๆ ของสังคม โครงสร้างความคิดทางประวัติศาสตร์ของผู้เขียนตำนานที่นำมาวิเคราะห์ในบทความนี้ ก็จะเป็นแนวทางให้นักประวัติศาสตร์แปลสัญลักษณ์ต่าง ๆ ของตำนานได้ เพราะสัญลักษณ์เหล่านี้สร้างจากลักษณะความคิดของผู้แต่งนั่นเอง คุณค่าของตำนานจึงขึ้นอยู่กับว่านักประวัติศาสตร์จะสามารถถามคำถามที่ถูกต้องตามแนวทางดังกล่าวเฉพาะกรณีได้อย่างไร

นักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องเข้าใจลักษณะของเอกสารที่เขาจะใช้ ว่าจะให้คุณค่าอย่างไรในการศึกษาของเขา ตำนานเป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่สอนให้รู้ว่า “ผู้ปฏิเสธที่จะขุดค้นลงไปให้ลึกกว่าข้อเท็จจริง ยากที่จะค้นพบแม้เพียงข้อเท็จจริง” ดังคำกล่าวของปราชญ์ชาวอังกฤษผู้หนึ่ง การศึกษาตำนานก็เช่นกันจำเป็นต้องเข้าใจกระบวนการความคิดของผู้เขียน ก่อนที่จะทราบว่าเขาหมายถึงอะไร การ

จะค้นหาข้อเท็จจริงจากตำนานเท่านั้นไม่พอ การวิเคราะห์ลงไปเบื้องหลังข้อเท็จจริง จะทำให้เข้าใจลักษณะความคิดของผู้ที่มีชีวิตอยู่ในสังคมลานนาในพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21 ได้¹

(พ.ศ. 2519)

¹ การศึกษา “ประวัติศาสตร์สาสน์” (Historiography) ในลักษณะนี้ยังไม่กว้างขวาง ในหมู่นักประวัติศาสตร์ไทย มีตัวอย่างอยู่บ้างจากข้อเขียนของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และโกศล ศรีสังข์ ที่อ้างมาแล้วในบทความนี้ แต่ผู้สนใจประวัติศาสตร์ชาวได้มีการศึกษาทำนองนี้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในงานของ C.C. Berg บทความที่น่าสนใจทำนองนี้ก็มีของ Anthony H. Johns ในเรื่อง “The Role of Structural Organization and Myth in Javanese Historiography,” in *Journal of Asian Studies* 14: 1 (Nov. 1946), pp. 91—99.

ปรัชญาประวัติศาสตร์ไทย

หาญวิทย์ เกษตรศิริ

สังคมใดก็ตามย่อมจะต้องมีประวัติศาสตร์ของตน ประวัติศาสตร์ที่ว่านี้ อาจจะปรากฏออกมาในรูปของการบอกเล่า การเขียน และการบันทึก ไม่ว่าจะเป็น ศีลาจารึกหรือบวนวสต์คูอื่น และท้ายที่สุดก็คือ การมีหลักฐานที่พิมพ์ออกมาในรูปของหนังสือดังที่เราเห็นในปัจจุบัน

สังคมไทยก็เช่นกัน การเขียนประวัติศาสตร์จัดได้ว่าเป็นผลงานทางปัญญาแขนงหนึ่งที่เก่าแก่ที่สุด เรามีประวัติศาสตร์ในรูปของตำนาน พงศาวดาร และเมื่อประเทศไทยเข้าสู่ยุคใหม่ อันเป็นผลมาจากการคุกคามของลัทธิอาณานิคมตะวันตกแล้ว ประวัติศาสตร์ไทยก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงเสมอมา ดังจะเห็นได้จากผลงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลฤาษี หลวงวิจิตรวาทการ และท้ายที่สุดก็คือจิตร ภูมิศักดิ์

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเราจะกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่เก่าแก่ที่สุดวิชาหนึ่งในเมืองไทย มีการเรียนการศึกษาต่อเนื่องกันมาไม่ขาดสาย มีนักประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยที่ทำงานอย่างสม่ำเสมอมาตั้งแต่อดีตกระทั่งถึงปัจจุบัน กระนั้นก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจเพียงเล็กน้อย ก็คือ ปรัชญาประวัติศาสตร์

กล่าวโดยย่อ ปรัชญาประวัติศาสตร์หมายถึงลักษณะทั่วไปของวิชาประวัติศาสตร์ หมายถึงการศึกษาในแง่ของความคิดว่าประวัติศาสตร์นั้นเขียนขึ้นมาอย่างไร สะท้อนให้เห็นอะไร แต่ละยุคแต่ละสมัยแนวความคิดทางด้านประวัติศาสตร์เป็นอย่างไร พุดง่าย ๆ ก็คือ เขียนขึ้นมาทำไม เพื่ออะไร และมีจุดประสงค์เป็นไปอย่างไร

บทความนี้ มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยเท่าที่มีหลักฐานที่จะพอศึกษาได้ และตั้งอยู่ในสมมติฐานว่าปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยได้เปลี่ยนแปลงมาเรื่อยตามกาลเวลา มิได้มีปรัชญาประวัติศาสตร์อยู่อันหนึ่งอันเดียวอย่างตายตัว การเปลี่ยนแปลงของปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยอยู่ในขบวนการของประวัติศาสตร์เอง การเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้งก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคม

ซึ่งทำให้หนักประวัติศาสตร์แต่ละยุคแต่ละสมัยสะท้อนความคิดแห่งกาลเวลาของตนออกมา

ในทัศนะใครขอแบ่งปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยออกเป็น 3 สมัยด้วยกัน คือ

1. สมัยตำนาน
2. สมัยพงศาวดาร
3. สมัยปัจจุบัน

อนึ่ง ในการแบ่งยุคเช่นที่ว่านี้ เป็นการแบ่งตามความเข้าใจของผู้เขียนเอง ทั้งนี้เพื่อให้เป็นเครื่องกำหนดสำหรับการศึกษาปรัชญาประวัติศาสตร์ไทย เป็นเครื่องมือที่จะทำให้อ่านศึกษาได้ง่ายขึ้นเท่านั้นเอง นอกจากนี้ ก็ยังต้องขอยกตัวไว้ก่อนว่า การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษาปรัชญาประวัติศาสตร์ในกลุ่มคนชั้นสูงของสังคมไทยเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะคนกลุ่มนี้มีหลักฐานทั้งไว้ให้ทำการศึกษาได้สะดวก ส่วนกลุ่มคนอื่น ๆ ในสังคมอาจจะเป็นชาวบ้านหรือผู้คนตามท้องถิ่น ซึ่งย่อมต้องมีปรัชญาประวัติศาสตร์ของตนเองที่แตกต่างไปก็ตาม บทความนี้ยังไม่สามารถจะครอบคลุมศึกษาไปได้ทั่วถึง

1. สมัยตำนาน ปรัชญาประวัติศาสตร์แบบตำนานนี้อาจถือได้ว่าเป็นลักษณะที่เก่าแก่ที่สุด มีหลักฐานให้เราพอเห็นได้ว่าคงมีกำเนิดมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 และเริ่มเสื่อมคลายอิทธิพลลงในพุทธศตวรรษที่ 23 ผลงานชิ้นสำคัญๆ ก็มี เช่น นิทานพระพุทธรูปสังข์ (เขียนขึ้นราว ๆ ปลายพุทธศตวรรษที่ 20) ตำนานมูลศาสนา (ประมาณ พ.ศ. 1960) ชินกาลมาลีปกรณ์ (พ.ศ. 2060) และจามเทวีวงศ์ (พ.ศ. 2113) เป็นต้น

ปรัชญาประวัติศาสตร์แบบตำนาน สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของประวัติศาสตร์แบบนี้ ที่ดำเนินเรื่องอยู่ในกรอบของพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์แบบนี้มักจะเริ่มด้วยการกล่าวถึงพระโคตมพุทธเจ้าชาติต่าง ๆ ของพระองค์ การตรัสรู้ และปรินิพพาน และตามมมาด้วยการเผยแพร่พุทธศาสนาของบรรดาพระมหากษัตริย์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าอโศกมหาราช หรือพระมหากษัตริย์ในดินแดนอาณาจักรต่าง ๆ ในประเทศไทยปัจจุบัน หัวใจและความสำคัญของอาณาจักรเหล่านั้น อยู่ที่การเผยแพร่และธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น อาจจะกล่าวได้ว่า กาลเวลาและสถานที่ (time and space) ก็เกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา กาลเวลาเริ่มต้นจากประวัติของพระพุทธเจ้าในชาติต่าง ๆ และดำเนินไปเรื่อยจนกระทั่งถึง “ปัจจุบัน” และจะต่อไปใน “อนาคต” อันมีจุดจบอยู่ที่ พ.ศ. 5000 เมื่อถึงเวลาที่สิ้นสุดของ กาลเวลาแห่งศาสนาของ พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแล้วก็จะเริ่มต้นกาลเวลาใหม่อีก นี่เป็นกาลเวลาที่ดำเนินไปเรื่อยโดยไม่รู้จบ แต่กาลเวลาที่เน้นนั้นจะเป็นกาลเวลาของพระพุทธเจ้าองค์ที่นับถืออยู่ คือ พระโคตมพระพุทธเจ้า ส่วนสถานที่นั้นก็อาจเรียกได้ว่าเน้นความสำคัญอยู่ในโลกของพระพุทธศาสนา หรือที่เราพบบ่อย ๆ ว่าคือ ชมพูทวีป ประวัติศาสตร์ไทยจึงเป็นส่วนหนึ่งของโลกของพุทธศาสนา มิใช่ประวัติศาสตร์ของชนกลุ่มใดเชื้อชาติใดโดยเฉพาะ ถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประวัติศาสตร์แบบนี้มีลักษณะสากล (universal) อย่างมาก ในแง่ที่ว่าไทยเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่กว้างขวางมากนั่นเอง

อนึ่ง เราจะเห็นได้ว่านักประวัติศาสตร์ของยุคนี้มักจะเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างใกล้ชิดทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุสงฆ์ หรือคนที่เป็นครุบาอาจารย์ ซึ่งต่างก็ได้รับการศึกษาโดยผ่านพุทธศาสนาทั้งสิ้น นี่เป็นกลุ่มของปัญญาชนในสมัยนั้น และเป็นกลุ่มคนที่สามารถจะรับหน้าที่ในการเขียนประวัติศาสตร์ โลกของพระสงฆ์ ครุบาอาจารย์ เป็นโลกที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจอะไรที่จะเขียนสะท้อนความสำคัญของโลกพุทธศาสนาของตนออกมา

กล่าวโดยย่อ ปรัชญาประวัติศาสตร์แบบตำนานเป็นผลงานของนักประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด เรื่องราวของประวัติศาสตร์สะท้อนถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในสังคมไทยในส่วนนั้นและในกาลเวลาเช่นนั้น

2. สมัยพงสาวดาร ปรัชญาประวัติศาสตร์แบบพงสาวดารนี้ เป็นการต่อเนื่องมาจากสมัยตำนาน และอาจกล่าวได้ว่าเริ่มมีอิทธิพลขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 23 เกือบจะถึงตอนปลายของสมัยอยุธยา และมีอิทธิพลเรื่อยมาจนกระทั่งถึงต้นศตวรรษที่ 25 คือ ราวสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ผลงานชิ้นสำคัญของประวัติศาสตร์แบบนี้ก็มี เช่น พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ (พ.ศ. 2223) หรือฉบับอื่น ๆ เช่น ฉบับบริติชมิวเซียม (พ.ศ. 2350) ฉบับพันจันทนุมาศ (พ.ศ. 2338) ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (พ.ศ. 2350) และท้ายที่สุดคือ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นต้น งานส่วนใหญ่ของประวัติศาสตร์แบบนี้เขียนขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

เมื่อเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์แบบตำนานที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของศาสนาแล้ว ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารจะสะท้อนให้เราเห็นอิทธิพลของอาณาจักรและสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ซึ่งเน้นความสำคัญของอาณาจักรและบทบาทของกษัตริย์ต่าง ๆ ที่ปกครองอยู่ในอาณาจักรนั้น ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารมักจะเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงการสถาปนาอาณาจักร การครองราชย์ของกษัตริย์ต่าง ๆ วันเดือนปีที่ขึ้นครองราชย์ หรือที่สวรรคต หรือที่ถูกปลงพระชนม์แย่งราชสมบัติ หัวใจและความสำคัญของประวัติศาสตร์จะวนเวียนอยู่ในเรื่องเหล่านี้

ที่กล่าวมานี้มิได้หมายความว่า เมื่อถึงสมัยของประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารแล้ว บทบาทหรืออิทธิพลของพุทธศาสนาจะสูญหายไป ดังที่เราทราบกันดีทั่วไปว่า ศาสนาก็ยังมีอิทธิพลและความสำคัญอย่างมากในบรรดาอาณาจักรต่าง ๆ ของคนไทย แต่อย่างไรก็ตามในสมัยนี้มีความแตกต่างในแง่ที่ว่าอาณาจักรได้ขึ้นมาเป็นปัจจัยที่เห็นได้ชัดในสังคมไทย และเป็นตัวปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ ถ้าจะลองพิจารณาดูเราจะเห็นว่า ในยุคที่ว่านี้อาณาจักรโดยเฉพาะอย่างยิ่งอยุธยาได้กลายเป็นอาณาจักรที่แข็งแกร่งใหญ่โต ค่อนข้างเป็นปึกแผ่นและเป็นศูนย์กลางของโลกคนไทย ฉะนั้น ลักษณะความสำคัญและอิทธิพลของอาณาจักรจึงมีมากกว่าในยุคของสมัยตำนาน ในสมัยตำนานนั้น อาจกล่าวได้ว่าอาณาจักรไทยยังค่อนข้างกระจัดกระจาย ยังอยู่ในสมัยที่แข่งขันกัน อำนาจของอาณาจักรยังไม่สู้มั่นคง ซึ่งก็หมายถึงอำนาจของกษัตริย์ยังไม่สู้มั่นคงด้วยเช่นกัน อันเป็นเหตุผลที่อาจจะทำให้สถาบันทางศาสนามีบทบาทอยู่น้อย ซึ่งก็สะท้อนออกมาในงานการเขียนประวัติศาสตร์

ในส่วนของที่เกี่ยวกับกาลเวลาและสถานที่ (time and space) เราก็จะเห็นความแตกต่างบางประการกับสิ่งที่เรากล่าวมาแล้วในเรื่องของสมัยตำนาน กล่าวคือ กาลเวลาของประวัติศาสตร์พงศาวดาร ก็เกี่ยวข้องกับช่วงระยะเวลาของอาณาจักรและพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ เกี่ยวข้องกับเวลาที่ก่อตั้ง เวลาของความรุ่งโรจน์ และเวลาของการเสื่อมสลาย ถึงแม้ว่าความคิดเกี่ยวกับ “อดีต” “ปัจจุบัน” และ “อนาคต” แบบตำนานจะยังคงมีอยู่ แต่ก็มิได้เป็นปัจจัยที่เป็นหัวใจเด่นชัดอย่างที่เคยเป็นมา และในเรื่องสถานที่ก็เช่นกัน คือ เน้นอยู่ที่อาณาจักรมากกว่าการเน้นในด้านของโลกที่กว้างกว่า ในลักษณะสากลของโลกพุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารจำกัดสถานที่ให้เล็กลง และในอาณาจักรหรือ

ในดินแดนที่กล่าวถึงนี้ เป็นศูนย์กลางของความเปลี่ยนแปลงหรือเป็นศูนย์กลางของประวัติศาสตร์นั่นเอง มิใช่องค์ประกอบเล็ก ๆ ในโลกที่ใหญ่โตกว่าดังที่เห็นในแบบของตำนาน

นอกจากนี้เราจะเห็นได้ว่านักประวัติศาสตร์ของสมัยพงศาวดาร มักจะเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักอย่างใกล้ชิด แทนที่จะเป็นบุคคลที่ผูกพันอยู่กับการศาสนาโดยตรงดังเช่นในสมัยตำนาน บรรดานักประวัติศาสตร์มักจะเป็นข้าราชการ สำนักซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้รับใช้ในราชการ และเขียนงานประวัติศาสตร์ขึ้นมาจากพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ หรือจากคำสั่งของเจ้านายเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น สิ่งแวดล้อมหรือโลกทัศน์ของนักประวัติศาสตร์พงศาวดาร จึงมาจากแวตวงของราชสำนัก ซึ่งก็ไม่น่าแปลกใจอีกนั่นแหละที่งานเขียนแบบนี้ จะสะท้อนความสำคัญของอาณาจักรและสถาบันพระมหากษัตริย์ออกมา

สิ่งที่ควรสังเกตเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยพงศาวดารอีกประการหนึ่งก็คือ การใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลักในการเขียนประวัติศาสตร์ ซึ่งต่างกับประวัติศาสตร์แบบตำนานที่มักจะใช้ภาษาบาลีอันเป็นภาษาของพุทธศาสนา และอาจกล่าวได้ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาสากลของโลกที่นับถือพุทธศาสนาด้วยกัน การใช้ภาษาไทยเป็นหลักของสมัยพงศาวดาร สะท้อนให้เห็นถึงการที่อาณาจักรไทยลงหลักเป็นปักแผ่นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกในด้านการมีเอกลักษณ์หรือการมีลักษณะเฉพาะของอาณาจักรไทยอันเป็นศูนย์กลางของประวัติศาสตร์ ดังที่กล่าวมาแล้วด้วย

3. สมัยปัจจุบัน สมัยปัจจุบันที่ว่านี้ผู้เขียนขอถือว่าเริ่มต้นในราว ๆ สมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 คือ ในสมัยที่ตรงกับยุคของลัทธิอาณานิคมตะวันตก เป็นสมัยของการล่าเมืองขึ้นในเอเชีย และเป็นสมัยที่อิทธิพลของตะวันตกก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในเมืองไทย ดังนั้น ในช่วงเวลาของทั้งสองรัชกาลนั้น ความเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงประเทศดังที่เรารู้จักกันในนามของการปฏิรูป จึงดำเนินไปในหลายด้าน และก็มีได้ละแ่ว่นที่จะมีอิทธิพลต่องานเขียนทางประวัติศาสตร์ของไทย อันเป็นผลให้ปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ในการศึกษาปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยสมัยปัจจุบันนี้ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างนักประวัติศาสตร์ที่เด่น 3 ท่าน เพื่อเป็นเครื่องประกอบการศึกษาว่ามีความเปลี่ยนแปลงอย่างไรเกิดขึ้น บุคคลทั้งสามที่อาจจะถือได้ว่าเป็นเครื่องสะท้อนของปรัชญา

ประวัติศาสตร์ไทยสมัยปัจจุบัน ก็คือ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ หลวงวิจิตรวาทการ และจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งสองท่านแรกคงจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ส่วนท่านหลังนั้นเพิ่งมีคนรู้จักผลงาน และมีการถกเถียงอภิปรายกันมากก็ในระยะหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ไทยที่ถือได้ว่าเป็นบุคคลแรกที่บุกเบิกวิชาประวัติศาสตร์ในสมัยใหม่ งานที่สำคัญที่สุดของพระองค์ในแขนงนี้ ดูเหมือนจะเป็น “พระนิพนธ์คำนำ” ในหนังสือ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งเป็นงานที่เรียกได้ว่าบุกเบิกและค้นคว้าอย่างจริงจัง

กล่าวกันว่างานเขียนของสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตกอย่างมาก ทั้งนี้อันเนื่องมาจากการคุกคามของอิทธิพลตะวันตกดังกล่าว และยังมาจากการศึกษาของพระองค์เอง ตลอดจนการเสด็จประพาสประเทศตะวันตก วิถีการของสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ นั้น กล่าวกันว่าคล้ายคลึงกับนักประวัติศาสตร์เยอรมัน เช่น รังเก (Ranke) ซึ่งอยู่ในสกุลของ Historicism อันเป็นสกุลที่เชื่อว่านักประวัติศาสตร์ “ต้องสร้างประสบการณ์แห่งอดีตให้กลับเข้ามาเป็นความรู้สึกนึกคิดของปัจจุบัน ต้องดึงภาพอดีตมาจากความบันดาลใจ ความเข้าอกเข้าใจ ทั้งนี้เพื่อสร้างชีวิตขึ้นมาใหม่... คือ ต้องสร้างเงา อากาเรเคลื่อนไหว ความขัดแย้ง ชัยชนะ ภูมิภาค ความยากลำบาก ตัณหา พลังของสังคม ของอดีตแต่ละส่วนขึ้นมาให้ได้” อิทธิพลของรังเกก็คือการใช้หลักฐานเอกสารอ้างอิงอย่างกว้างขวางและระมัดระวัง อันเป็นสิ่งที่เราเห็นว่าสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ทรงทำอย่างรอบคอบในการค้นหาหลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจากเอกสารจีน ฝรั่งเศส หรือประเทศรอบบ้าน พระองค์ทรงวางหลักการศึกษาโดยใช้หลักฐานข้อเท็จจริงมาประกอบอย่างชนิดที่ไม่มีนักประวัติศาสตร์ไทยในยุคใด ไม่ว่าจะเป็นสมัยยาวนานและสมัยพงศาวดารทำมาก่อน

นอกจากนี้ ก็ยังมีผู้กล่าวว่าอิทธิพลของปรัชญาตะวันตกอีกแบบหนึ่งคือ Positivism ก็มีอิทธิพลต่องานของสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ มาก สกุล Positivism เป็นหลักปรัชญาของพวก Anglo-Saxon ที่เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ก็คือสิ่งที่สามารถจะสัมผัสได้ด้วยประสาทของมนุษย์เท่านั้น คือเป็นข้อเท็จจริงที่พิสูจน์ได้ เป็นสกุลที่ปฏิเสธความเชื่อทางไสยศาสตร์หรือศาสนา หรือหลักอภิปรัชญา โดยความคิดส่วนตัวของผู้เขียนแล้วคิดว่าสกุล Positivism น่าจะมีอิทธิพลต่อสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ มากกว่าสกุล Historicism เพราะสกุล Positivism

เป็นสกุลทาง Anglo-Saxon ที่พระองค์ทรงคุ้นเคยอย่างมากจากการศึกษาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และอิทธิพลของอังกฤษก็มีมากในประเทศไทยในยุคนั้น ตรงกันข้ามกับ Historicism ซึ่งเป็นหลักปรัชญาของภาคพื้นยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเยอรมนี ซึ่งดูจะห่างไกลจากการมีอิทธิพลในไทยมาก

ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าวิธีการประวัติศาสตร์ของ สมเด็จพระยาตากสินฯ ดังเช่นในกรณีที่ทรงวิเคราะห์การสถาปนาอาณาจักรอยุธยาของพระเจ้าอู่ทอง ก็ทรงปฏิเสธวิธีการเก่าของท่านานและพงศาวดารในเรื่องอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ กลับทรงใช้การวิเคราะห์ที่ใช้ “เหตุ” และ “ผล” เรื่องการอพยพ เรื่องโรคระบาด เป็นต้น

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระยาตากสินฯ จะทรงได้รับอิทธิพลจากตะวันตกอย่างมากก็ตาม แต่ก็ยังเป็นความจริงดังที่มีผู้กล่าวว่า “ทรงเป็นผู้เชื่อมทัศนคติไทยเดิมและสมัยใหม่” กล่าวคือ ยุคสมัยของพระองค์แวดล้อมด้วยอิทธิพลของตะวันตกดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในขณะที่ยุคสมัยของพระองค์ก็เป็นการก้าวออกมาจากสมัยพงศาวดารอันเป็นอิทธิพลของไทยเดิม ความสำคัญของอาณาจักรและสถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงเป็นสิ่งที่สนใจของสังคมอยู่ ฉะนั้นงานเขียนของพระองค์จึงสะท้อนออกมาในลักษณะนี้ คือเป็นเรื่องราวส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรไทยและบทบาทของพระมหากษัตริย์หรือราชวงศ์

อนึ่ง ลักษณะอีกอันหนึ่งซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นในปรัชญาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ก็คือความรู้สึกชาตินิยม ความรู้สึกนี้ก็ถือได้ว่ารับอิทธิพลมาจากตะวันตกไม่น้อย และเป็นอิทธิพลที่เกิดขึ้นจากการที่สังคมไทยถูกแวดล้อมด้วยชาวต่างชาติ อันเป็นอิทธิพลที่ทำให้คนสำรวจตรวจคนหาตัวเองอย่างมาก และก็สะท้อนออกมาในรูปของการหาต้นกำเนิดของคนไทย คนไทยมาจากไหน มีการรวมชาติกันอย่างไร ลักษณะเหล่านี้เริ่มปรากฏให้เห็นในงานของสมเด็จพระยาตากสินฯ นับว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ไม่สู้มีความสำคัญหรือถูกเน้นมาก่อนในสมัยของท่านานหรือพงศาวดาร

กล่าวโดยย่อ ปรัชญาประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาตากสินฯ ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดตะวันตก แต่ในขณะที่ยุคสมัยก็ยังคงมีอิทธิพลของสมัยพงศาวดารอยู่อย่างมาก งานเขียนของพระองค์เริ่มปฏิเสธ “ความเชื่อ” ทางไสยศาสตร์และศาสนา โดยหันไปใช้หลักฐานและเหตุผลที่พิสูจน์และจับต้องได้ งานเขียนของพระองค์เน้นความสำคัญอยู่ที่ชาติไทยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง และเป็นเรื่องของชาติไทยที่ถูกแวดล้อมด้วยชนชาติต่าง ๆ เป็นประวัติศาสตร์ของชาติ

หนึ่งโดยเฉพาะ คล้าย ๆ กับสมัยของพงศาวดารที่เป็นเรื่องของอาณาจักรหนึ่งโดยเฉพาะ เช่นกัน แต่ต่างกันในแง่ที่ว่าอาณาจักรแบบพงศาวดารเป็นศูนย์กลางของประวัติศาสตร์และความเปลี่ยนแปลง แต่ชาติในสมัยปัจจุบันถูกแวดล้อมด้วยชาติอื่น เป็นส่วนหนึ่งของโลกที่ใหญ่กว่านั่นเอง

หลวงวิจิตรวาทการ เช่นเดียวกับสมเด็จพระยาตากสินฯ หลวงวิจิตรวาทการก็ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่ท่านไปประจำอยู่ในสถานทูตไทยในฝรั่งเศส และได้ทำการศึกษาอย่างจริงจัง งานเขียนส่วนใหญ่ของหลวงวิจิตรวาทการปรากฏออกมาในสมัยหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยอย่างมาก งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการออกมาในสมัยนี้ และได้เริ่มเน้นความสำคัญของประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากสมเด็จพระยาตากสินฯ แต่ก็ยังมีลักษณะบางอย่างที่ยังคงคล้ายคลึงกับสมเด็จพระยาตากสินฯ อยู่ กล่าวคือ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรและสถาบันกษัตริย์ แต่จะออกมาในรูปที่มีการตีความใหม่ และที่เห็นได้ชัดดังเช่นสิ่งที่ปรากฏออกมาเป็นรูปของบทละครต่าง ๆ

ลักษณะที่เด่นชัดของงานประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ ก็คือ ลัทธิชาตินิยม ซึ่งสะท้อนให้เห็นโดยชัดแจ้งในเรื่องของชนชาติไทย เป็นเรื่องของการสืบค้นกำเนิดของชาติไทย ความยิ่งใหญ่ในอดีต งานประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ของหลวงวิจิตรวาทการ จะมีจุดมุ่งหมายมาที่เรื่องนี้แทบทั้งสิ้น ดังนั้น การตีความอาณาจักรหรือบทบาทของพระมหากษัตริย์จึงมุ่งไปที่จุดมุ่งหมายของความรู้สึกชาตินิยมไม่ว่าจะเป็นเรื่อง **น่านเจ้า เจ้าหญิงแสนหวี อานาภาพพ้อขุนรามคำแหง** หรือ **งานสืบค้นเรื่องชนชาติไทย**

คงจะไม่เกินความจริงที่จะกล่าวว่า หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้วางรากฐานเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมไทยไว้มากกว่าบุคคลใดในประวัติศาสตร์ไทย หัวใจของประวัติศาสตร์ไทยของหลวงวิจิตรฯ อยู่ที่ชาติไทย ดังนั้น พลังของความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ก็ขึ้นอยู่กับเชื้อชาติไทยมากกว่าจะขึ้นอยู่กับอาณาจักรหรือพระมหากษัตริย์ดังที่เราพบอยู่ในสมัยพงศาวดารหรืองานของกรมพระยาตากสินฯ ความเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ยังขยายออกไปในวงกว้างกว่าขอบเขตของอาณาจักรของอาณาจักรและสถาบันกษัตริย์ในแง่ที่ว่า นอกจากจะเสนอว่าชนชาติไทยเป็นพลังกำหนดประวัติศาสตร์แล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังขยายความออกไปถึงด้านต่างๆ ของสังคมดังจะเห็นจากผลงานทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ อันเป็นงานที่ตั้งเอาเศรษฐกิจ

เข้ามาขยายความประวัติศาสตร์ไทยอีกด้วย งานแขนงนี้ถึงแม้ว่าจะมีพูดถึงกันมาก่อนในสมัยกรมพระยาदारง ๆ แต่ก็ยังมิได้รับการขยายความหรือเน้นอย่างจริงจังเท่าไรนัก

กล่าวโดยย่อ งานประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการออกมาในสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ จากรบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบรัฐธรรมนูญ และยังเป็นงานที่ออกมาในสมัยของลัทธิชาตินิยมอย่างรุนแรง ที่ปรากฏในรูปของนาซีฟาสซิสต์ดังที่เห็นได้ในยุโรป ดังนั้น งานของหลวงวิจิตรวาทการจึงสะท้อนภาวะของสังคมเช่นนี้ มีการเน้นเรื่องของชาติไทยเป็นหัวใจสำคัญในประวัติศาสตร์

จิตร ภูมิศักดิ์ นักประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบันคนสุดท้ายที่จะกล่าวถึงก็คือ จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งค่อนข้างจะเป็นนักประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากนักประวัติศาสตร์อื่นๆ คือ เป็นผู้ที่ไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ และเป็นผู้มีช่วงระยะเวลาการทำงานที่ค่อนข้างสั้นมาก เพราะถูกถือว่าเป็น “ผู้ก่อการร้าย” และเสียชีวิตไปในช่วงเวลาของการต่อสู้ทางการเมืองของเขา งานที่สำคัญของจิตร ภูมิศักดิ์ ก็คือ *โฉมหน้าศักดินาไทย* ซึ่งเขียนโดยใช้นามปากกาว่า สมสมัย ศรีศุทรพชร

อาจกล่าวได้ว่า จิตร ภูมิศักดิ์ ก็ไม่แตกต่างจากนักประวัติศาสตร์ไทยผู้นั้นนัก ในแง่ที่เขาได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและความคุกคามของลัทธิอาณานิคม (แผนใหม่) อยู่ไม่น้อย แต่อิทธิพลที่จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ ก็คือวิธีการของลัทธิมาร์ก-ซิสต์ ซึ่งก็หมายความว่างานประวัติศาสตร์ของเขาจะเน้นอยู่ที่เรื่องของชาติไทย แต่การเน้นของจิตร ภูมิศักดิ์ จะต่างกับของหลวงวิจิตรวาทการ คือไม่เน้นที่จะสืบเสาะต้นกำเนิดหรือความยิ่งใหญ่ของคนไทย แต่เป็นการเน้นในเรื่องของความขัดแย้งทางชนชั้น กล่าวคือ จิตร ภูมิศักดิ์ มองประวัติศาสตร์ไทยที่ประกอบด้วยชนชั้นใหญ่ ๆ 2 ชนชั้น มีพวกเจ้าและขุนนาง และพวกไพร่และทาส และประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาเป็นการเอาจัดเอาเปรียบของชนชั้นเจ้าและขุนนางต่อชนชั้นไพร่และทาส การเอาจัดเอาเปรียบนี้ออกมาในรูปของการเอาจัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ

จิตร ภูมิศักดิ์ มองประวัติศาสตร์ไทยในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ มีลักษณะที่เป็นสากล (universal) ในแง่ที่ว่าสังคมไทยก็เหมือนกับสังคมอื่น ๆ ที่จะต้องผ่านขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงแบบเดียวกันจากสังคมบุพกาล เป็นสังคมทาส เป็นสังคมศักดินา เป็นสังคมนายทุน แล้วก็ถึงสังคมนิยม สิ่งนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ เน้นก็คือ สภาพของสังคมศักดินาของไทย ซึ่งเขา

ถือว่าเป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงสังคมของไทยที่สำคัญที่เพิ่งจะผ่านพ้นมา ดังนั้น งานประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ของ จิตร ภูมิศักดิ์ จึงเน้นอยู่กับสังคมแบบนี้

ถึงแม้ จิตร ภูมิศักดิ์ จะกล่าวถึงกาลเวลา (time) ในประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงมาแต่ละสมัยก็ตาม แต่กาลเวลาที่ จิตร ภูมิศักดิ์ ให้ความสนใจก็คือ ช่วงของสมัยของสังคมศักดินา ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวบรรยายไว้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 นำสังเกตว่า จิตร ภูมิศักดิ์ ถือว่าสมัยสังคมทาสได้สิ้นสุดลงเมื่อขอมเสื่อมอำนาจ และคนไทยได้ลุกฮือขึ้นขับไล่ขอมและสร้างสังคมใหม่ขึ้นมาในรูปของสังคมศักดินา พูด่างๆ ก็คือเปลี่ยนแปลงประชาชนส่วนใหญ่จากการเป็นทาสมาสู่ระบบการเป็นไพร่ ส่วนสถานที่ในประวัติศาสตร์ของ จิตร ภูมิศักดิ์ อยู่ในดินแดนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสังคมสุโขทัย และสังคมอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนรัตนโกสินทร์ตอนต้นๆ

กล่าวโดยย่อ ความสำคัญของประวัติศาสตร์ของ จิตร ภูมิศักดิ์ เน้นความสำคัญอยู่ที่ประชาชนเป็นหลัก ต่างไปจากแบบของหลวงวิจิตรวาทการที่เน้นในเรื่องของชาติ หรือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต่างๆ ที่เน้นในด้านอาณาจักรและสถาบันกษัตริย์ จิตร ภูมิศักดิ์ อาจเป็นนักประวัติศาสตร์คนแรกที่ปฏิเสธวิธีการประวัติศาสตร์แบบที่มีมาก่อนหน้าเขา นอกจากจะปฏิเสธแล้วยังให้เหตุผลต่ออีกว่าทำไมเขาถึงปฏิเสธหรือว่าทำไมประวัติศาสตร์ที่มีมาก่อนหน้าเขานั้นไม่ถูกต้อง เราจะได้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต่างๆ ก็ทรงปฏิเสธวิธีการประวัติศาสตร์แบบเก่าเช่นกัน ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ไม่ทรงใช้วิธีการที่ใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรืออำนาจลึกลับดังเช่นสมัยตำนานและสมัยพงศาวดาร เป็นเครื่องอธิบายสาเหตุทางประวัติศาสตร์แต่ทรงใช้เหตุและผลที่พิสูจน์ได้เป็นเครื่องอธิบาย หรืออย่างงานของหลวงวิจิตรวาทการที่ใช้หลักฐานเอกสารเพื่ออ้างอิงถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย แต่ทั้งสองท่านมิได้กล่าวถึงสาเหตุว่า ทำไมจึงปฏิเสธวิธีการแบบเก่า ส่วน จิตร ภูมิศักดิ์ ปฏิเสธและให้เหตุผลทางชนชั้นว่าทำไมตนจึงไม่ยอมรับวิธีการประวัติศาสตร์แบบที่มีมาก่อนหน้าเขา วิธีการของ จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นการท้าทายหลักความเชื่อเดิมที่มีอยู่ในวิธีการและปรัชญาของประวัติศาสตร์ไทย

ถ้าจะกล่าวโดยสรุปอีกที ปรัชญาประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบันนับได้ว่าได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเป็นอย่างมาก อิทธิพลนี้มาพร้อมกับลัทธิอาณานิคมของตะวันตกไม่ว่าจะเป็นในรูปเก่าหรือรูปใหม่ อิทธิพลนี้มาพร้อมกับการศึกษาที่คนไทยได้รับ

ในแนวของตะวันตกมากขึ้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าสงสัยเลยว่า Positivism Nationalism หรือ Marxism จะปรากฏสอดแทรกอยู่ในปรัชญาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยนี้ และการเน้นหรือหัวใจสำคัญของประวัติศาสตร์ก็มีตั้งแต่วิถีปฏิบัติของอาณาจักร ชนชาติไทย ตลอดจนถึงประชาชน

ผลงานทางประวัติศาสตร์ก็เป็นประวัติศาสตร์อยู่ในตัวเอง กล่าวคือ ขึ้นอยู่กับกาลเวลา สภาพแวดล้อม ความคิด อุดมการณ์ของแต่ละสมัย สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดงานประวัติศาสตร์แต่ละยุค ผู้เขียนประวัติศาสตร์แต่ละคนก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของตนและขึ้นอยู่กับอิทธิพลทางความคิด ซึ่งอาจจะเป็นอิทธิพลในสมัยของเขาโดยตรง หรืออาจเป็นอิทธิพลที่เขาได้รับสืบทอดมาจากผู้ที่ทำงานมาก่อนหน้าเขา เช่นเดียวกัน ผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ในขณะนี้ ก็ไม่สามารถจะหนีสภาพดังที่กล่าวมาแล้วได้ คำถามที่เราน่าจะถามตัวเองในปัจจุบันก็คือ เราจะเขียนงานประวัติศาสตร์ของสมัยเราอย่างไร เราจะใช้หลักการอย่างไร สิ่งแวดล้อมและอิทธิพลในปัจจุบัน รวมทั้งอิทธิพลต่าง ๆ ที่เราได้รับมาจากอดีต จะสร้างแนวทางของการเขียนประวัติศาสตร์ของเราไปในแบบไหน นี่เป็นคำถามที่เราจะต้องถามตัวเองอยู่ตลอดเวลาไป ตลอดเวลาที่เรายังจะต้องทำหน้าที่ในทางวิชาการของประวัติศาสตร์

(พ.ศ. 2518)

ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์

แม้จะมีบุคคลทั้งที่เป็นนักเรียนประวัติศาสตร์และไม่ใช่อ้างถึงลักษณะเฉพาะของการศึกษาประวัติศาสตร์อยู่เสมอ และแม้ว่าโดยความเป็นจริงแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์ก็มีลักษณะเฉพาะของตนเอง ซึ่งทำให้วิชาประวัติศาสตร์แตกต่างจากแขนงวิชาอื่นๆ ก็ตาม สิ่งที่เราไม่ควรลืมเป็นอันขาดก็คือ นอกจากความแตกต่างแล้ว ประวัติศาสตร์ (ในความหมายถึงวิทยาการที่เกี่ยวกับมนุษย์ในเวลาหรือในสมัยต่างๆ มิได้หมายถึงเรื่องราวของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในอดีต) ยังมีความเหมือนกับวิทยาการในสาขาอื่นๆ อีกมาก ความเหมือนและความต่างนี้ออกจะเป็นที่สับสนอยู่ไม่น้อยในประเทศไทย ในสมัยที่นักวิชาการกำลังชื่นชมกับความความคิดเกี่ยวกับสหวิทยาการ (interdisciplinary approach)

ความกระจ่างในเรื่องความเหมือนและความต่างของแต่ละวิชา เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งจะช่วยให้ขจัดอันตรายให้นักวิชาการรอดพ้นจากความตื่นเขิน อันอาจกลบเกลื่อนไว้ได้เพียงด้วยศัพท์สูงๆ (jargons) ที่น่าเบื่อหน่ายเท่านั้น

เช่นเดียวกับวิทยาการทุกแขนง (ไม่ยกเว้นแม้แต่วิชาศิลปะ) การวิจัยทางประวัติศาสตร์ก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ได้แก่ ความพยายามที่จะประมาณความเป็นจริง (reality) วิทยาศาสตร์แต่ละแขนงจำกัดขอบเขตของความเป็นจริงที่ตนเองสนใจจะประมาณ วิทยาการธรรมชาติมุ่งหมายที่จะประมาณความเป็นจริง

¹ ดูคำจำกัดความของประวัติศาสตร์ที่รัดกุมกระจ่างแจ้งใน Marc Bloch, *The Historians' Craft* (New York: 1953), pp. 20-47

น่าจะมีเหตุผลกว่าที่จะถือว่า ผู้อ่านบทความนี้คุ้นเคยกับแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์พอสมควรแล้ว เหตุฉะนั้น จึงจะไม่ให้คำจำกัดความของประวัติศาสตร์ขอบเขตของประวัติศาสตร์ หลักฐานของประวัติศาสตร์ ฯลฯ แม้จะทราบดีว่า คำจำกัดความของสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาถกเถียงกันได้อย่างมาก บทความในภาษาไทยจำนวนมาก เช่นที่ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี ได้รวบรวมไว้ใน *ปรัชญาประวัติศาสตร์* ทั้งสองเล่ม น่าจะทำให้ผู้ที่สนใจได้ทราบเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้อยู่แล้วไม่น้อย ในที่นี้จะหยิบยกสิ่งเหล่านี้ขึ้นพิจารณา เพียงเพื่อจำเป็นสำหรับการอภิปรายตามเนื้อหาในบทความเท่านั้น

ทางวัตถุของจักรวาลรอบตัว นักสังคมศาสตร์หมยมนั้นที่จะประมาณความเป็นจริงทางสังคมของมนุษย์ และนักศิลปะประมาณกับถ่ายทอดความเป็นจริงของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัตถุ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ประสบการณ์ และอารมณ์ ประวัติศาสตร์จำกัดขอบเขตความสนใจของตนที่พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง นักประวัติศาสตร์สนใจความสัมพันธ์เชิงตอบโต้ระหว่างมนุษย์และ “เวลา” ที่แวดล้อมตัวเขา เพื่อจะสามารถประมาณความเป็นจริงเช่นนั้นได้ นักประวัติศาสตร์หลายยุคหลายสมัยได้พัฒนาวิธีการศึกษาที่ละเอียดซับซ้อนขึ้นอย่างหนึ่ง เรียกว่าวิธีการเช่นนี้ว่าวิธีการของประวัติศาสตร์ อันเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นเองบ้าง หยิบยืมจากแขนงวิชาอื่นบ้าง และโดยวิธีการนี้เองที่ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากแขนงวิชาอื่นๆ เช่นเดียวกับวิชามานุษยวิทยา สังคมวิทยา ปรัชญา ฟิสิกส์ แพทยศาสตร์ ฯลฯ ต่างก็ได้พัฒนาวิธีการแสวงหาข้อมูลเพื่อการประเมินความเป็นจริงในส่วนที่ตนสนใจขึ้น และทำให้วิชาเหล่านั้นแตกต่างจากวิชาอื่นๆ วิธีการเหล่านี้ถูกพัฒนาขึ้นโดยจุดประสงค์ที่จะให้เหมาะสมที่สุดกับความพยายามที่จะประมาณความเป็นจริงในส่วนที่วิชานั้น ๆ สนใจ เพื่อจะทำให้สามารถประมาณความเป็นจริงได้ใกล้เคียงที่สุดด้วยเหตุดังนั้น จึงไม่มีวิธีการของวิชาใดที่เหมาะสมสำหรับการประมาณความเป็นจริงของวิชาอื่นอย่างสมบูรณ์พร้อม ยกเว้นแต่เราจะจำกัดความเป็นจริงให้เหลือแคบ ๆ แต่เพียงเฉพาะส่วนที่วิชานั้น ๆ สนใจ พร้อมกับเหยียดสิ่งที่เหลืออยู่นอกนั้นทั้งหมดว่าเป็นเพียงภาพลวงตา

ตอนท้ายของที่กล่าวข้างบนนี้อาจจะฟังดูไม่น่าเป็นไปได้ เพราะคงไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดคิดว่า นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ “เวลา” ไม่มีอะไรเหลือในความเป็นจริงอีกเลย ไม่ว่าจะเป็แรงดึงดูดของโลก ดาวพฤหัสบดี หรือ ฯลฯ แต่ในประเทศไทยกล่าวและข้อสรุปที่ชวนขันเช่นนี้มักได้ยินอยู่เสมอจนบางครั้งทำให้นึกว่านอกจากสิ่งที่สามารถจับนับได้ ชั่งได้ วัดได้แล้ว ก็ไม่มีอะไรเหลือในความเป็นจริงอีกเลย ในศตวรรษที่ 19 ออกุสต์ คอม่ต์ คิดว่า เพื่อจะบรรลุความเป็นจริงจำเป็นที่จะต้องเข้าหาปัญหาต่าง ๆ ด้วยวิธีทวิสัยอย่างแท้จริงเพียงอย่างเดียว การศึกษาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเท่านั้น ที่จะสามารถศึกษาโดยทวิสัยอย่างแท้จริงได้ และตราบนานเท่าที่ประวัติศาสตร์ยังไม่สามารถกระทำเช่นนั้นได้ ประวัติศาสตร์จึงไม่เป็นวิทยาศาสตร์ (และด้วยเหตุดังนั้น จึงเป็นวิชาที่ต้อยกว่าวิทยาศาสตร์) เพื่อจะ “ยก” ประวัติศาสตร์ให้สูงขึ้น คอม่ต์เสนอวิชา “สังคม-

วิทยา” เข้ามาแทนที่ ความเห็นเช่นนี้ของพวกโพลิตีวิสต์ แม้จะถูกหักล้างในเวลาต่อมา แต่ก็ไม่เคยสูญสลายไปอย่างสนิททั้งในโลกตะวันตก และโดยเฉพาะในประเทศไทย

ความเข้าใจเกี่ยวกับวิชาวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย มักจะเน้นอยู่กับเรื่องที่ว่าวิชาวิทยาศาสตร์มีวิธีการศึกษาที่มีลักษณะภววิสัยอย่างแท้จริง หมายความว่าความจริงได้มีอยู่แล้วในสิ่งที่เราศึกษา นักวิทยาศาสตร์เป็นแต่เพียงผู้สังเกตการณ์ และบรรยายความจริงนั้นโดยไม่เกี่ยวกับตัวนักวิทยาศาสตร์เลย ตัวอย่างที่มักนิยมยกขึ้นมาเสมอก็คือ เช่น การสังเกตเห็นว่าน้ำประกอบด้วยธาตุสองชนิดในสัดส่วนที่ไม่เท่ากัน เป็นความจริงที่มีอยู่กับน้ำ และไม่ว่านักวิทยาศาสตร์ผู้สังเกตจะเป็นเพศใด ถิ่นศาสนาอะไร มีฐานะทางสังคมอย่างไร ก็จะสังเกตเห็นและบรรยายน้ำออกมาได้เหมือนกันหมด ความเข้าใจลักษณะภววิสัยที่ตื่นเขินเช่นนี้ให้กำเนิดแก่วิทยาศาสตร์ที่ตื่นเขินด้วยเช่นกัน ความรู้อันถึงส่วนประกอบของน้ำเป็นสิ่งจำเป็นของนักวิทยาศาสตร์ แต่ความรู้เช่นนี้มีได้เป็นทั้งหมดของวิชาวิทยาศาสตร์ ระบบการศึกษาในประเทศไทยซึ่งนิยมผลิต “ช่างบัตกรี” มากกว่านักคิดทางวิทยาศาสตร์ ทำให้มักเห็นว่าวิชาวิทยาศาสตร์ คือประมวลความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติจำนวนมากมายซึ่งไม่มีความเกี่ยวข้องกับผูกพันซึ่งกันและกันเท่าใดนัก ความรู้เช่นนี้เป็นเพียงบันไดขั้นต้นของวิทยาศาสตร์เท่านั้น หัวใจที่แท้จริงของวิทยาศาสตร์อยู่ที่ว่า จากพื้นฐานความรู้จำนวนมากที่เกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัวนั้น เราจะประมาณความเป็นจริงของจักรวาลรอบตัวเรานับตั้งแต่เล็กจนมองไม่เห็น จนใหญ่โตเกินกว่าสายตามนุษย์จะมองได้ทั่ว ให้มีความหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวแก่เราได้อย่างไร ท่ามกลางความไร้ระเบียบของธรรมชาตินั้น นักวิทยาศาสตร์พยายามมองหาระเบียบที่มองไม่เห็น หรือมองหาความเป็นเอกภาพในธรรมชาติให้ได้¹ ระเบียบหรือเอกภาพนี้มีมิใช่เป็นสิ่งที่แสดงออกให้เห็นได้อย่างง่าย ๆ ในธรรมชาติ เราไม่อาจชี้ชวนกันดูเอกภาพนี้หรือถ่ายภาพของมันมาแจกกันได้ “เช่นเดียวกับศิลปะ วิทยาศาสตร์มิใช่เป็นการลอกเลียนธรรมชาติ แต่เป็นการสร้างธรรมชาติขึ้นมาใหม่”² เหตุผลสำคัญที่นักวิทยาศาสตร์จำ

¹ นักวิทยาศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงท่านหนึ่ง คือ โบรมอฟสกีกล่าวว่า “วิทยาศาสตร์นั้นหาใช่อะไรอื่นเลย นอกจากการแสวงหาเพื่อให้ได้พบความเป็นเอกภาพในความหลากหลายอันยุ่งเหยิงของธรรมชาติ หรือจะกล่าวให้แน่ชัดขึ้น คือ ความเป็นเอกภาพในความหลากหลายของประสบการณ์ของเราเอง” ดู J. Bronowski, *Science and Human Values* (New York:1965), p. 8

² Bronowski, เพิ่งอ้าง, หน้า 20.

เป็นต้อง “สร้าง” ธรรมชาติขึ้นมาใหม่ก็เพราะ ความหลากหลายที่ไร้ระเบียบของธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์เข้าถึงไม่ได้ จึงไม่มีความหมายอย่างใดแก่มนุษย์ทั้งสิ้น เหตุฉะนั้น วิทยาศาสตร์จึงมิได้มีจุดมุ่งหมายเพียงการบรรยายข้อเท็จจริงจำนวนมากที่ยิ่งใหญ่และไร้ความสัมพันธ์กันเหล่านี้ จุดหมายปลายทางของวิทยาศาสตร์คือการ “สร้าง” ระเบียบที่สามารถบรรจุข้อเท็จจริงอันได้พิสูจน์แล้วเหล่านี้ไว้ด้วยกันได้หมดโดยไม่ขัดแย้งกันเอง ลูกแอปเปิลที่หล่นต่อหน้านิวตันมิได้บอกให้นิวตันรู้จักแรงดึงดูดของโลก เพราะที่จริงแรงดึงดูดของโลกเป็นสิ่งที่คนรู้จักกันอยู่แล้ว ในขณะที่นั้น แต่ทำให้นิวตันเกิด “ทัศนะ” ที่ผุดขึ้นในสมองของเขาว่า เขาสามารถอธิบายได้ว่าทำไมดวงจันทร์จึงโคจรอยู่รอบโลก โดยอาศัยการคำนวณ นิวตันก็สามารถแสดงได้ว่า แรงดึงดูดของโลกกระทำต่อลูกแอปเปิลเช่นเดียวกับกระทำต่อดวงจันทร์ นิวตัน “สร้าง” ทฤษฎีของแรงดึงดูดของเทหวัตถุขึ้นเพื่อครอบคลุมนับตั้งแต่ลูกแอปเปิลไปจนถึงดวงจันทร์ รวบรวมเอาสิ่งที่ดูไม่น่าจะสัมพันธ์กันเลยมาไว้ภายใต้ระเบียบหรือกฎอันหนึ่งอันเดียวกัน ท่ามกลางความหลากหลายที่ยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ นิวตันสร้างเอกภาพขึ้น เป็นทฤษฎีที่ประมาณความเป็นจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างสมเหตุสมผล อย่างน่าเป็นไปได้ และอย่างงดงาม แต่ไม่แน่ว่าจะ “จริง” ตามความเป็นจริงหรือไม่ ยิ่งกว่านี้การที่นิวตัน ไปคิดถึงดวงจันทร์เมื่อมองเห็นลูกแอปเปิลหล่น ก็หาได้เกิดจากว่ามีความสัมพันธ์ที่อาจเห็นได้อยู่แล้วระหว่างลูกแอปเปิลและดวงจันทร์ไม่ แต่เกิดขึ้นเพราะนิวตันมีชีวิตในสมัยและสังคม ที่กำลังให้ความสนใจแก่ดาราศาสตร์อย่างสูงเท่านั้น ด้วย “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” เช่นนี้เท่านั้น ที่มนุษย์จะสามารถเข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติได้ และจากความเข้าใจเช่นนี้ (ซึ่งบางครั้งก็เป็นความเข้าใจผิด) เท่านั้น ที่มนุษย์จะสามารถจัดการกับความเป็นจริงของธรรมชาติได้

ในกระบวนการสร้าง สรรค์ธรรมชาติขึ้นมาใหม่ นักวิทยาศาสตร์หลักเสียไม่ได้ที่จะต้องเอาตัวของเขาเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เขาศึกษา แม้แต่การกำหนดวิธีการสังเกตการณ์ปรากฏการณ์ก็มีส่วนกระทบถึงตัวปรากฏการณ์นั้นๆ เราไม่สามารถศึกษาสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยไม่เปลี่ยนแปลงสิ่งนั้น ๆ จากสภาวะตามที่มันเป็นจริงได้¹ เหตุฉะนั้น ลักษณะภววิสัยของวิทยาศาสตร์จึงไม่ใช่เป็นภววิสัยที่แท้จริง เมื่อวิเคราะห์ให้ถึงที่สุดแล้ว ลักษณะภววิสัยนี้เกือบจะไม่ต่างอะไรกับลักษณะอัตวิสัยของจิตรกร

¹ ดูรายละเอียดการอภิปรายข้อนี้ใน G.R. Elton, *The Practice of History* (Sydney: 1967), pp. 52-53.

คำอธิบายของนักวิทยาศาสตร์ท่านหนึ่งในเรื่องนี้ เป็นสิ่งที่ควรจะหยิบยกขึ้นมา กล่าวในที่นี้ แม้จะเป็นข้อความที่ยาวสักหน่อยก็ตาม

อะไรคือความจริง ผลของการเขียนภาพเหมือนของตัวเองของ เรมบรันท์คือความจริงเกี่ยวกับตัวเขากระนั้นหรือ อะตอมมิไซท์เป็นระบบ สุริยจักรวาลเล็กๆจริง (ดังที่ริชเชอร์ฟอร์ดคิด) ทั้งเรมบรันท์และริชเชอร์ฟอร์ดเริ่มงานในโลกของข้อเท็จจริง ทั้งสองคนบันทึกสิ่งที่ตนเห็นขึ้นก่อน แล้วทั้งสองคนก็เปลี่ยนสิ่งที่ตนเห็น ให้กลายเป็นสิ่งอื่นที่ละเอียดอ่อนกว่า และช่วยอธิบายได้มากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริงเฉย ๆ ภาพคนของจิตรกร และคำอธิบายของนักฟิสิกส์ต่างก็มีรากฝังอยู่ในความเป็นจริง แต่ภาพ และคำอธิบายนี้ก็ถูกเปลี่ยนแปลง... ให้เป็นบางสิ่งบางอย่าง ที่คำนึงขึ้น อย่างลึกลับกว่าภาพที่ปรากฏอย่างรูปถ่ายของสิ่งต่าง ๆ ทั้งภาพวาดและ ทฤษฎีต่างก็เป็นสิ่งเฉพาะตนและเป็นส่วนตัวมากกว่าตำราธรรมดาของกล้อง ถ่ายรูป

...ฟิสิกส์...นั้นถูกสร้างขึ้นด้วยมนุษย์ไม่ใช่เครื่องจักร แน่แน่นอนว่า ฟิสิกส์คือเรื่องราวของความเป็นจริงทางกายภาพ แต่จุดสำคัญที่หักเหทิศทางในเรื่องราวนี้คือ ขณะแห่งการค้นพบทางฟิสิกส์ที่ยิ่งใหญ่ ขณะเหล่านั้น เป็นแวบหนึ่งของทฤษฎี เมื่อบุคคลผู้หนึ่งมองเห็นสายสัมพันธ์ ระหว่างแง่มุมที่มองดูว่าแตกต่างกันไม่เกี่ยวข้องกันเลยในความเป็นจริง... และทฤษฎีของเขาก็เป็นสิ่งที่เกิดจาก คิดคำนึงเอา เป็นการสร้างสรรค์ เท่ากันกับทฤษฎีของจิตรกร¹

ในความเป็นจริงที่เกี่ยวกับมนุษย์กับ “เวลา” มีข้อเท็จจริงจำนวนมาก ยิ่งเหยียดและไร้ระเบียบเช่นเดียวกัน นักเรียนประวัติศาสตร์ถูกฝึกให้ตรวจสอบและเพิ่มความจริงจากข้อเท็จจริงในหลักฐาน และแม้ว่านักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่จะขัดแย้งกันในเรื่องข้อเท็จจริงอยู่ไม่น้อย แต่ข้อเท็จจริงจำนวนมากกว่ามากนัก ที่นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกัน เป็นต้นว่า ไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดปฏิเสธว่า ใน พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาได้ถูกพม่ายึดครอง ไม่มีใครปฏิเสธว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้รวบรวมราชอาณาจักรขึ้นใหม่ได้สำเร็จ จนสามารถต้านทานการบุกรุกของพม่า

¹ Bronowski, อ้างแล้ว, pp. 102-103.

ได้อีกหลายครั้ง แต่ข้อเท็จจริงเพียงเท่านี้ก็เพียงพอแล้วที่จะเป็นพื้นฐานของวิชาประวัติศาสตร์เท่านั้น เพราะหน้าที่ของประวัติศาสตร์คือการอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจ นักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องสร้างระเบียบขึ้นในข้อเท็จจริงที่ยุ่งเหยิงจากหลักฐาน เช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ (แต่ระเบียบที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นนั้น ไม่เป็นสากลที่ไร้เงื่อนไขของเวลาและสังคม) การค้นพบที่น่าตื่นตาตื่นใจในประวัติศาสตร์ก็เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์หรือวิชาอื่นๆ คือ ขณะที่นักประวัติศาสตร์มองเห็นสายสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงหรือกลุ่มของข้อเท็จจริง ที่ดูเผินๆ แล้วไม่น่าจะสัมพันธ์กัน และเมื่อเชื่อมโยงกลุ่มข้อเท็จจริงเหล่านี้เข้าด้วยกันตามสายสัมพันธ์ที่นักประวัติศาสตร์ “สร้างสรรค” ขึ้นเองแล้ว ก็จะทำให้ยุคสมัยนั้น สถาบันนั้น บุคคลนั้น มีความเคลื่อนไหวนั้น ปรากฏการณ์นั้น ฯลฯ กระจ่างแจ้วขึ้น เป็นเหตุเป็นผลขึ้น และสามารถส่องสว่างไปสู่ส่วนที่ยังมืดมนอื่นๆ จนทำให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นแฉกหนึ่งของทัศนคติอย่างเดียวกับที่เกิดขึ้นแก่ศิลปินและนักวิทยาศาสตร์ คุณค่าของวิชาการใดๆ ก็เกิดขึ้นจากทัศนคติที่สว่าง โพล่งขึ้นมาแวบหนึ่งในสมองของบุคคลเช่นนี้ทั้งสิ้น แม้จะฟังดูไม่ศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็จริง เมื่อพิจารณาเช่นนั้น การแบ่งวิชาออกเป็นประเภททฤษฎีและอภิปรัชญา ตลอดจนการลำดับชั้น “สูง” หรือ “ต่ำ” แก่วิชาใดๆ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อวิชานั้นๆ ได้เลย เพราะในวิธีการของทุกแขนงวิชานั้น ย่อมรวมเอาทั้งวิธีคิดที่เป็นทฤษฎีและอภิปรัชญาไว้ด้วยกันทั้งสิ้น ความเข้าใจเช่นนี้ช่วยลดความแตกต่างของวิธีคิดชนิดที่เรียกว่า อนุমানและอวมานลงเช่นกัน ประเด็นสำคัญที่ต้องการชี้ในที่นี่ก็คือวิธีการของประวัติศาสตร์มิได้แตกต่างจากวิทยาศาสตร์ในแง่ที่มีลักษณะอภิปรัชญามากกว่า หรือมีวิธีคิดแบบอนุमानมากกว่า

ในฐานะที่เป็นศาสตร์เอกเทศ ไม่มีปัญหาว่าประวัติศาสตร์ย่อมมีวิธีการของตนเองที่แตกต่างจากศาสตร์อื่นอยู่บ้าง แขนงวิชาข้างเคียงที่ใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์อย่างมาก ได้แก่ หลายสาขาของสังคมศาสตร์ เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ เป็นต้น ศาสตร์เหล่านี้มีเนื้อหาจำนวนมากไม่น้อยตรงกับประวัติศาสตร์ กล่าวคือ อดีต แต่อดีตเพียงอย่างเดียวหรือเนื้อหาของวิชามิได้เป็นสิ่งที่สามารถแยกวิชาหนึ่ง ออกจากวิชาหนึ่งได้ ประวัติศาสตร์มิได้อ้างว่าเป็นเพียงศาสตร์อย่างเดียวกับที่สนใจอดีต ธรณีวิทยา และศาสตร์จำนวนมากในสังคมศาสตร์ก็ให้ความสนใจแก่อดีตไม่น้อยไปกว่าประวัติศาสตร์ สิ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากศาสตร์ประเภทที่สนใจอดีต ได้แก่ วิธีการของประวัติศาสตร์และจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์ วิชาในสังคมศาสตร์มีจุดมุ่งหมายที่จะแสวงหา “กฎ”

หรือระเบียบ หรือความเป็นเอกภาพของพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นสากล มิได้จำกัดอยู่เฉพาะกรณีเหมือนประวัติศาสตร์ แต่ประวัติศาสตร์มิได้มีจุดมุ่งหมายเช่นนี้ ถึงกระนั้นก็หาได้ปฏิเสธว่ากฎเช่นนี้มีอยู่ และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการศึกษาไม่ แม้ว่านักประวัติศาสตร์มิได้สร้างกฎที่ใช้ได้ทั่วไปในทุกสังคมทุกสมัยขึ้น แต่นักประวัติศาสตร์ก็ต้องใช้กฎเช่นนี้อยู่ตลอดเวลา¹ มิเช่นนั้นแล้วนักประวัติศาสตร์ก็จะไม่สามารถทำงานของตนได้เลย เมื่อพบหลักฐานถึงการเพิ่ม ภาษีแก่ราษฎร นักประวัติศาสตร์จะสำนึกได้โดยอัตโนมัติว่า การกระทำเช่นนั้นของรัฐบาลมิได้นำความพอใจมาให้ราษฎร (แต่จะนำความคับแค้นมาให้ราษฎรหรือไม่ เพียงไร เป็นอีกประเด็นหนึ่งซึ่งต้องการหลักฐานเพิ่มเติม) ความสำนึกเช่นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากนักประวัติศาสตร์ได้อาศัย “กฎ” ทั่วไปเกี่ยวกับมนุษย์ว่า คนย่อมไม่ยอมพรากจากทรัพย์สินสมบัติของตน แม้ว่าจะมีนักปราชญ์บางคนยินดีต่อการนั้นอยู่บ้างก็ตาม การใช้กฎเพื่ออธิบายข้อเท็จจริงเป็นลักษณะพิเศษของ ประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง ในขณะที่สังคมศาสตร์ใช้ข้อเท็จจริงเพื่ออธิบาย “กฎ”²

เนื้อหาของวิชาประวัติศาสตร์ ทำให้เข้าไปอยู่ใกล้เคียงกับแขนงวิชาอีกมาก ที่ถูกจัดอยู่ในด้านมนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์มุ่งจะ “เข้าใจ” พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งทำให้คล้ายคลึงกับการศึกษาวรรณคดีอยู่น้อย ความแตกต่างที่สำคัญของประวัติศาสตร์และมนุษยศาสตร์สาขาอื่น ๆ นั้น อยู่ที่ตรงที่ประวัติศาสตร์ให้ความสนใจอย่างมากแก่ “เวลา” ที่แวดล้อมพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ในขณะที่มนุษยศาสตร์สาขาอื่น ๆ เกือบจะไม่ให้ความสนใจแก่ “เวลา” เช่นนี้เลย นักปรัชญาคิดว่าสิ่งที่ตนคิดขึ้นนั้นเป็น “อภาลิโก” และนักเรียนปรัชญาที่ศึกษาความคิดของนักปรัชญาในเชิงที่ไม่ต้องคำนึงว่าเป็น “จริง” เฉพาะในสมัยใดสมัยหนึ่งหรือสังคมใดสังคมหนึ่ง เมื่อนักเรียนวรรณคดีศึกษาลิลิตพระลอ เขาย่อมสนใจต่อผลสรุปรวมทางวรรณศิลป์ของวรรณกรรมเรื่องนี้มากกว่าข้อเท็จจริงที่ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ถูกแต่งแทรกเข้ามาหลายตอนในหลายยุคหลายสมัย นักเรียนประวัติศาสตร์มิได้สนใจการปฏิบัติโดยทั่วไป อย่างน้อยก็ไม่เคยถูกสอนให้มองหาความเป็น

¹ ดู Trygve R. Tholfsen, *Historical Thinking* (New York: 1967), pp. 246-247.

² Carey B. Joynt and Nicholas Rescher, “The Problem of Uniqueness in History,” in George H. Nadel (ed.), *Studies in the Philosophy of History* (New York: 1965), p. 7; W.H. Walsh, *Philosophy of History* (New York: 1967), p. 25.

เอกภาพของการปฏิบัติโดยทั่วไป แต่นักเรียนประวัติศาสตร์สนใจการปฏิบัติที่เกิดขึ้นท่ามกลางยุคสมัยหนึ่ง ในสังคมอย่างหนึ่ง ภายใต้ภาวะการณ์อย่างหนึ่ง (ซึ่งรวมเรียกว่า “เวลา” ในที่นี้) ความสนใจ “เวลา” อย่างมากเช่นนี้ของประวัติศาสตร์ ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากสาขาอื่น ๆ ของมนุษยศาสตร์ไปอย่างมาก

การอภิปรายข้างบนนี้ นำเรามาสู่ประเด็นที่ว่า ประวัติศาสตร์สนใจแต่สิ่งที “เฉพาะเจาะจง” เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวและไม่เหมือนกับอะไ้อีกเลย ในบางครั้ง นักประวัติศาสตร์ยังถูกโจมตีด้วยว่าเป็นผู้สนใจ “ความเฉพาะเจาะจง” โดยตัวของมันเอง กล่าวคือ โดยไร้จุดมุ่งหมาย ส่วนหนึ่งของคำกล่าวนี้เป็นความจริง เนื่องจากความสนใจของประวัติศาสตร์ที่ให้แก่ “เวลา” ซึ่งแวดล้อมเหตุการณ์ที่ศึกษาอย่างมากรึ้นเอง ที่ทำให้นักประวัติศาสตร์เห็นว่าเหตุการณ์แต่ละอันนั้นมีลักษณะพิเศษ เพราะเกิดขึ้นท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันอย่างยิ่ง ต้องอาศัยการผลักดันและปฏิกริยาของพลังหลากหลายชนิดร่วมกันในระยะเวลาอย่างหนึ่ง จึงทำให้เหตุการณ์อย่างหนึ่งเกิดอย่างที่มีนั้ได้เกิดไปแล้ว และไม่เกิดอย่างอื่นได้เป็นอันขาด ด้วยเหตุตั้งนั้น เหตุการณ์แต่ละอันจึงมีค่าอย่างมหาศาลที่นักประวัติศาสตร์ต้องตรวจสอบหลักฐานอย่างละเอียด เพื่อสถาปนาความจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นให้มั่นคง นักประวัติศาสตร์อาจมีความเห็นที่ต่างกันในเรื่องจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์ แต่นักประวัติศาสตร์จะมองไม่เห็นคุณค่าของอดีตโดยตัวของมันเองเลยไม่ได้ ความสนใจใน “รายละเอียด” จึงมิใช่เกิดขึ้นเพราะนักประวัติศาสตร์ไม่รู้ว่าอะไรสำคัญหรืออะไรไม่สำคัญ แต่อดีตที่นักประวัติศาสตร์พยายามจะสร้างขึ้นใหม่ในความคิดนั้น จะไม่มีวันใกล้เคียงกับ “ความเป็นจริง” เลย ถ้ามิได้วางอยู่บนรากฐานของ “รายละเอียด” ที่จริงและพิสูจน์ได้ ในส่วนนี้ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากสังคมศาสตร์หลายสาขา นักประวัติศาสตร์หวาดผวาท่จะขึ้นป้ายให้แก่สถาบัน ยุคสมัย วัฒนธรรม วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะทุกครั้งที่เราขึ้นป้ายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรากลับทำให้สิ่งนั้นหมดความซับซ้อนตามความเป็นจริงไปอย่างมาก และยังทำให้ “ป้าย” ที่เราขึ้นให้แก่สิ่งนั้นหมดความหมายไปด้วย ระบบศักดิ์นาซับซ้อนเกินกว่าจะจำกัดความได้ และหลากหลายกับเปลี่ยนแปลงไปตาม “เวลา” มากกว่าจะแทนได้ด้วยคำเพียงคำเดียว เมื่อนักประวัติศาสตร์บรรยายสังคมหรือเศรษฐกิจใดว่าเป็นศักดิ์นา เขาควรจะรู้ด้วยว่าเขาได้ลดความเป็นจริงให้แคบและตื้นลง จนแทบจะไม่มี ความหมายอันใดนัก แม้กระนั้นเราก็ไม่สามารถยกเลิกการ “ขึ้นป้าย” ไปได้หมด เนื่องจากภาษามนุษย์ไม่ละเอียดพอจะ

ทำได้ ทั้งเป็นประเพณีของการสื่อสารในทุกภาษาอยู่แล้ว อันที่จริงแม้แต่คำที่เราใช้กันอยู่ประจำ เช่น กษัตริย์ การปฏิวัติ ขาวนา ปุณภพ นครรัฐ ประชาธิปไตย เทวราชา ความยากจน ฯลฯ ล้วนทรยศต่อความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้นทั้งสิ้น เพราะทั้งหมดเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่อยู่คงที่ เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและสถานที่ เสมอมา เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้งชนิดที่ไม่มี “บ้าย” อย่างใดจะสามารถเก็บมันไว้ได้ สิ่งอุทิศที่สำคัญอย่างหนึ่งของประวัติศาสตร์แก่หลายสาขาของสังคมศาสตร์ก็คือ แนวคิดเกี่ยวกับ “เวลา” เช่นนี้ ซึ่งก่อให้เกิดสกุลหนึ่งของรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งพิจารณาความเป็นจริงของพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของ “เวลา” ควบคู่ไปด้วย และยิ่งทำให้ศาสตร์เหล่านั้นอยู่ใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์ขึ้นไปอีกอย่างมาก

การวิจัยทางประวัติศาสตร์เริ่มต้นขึ้นเหมือนการวิจัยของวิชาอื่นๆ คือ เริ่มต้นที่คำถาม ปราศจากคำถาม การวิจัยไม่น่าจะเกิดขึ้น หรืออย่างน้อยการวิจัยที่มีคุณภาพไม่น่าจะเกิดขึ้น เช่นเดียวกับแขนงวิชาอื่นๆ คำถามที่ “ดี” เป็นเกือบครึ่งหนึ่งของการวิจัยที่ดีในทางประวัติศาสตร์ สิ่งที่น่าเสียดายในการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ซึ่งนักศึกษาระดับปริญญาโทในมหาวิทยาลัยหลายแห่งในประเทศไทยทำอยู่หลายกรณี ก็คือ มิได้มีคำถาม หรือมีฉะนั้นก็ไม่มีคำถามที่ชัดเจนหรือ “ดี” พอคำถามที่ “ดี” ในทางประวัติศาสตร์หมายถึงคุณสมบัติสำคัญๆ ดังนี้ คำถามนั้นต้องชัดเจนและรัดกุม ปราศจากเสียซึ่งคุณสมบัติสองอย่างแรกนี้ จะไม่มีการวิจัยอันใด ไม่ว่าจะค้นคว้าละเอียดกว้างขวางเท่าใดที่จะให้คำตอบได้ ผู้วิจัยต้องไม่ล้มตลอดเวลาของการวิจัยว่าตนต้องการจะตอบคำถามอะไร ประการต่อมา คำถามนั้นต้องเป็นคำถามที่ตอบ “ได้” นั่นหมายความว่า มีหลักฐานที่น่าเชื่อถือจำนวนเพียงพอจะตอบคำถามนั้นได้ และเป็นคำถามที่สามารถตอบได้ตามความจริงเชิงประสบการณ์ (empirically) เป็นต้นว่า คำถามในเชิงอภิปรายเป็นสิ่งที่การวิจัยทางประวัติศาสตร์ตอบไม่ได้ (เช่น สงครามเป็นสิ่งที่ดีเยี่ยมมิได้ในประวัติศาสตร์ มนุษย์ใช่หรือไม่ หรือประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมีแนวทางพัฒนาเป็นเส้นตรงใช่หรือไม่ ฯลฯ) คำถามที่ดีในการวิจัยทางประวัติศาสตร์ต้องไม่ขัดกับหลักตรรกศาสตร์ เป็นต้นว่า คำถามที่ว่านโปเลียนเป็นเผด็จการหรืออนักปฏิรูป เป็นคำถามที่ไม่สามารถตอบได้ด้วยการวิจัยทางประวัติศาสตร์เพราะขาดตรรก เนื่องจากทั้งสองสิ่งมิใช่สิ่งที่ขัดแย้งกันจนปะปนกันไม่ได้ คนอาจเป็นได้ทั้งสองอย่าง นอก

จากนั้นก็ยังคงเป็นคำถามที่คลุมเครือเอามาก ๆ ด้วย¹ คำถามที่ดีสำหรับการวิจัยควรเป็นคำถามที่หวังได้ว่า คำตอบของมันจะช่วยให้ความกระจ่างแก่ข้อเท็จจริงจำนวนมาก มิใช่ข้อเท็จจริงที่จำกัด กล่าวอีกนัยหนึ่ง คำตอบของคำถามที่ดีจะทำให้ผู้วิจัยได้พบ “ระเบียบ” อันหนึ่ง ซึ่งทำให้สามารถจัดข้อเท็จจริงจำนวนมากในเรื่องนั้นหรือสมัยนั้นให้เข้าไปอยู่ใน “ระเบียบ” อันนั้นได้ ทำให้เกิดความหมายจนเป็นที่เข้าใจได้ (intelligible) คำถามเช่นว่า พระนเรศวรมีมิมหเสีหรือไม่ จะไม่ให้คำตอบที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ แต่คำถามว่ากรุงศรีอยุธยามีกำเนิดมาอย่างไร เมื่อตอบได้ดีแล้วจะช่วยให้เข้าใจสภาพการณ์หลายอย่างของตอนก่อน พ.ศ. 1893 และต้นอยุธยาได้ดี และจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถจัดข้อเท็จจริงอีกมากเข้าไปในสภาพการณ์นั้น ให้มีความหมายจนเป็นที่เข้าใจได้ คำถามที่ดีทางประวัติศาสตร์ควรมีลักษณะเปิดกว้างพอสมควร เพื่อทำให้ผู้วิจัยใช้หลักฐานได้กว้างขวาง และไม่บีบบังคับคำตอบไปในทางใดทางหนึ่งตั้งแต่การวิจัยยังไม่เสร็จสิ้นลง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ต้องไม่กว้างเสียจนไม่มีทางตอบได้

วิธีการที่จะได้มาซึ่งคำถามนี้เป็นสิ่งที่อธิบายได้ยาก เมื่อวิเคราะห์ลงไปให้ถึงที่สุดแล้ว คำถามทางประวัติศาสตร์นั้นเกิดจากความรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น ความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือสมัยใดสมัยหนึ่ง ยิ่งมากเท่าใดก็ยิ่งผลิตคำถามจำนวนมากขึ้นตามไปด้วย เช่นเดียวกับความรู้ในด้านอื่น ๆ ยิ่งรู้มากก็ยิ่งมีสิ่งให้สงสัยเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย การเตรียมนักวิจัยทางประวัติศาสตร์ในขั้นต้น คือ การให้ความรู้อย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในสมัยใดสมัยหนึ่งหรือในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั่นเอง ปัญหาอย่างหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ชั้นปริญญาโทในประเทศไทยก็คือ หลักสูตรไม่เปิดโอกาสให้นักศึกษาได้รับรู้ประวัติศาสตร์ลึกซึ้งในเรื่องใดสมัยใด แต่ให้รู้กว้างขวางจนไม่มีทางที่นักศึกษาจะพัฒนาคำถามที่ดีเพื่อการวิจัยได้ ในทางปฏิบัติ การเริ่มต้นค้นหาหลักฐานขั้นต้นตั้งแต่ยังไม่รู้ยุคสมัยนั้น ๆ ดีพอ จะไม่ช่วยให้พัฒนาคำถามที่ดีได้เลย และยังมีอันตรายที่ผู้วิจัยจะถูกหลักฐานขั้นต้น “หลอก” เอาได้มากอีกด้วย ความรู้อย่างกว้างลึกซึ้งในยุคสมัยที่จะทำการวิจัย ซึ่งสะดวกกว่ามากที่จะหาจากหลักฐานชั้นรองที่มีคุณภาพ จะช่วยผู้วิจัยอย่างมากในการพัฒนาคำถามที่ดีขึ้นเพื่อการวิจัย

¹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับข้อผิดพลาดของคำถามทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ประกอบด้วยตรรก ใน David Hackett Fischer, *Historians' Fallacies* (New York: 1970), pp. 3-39. หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่ใครจะแนะนำนักเรียนประวัติศาสตร์ว่าขาดไม่ได้ และควรอ่านไม่ต่ำกว่า 3 เทียว

การพัฒนาคำถามในทางปฏิบัติจะกระทำมิใช่โดยการหาคำถามเพียงคำถามเดียว แต่จะกระทำโดยการเริ่มที่คำถามง่าย ๆ กลุ่มหนึ่ง ความพยายามจะตอบคำถามง่าย ๆ เหล่านี้โดยวิธีของประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด จะก่อให้เกิดคำถามตามมาอีกกลุ่มหนึ่ง คำตอบของคำถามกลุ่มที่สองนี้ก็จะเป็นผลเป็นคำถามตามมาอีกกลุ่มหนึ่ง การทำซ้ำแล้วซ้ำเล่าเช่นนี้ไปเรื่อยจะทำให้นักเรียนประวัติศาสตร์บรรลุถึงคำถามอีกกลุ่มหนึ่ง หรือข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สุดของคำถามเกี่ยวกับเรื่องนั้นหรือยุคสมัยนั้น ครอบคลุมคำถามอื่น ๆ ที่ได้ผ่านมาแล้ว และหวังได้ว่าคำตอบแก่คำถามนั้นจะสร้างความกระจำงไปยังยุคสมัยนั้นหรือเรื่องนั้น ได้ดีกว่าคำอธิบายใด ๆ ที่เคยมีมาแล้ว การวิจัยทางประวัติศาสตร์ก็ได้เริ่มต้นไปแล้วโดยผู้วิจัยยังไม่ทันรู้ตัวด้วยซ้ำ

เพื่อจะตอบคำถามในทางประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์อาศัยหลักฐานเป็นเครื่องมือ หลักฐานจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ จนกล่าวกันว่าไม่มีหลักฐานก็ไม่มีประวัติศาสตร์ เหตุฉะนั้นส่วนใหญ่ของสิ่งที่เรียกกันว่าวิธีการของประวัติศาสตร์ จึงเป็นวิธีการที่นักประวัติศาสตร์จะจัดการกับหลักฐานของตน ในที่นี้ไม่เป็นที่จะอธิบายถึงวิธีการของประวัติศาสตร์ในแง่ของละเอียดตาราที่ละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นสิ่งที่แพร่หลายอยู่แล้ว แม้ว่าไม่ได้อยู่ในภาษาไทยเลยก็ตาม เมื่อกกล่าวโดยสรุป วิธีการของประวัติศาสตร์คือประมวลหลักการและกฎเกณฑ์ที่จัดระเบียบไว้ดีแล้ว เพื่อจะช่วยให้รวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเมินหลักฐานเหล่านั้นในเชิงวิพากษ์วิธี และเสนอผลสรุปของสิ่งที่ได้ค้นพบ หลักการขั้นพื้นฐานของวิธีการของประวัติศาสตร์มีอยู่สองอย่าง ซึ่งอาจกล่าวในเชิงคำถามได้ว่า มีหลักฐานอะไรอยู่บ้างจริง ๆ และหลักฐานนั้น ๆ หมายความว่าอะไรจริง ๆ

ในปัจจุบันมีมหาวิทยาลัยหลายแห่งในประเทศไทย ที่บรรจุวิชาวิธีการของประวัติศาสตร์ไว้ในหลักสูตรชั้นปริญญาตรีของนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ เข้าใจว่าจะเป็นอิทธิพลจากการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้ผลิตคนกลุ่มหนึ่งในหลายสาขาวิชา ซึ่งสนใจเรื่องวิธีวิทยาของวิชาต่างๆ อย่างมาก จนได้รวบรวมสรรพหลักการกฎเกณฑ์ละเอียด เขียนขึ้นเป็นคัมภีร์ไว้บูชากัน ตลอดจนเปิดสอนวิชาวิธีวิทยาเป็นอิสระในตัวของมันเองขึ้นอย่างมาก จากประสบการณ์ส่วนตัวที่ได้สอนและพูดเกี่ยวกับวิชาวิธีการของประวัติศาสตร์มานาน ทำให้อดรู้สึกไม่ได้ว่าการ

สอนวิชานี้อ่างอิสระ โดยไม่กระทำคู่แข่งกันไปกับการวิจัยเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย นอกจากจะช่วยแต่งตัวให้วิชาประวัติศาสตร์ดูโอ้โตงกว่าที่มันเป็นจริงเท่านั้น และในหลายกรณีเลยทำให้ประวัติศาสตร์เป็นสิ่งลึกลับไปด้วย อันนับว่าน่าเสียดาย

ส่วนสำคัญที่พอจะพูดถึงกันได้เกี่ยวกับวิธีของประวัติศาสตร์ คือ การประเมินหลักฐาน อันนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่สุดในวิธีการของประวัติศาสตร์เช่นกัน นักประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัยได้พัฒนาวิธีการประเมินหลักฐานขึ้นอย่างละเอียด ซึ่งจะเรียกในที่นี้ว่า วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ นัยละเอียดของวิธีการนี้อาจจะเห็นกันไปว่า คือ การวิเคราะห์สำมัญสำนึกออกเป็นกฎเกณฑ์ปลีกย่อยเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ไกลจากความเป็นจริงนัก แม้ว่าวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์วางอยู่บนรากฐานของสามัญสำนึก แต่ก็มีใช้สิ่งที่จะใช้สามัญสำนึกทดแทนได้ตลอดไป มาร์ค บลอค ซึ่งอาจเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในศตวรรษนี้ ได้เตือนให้เห็นว่า สามัญสำนึกนั้นมีข้อจำกัดในตัวเอง การฝึกปรือทางด้านวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ จะช่วยพัฒนาสามัญสำนึกของบุคคลธรรมดาให้แหลมคม พอจะเผชิญกับหลักฐานหลากหลายในประวัติศาสตร์ได้ดี วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งจำเป็นอันขาดไม่ได้สำหรับนักเรียนประวัติศาสตร์ วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์นั้นมีส่วนสำคัญอยู่ 6 ส่วนด้วยกัน คือ

1. หลักฐานนั้นถูกเขียนขึ้นเมื่อใด การกำหนดเวลาของหลักฐานเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะความหมายของหลักฐานที่แท้จริงนั้นขึ้นอยู่กับเวลา แม้ว่าในบางกรณีนักประวัติศาสตร์จะไม่สามารถกำหนดเวลาได้แน่นอน แต่ส่วนใหญ่แล้วก็มีวิธีที่จะกำหนดอายุอย่างคร่าว ๆ ของหลักฐานได้ กล่าวกันว่า หลักฐานที่ไม่สามารถกำหนดเวลาที่ถูกเขียนขึ้นได้นั้น ไม่มีประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์เลย

2. หลักฐานนั้นถูกเขียนขึ้นที่ใด เช่นเดียวกับสมัยที่เขียน สถานที่ที่เขียนก็มีส่วนช่วยบอกความหมายและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของหลักฐานนั้นเช่นกัน

3. หลักฐานนั้นใครเป็นผู้เขียน มีหลักการอีกมากที่จะพิจารณาให้รู้ว่าผู้เขียนหมายความว่าอะไร หรืออยู่ในฐานะที่จะรายงานความจริงได้หรือไม่เพียงไร

4. หลักฐานนั้นถูกเขียนขึ้นจากหลักฐานอื่นที่มีมาก่อนอะไรหรือ ได้ข้อมูลจากอะไร

ทั้งสี่ชนิดนี้รวมกันบางทีก็เรียกว่า วิพากษ์วิธีอย่างสูง

5. หลักฐานนั้นเขียนขึ้นครั้งแรกในลักษณะใด เช่น เดิมเป็นเพียงนิทานแต่ถูกผนวกเข้าไปในพระราชพงศาวดารภายหลัง เดิมเป็นกฎหมายแต่ถูกลอกลงไว้ในจารึกศิลาเพื่อประกาศอำนาจของฝ่ายยึดครอง ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้จะช่วยระบุความหมาย และความน่าเชื่อถือของหลักฐานทั้งสิ้น

รวมทั้งห้าอย่างนี้มักเรียกกันว่าวิพากษ์วิธีจากภายนอก คือ การอาศัยหลักฐานอื่น ๆ ช่วยในการวิพากษ์อยู่ไม่น้อย

6. คุณค่าในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของหลักฐานชิ้นนี้มีเท่าไร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หลักฐานนั้นมีความน่าเชื่อถือเพียงใด

อย่างที่ห้าและที่หกนี้บางทีก็เรียกว่า วิพากษ์วิธีอย่างต่ำ ส่วนอย่างที่หกมักจะรู้จักกันว่า การวิพากษ์จากภายใน

ไม่มีปัญหาว่าในแต่ละส่วนของวิพากษ์วิธีย่อมมีกฎเกณฑ์ปลีกย่อยอีกมาก เพื่อช่วยให้นักเรียนประวัติศาสตร์ให้แน่ใจจัดในการตรวจสอบตามนัยทั้งหกนั้น และประเมินคุณค่าของหลักฐานได้เที่ยงตรงขึ้น

หลักฐานจำนวนมากที่นักประวัติศาสตร์ได้ตรวจสอบ ประเมิน และพิสูจน์ไว้แล้ว ยังหาได้ก่อให้เกิดประวัติศาสตร์ขึ้นไม่ หลักฐานเหล่านั้นยุ่งเหยิง ขาดความสัมพันธ์กันเอง และไม่มี ความหมายที่จะช่วยความเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ใน “เวลา” อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ สิ่งสำคัญยิ่งในการวิจัยทางประวัติศาสตร์คือ “การวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์” จึงเข้ามามีบทบาทอย่างเด่นชัด อันที่จริงการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ได้เริ่มในหัวสมองของนักประวัติศาสตร์มาตั้งแต่ยังเสาะค้นคำถามอยู่ด้วยซ้ำ และมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการทำงานของนักวิจัยทางประวัติศาสตร์ทุกขั้นตอน อย่างไรก็ตาม ยังมองไม่เห็นทางจะอธิบายวิธีการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ได้ และไม่เคยพบตำราใดที่สามารถอธิบายวิธีการนี้ได้ มักจะนิยมให้ตัวอย่างการวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงเท่านั้น ในที่นี้จะไม่ใช่เนื้อที่สำหรับการยกตัวอย่างดังที่ตำราทั่วไปกระทำ

ส่วนสำคัญที่พอจะพูดถึงกันได้เกี่ยวกับวิธีการของประวัติศาสตร์ คือ การประเมินหลักฐาน อันนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่สุดในวิธีการของประวัติศาสตร์เช่นกัน นักประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัยได้พัฒนาวิธีการประเมินหลักฐาน แต่จะเตือนผู้อ่านให้ย้อนกลับไปคิดเรื่องเกี่ยวกับ “ระเบียบ” และ “เอกภาพ” ดังที่กล่าวมาแต่ต้น วิธีการที่จะได้มาซึ่งสิ่งนั้นเพื่อห่อหุ้มข้อเท็จจริงจำนวนมากจากหลักฐานนั้นแหละคือการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ ลึกลงไปจริง ๆ แล้วจำเป็นต้องยอมรับด้วยว่า “ระเบียบ” และ “เอกภาพ” นี้ หาได้มีปรากฏในหลักฐานอยู่พร้อมมูลให้แก่ นักประวัติศาสตร์หยิบยกขึ้นมาใช้ไม่ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในความคิดของนักประวัติศาสตร์เอง ปัญหาของเราคือเกิดขึ้นได้อย่างไร คำตอบอย่างกว้าง ๆ และค่อนข้างคลุมเครือ (เพราะเป็นเพียงเท่าที่ข้าพเจ้าสามารถทำได้) ก็คือส่วนหนึ่งได้เกิดขึ้นในระหว่างการแสวงหาความรู้ก่อนหน้าการได้มาซึ่งคำถาม จากนั้นก็ถูกขัดเกลาแล้วขัดเกลาอีกด้วยหลักฐานจำนวนมากขึ้นที่ผู้วิจัยทางประวัติศาสตร์ได้ประสบในการค้นคว้า “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” ที่เกิดขึ้นนั้นจะถูกนำไปทดสอบกับข้อเท็จจริงใหม่ที่นักประวัติศาสตร์ขุดค้นขึ้นมาจากหลักฐาน ในกรณีที่โชคร้ายมาก ๆ นักประวัติศาสตร์บางคนอาจเลิกการวิจัยลงกลางคัน เมื่อพบว่าการวิจัยวิเคราะห์ของตนนั้นพังสลายลง เพราะกลุ่มของข้อเท็จจริงจำนวนหนึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วย “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” ที่ตนมองเห็น การ “ทดสอบ” ทฤษฎีเช่นนั้น นักประวัติศาสตร์ต้องทำตลอดการวิจัยของตนจนกว่าจะเสร็จสิ้นลง เมื่อการค้นคว้ายุติลงแล้ว ข้อมูลจำนวนมากที่นักประวัติศาสตร์รวบรวมไว้จะถูกนำมาเพื่อใช้ “ทดสอบ” ระเบียบหรือเอกภาพที่ตนเป็นผู้สร้างขึ้นอย่างพิถีพิถันอีกครั้งหนึ่ง ศัตรูที่น่ากลัวของการวิจัยทางประวัติศาสตร์ก็คือ ความมั่งง่ายและเกียจคร้านที่จะขัดเกลา “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” หรือทฤษฎีของตน ตลอดจนบางครั้งต้องยอมล้มเลิกเพื่อสร้างชิ้นใหม่ เป็นเหตุให้ต้องพยายามบิดหรือยัดข้อเท็จจริงลงไป ในทฤษฎีนั้น ๆ ให้ได้ ความพิถีพิถันและความกล้าที่จะโยนทฤษฎีที่ใช้เวลาเป็นปี ๆ สร้างขึ้นลงตระกว่าทิ้งลงไป คือประตูล้ำค่าที่จะเปิดไปสู่งานประวัติศาสตร์อันยิ่งใหญ่ได้ เมื่อการค้นคว้าและการค้นคิดได้สุดสิ้นลงด้วยความสำเร็จแล้ว สิ่งที่อยู่เบื้องหน้าในดวงความคิดของนักประวัติศาสตร์ คือกลุ่มของข้อมูลสำคัญ ๆ อันได้ถูกจัดระเบียบไว้ภายใน “เอกภาพ” อย่างดีด้วยความซื่อตรงต่อความเป็นจริง สุกสว่างพอที่จะทำให้ผู้วิจัยสุดลมหายใจของยุคสมัยที่ตนศึกษาได้เหมือนมีชีวิตในสมัยนั้นจริง ๆ สองประกายให้ความสว่างแก่ยุคใกล้เคียง เกิดความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อ

ประสบการณ์อันน่าระทึกใจของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ในเวลาหนึ่ง นั่นคือ ส่วนใหญ่ของการสร้างสรรค์ทางประวัติศาสตร์งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในบั้นปลาย ลึกลงไปในดวงความคิดของนักประวัติศาสตร์ผู้ประสบความสำเร็จนั้น เช่น คือ ศิลปกรรมอันงามสง่าหรือทฤษฎีอันล้ำลึก และด้วยความถ่อมตนเบื้องหน้าความเป็นจริงที่มนุษย์ไม่มีวันรู้จักได้ดีไปกว่าการใคร่ครวญค่านึงถึง

นั่นเป็นความรู้สึกที่นักวิจัยทุกสาขาวิชาได้เคยรู้สึก มรดกที่ให้แก่โลกยังไม่เกิดขึ้นจนกว่านักประวัติศาสตร์จะรายงานการวิจัยของเขาลงเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อแบ่งสิ่งที่มีความสำคัญ แก่คนเล็ก ๆ ทั่วไป การเขียนรายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งนี้อาจเรียนรู้เองได้ไม่ยาก โดยอาศัยการอ่านผลงานที่ดีของนักประวัติศาสตร์ แต่ในส่วนที่เป็น “ศิลปะ” ของการเขียน เป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะสอนกันได้ ปัญหาที่น่าพิจารณาในแง่ก็คือ ประวัติศาสตร์ควรเป็นศิลปะสักเพียงใด

ในสมัยหนึ่งในยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษ ประวัติศาสตร์เป็นเพียงสาขาหนึ่งของวรรณคดี พัฒนาการของหนังสือพระราชพงศาวดารของไทยก็มีแนวโน้มที่ค่อยเปลี่ยนตัวเองจากการบันทึกเหตุการณ์ “สำคัญ” ตามลำดับศักราช มาสู่งานวรรณกรรมที่เน้นความสำคัญของวรรณศิลป์ในต้นรัตนโกสินทร์ ในยุโรปซึ่งกิจการพิมพ์เจริญรุ่งเรืองมาก่อน หนังสือประวัติศาสตร์เป็นวรรณกรรมที่คนธรรมดาอ่านแสวงหาความเพลิดเพลินและความรู้กันมาเป็นเวลานาน แต่ความมั่งคั่งของวิธีการประวัติศาสตร์ในศตวรรษที่ 19 ทำให้หนังสือประวัติศาสตร์กลายเป็นสมบัติของนักประวัติศาสตร์เท่านั้น การวิเคราะห์ปัญหาเล็กน้อยในประวัติศาสตร์อย่างละเอียดตลอดจนการอภิปรายหลักฐานอย่างกว้างขวาง ทำให้งานทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่น่าเบื่อแก่คนทั่วไป ยิ่งในศตวรรษที่ 20 เมื่อนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เน้นความสำคัญของการให้การอ้างอิงอย่างละเอียด คนทั่วไปยิ่งทนรกลูกตากับเชิงอรรถที่เปราะไปทุกหน้าของงานทางประวัติศาสตร์ไม่ได้มากขึ้นไปอีก ประวัติศาสตร์จึงสูญเสียคุณค่าในด้านการสื่อสารไปไม่น้อย

ภาษาที่กระชับ การพิสูจน์ข้อเท็จจริงด้วยการอ้างอิงและวิเคราะห์หลักฐาน การเลือกใช้คำที่ให้ความหมายพอติดพอดี ไม่มากหรือน้อยเกินไป ฯลฯ แม้จะทำได้ในงานประวัติศาสตร์เขียนชาลง แต่ก็มีความจำเป็นสำหรับการรายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ข้อกำหนดเหล่านี้ไม่จำเป็นว่าจะต้องทำในงานเขียนทางประวัติศาสตร์หมดคุณค่าทางวรรณศิลป์ลง หรือกลายเป็นภาษาลึกลับสำหรับคน

กลุ่มเล็ก ๆ เพียงกลุ่มเดียวใช้สื่อสารกัน งานเขียนทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่ “น่าอ่าน” ด้วยภาษาง่าย ๆ ที่ชัดเจนแต่ไม่ผิดเพี้ยนไปจากข้อกำหนดของการรายงานทางประวัติศาสตร์ที่ดี ก็มีอยู่ในภาษาต่างๆรวมทั้งภาษาไทย เช่น งานเขียนบางชิ้นของจิตร ภูมิศักดิ์, ศรีศักร วัลลิโภดม, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, สิ้นชัย กระบวนแสง เป็นต้น การที่ประวัติศาสตร์มีลักษณะเป็น “ศาสตร์” มากขึ้น จึงไม่จำเป็นที่จะต้องทำลายคุณค่าของงานประวัติศาสตร์ในด้านการศึกษาเลย แม้ว่าประวัติศาสตร์ไม่ใช่ศิลปะ แต่ก็จะไม่ทำให้ประวัติศาสตร์ด้อยคุณค่าลงเลยถ้าจะเป็นศิลปะด้วยสำคัญแต่ว่าจะเป็นเพียงศิลปะอย่างเดียวไม่ได้เท่านั้น

ในตอนท้ายสุดของบทความนี้ ถึงเวลาที่เราจะเข้าสู่ปัญหาที่ข้าพเจ้าเห็นว่ายากที่สุด นั่นก็คือ ด้วยกำลังทรัพย์ กำลังคน และเวลาที่สังคมอุทิศให้แก่การศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ สังคมได้รับอะไรตอบแทนบ้าง ลองนึกดูถึงจำนวนเงินมหาศาลที่สังคมต้องเสียให้แก่การสร้างหอสมุด หอเอกสาร พิพิธภัณฑ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัย สมาคมประวัติศาสตร์ และวารสารทางประวัติศาสตร์อีกจำนวนมาก ฯลฯ นึกถึงกำลังคนจำนวนมหาศาลที่ไปทำงานต่างๆ เพื่อให้สถาบันเหล่านั้นทำหน้าที่ของตนได้ นับตั้งแต่ครูที่สอนประวัติศาสตร์ไปจนถึงภารโรงกวาดห้องกับเอกสาร ลองนึกถึงเวลานับล้าน ๆ ชั่วโมงที่เด็ก ๆ ต้องเสียให้แก่ชั่วโมงประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ประถมจนถึงมหาวิทยาลัย ทั้งหมดเหล่านี้ประวัติศาสตร์ได้ตอบแทนให้แก่สังคมอย่างไร

ที่หน้าหอเอกสารของมหาวิทยาลัยที่ข้าพเจ้าเคยศึกษาแห่งหนึ่ง มีจารึกไว้ที่หน้าบันว่า “ผู้ที่ไม่รู้จักอดีตของตนเอง ย่อมมีชีวิตอยู่ในความมืด” ไม่น่าประหลาดใจเลยที่จารึกนี้ติดอยู่ข้างหน้าอาคารซึ่งนักประวัติศาสตร์ใช้มากที่สุด และคงจะมีอิทธิพลโดยตรงหรือทางอ้อมต่อการสร้างอาคารนี้ด้วย จึงดูไม่แตกต่างอะไรกันนักกับคำขวัญที่ว่า “ไถ่ถามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง” ซึ่งติดอยู่หน้าร้านเสริมสวยสตรี ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ยังมองไม่เห็นทางจะยืนยันในคุณค่าของประวัติศาสตร์ต่อสังคมได้ดีไปกว่านี้

ในสังคมไทย ซึ่งมองเห็น “ประโยชน์” ของสิ่งต่างๆ แต่เพียงในด้านใช้สอยเป็นส่วนใหญ่ จะอธิบาย “ประโยชน์” ของวิชาประวัติศาสตร์ได้อย่างไร ในขณะที่เดียวกัน เราไม่ควรลืมด้วยว่าปัญหาเช่นนี้เป็นสิ่งที่ยากลำบากแก่ศาสตร์ “บริสุทธิ์” อื่นๆ เหมือนกันหมด เราจะรู้จักทฤษฎีวิวัฒนาการของชีววิทยาไปทำไม ความรู้นี้ทำให้เรานับญาติกับลิง ได้ถูกต้องเท่านั้น หาได้ทำให้ท้องของเราอ้วนขึ้นไม่

ทฤษฎีควอนตัมในฟิสิกส์ ไม่ได้เพิ่มกำลังผลิตแก่เศรษฐกิจของสังคมใดแม้เท่า กระตือกรีน การวิเคราะห์ผู้นำแบบต่างๆ ของแมกซ์ เวเบอร์ ไม่ทำให้ใครเป็นนาย อำเภอดีขึ้น จึงไม่มีปัญหาว่าความรู้ที่แน่ชัดว่า “เสียน” ในบันทึกของจีน ได้หมายถึง สุกโขทัยบ้างหรือเปล่า ย่อมไม่มี “ประโยชน์” ไร้สอยแก่ใครในปัจจุบันเลย

ในสมัยหนึ่ง “ประโยชน์” ของประวัติศาสตร์ในประเทศไทยมิได้เป็นสิ่งที่ ผู้ใดสงสัยเลย เพราะประวัติศาสตร์ถูก “ใช้” เป็นตำราสำหรับปัจจุบัน ในสังคม ที่ปัญหาทุกชนิดหรือเกือบทุกชนิดถูกแก้โดยอาศัยแบบอย่างธรรมเนียมปฏิบัติที่เคย มีมาในอดีตเป็นคำตอบ ประวัติศาสตร์ย่อมมี “ประโยชน์อย่างยิ่ง” เช่นเดียวกับ ที่หนังสือพระราชพงศาวดารเคยเป็นประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองของไทยมาเป็น เวลานาน และเพราะพระราชพงศาวดารถูก “ใช้” เช่นนี้เอง ที่ทำให้ต้องเขียน พระราชพงศาวดารขึ้นใหม่เป็นคราวๆ เพื่อให้เป็นตำราที่มี “ประโยชน์” ในปัจจุบัน ได้มากที่สุด ผลก็คือพระราชพงศาวดารจะดำรงความจริงเกี่ยวกับอดีตไว้ได้เพียง ใดก็ไม่ถือว่าสำคัญนัก เพราะความเป็นจริงของอดีตเป็นสิ่งที่ “ใช้” ได้ไม่มาก นักสำหรับชนชั้นปกครองในยุคสมัยนั้น การ “ใช้” ประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ทำกัน สืบมาอีกนานแม้ว่าอิทธิพลของตะวันตก ได้เข้ามาครอบงำการศึกษาประวัติศาสตร์ ของไทยแล้วก็ตาม ยิ่งการคิดใน “ประโยชน์” แต่เฉพาะด้านไร้สอย ยิ่งช่วยวน ให้เราหาทาง “ใช้” ประวัติศาสตร์กันอย่างมาก ในการกล่าวเปิดการสัมมนาของ สมาคมประวัติศาสตร์ครั้งที่ 1 เมื่อปีที่แล้วนี้ ประธานที่ประชุมได้กล่าวอย่างชัดเจนว่า การศึกษาประวัติศาสตร์เป็นสิ่งมี “ประโยชน์” อันควรแก่การสนับสนุน เพราะประวัติศาสตร์จะสามารถสอนให้คนจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ได้ ความคิดเกี่ยวกับการ “ใช้” ประวัติศาสตร์ในทางประโยชน์ไร้สอยจึงยังไม่ตายไปจากสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม หลักของการศึกษาประวัติศาสตร์ปัจจุบันตามที่ได้กล่าวมา ข้างต้นนั้นมิได้มุ่ง “ประโยชน์” ไร้สอย ในทางตรงกันข้าม วิธีการของประวัติศาสตร์ถูกพัฒนาขึ้นเพียงเพื่อจะช่วยให้ นักประวัติศาสตร์ประมาณความเป็นจริง ได้ใกล้เคียงที่สุดเท่านั้น ความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีตที่นักประวัติศาสตร์ “สร้าง” ขึ้นนั้นจะใช้ทำอะไรได้บ้าง นักประวัติศาสตร์ไม่อยู่ในฐานะที่จะตอบได้ดีกว่าคนอื่น ยิ่งกว่านี้วิธีการของประวัติศาสตร์ยังพยายามที่จะป้องกันมิให้นักประวัติศาสตร์ “ใช้” ประวัติศาสตร์เพื่อการใดการหนึ่งโดยตรงอีกด้วย เพราะความมุ่งหวังที่จะ “ใช้” ประวัติศาสตร์ จะทำลายความพยายามทั้งหมดของเราในอันที่จะเป็นกลาง

ที่สุดเท่าที่มนุษย์จะเป็น ได้ลงเสีย ถ้าการวิจัยทางประวัติศาสตร์กระทำขึ้นเพียงเพื่อส่งเสริมความรักชาติของปัจจุบัน เราจะปฏิบัติอย่างไรกับข้อเท็จจริงและส่วนขอความเป็นจริงที่ไม่เอื้ออำนวยต่อความรักชาติ มนุษย์มีความอ่อนแอที่จะ “ถือหาง” ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอยู่แล้ว การวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายเพียงแค่ส่งเสริมความรักชาติจึงมิใช่สิ่งที่ยากเย็นเลย แต่งานประวัติศาสตร์และเอกสารโฆษณาชวนเชื่อก็จะไม่มีอะไรต่างกัน คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าสักจะในประวัติศาสตร์ย่อมมีคุณค่ากว่าความมดเท็จในไบเบิล และเพื่อจะเป็นกลางให้ได้มากที่สุด นักประวัติศาสตร์จึงต้องพยายามตัด “หาง” ที่จะ “ถือ” ลงไปเสียให้มากที่สุดด้วย เพราะอคติเป็นสิ่งที่ครอบงำมนุษย์ได้ทั้งโดยรู้สึกตัวและทั้งโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว ดังที่ฟุสเทล เดอ กูลังซ์ได้เตือนว่า “การถือหางมิได้อยู่ในใจหรือในเจตนาเสมอไป แต่อยู่ในดวงความคิดและนัยน์ตา และนัยน์ก็เพียงพอแล้วที่จะทำให้เรามองเห็นสิ่งต่างๆ ผิดแปลกไปจากที่มันเป็นจริง” ในความจริง นักประวัติศาสตร์จะสามารถทำได้ถึงเพียงนี้หรือไม่เป็นอีกประเด็นหนึ่ง แต่จะไม่มีนักประวัติศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่เกิดขึ้นได้เลย โดยปราศจากความสำนึกอันเต็มเปี่ยมถึงภยันตรายของอคติเช่นนี้ นักประวัติศาสตร์ที่ดีจึง ไม่มีชาติแม้ว่าเขาจะรักชาติของเขา ไม่มีศาสนาแม้ว่าเขาจะเป็นนักบวชไม่มีอุดมการณ์ แม้ว่าเขาจะเป็นมาร์กซิสต์

อุดมคติของนักประวัติศาสตร์ คือ การอธิบายอดีตตามที่มันเป็นจริง เพื่อจะบรรลุอุดมคตินี้ให้ได้หรืออย่างน้อยก็อย่างใกล้เคียงที่สุด นักประวัติศาสตร์จึงต้องพยายามเข้าใจอดีตตามเงื่อนไขของอดีตเอง มิใช่โดยอาศัยมาตรฐาน ค่านิยม หรือความใฝ่ฝันของปัจจุบันเป็นบรรทัดฐาน ประวัติศาสตร์ไม่ให้บทเรียนง่าย ๆ ด้้น ๆ เหมือนนักเทศน์เช่นนั้น เพราะนักประวัติศาสตร์เห็นว่า ความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีตที่ใกล้เคียงความจริงที่สุด มีค่ากว่า “บทเรียน” สำหรับการปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมาของปัจจุบัน ในแง่นี้ประวัติศาสตร์จึงมิได้ฟันอบพิทาต่อค่านิยมของปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ไม่ได้มอบค่านิยมอย่างใดอย่างหนึ่งแก่สังคม นอกจากความเคารพต่อสัจจะ ในขณะที่เดียวกันประวัติศาสตร์ก็ไม่รับค่านิยมอย่างใดอย่างหนึ่งของสังคมไปครอบงำตนเช่นกัน ไม่มีมหาราชที่วิเศษเกินมนุษย์ ไม่มีระบอบปกครองที่ตีเลิศในทุกยุคทุกสมัย ไม่มีสถาบันที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง และไม่มียุคทองที่ไม่ต่างพร้อย ๆ ในประวัติศาสตร์ ผลงานทางประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยจึงเป็นที่ระคายเคืองแก่สังคม ในบางสังคมถึงกับออกกฎหมายพิทักษ์คนตายให้ปลอดภัยจากนักประวัติศาสตร์ และบางสังคมก็ถึงขั้นแก้แค้นนักประวัติศาสตร์อย่างหนัก เมื่อ

เขานำความจริงที่นำระกายเคื่องนั้นมาเปิดเผย สังคมเสรีเท่านั้นที่จะผลิตนักประวัติศาสตร์ที่เสรีได้ และเสรีภาพนับเป็นพื้นฐานสำคัญ (ยิ่งกว่าทุกการวิจัย) ของการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง

ถ้าเราคำหนึ่งถึง “ประโยชน์” ในวงกว้างกว่าการใช้สอย ความจริงเกี่ยวกับอดีต ซึ่งในบางครั้งก็ปวดร้าวเช่นนี้จะมีคุณค่าอะไร ข้าพเจ้าไม่สมควรใจจะตอบคำถามนี้ในฐานะนักเรียนประวัติศาสตร์ เพราะดังที่ได้กล่าวแล้วว่านักเรียนประวัติศาสตร์ไม่อยู่ในฐานะจะตอบปัญหา^{นี้}ได้ดีกว่าผู้อื่น แต่ใคร่เสี่ยงที่จะใคร่ครวญและพยายามตอบปัญหานี้อย่างคนธรรมดาทั่วไป ในชีวิตของบุคคล ความรู้เกี่ยวกับอดีตตามที่มันเป็นจริงทำให้เขารู้จักตัวของเขาเอง การรู้จักตัวของเขาเองทำให้เขารู้ว่าจะทำอะไรในปัจจุบันและอนาคต แต่ก็ไม่ช่วยให้เขาเลือกทำได้ถูกเสมอไป ถ้านาย ก. รู้ว่าเขาได้ขับรถชนคนตายโดยประมาทเมื่อวานนี้ นาย ก. ก็รู้ด้วยว่าตนได้เป็น “อาชญากร” ไปตามความหมายของกฎหมายแล้ว ทางเลือกของนาย ก. นั้นมีหลายอย่าง นับตั้งแต่ปิดบังหลักฐานพยานที่จะทำให้ผู้อื่นรู้ว่าเขาเป็นอาชญากร หลบหนีกារจับกุมเสีย อยู่เฉยๆ แล้วแต่โชคชะตา รีบเข้าหาเพื่อนที่เป็นเจ้าพนักงานเพื่อช่วยเหลือตนในคดี เข้ามอบตัวต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจ ตลอดจนฆ่าตัวตายตามไปเสียให้สิ้นเรื่องสิ้นราว นาย ก. จะเลือกทำอะไร ความรู้สึกที่ว่าเขาเป็นอาชญากรนับตั้งแต่เมื่อวานนี้ก็ไม่มีเป็นหลักประกันว่าเขาจะเลือกหนทางใดได้ “ถูก” แต่ในทางตรงกันข้าม หากเขาไม่รู้ด้วยซ้ำว่าเขาเป็นอาชญากร เขาจะไม่ได้เลือกหนทางใดเลย และยิ่งไปกว่านั้น เขาอาจจะขับรถโดยประมาทและชนคนตายซ้ำสองอีกในวันนี้ก็ได้อีก แต่ถ้าเขารู้อดีตของเขาเองอย่างแจ่มแจ้ง และต้องการเลือกทางออกอย่างจริงจัง เขาก็ยังต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับอดีตของเขาและของสังคมของเขาอย่างมากในการพิจารณา เขาต้องคำนึงว่า เจ้าหน้าที่ตำรวจในสังคมของเขามีประสิทธิภาพหรือไม่ที่จะตามจับเขาถูก เขาจะรู้ประสิทธิภาพของตำรวจ ได้ก็โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับการทำงานในอดีตของตำรวจ หากเขาคิดจะวิ่งเต้น เขาก็ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับอดีตที่ผ่านมาของระบบความยุติธรรมของสังคมของเขาและกำลังทรัพย์เพื่อการวิ่งเต้นของเขา หากเขาตัดสินใจที่จะไม่มอบตัวอย่างแน่นอน เขาก็ต้องรู้จักตัวเขาเองให้ดีพอว่าเขาผ่านการสั่งสอนอบรมอย่างไรมา เขาจะถูกมโนธรรมของเขาเองลงโทษไปอีกนานสักเท่าใด ฯลฯ ซึ่งจะทำให้ได้ก็ต่อเมื่อรู้จักอดีตของเขาเองอย่างเที่ยงแท้ ไม่บิดเบือน โดยไม่มีอดีต

ไต ๆ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ได้ใคร่ครวญอย่างรอบคอบโดยอาศัย “ประวัติศาสตร์” ของตัวเองและสังคมของเขาถึงเพียงนี้แล้ว ก็ไม่เป็นหลักประกันว่าเขาจะเลือกทางออกที่ “ดี” ที่สุดได้ แต่ไม่น่าสงสัยอันใดว่าโอกาสที่เขาจะเลือกได้ “ถูก” ย่อมมากกว่าการบิดเบือน “ประวัติศาสตร์” ของตัวของเขาเองและสังคมของเขา

สังคมก็สามารถหา “ประโยชน์” จากประวัติศาสตร์ได้โดยนัยเดียวกับบุคคล สังคมควรรู้ว่าตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต เพื่อนบ้านของตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต มิตรและศัตรูของตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต และในฐานะสมาชิกของสังคมมนุษยชาติ มนุษยชาติได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต ความรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ไม่ทำให้ “บทเรียน” สำเร็จรูปว่าควรจะทำอะไรในทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม แต่ประวัติศาสตร์ทำให้สังคมรู้จักว่าตนคือใคร มีความสามารถเพียงใดและมีข้อจำกัดเพียงใด มีทางเลือกอะไร และทางเลือกแต่ละอย่าง “น่า” จะให้ผลอย่างไร เช่นเกี่ยวกับบุคคล ความรู้เช่นนี้ไม่เป็นหลักประกันว่าสังคมจะเลือกทางดำเนินของตนได้ “ถูก” เสมอไป แต่ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นวิธีเลือกที่ “ดี” กว่าทางอื่น เพื่อจะให้วิธีเลือกเช่นนี้มีประสิทธิภาพบ้าง จำเป็นอย่างยิ่งว่าสังคมนั้นต้องรู้ประวัติศาสตร์หรืออดีตที่เที่ยงธรรม มิใช่อดีตที่บิดเบือนหรือทรงคุณค่าผิวเผินเพียงเพื่อส่งเสริมความรักชาติ ความจริงที่แม้จะปวดร้าวย่อมให้คุณในแง่นี้ว่าการประโลมใจด้วยความเท็จ ซึ่งมักจะก่อให้เกิดความหลงตัว ความชิงชังเชื้อชาติอื่นโดยไร้เหตุผล ความยึดมั่นถือมั่นผิด ๆ ฯลฯ อันมักจะนำความหายนะมาแก่สังคมได้อย่างเหลือคณานับ

ยังมี “ประโยชน์” ของประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้กล่าวถึงอีก เช่น อดีตในฐานะเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของโลกทรรศน์ของคน และอดีตเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของความอยากรู้อยากเห็นของคน และประวัติศาสตร์ตอบสนองทั้งสองอย่างนี้ แต่สิ่งสำคัญที่สุดนั้นอยู่ที่ว่าอดีตเป็นส่วนที่สัมพันธ์แนบแน่นกับปัจจุบันและอนาคต เราทำอะไรในปัจจุบันและอนาคตไม่ได้โดยปราศจากความรู้เกี่ยวกับอดีต เราไม่สามารถตัดอดีตออกไปจาก “เวลา” ของเราได้ คาร์ล มาร์กซ์ กล่าวว่า “คนสร้างประวัติศาสตร์ของตนเอง แต่มิได้สร้างประวัติศาสตร์ขึ้นตามใจชอบ คนมิได้สร้างประวัติศาสตร์ภายใต้ภาวะการณ์ที่เขาเป็นผู้เลือกเอง แต่ภายใต้ภาวะการณ์ที่คนประสบมามีอยู่แล้วอย่างนั้น และส่งทอดโดยตรงมาจากอดีต”

เมื่อพิจารณาเช่นนี้ คำขวัญที่จารึกอยู่หน้าอาคารหอเอกสารของมหาวิทยาลัย
แห่งนั้น จึงไม่เหมือนกับคำขวัญที่ติดอยู่หน้าร้านเสริมสวยสตรี เป็นความจริงที่
เปล่งด้วยถ้อยคำง่าย ๆ ประหนึ่งจะอวดตัว แต่ก็ เป็นความจริง คนสร้างประวัติ
ศาสตร์ขึ้นตามเงื่อนไขของอดีต เหตุฉะนั้น “ผู้ที่ไม่รู้จักอดีตของตนเอง ย่อมมีชีวิต
อยู่ในความมืด”

(พ.ศ. 2522)

